Petar Ilić

ČAJKOVSKI

16720

110

Sašici za Božić 1945

Viejo [illegible]

C. DRINKER BOWEN i B. v. MECK / *P. I. ČAJKOVSKI*

B I O G R A F I J E

UREDNIK *SLAVKO BATUŠIĆ*

KNJIGA 1

Ilustrirano izdanje

JOS. ČAKLOVIĆ K.D.

CATHERINE DRINKER BOWEN i BARBARA v. MECK

PETAR ILJIĆ
ČAJKOVSKI

NJEGOV ŽIVOT I KORESPONDENCIJA S NADEŽDOM v. MECK

ZAGREB 1945

S U V R E M E N A   N A K L A D A

PREVEO *S. BELAN*

OPREMIO *VLADIMIR ŽEDRINSKI*

UVOD

Divljenje glazbi Čajkovskoga više je stvar lične naklonosti negoli hladnog suda razuma. Tko voli romantiku, tko se zanosi za Rousseaua, Novalisa, Chopina, Dickensa, Tennysona, Kiplinga, — taj će voljeti i Čajkovskoga.

To međutim ne znači, da glazba Čajkovskog ne bi možda mogla podnijeti svjetlost kritike. Ona je podnosi. Čajkovski je bio veliki kompozitor; ali netko ga voli, ili ga ne voli. On je bio dijete svoga doba, svoga stoljeća i svoje zemlje. Ne valja zaboraviti, da je to bila Rusija za vremena romantike; Čajkovski i Nadežda von Meck bili su odraz njezine duše. Ljubav prema domovini i pjesništvo išli su rukom o ruku. To je bio vijek umjetničkog preporoda Rusije. Kad je Čajkovski dosegao četrdesetu godinu života, Rusija se nalazila u metežu, ali taj kaos nije donio sa sobom nikakva razočaranja u umjetnosti. Umjetnički su nazori imali važnost; umjetnički su ideali bili ono, za što se borilo, za što se ljudi zauzimali. A svatko je imao vremena da govori — beskrajno, sve do izlaza sunca — o životu i smrti i ljubavi i o nenadanom uzbudljivom procvatu te velike i bogate zemlje.

Bio je to svijet pun najgorčih socijalnih nepravda; čak su Čajkovski i Nadežda von Meck žalili socijalne nedaće, što su tada vladale. Ali upravo sve ono pustolovno i nesputano stvaralo je neki bujni svijet, tlo, na kojem je umjetnost raskošno uspijevala. Tadašnji nacionalistički muzičari — Balakirev, Musorgski, Kjuj, Borodin, Rimski-Korsakov — prekinuli su u Petrogradu s tradicijom opere i vratili se u narod, da iz njega crpe svoju snagu; u Njemačkoj je glazba Wagnera doživjela svoj pobjednički pohod; u Francuskoj je Claude Debussy bio na putu, da raskine stare okove svijeta tonova. Posvuda u svijetu glazbe kipio je napredak, uzbudljiv, borben; svaka se pojedina parola uzdizala visoko.

Čajkovski kao da se nalazio onkraj svega toga. On nije osnovao nikakvu školu, nije dozivao u život nikakav novi mu-

zički kult. U njegovoj glavi i njegovu srcu odzvanjale su melodije, a jedina mu je briga bila, da te melodije napiše. Premda su njegov način harmonizacije i instrumentacije bili za njegovo doba veoma smioni, njegovo je biće bilo ipak izrazito konzervativno; on je pripadao mnogo više Chopinu i Talijanima negoli Debussyju. On je u stvari bio vrhunska točka, apoteoza romantičnog pokreta u glazbi.

A taj je romantičan pokret u novije vrijeme izgubio svoj dobar glas. Među intelektualcima vlada moda, da se romantika izvrgava sprdnji. Što se tiče Petra Čajkovskoga — tvrde ovi sveznadari — njegova je glazba nešto kao ospice: čovjek ih jedamput preboli, većinom u djetinjstvu, a onda je protiv njih imun. Njegova glazba zvuči često kao da je bolja no što jest, tvrde oni; svijet je već odavna sit Petra Iljića Čajkovskog.

Kad sam započela pisati ovu knjigu, htjela sam osvježiti svoje uspomene na glazbu Čajkovskoga; ove su me spomenute otrcane tvrdnje bile nešto malo uplašile. Sada, kada glazbeni svijet vapi za koncertima samo Bacha, samo Wagnera ili samo za djelima nastalima prije Schuberta ili za djelima nastalima poslije Šostakoviča, — hoću li sada uopće čuti glazbu Čajkovskoga? Pogled u novine me je umirio. Rasporedi koncerata i radija bili su protkani imenom Čajkovskog. Čovjek je jedva dospio da stigne pravodobno na Četvrtu, Petu i Šestu simfoniju, na predigre »Romea i Julije«, »Francesce« i »Hamleta«, pa čak i na opere. Pogotovo se kod besplatnih koncerata moglo ime Čajkovskoga naći sa sigurnošću na rasporedu.

I onda sam došla do neobičnog iskustva, do iskustva, do kojega će svakako doći svaki čitatelj pisama Čajkovskog. Poznavala sam već njegovu glazbu i čula govoriti, da su njegove simfonije zapravo njegova autobiografija, da je kompozitor svakim taktom slikao svoje ime, crtao svoj autoportret. Pa kad sam slušala te snažne zvukove, te violine što su lebdile u beskonačnost, te šumske vjetrove što su jecali, onda sam sebi predočivala nekog slabašnog i blijedog čovjeka, čovjeka nezdrave chopinske bljedoće, čovjeka što izgleda stran nama zapadnjacima. Voljela sam njegovu glazbu, ali nisam žalila, što je njezin stvaralac bio sretan s onu stranu života.

Zatim sam čitala pisma Čajkovskog i spoznala, koliko sam se varala! Doista, to nije bio nikakav smućen, stran čovjek. To je bio ujak Petja, koji je sa smiješkom ulazio u kuću svoje sestre, natovaren darovima za svoje nećakinje i nećake. To

je bio čovjek, koji se smatrao odveć bogatim, čim je imao deset rubalja u džepu, pa je zato pet odmah nekome poklonio. To je bio čovjek, kojega je svatko volio, jer je s njim u društvu bilo tako zabavno, a koji je ipak bio tako stidljiv, da je izbjegavao društvene krugove kao da boluje od kakve zaraze; ne bi se mogao ni zamisliti prijazniji čovjek...

Čajkovski bio je pošten umjetnik, a poštenje se ne može dugo poricati. Njegova je glazba doista povezana s njegovim ja, ona doista izrazuje svog stvaraoca, jednu stranu svog stvaraoca, njegovu mračnu stranu. Ta je glazba gonjenje duhova i đavla magičnom umjetnošću dara izražavanja. Modest Čajkovski bio je oštrouman psiholog, kad je izrekao te riječi o posljednjim simfonijama svog brata. A Petar Čajkovski imao je doista dobrog razloga za plahost pred ljudima. Sada, kad sviraju njegovu glazbu, taj se mračni demon jasno spoznaje. Gotovo je tako, kao da je Petar Iljić prisutan ovdje; njegovo lice poznajemo dobro: žive modre oči, široko čelo, ozbiljan, sabran izražaj. On sjedi gore u loži, gdje ga nitko ne vidi, te je zdvojno plah i melankolično uvjeren o tome, da njegova simfonija ne će biti shvaćena. I odilazi kradom, a nitko nije zapazio njegovu prisutnost... Oh, svirajte dobro, glazbenici! Orite bubnjevi i kontrabasi! Ječite trublje! To nije nikakva muzika duša, eterična, vanzemaljska. To nije Palestrina, to nije Mozart, vedar, pristojan, točan. To je zemaljska glazba sa svim žarom i svima mijenama zemlje. Bučite, činele!... »Govore, da je moja simfonija glasna«, pisao je Petar Iljić iz Engleske; »dakako, ona je glasna«.

Takav je i život, glasan, bučan. Ako je ikada postojao čovjek, koji je bio potpuno čovjek i grješnik, koji se borio, znojio, drhtao od trzanja preosjetljivih živaca, uvijek se mučio, uvijek patio od grižnje savjesti, ispunjen kajanjem što ga je davilo, — onda je taj čovjek bio Petar Čajkovski.

Petar je bio grješnik, ali svi su njegovi grijesi bili upereni protiv njega samoga. U tome je razlog, zbog čega njegova mračna, neobuzdana glazba nije nikakav odraz njegove ljubezne prirode, a ovo protivurječje izjednačuju njegova pisma. Neobično osjetljiv, neobično plah, slabe volje a pritom u najvećoj mjeri osjetljive duše, on je izbjegavao koncertne dvorane, u kojima su se izvodila njegova djela, izbjegavao je svoje prijatelje, pa čak i one ljude, koji su mu bili najbliži i koji su ga najvruće ljubili. U svojim pismima Nadeždi von Meck on uvijek

i neprestano spominje svoju nespretnost u društvu, svoju »patološku plahost«, kako je on to nazivao. Ali na temelju ovog opetovanog priznanja o svojoj plašljivosti pred ljudima i o svom izbjegavanju ljudskog društva, što se neprestano ponavlja u njegovim pismima, nitko se ne bi smio dati zavesti u iskušenje pretpostavkom, da je Petar Čajkovski bio malo privlačive spoljašnosti, da je bio nespretan u svom biću ili na bilo koji način neugodan u općenju. Začudo, bilo je upravo protivno tome: ono, što mu je činilo neprilike, bila je njegova prevelika snaga privlačivosti i njegova neobična ljubeznost; njegova je jedina društvena mana bila u njegovoj smiješnoj nemogućnosti, da ikada kaže ne. Svatko, tko je stupio u čaroban krug njegove ličnosti, zavolio ga je; svatko je tražio njegovo društvo, a što mu je više rasla slava, to su sve više propadali svi njegovi napori, da ostane neprimijećen.

Mnogi su ljudi pružili svjedočanstva o čaru, što je strujio iz njega. Rimski-Korsakov kaže u svojim uspomenama, da je Čajkovski bio »privlačiv i ugodan u općenju, čovjek, koji je umio biti jednostavan u svom biću, a uvijek govorio otvorenom iskrenošću i srdačnošću. Bio je svjetski čovjek u najboljem smislu te riječi, a uvijek je djelovao dajući pobude svakom društvu, u kojem se nalazio«. Nekoliko godina prije svoje smrti došao je u New York, da dirigira svoja djela. Trideset godina kasnije rekao je Walter Damrosch, koji ga je odveo onamo prijeko: »Za vrijeme čitave svoje dugogodišnje djelatnosti nisam nikada vidio nijednog velikog skladatelja, koji bi bio tako prijazan, tako skroman, gotovo čak stidljiv. Od prvog trenutka svi smo ga zavoljeli — moja žena i ja, zbor, orkestar, namještenici hotela u kojem je stanovao, a naravno i slušaoci.« Gospođa Ella Eichenwald (sada u New Yorku), koja je pjevala partiju Tatjane prigodom prve izvedbe »Onjegina«, i koja je bila rođena i odgojena u Moskvi te je poznavala Čajkovskog za vrijeme čitava njegova života, tvrdi, da je čar njegove ličnosti bio upravo neugodan. »Svatko se zaljubio u njega, žene, muškarci, djeca, bake. U Moskvi mu se običavao lijepiti za pete čitav roj ljudi«. Na molbu, da pobliže objasni taj čar, da opiše njegovu pozu, bilo koje njemu svojstvene geste ili naročitosti u njegovu držanju, u koliko se toga sjeća, gospođa Eichenwald je bespomoćno podigla obje ruke u vis i nasmiješila se. »On nije imao nikakve poze. Ni traga ma i najmanjoj izvještačenosti... Održavala sam pokuse s mnogim dirigentima.

Rimski-Korsakov običavao je na pozornici bjesniti i sve nas je tjerao u smrtni strah. Ali Čajkovski! On je s nama razgovarao tako kao da smo njegove sestre, njegova djeca, pa se dešavalo, da bi nakon nekog vremena tkogod zapitao: A gdje je Čajkovski? Pokus je naskoro pri kraju, a on nam nije još ništa rekao! Konačno bismo ga našli u nekakvom kutu, on je sjedio ondje i naprosto promatrao. Običavao je izjaviti, da je sve bilo divno. Nikolaj Rubinstein se zbog toga strahovito ljutio... Čajkovski i poza? On je bio najskromniji čovjek, koji je ikada živio!«

Rameau, taj mudri i smioni muzičar, rekao je jedamput o sebi samome: »Moj se ukus usavršuje iz dana u dan. Ali ja sam izgubio sav svoj genij«. Muzički ukus Petra Čajkovskog malo se je usavršio za vrijeme od pedeset i tri godine njegova života, no on nije nikada izgubio svoj genij. Život, izgrađen na otkrivanju svojih živaca, imao je u sebi sve elemente tragičnog, ali taj život neprekidnog umjetničkog uspona ne može se označiti tragičnim. Umjetnička ličnost Čajkovskoga rasla je do dana njegove smrti, i on je to znao, a znao je također i to, tko je za vrijeme trinaest kritičnih godina hranio njegov razvoj neiscrpivom hranom; zahvalnost Čajkovskog prema Nadeždi von Meck nije mu nikada bila teret, već radost.

C. D. B.

NASLOV ORIGINALA

BELOVED FRIEND

I.

RUBINSTEIN SVIRA UDOVICI VON MECK

Nikolaj Rubinstein*) naherivši krznenu šubaru na glavu u točno izračunanom kutu, silazio je stepenicama svoga Konzervatorija, pri čemu su se skutovi njegove krznom podstavljene kabanice zaplitali o njegove kratke noge, te je pošao kroz snijegom zasute i oskudno osvijetljene moskovske ulice prema sjeveru. Bilo je to u prosincu 1876. U sjevernom dijelu Moskve, na Roždestvenskom bulvaru, stanovala je najbogatija žena u gradu, ljubiteljica glazbe, visoko cijenjena udovica isto tako cijenjenog energičnog plemića Karla Georga Otona von Mecka.

Sva sreća, što udovica ljubi glazbu! — mislio je Rubinstein. Njegov je Konzervatorij postojao unatrag deset godina, no to ne bi bilo moguće bez potpore, i to znatne potpore s Roždestvenskog bulvara. Nadežda Filaretovna nije ga ostavila nikada na cjedilu, a to je izgledalo tim značajnije, što je ona inače bila tako nepristupačno biće. Pogotovo nakon smrti svog muža, koji je umro prije godinu dana; tada je bila izjavila namjeru, da svoj život dovrši u potpunoj samoći, i koliko je Rubinstein znao, on je bio jedini stranac, kojega je udovica primala u svom domu... Rubinstein se osmjehnuo i čvršće stisnuo pod ruku torbu s notama, što ju je uvijek nosio uza se; u njoj se ovajput nalazila kompozicija nekog mladog profesora njegovog Konzervatorija. Bože daj, da se udovici svidi ovaj glasovirski izvadak iz fantazije »Oluja«! Petar Iljić Čajkovski, skladatelj, imao je tek trideset i sedam godina, bio je samo pet godina mlađi od Rubinsteina. Ali Petar Iljić nažalost nije imao Rubinsteinove prste što su zgrtali novac; on je bio isto tako siromašan kao i nadaren.

---

*) Nikolaj Grigorjević Rubinstein (1835—1881), pianist, dirigent, osnivač moskovskog Konzervatorija.

Rubinstein je zašao oko nekog ugla; netko ga je pozdravio, on je odzdravio; u Moskvi nije mogao učiniti ni dva koraka, a da ne mora pozdravljati; poznavao je svakoga, a svatko je poznavao njega. Hod mu je bio bez žurbe, gotovo nehajan, ali čak bi i slučajni posmatrač mogao zamijetiti, da se u tome krila neka namjera. U svemu, što je činio taj čovjek, krila se namjera, i svijet je to počeo spoznavati. Zar je njegov nehaj bio poza? pitali su se kadšto njegovi prijatelji; zar je htio sebi dati izgled otmjene nebrižnosti i blaziranosti, ili je njegov umor bio posljedica toga, što nije sebi nikada priuštio vremena za spavanje? Prošle noći nije na primjer uopće legao u krevet; bio je u Engleskom klubu i kartao se (uostalom, ne sasvim bez uspjeha). Unatoč tome bio je točno u devet sati u Konzervatoriju i predavao čitav dan. Ali on ne bi nikada priznao, da je umoran. Nikada nije nitko vidio Rubinsteina umornog, nitko nije vidio gdje se odmara; to će se valjda dogoditi tek onda, kad ga vide gdje leži u svom lijesu. Začudna energija i nervna snaga njegove svirke na glasoviru protezali su se isto tako na čitavu njegovu djelatnost tijekom dana, a to je vrijedilo također i za njegovog slavnog starijeg brata Antuna*).

Oba su ova Rubinsteina bili čarobnjaci! Antun tamo gore u Petrogradu, nesumnjivo prvi virtuoz pianista Evrope — njegov je jedini takmac bio Liszt, koji je već stario, — osnovao je petrogradski Konzervatorij, prvu glazbenu školu u Rusiji, čime je revolucionarno djelovao na položaj svih ruskih muzičara. Jer do tada je muzičar u Rusiji obično bio loše plaćeni član kakvog slabog kazališnog orkestra (dobrih orkestara nije bilo), sluga u livreji, koji je guslao u privatnom orkestru kakvog plemića, dok je plemić jeo svoj kavijar; ili je pak muzičar bio plemić sâm, koji je sebi mogao kao diletant priuštiti amaterizam gubeći vrijeme, da komponira opere, koje se nisu nikada izvodile. Kadšto su te opere bile dobre, čak veoma dobre; ali skladane na ruske riječi i napisane o ruskim stvarima, one su bile u ono vrijeme sasvim nemoguće. Za rusko društvo u početku XIX. stoljeća značila je glazba operu, a opera talijanske primadone; oko 1850. bila je zanemarena čak talijanska opera,

*) Antun Grigorjević Rubinstein (1829—1894), pianist, dirigent, kompozitor, osnivač petrogradskog Konzervatorija. Opere »Trgovac Kalašnikov«, »Makabejci«, »Neron«, balet »Vinogradna loza«, Dramska simfonija, muzička slika »Rusija«, Caprice russe itd.

a u društvenim krugovima Petrograda i Moskve neograničeno je vladao Offenbach.

Kakav je položaj zauzimao Rubinstein u takvom društvu? U svojoj autobiografiji izvješćuje Antun o slučaju, koji mu je dao povoda, da u ruskom društvu osigura položaj »muzičara«. U Rusiji je tada svatko bio obvezan, da najmanje tri puta na godinu ide na ispovijed. Rubinstein (čiji su roditelji bili pokršteni židovi) pojavio se jedamput u kazanskom soboru (katedrali) u Petrogradu, ispovjedio se i pošao k stolu za registriranje, da dade unijeti svoje ime u crkvenu knjigu. Đakon ga je, tako piše Rubinstein, zapitao:

»Ime, položaj i zvanje?«

»Rubinstein, muzičar«, odgovorih ja.

»Da li ste kod kazališta?«

»Ne.«

»Onda zacijelo podučavate u kakvoj školi?«

»Ne«, odvratih ja.

Đakon je izgledao začuđen, ali ne više od mene. Obojica smo šutjeli neko vrijeme.

»Ja sam muzičar, glazbeni umjetnik«, ponovih.

»Dakako, razumijem, no da li ste u državnoj službi?«

»Već sam vam rekao, da nisam.«

»Pa što ste onda? Kako da vas upišemo?«

Stavljao mi je neko vrijeme i dalje takva pitanja. Ne znam, kuda bi to dovelo, da đakonu nije palo na pamet, da zapita za mog oca:

»Smijem li zapitati za zvanje vašeg oca?«

»On je trgovac, član drugog ceha.«

»No, sada razumijem!« uzvikne đakon olakšano. »Vi ste dakle sin trgovca, člana drugog ceha, pa ćemo tako i vas upisati.«

Ovo preslušavanje i potanko utvrđivanje mog socijalnog položaja učinili su na mene neizbrisiv dojam. Ime i zvanje muzičara, u drugim zemljama opće priznati, u Rusiji očigledno nisu predstavljali jasno određeni pojam. Što je na koncu konca bio Glinka? Posjednik, plemić u smolenskoj guberniji. A Serov? Činovnik u Ministarstvu pošta... Doista, svi koji su imali kakvog posla s glazbom kao reproduktivni umjetnici ili skladatelji, bili su ili plemići, državni činovnici, namještenici kazališta ili učitelji u javnim i privatnim školama itd.... Zar je bilo moguće, da čovjek, koji je odabrao glazbu kao svoje zvanje,

nije u Rusiji posjedovao nikakav priznat položaj jednostavno i samo kao muzičar?

Antun Rubinstein je odlučio, da osnuje ustanovu, na kojoj bi glazbenik mogao steći naslov bakalaureja muzike, isto tako kao što je petrogradska Akademija slobodnih umjetnosti davala sličan naslov slikarima, kiparima i arhitektima. Velika kneginja Jelena Pavlovna, koja je uvijek bila blagonaklona zaštitnica lijepih umjetnosti, odobrila je osnovu, stavila na raspolaganje svoju kuću, pružila pothvatu svoje oduševljenje i, što je bilo još važnije, svoj novac... (»Ah, novac«, pisao je Antun, »taj pokretni živac svakog umjetničkog početka!«)

Tako je bio osnovan petrogradski Konzervatorij, a Petar Čajkovski, mlad čovjek od dvadeset godina, postao je jedan od prvih njegovih učenika.

Glazbena škola širila se brzo, prebrzo za osjećaje Antuna Rubinsteina. Akademija slobodnih umjetnosti imala je privilegij, da su njezini učenici bili oslobođeni od vojničke službe, pa kad je velika kneginja osigurala isto pravo novoj glazbenoj školi, pohrlili su glazbeno sasvim nenadareni mladi ljudi k Antunu Rubinsteinu, da budu primljeni. Škola je postala prava tvornica glazbenika, a Antunu je to bilo zazorno. Pozvao je svog mlađeg brata, tada studenta na sveučilištu u Moskvi, i rekao mu: »Nikolaj, u Rusiji ima više negoli jedan grad. Otvori glazbenu školu u Moskvi, ali gledaj kod toga izbjeći našim pogreškama.«

I tako su braća hladnom i značajnom smionošću podijelila Rusiju među sebe. Slobodan umjetnik, — tako je glasio naslov diplome njihovih đaka. Slobodan umjetnik, muzičar po zvanju — suglasne oznake, nove i tako neobično značajne! Nakon što su čitavim žarom izborili taj naslov, braća Rubinstein, lišeni svakog traga plahosti, izišli su iz borbe kao pravi samovladari muzičke Rusije. Po vanjskom izgledu bio je Antun lavlja glava, ali u svojoj unutrašnjosti lisac. A njegov brat Nikolaj bio mu je po značaju nalik. Obojica su bili pristali momci, bića što su osvajala, smioni, neskučeni. Antun, zabacujući svoju smeđu grivu povrh tipaka glasovira, Nikolaj, hladan, elegantan, šireći brižljivo skutove svog kaputa povrh stolice za glasovirom, oni su bili nosioci vrijućeg talenta, magnetične svjetlosti, samopouzdanja, što im je čitavu Evropu podvrgavalo pod noge. A tadašnjoj Evropi bila su potrebna majstorski spretna uvjeravanja, da bi ona kojem sinu ruskog naroda pružila bilo kakvo

priznanje umjetničke, političke ili duhovne vrste. Pa ti su Rusi bili divljaci, odijevali su se u medvjeđe kožuhe, jeli su lojene svijeće, — govorilo se u Parizu, Beču, Berlinu. Rubinsteini su to slušali i smijali se i radili dalje — mirno, tiho, nepomućeno.

Sada je Nikolaj nehajno koracao ulicama Moskve, da pokuca na vrata udovice von Meck; njegovi su koraci u snijegu bili nečujni. Brat Antun odobrio bi ovaj pokušaj, mislio je Nikolaj. Antun je bio onaj, koji je prije deset godina poslao Petra Čajkovskog iz Petrograda u Moskvu kao kandidata za profesuru teorije glazbe u novoj muzičkoj školi u Moskvi. Na Antuna kao otkrivača kakvog muzičkog talenta mogao se čovjek osloniti; također je i Nikolaj bio dobar poznavalac ljudi, ali nikada tako porugljivo nestrpljiv prema mediokritetima kao njegov brat...

Kroz studeni suton odjekivalo je lajanje pasa; za zimskih dana u Moskvi se rano smrkava... Psi su lajali, zvona sa stotine crkvenih tornjeva ječala su između veselog zveckanja praporaca na trojkama. Snijeg, koji čitave mjesece guta sve glasove, prigušivao je topot konjskih kopita. A ta zimska tišina, ta zvonjava zvona i lavež pasa pružili bi čak i slijepom Moskovljanu spoznaju, da je kod kuće. Bila je to stara pravoslavna Rusija; svaka je kuća imala psa čuvara, koji je sjedio pred kućnim vratima. Takav »Hektor«, »Cezar« ili »Sultan« prelazio je od vlasnika k vlasniku, u koliko je kuća promijenila gazdu. To je bila Moskva. Tu je čovjek stanovao u kući, u kojoj je prije živio njegov djed, a posluživali su ga sinovi očevih slugu.

No Nikolaj Rubinstein nije nikada imao slugu, koji bi bili rođeni u njegovoj kući. Ni izdaleka! On i nije bio rođeni Moskovljanin; čak nije pripadao među bogate i ugledne moskovske trgovce ni među plemstvo, kroz čiju je gradsku četvrt upravo prolazio. On, Nikolaj Rubinstein, nije pripadao nikamo. Premda je bio rođen kao kršćanin, bio je židov i kao židov u stvari bez doma. Židov i slobodan umjetnik. Unatoč tome ljubio je Moskvu s njenim ugodnim nevezanim umjetničkim životom i s pravom se smatrao dijelom toga. Često je govorio svojim prijateljima, kako ne bi mogao nikada izdržati u ukočenoj petrogradskoj atmosferi kod svog brata Antuna. Ondje su ljudi stanovali u najamnim kućama mjesto u velikim udobnim pojedinačnim domovima, ulice su bile zavijene u maglu od studenoga

do svibnja, a počevši od cara pa do kočijaša droške vladale su društvene skučenosti čelične tvrdoće. Ovdje u Moskvi bilo je sve to drugačije; zima je bila vedra i studena, a snijeg prekrasan; dan i noć veselo su ulicama zveckali praporci saonica. Društveni su se krugovi ovdje slijevali jedni u druge, a skupine su nastajale uslijed kakvog zajedničkog interesa kao što je politika ili umjetnost. U znamenitim moskovskim gostionama kao što su Prag, Eremitage, Jar, prijatelji su napijali jedni drugima zdravice, pili su čestito, dok su ciganske kapele svirale i pjevale. Zabava uz piće bila je Moskvi sedamdesetih godina umjetnost. Isto tako i jelo. Moskva je uopće sve pretvarala u umjetnost, ali je pijana ili trijezna shvaćala umjetnost ozbiljno. Za Moskovljana onih dana bila je kakva premijera stvar od životne važnosti; zbog kakve simfonije ili slike mogao se čovjek s kojim susjedom posvađati do krvi. No postojalo je jedno nesporno pitanje, pred kojim bi zanijemila svaka prepirka, i koje je svaki društveni krug stapalo u jedno: slava i čast svoga ljubljenog grada nasuprot naduvene navodne nadmoći Petrograđana. Čitava je Moskva osim toga doslovno govorila jednim jezikom, počevši od profesora na sveučilištu pa do izvoščika na ulici: starim ruskim jezikom bez tuđih riječi, koji nije bio razvodnjen kićenom francuštinom kao izobličeni govor Petrograđana.

Rubinstein je govorio tako, kad je pozdravio starog vratara pred kućnim vratima Nadežde von Meck. Dok je prolazio kroz vežu još je odjekivalo zvono, što ga je bio čestito povukao, ali stari je Sultan smjesta prestao lajati, jer to je bio u ovoj kući dobro poznati gost. Sluga u livreji otvorio mu je vrata, a drugi je uzeo njegov šešir i kabanicu, ali ne torbu s notama. Nju je Rubinstein ostavio čvrsto stisnutu pod mišicom, dok je išao prema gostinjskoj sobi. A od kućnih vrata pa do gostinjske sobe bilo je pravo putovanje, doista puno dojmova. Veliko je predvorje bilo mračno, rasvijetljeno samo petrolejskom svjetiljkom; također je u dugoljastoj gostinjskoj sobi bilo tamno, no pred njim je išao sluga, da zapali više svjetiljaka. U jednom je uglu stajao Nadeždin mali glasovir; veliki Steinway nalazio se na drugom kraju prostorije, i Rubinstein se stao provlačiti do njega kroz čitavu šumu pozlaćenih stolica, divana prevučenih brokatom, brončanih Amora, što su se kočili na malim stolićima. Teški baršunasti zastori bili su navučeni te su prostoriju dijelili od grada u predvečerju. Na kaminu je brončani Merkur držao

uru, koja je prigodom Rubinsteinovog ulaza odbila u udvornim, suzdržljivim pariskim zvucima upravo pet sati.

Čitav je uređaj potjecao iz Pariza, izveden po narudžbi udovice, a isto tako i stol s umetnutim raznobojnim poludraguljima, na koji je Rubinstein položio svoju torbu s notama. Na stolu je ugledao lijepu mapu za pisanje iz crvenog marokena s imenom udovice utisnutim u zlatu i velikim zlatnim liljanom povrh njega. Opazivši to pokazao se u Rubinsteinovu oku porugljiv odsjev. Porodica von Meck imala je pravo na liljan, koji se nalazio u njezinu grbu; premda je dojam bio nešto malo kraljevski, — ništa zato, udovica je radila, kako joj je bilo drago, i tako se liljan mogao vidjeti posvuda: na vezenim jastucima na divanu, na stolnjacima i stolnom priboru, a čak i na listovnom papiru, kojim je Rubinsteinu bilo dopušteno, da se ovog popodneva pojavi ovdje.

Ništa od toga nije izbjeglo njegovom oštrom i nemilosrdnom oku, onom oku, koje je odlika i prokletstvo čovjeka rođenog kao outsider.

Nadeždi von Meck, koja se spuštala u šuštavoj krutoj crnoj svili niz stepenice, bilo je jasno, da je njezin gost nije tog popodneva posjetio bez osobite namjere, a Rubinstein je znao, da je to njoj jasno. Oboje su razumijevali jedno drugo, no to međutim nije značilo, da su bili povjerljivi jedno prema drugome. Svako od njih poznavalo je svijet i krutost svijeta. Protivno od Rubinsteina bila je Nadežda von Meck rođena za bogatstvo i društveni položaj, premda bogatstvo i nije bilo ono, na čemu se osnivao njezin položaj. Postojalo je nekada vrijeme, kad je kao mlada žena morala nasititi svoju neprestano sve brojniju porodicu sa dvadeset kopejka dnevno. Ona se je bila podigla vlastitom snagom, a njezin ponos i njezino gospodsko biće izrasli su iz istog nevoljkog poriva i iste žestoke nesklonosti, da se pomiri sa životom u siromaštvu.

Oboje su bili ljudi čvrste volje, oboje jednaki kao borbene prirode. Udovica je zaboravljala samo jedno, čega joj se uvijek valjalo čuvati: glazbe! Ona je bila upravo do bola suzdržljiva žena, ali pritom duboko i strastveno muzikalna, na onaj ruski način, koji se potpuno gubi u zvukovima. Glazba je na nju djelovala poput sile prirode, činila ju bolesnom, činila ju zdravom, ona bi od glazbe drhtala od glave do pete, tako da se nije više mogla držati uspravno. Ali samo od naročitih vrsta glazbe.

Rubinstein je pošao k glasoviru. Da li će uspjeti njegova namjera? pitao se on. Da li će se udovici svidjeti »Oluja«, i da li će ona pružiti svoju pomoć njegovom učeniku? (Kako je Rubinstein volio hazardiranje!)

Gospođa Nadežda hitro je izišla iz dvorane ne oprostivši se; Rubinstein je poznavao njezinu naviku, da sviranje sluša iz pokrajne sobe, sama i u mraku... Njegovi se magični prsti spuste na tipke:

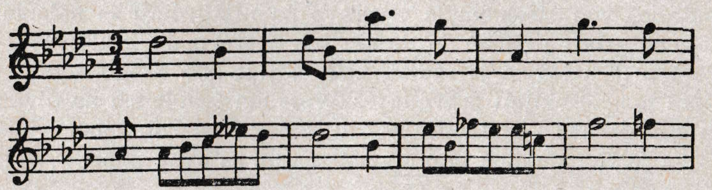

Nakon što su zvukovi zamrli, neko je vrijeme vladala tišina, a onda je šum i šuštanje svile najavio približavanje domaćice. Jednu je ruku pritisnula na grudi, oči su joj sjale kad je ušla u krug svijetla, a obrazi su joj se žarili. Rubinstein ju je pogledao i znao, da je bitka dobivena. Unatoč tome vagao je brižno svoje odgovore na njezina nagla pitanja. Tko je bio stvaralac te glazbe, koja je bogatija bojama no sve druge kompozicije, što ih je ona ikada čula, i koja joj se više no bilo koje drugo muzičko djelo činila čudnovato osebujna? Po njezinu shvaćanju nije bilo ništa na štetu Petra Čajkovskog, što je on — kako je saznala — bio iz dobre porodice i što nije bio rođen u obitelji glazbenika po zvanju niti odgojen za glazbenika po zvanju. Gospođa Nadežda nije nikada mnogo marila za sitne ljubomore i spletke moskovskog muzičkog života. Petar Iljić Čajkovski je Petrograđanin, saopćio joj je Rubinstein, studirao je pravo; otac mu je državni rudarski inspektor. Petar je kao dječak osjećao veliku naklonost za glazbu, naučio je glasovir, ali se nije isticao neobičnim talentom. Čak dok je već bio mladić, njegova se bitna osobina nije još ispoljila.

Čajkovskome su bile dvadeset i dvije godine, kad je na poticaj nekog prijatelja, učitelja glazbe, stupio u netom otvorenu glazbenu školu Antuna Rubinsteina u Petrogradu. No kad je jednom bio uveden u svijet tonova, on se stvari uhvatio neobično čvrstom odlučnošću; bio je poput izgladnjelog čovjeka, koji je po prvi puta čuo riječ kruh. Kontrapunkt je bio kruh, glazbena teorija i nauka o kompoziciji bile su kruh za mladog čovjeka,

koji je do onda vjerovao, da su glazba oni salonski komadi, što se prigodom večernjih društava izvode na glasoviru. Njegov je napredak bio pravo čudo; godinu dana nakon ulaska u konzervatorij Petar Iljić je napustio svoje mjesto u Ministarstvu pravde i odlučio, da će postati muzičar.

Smion korak za mladog čovjeka bez sredstava. Ali Antun Rubinstein je vjerovao u njega. Nadeždu von Meck nije trebalo podsjećati na to, da je riječ preporuke Antuna Rubinsteina za kakvog mladog muzičara značila isto što i riječ samog dragog Boga. Za iduće četiri godine uspjelo je Petru, da se nekako protuče, a da nije trebao tražiti potporu od svog oca; Ilja Čajkovski bio je uostalom već omogućio svom sinu Petru pravničku karijeru, a postojala su još tri mlađa brata, koje je valjalo postaviti na noge. I tako je Petar davao satove iz glasovira, a Antun Rubinstein mu je pribavio neko malo namještenje na svom Konzervatoriju. Petrova borba sa siromaštvom bila je ljuta, on je više puta bio pred tim da položi oružje te se vraćao u sigurnost činovničkog namještenja kao pravnik; jedamput je gotovo prihvatio namještenje kao nadzornik mesa što se prodavalo u mesnicama.

Sve je to Nikolaj Rubinstein pripovijedao udovici, dok su sjedili sučelice jedno drugome u njezinoj gostinjskoj sobi na Roždestvenskom bulvaru. Svakako je položaj Čajkovskoga, dodao je, postao lakši otkako se preselio u Moskvu. On, Nikolaj Rubinstein, pobrinuo se za to, da mladi čovjek dobije krov nad glavom i da se može najesti do sita. Premda Rubinstein s jedne strane nije k tome dodao, da je više no jedamput dao Petru Iljiću odijela sa svojih vlastitih leđa — frak za večernja društva, tucet košulja, salonski kaput — to je s druge strane također prešutio, da njegov Konzervatorij čestito iskorišćuje mladog čovjeka. Dugački, zamorni sati poučavanja u teoriji glazbe iz dana u dan, unatrag deset godina. On, Rubinstein, mogao je izdržati takav život, prekidan koncertnim turnejama punima slavlja; ali protivno od Petra Iljića, Rubinsteina nije neprekidno dan i noć mučio unutarnji zdvojan poriv za vlastitim glazbenim stvaranjem...

Nije postojao naravno nikakav povod, da on sve to saopći udovici; Rubinstein je brižno birao riječi. Pripovijedao joj je o biću i talentu mladog čovjeka, kao i o tome, kako je taj talenat pobijedio nepovoljnu okolnost svoga otmjenog porijekla. Nije bilo nipošto lako ponukati ravnatelje moskovskog Konzer-

vatorija, da prime za profesora glazbene teorije mladog čovjeka — povrh toga još iz dobre kuće —, koji je imao iza sebe samo dvije godine muzičkih studija. Što su bile te kratke dvije godine u usporedbi s većinom ozbiljnih muzičara, koji su tesali glazbu za vrijeme čitave mladosti? Osim toga bila je petrogradska škola pravnih znanosti poznata kao škola za plemiće, a kakav je kicoš i kakav diletant ikada imao u sebi sposobnosti, da bude shvaćen kao ozbiljan glazbenik? (Ni jednom od braće Rubinsteina nije bilo ni na kraj pameti, da prizna kao ozbiljne muzičare takozvanu »Petrogradsku petoricu« — skupinu nacionalnih skladatelja, kojoj su pripadali Balakirev, Kjuj, Borodin, Musorgski i Rimski-Korsakov, koji su svi imali namještenja kao činovnici.)

On sam, Nikolaj Rubinstein, koji je završio moskovsko sveučilište, promatrao je te stvari sa šireg gledišta negoli njegov brat Antun, čiji je život od samog djetinjstva bio život muzičkog zanesenjaka: muzika i ništa drugo no muzika... Uostalom, činjenica, da je netko fin čovjek, imala je i svoje loše strane, — da li se Rubinsteinova nemirna obrva trznula, kad je to rekao? Petar Iljić bio je čovjek rada i muzičar, ali nije bio nikakav laktaš; bio je nečuveno ponosan i nečuveno plah, te bi radije hodao u krpama nego nekoga zamolio za potporu. Da li bi Nadežda Filaretovna, koja je pomogla već tolikim muzičarima, bila sklona tome, da skladatelju »Oluje« povjeri bilo kakvu muzičku narudžbu, nešto na čemu bi mogao raditi s osjećajem, da time zarađuje novac?

Rubinstein je ušutio. Udovica je ustala; njene tamne oči, pune žara, odsijevale su vatrom, koju nije mogao zaboraviti nitko, tko ju je jedamput vidio. Ona tiho strese glavom i nasmiješi se. »Nikolaj Grigorjević« reče ona, »ja najtoplije suosjećam sa svime, što ste mi govorili o tom mladom čovjeku. Ali nije vam bilo potrebno, da se za nj založite tolikom govorljivošću. Za njega je prije vas govorila njegova glazba.«

II.

NADEŽDA FILARETOVNA VON MECK ROĐENA FROLOVSKI

Rubinstein je bio zamolio malenkost. No da je znao, što će se sve na koncu dogoditi, da je samo trenutak slutio, kakve će žrtve stajati jedamput ta preporuka njegov ljubljeni Konzervatorij, on bi »Oluju« bio prije bacio u porculansku peć gospođe Nadežde, no što bi je pred njom odsvirao. Jer ono, u što se udovica zaljubila i što je nastavljala ljubiti, bila je g l a z b a Čajkovskoga; ovo valja reći odmah, da bi se izbjegao svaki nesporazumak. »Nakon što sam čula Vašu ‚Oluju'«, pisala je Čajkovskom, »nalazila sam se čitave dane u nekom bunilu, iz kojega se nisam mogla istrgnuti«. Ona se nije nikada susrela s čovjekom, koji je napisao »Oluju«, nikada nije razgovarala s njim okom u oko, pa ipak je za vrijeme čitavog svog daljnjeg života trebala čuti samo jedno njegovo djelo, pa da uroni u sva blaženstva ljubavi.

Ne znamo, koje je vrste bila muzička narudžba, što ju je povjerila te zime 1876. Čajkovskom, ali ipak znamo za dojam, što ga je na nju učinilo ispunjenje njezine molbe. Njeno kratko pismo, kojim se zahvaljuje, sastavljeno je naskroz od uobičajenih izraza, ali iza njegovog kratkog stavka osjeća se čitav vulkan uzbuđenja. Nema ništa prenapeta na tom papiru s krunom, a također ni u njezinim slijedećim pismima. Zašto se onda Nadežda toliko bojala, da bi je Čajkovski mogao ismijati? Upravo njezin drhtavi nemir odaje, što bi ona htjela napisati, i kako promišljeno i kako brižno vodi pero, što je čeznulo za tim, da je izda jednom strancu.

Nadežda Filaretovna Petru Iljiću.

»Moskva, 30. prosinca 1876.

Veoma poštovani gospodine Petre Iljiću!

Dopustite mi, da Vam izrazim svoju iskrenu hvalu, što ste tako hitro ispunili moju molbu. Smatram suvišnim da Vam kažem, kakvo oduševljenje pobuđuju Vaša djela u meni, budući da ste Vi navikli na sasvim drukčije hvale, te bi iskaz poštovanja bića, u glazbi tako neznačajnog kao što sam ja, Vama mogao izgledati samo smiješan; no meni je moja radost tako dragocjena, da joj se nitko ne smije smješkati; hoću stoga samo reći i molim Vas, da doslovno vjerujete mojim riječima, da Vaša glazba čini jednom biću život lakšim i ugodnijim.«

Skladatelj je odgovorio:

»Moskva, 30. prosinca 1876.

Veoma poštovana milostiva gospođo Nadeždo Filaretovna! Iskreno sam Vam zahvalan za prijazne i laskave riječi, što

ste mi ih izvoljeli napisati. Za glazbenika, kojemu tolika razočaranja i neuspjesi otešćuju put, prava je utjeha u spoznaji, da postoji malen broj ljudi, koji poput Vas vjerno i toplo ljube našu umjetnost.«

Nakon nekoliko mjeseci primio je Petar Iljić i izvršio neku drugu narudžbu, a udovica mu je pisala ponovno:

»Moskva, 27. veljače 1877.

Veoma poštovani gospodine Petre Iljiću!

Ne znam doista, kako bih Vam zahvalila za Vaše prijazno uvažavanje moje nestrpljivosti. Kad ne bih osjećala s Vama duševnu srodnost, bojala bih se, da biste me mogli razmaziti, ali ja odveć cijenim Vašu dobrotu, a da bih pustila da dođe do toga.

Rado bih Vam mnogo, veoma mnogo pripovijedala o svom fantastičnom stanovištu prema Vama, ali se bojim, da Vam ne otimam vrijeme, s kojim Vi morate škrtariti. Zato želim samo reći, da je to stanovište, ma kako bilo netjelesno, za mene dragocjeno kao najbolji i najviši od svih osjećaja, za koje je čovjek sposoban. Ako hoćete, Petre Iljiću, smatrajte me za fantastkinju, možda čak za ludu, ali mi se nemojte smijati, jer sve bi to moglo izgledati smiješno, kad ne bi bilo tako iskreno i tako duboko.«

Petar Iljić Nadeždi Filaretovnoj.

»Moskva, 28. veljače 1877.

Veoma poštovana milostiva gospođo Nadeždo Filaretovna!

Dopustite mi, da Vam zahvalim za više negoli veledušnu nagradu za moj tako neznatan rad.

Zašto ste oklijevali, da mi kažete sve, na što ste mislili? Smijem Vas uvjeriti, da će to biti za mene od jakog dojma i da će mi biti ugodno, već iz razloga, što su također i moji osjećaji prema Vama najtopliji. To nisu samo riječi. Možda Vas poznajem bolje, no što Vi držite.

Ako mi jednog lijepog dana budete htjeli pisati o svemu onome, što želite reći, bit ću Vam veoma zahvalan. Svakako Vam od sveg srca zahvaljujem za Vašu naklonost, koju neobično cijenim.«

»Kažite mi sve, na što mislite... Možda Vas poznajem bolje, no što Vi držite...« Da je udovica poslušala svoje srce,

ona bi se smjesta latila pera i rekla mu, na što je mislila. Ali ona nije bila samo strastvena već također i razborita žena, te je čekala tri tjedna prije no što je sama sebi dopustila da mu odgovori. Ona je u krutoj školi života upoznala opasnosti nepromišljenih djela; nije bilo bez razloga, što je prije nekog vremena odlučila, da će provoditi samotnički život. Ljudi, koji su istodobno takve naravi, koja želi gospodovati, a istodobno i ljudi nagona, ne smiju se trajno izlagati javnosti.

Gospođa Nadežda čekala je tri tjedna i onda rekla Petru Iljiću, što je čeznula da mu prizna. No prije no što pružimo čitaocu tako neiscrpiv dokumenat, koji je nastao iz unutarnjeg poriva, potrebno je da ponajprije nešto malo upoznamo njegovu autoricu, da bismo znali, iz kakve je porodice potekao taj neobičan život, koji se iživljavao u takvom labirintu protivurječja, koji je odjednom pobjegao iz svijeta u skrovište vlastitih četiriju zidova, ali i unutar ovih zidova neograničeno očuvao moćan poriv svoga vlastitog j a; život, kojega se odvažnost i slobodoumnost pretvorila u bespomoćan strah i patnje...

*

Nadežda Filaretovna rođena je godine 1831. Njen otac Filaret Vasiljević Frolovski bio je plemić posjednik i okružni sudac; njezina majka Anastazija, rođena Potemkin, potjecala je od jednog bratića onog Grigorija Potemkina, kneza Tavrijskoga, koji je nekoć bio znamenit ljubimac Katarine Velike.

Kakva majka, takva kći. Nadeždinu majku opisuju kao ženu velike tjelesne snage; prema Barbari von Meck bio je Nadeždin otac »miroljubiv čovjek, koji je svirao gusle«. Nije teško predočiti sebi tu obiteljsku sliku. No ako je majčina linija, baština Potemkina, davala i Nadeždi Filaretovnoj tako reći mušku snagu, to joj je miroljubivi otac pružio nešto, što je od još većeg značenja za ovu povijest: ljubav prema glazbi. Kao mala djevojka znala je čitave sate osluškivati svirku svog oca na guslama; kad su ona i njezina sestra odrasle, bilo je obratno: otac je rado slušao, kad su njegove kćeri svirale četveroručno glasovir — taj novi divni instrument iz Njemačke, koji je imao toliko snažniji zvuk negoli spinet njegove mladosti.

A kad je njegova sedamnaestgodišnja kći pošla za Karla Georga Otona von Mecka, ova se slika braka nije ponovila. Miroljubivost nije bila nipošto značajna crta u obitelji von Meck. Ovi ponosni kuronski plemići iz Rige bili su navikli da

zapovijedaju. Nakon smrti svog muža gospođa Nadežda je često izricala svoje mišljenje o ustanovi braka; dala je pritom nedvoumno razumjeti, da je u njenim očima brak doduše potrebna ali nada sve ružna stvar. »Valja požaliti«, pisala je jedamput Čajkovskom, »što se muška bića ne mogu umjetno uzgajati kao ribe; ljudi se onda ne bi trebali ženiti, a to bi bila velika utjeha.«

Unatoč tome nije nipošto postojalo ništa »umjetno« u pogledu sposobnosti umnažanja bračnog para Nadežde i Karla Georga; porodica von Meck bila je blagoslovena sa dvanaestero djece. Imala je šest sinova i šest kćeri: sve, što je gospođa Nadežda radila, bilo je u stilu. A ona nije bila ni najmanje obeshrabrena rađanjem i odgajanjem djece; bila je žena, koja je znala naći vremena za mnogo više negoli to; nije samo umjetnički razvoj Čajkovskoga bilo jedino, što je ta žena omogućila. Karlo Georg, nadaren čovjek sa snažnim pogledom u budućnost, ali kolebajući između staze sigurnosti i odvažnosti, našao se u početku svog bračnog života u jednom kritičnom času. Valjalo je stvoriti smionu odluku; prijetilo je siromaštvo i tamna neizvjesnost. Karlo Georg je tada pošao stazom, na koju mu je ukazala njegova žena. Bio je to put smionosti, no to je bio put pobjede. Neka svoju vlastitu povijest ispriča gospođa Nadežda, kako ju je kasnije ocrtala u jednom pismu Čajkovskom.

»Ja nisam bila uvijek bogata. Najveći dio svog života bila sam siromašna, veoma siromašna. Moj je muž bio inženjer u državnoj službi, što mu je donosilo petnaest stotina rubalja godišnje, i to je bio čitav naš prihod, od kojega smo morali živjeti — s petero djece i s obitelji mog muža na vratu. Kako vidite, nikakvo obilje. Bila sam pritom u isti mah dadilja, odgojiteljica, učiteljica i švelja svoje djece, a sluga, knjigovođa, tajnica i pomoćnica svog muža. Pored toga počivalo je naravski čitavo kućanstvo u mojim rukama. Bilo je mnogo posla, no to me nije tištalo. Postojalo je nešto drugo, što mi je život činilo nepodnosivim. Znate li, Petre Iljiću, što je to činovnička služba? Znate li, da čovjek mora pritom zaboraviti, da posjeduje razum, volju, ljudsko dostojanstvo, te mora postati lutka, automat? Takav je bio položaj mog muža, a ja ga nisam mogla podnositi, pa sam ga konačno stala moliti i zaklinjati, da napusti svoj položaj. Na njegov prigovor, da onda ne ćemo imati ništa za jelo, odgovorila sam, da ćemo raditi i da ne ćemo propasti. No kad je on konačno popustio mom ustrajnom navaljivanju i dao ostavku, našli

smo se u tako teškom položaju, da smo morali izlaziti dnevno s dvadeset kopejka za sve naše životne potrebe. Bilo je teško, ali ja se nisam ni trenutak kajala zbog onoga, što se dogodilo.«

»S obitelji mog muža na vratu«... tako je daleko bilo došlo s plemićima iz Rige! U svakoj se ruskoj povijesti spominju njemački vitezovi, koji su prodirali prema sjeveru i osvajali baltičke zemlje, čitava stoljeća prije rođenja gospođe Nadežde. Karlo Georg bio je najstariji sin one linije porodice von Meck, koji su kao vitezovi živjeli u Rigi. Rasipan život njegova oca uništio je njegovu baštinu. Viteško dobro Zunzel, koje je stoljećima pripadalo obitelji von Meck, moralo se prodati. Karlo Georg bio je još dijete, kad mu je umro otac, a nije posjedovao ni kopejke. Riško plemstvo, vjerno svom staležu, brinulo se za njegov odgoj, no kad je nakon dovršene gimnazije htio dalje studirati, valjalo mu je da se sam pobrine za sebe. Visoka tehnička škola u Petrogradu nalazila se osam stotina kilometara daleko. Karlo Georg nije imao novaca za željeznicu, ali je imao karaktera, i tako je pošao u Petrograd pješice.

Nakon što je apsolvirao Visoku tehničku školu i postao diplomirani inženjer, stupio je kao činovnik u službu kraj Smolenska. Tu se upoznao s Nadeždom Filaretovnom, a Nadežda, sa svojih sedamnaest godina željna da izleti iz gnijezda i po svom biću gladna života, udala se za mladog čovjeka. Putovali su iz mjesta u mjesto, kako je to iziskivao posao njezina muža. Nadežda je rodila petero djece u pet različitih gradova prije no što joj je uspjelo sklonuti muža, da napusti beznadne okove ruske državne službe. Talenat Karla von Mecka kao željezničkog inženjera bio je više nego talenat, to je bilo otkrivenje. Njegova karta Rusije, u koju je ucrtao sve buduće željezničke pruge, još je danas ponos moskovsko-kazanske željeznice.

No gospođa Nadežda je brzo spoznala, da je njezin muž unatoč svima velikim sposobnostima bio sve, samo ne trgovac. On nije bio u stanju, da ispravno proračuna troškove svojih osnova i da prema tome zaključi ugovor za sebe povoljan. Prigodom svog prvog pothvata gradnje željeznice izgubio je sve svoje uštede a k tome i miraz svoje žene. To je za Nadeždu bilo odviše. Kao prava kći svoje majke ona je sada uzela uzde administracije u svoje ruke; od toga vremena ona je upravljala

poslovnom stranom pothvata svog muža, a njemu ostavljala slobodne ruke u stvaranju projekata i građevnih nacrta. S njenom pomoću on je sagradio željeznicu od Moskve do Rjazana; njegovi sinovi Vladimir i Nikolaj produžili su je preko Volge sve do Kazana, a konačno još dalje, čak do Urala. Karlo Georg umro je u dobi od pedeset i nekoliko godina; ostavio je svojoj udovici velik imetak, dvije željezničke pruge i dvanaestero djece, od koje je najstariji Vladimir imao dvadeset i četiri godine. Udovica je jednu prugu prodala, a drugom, moskovsko-rjazanskom, upravljao je Vladimir zajedno s njom.

Vladimir je bio njezin ljubimac, a to je zasluživao. Takva je žena mogla za ljubimca odabrati samo čovjeka punog duha, čovjeka punog životne snage, koji je imao stila i bio isto tako snažno izrazita ličnost kao ona sama. Njezina povezanost sa sinom nije bila od utjecaja samo na njen vlastiti život, nego i na život Čajkovskoga. Valja stoga da malo pobliže upoznamo Vladimira, njegovu ženu i njegovog sina također imenom Vladimir. Taj Vladimir II. je onaj mali »Volička«, kojega gospođa Nadežda spominje uvijek s toliko ljubavi u svojim pismima.

Najstariji sin Karla Georga bio je isto tako nadaren kao njegov otac, premda su njegove sposobnosti bile više društvenog i organizatorskog karaktera, a manje su se isticale u djelatnosti inženjera i crtača karata. Željeznica von Meckovih bila je jedina privatna željeznica u Rusiji, a Vladimir je njom upravljao u duhu svog oca. Bio je zaljubljen u svoju željeznicu, poznavao je osobno svakog željezničara počevši od najskromnijeg čuvara pruge, pamtio je njihova imena i imena njihovih žena i djece, i prigodom svojih inspekcionih putovanja očaravao sve time, što se raspitivao kako im je. Bilo je to u ono vrijeme i u onoj zemlji, gdje međusobno povjerenje između poslodavca i radnika nije još bilo nešto, čega bi se čovjek stidio; radnici su Vladimira obožavali. U njega je bila glumačka žica, koju posjeduju svi ljudi velikog ličnog čara; sve, što je činio, imalo je stila. Njegova majka, isto toliko plaha kao i ponosna, ne bi na primjer mogla učiniti ono, što je učinio on prigodom pregovora s naduvenom tvrtkom Rotschild. Željeznici je bio potreban velik zajam, a u Evropi 1870. značio je velik zajam: Rotschild. I tako je Vladimir von Meck otputovao u Pariz, da namakne novaca, a sa sobom je poveo jednog, samo jednog knjigovođu iz željezničke uprave. Pariska kuća Rotschilda bila je strahovito ohola; ondje se nisu vodili pregovori s pojedin-

cima već s vladama, i to posredstvom njenih tajnika. Ali kako se radilo o sinu onoga von Mecka, koji je sagradio jednu željeznicu i koja je bila njegovo vlasništvo, odlučio se bankar da učini izuzetak i da ga lično primi. Dan prije raspitao se Rotschild putem svog izaslanika, koliko je tajnika gospodin von Meck doveo sa sobom.

Vladimir zapita izaslanika, čemu to želi znati, a na to je čuo, da se kod gospodina Rotschilda mora prirediti određen broj stolica za konferenciju.

»Koliko tajnika ima gospodin Rotschild?« zapita Vladimir.

»Šest.«

Vladimir, ni ne trenuvši okom, reče: »Ja ih imam dvanaest.«

Idućeg jutra uputio se sin gospođe Nadežde u poslovne prostorije kuće Rotschild. Bio je besprijekorno odjeven u dugi crni kaput i prugaste hlače, a nije dolazio sam. Iza njega stupali su njegov knjigovođa i jedanaest vjernih prijatelja, koji su savršeno odigrali svoje uloge tajnika.

Pa kao što se taj čovjek razumio u to, da afirmira svoj ugled u inozemstvu, pa čak i pred jednim Rotschildom, tako je to umio još bolje kod kuće. Njegov je način života bio tako rastrošan kako je to odgovaralo njegovoj naravi. Razumio se doista u to, da troši novac; ta on nije morao nikada živjeti od dvadeset kopejka dnevno kao njegovi roditelji. U njega je bilo stolnjaka za sto i četrdeset gostiju, a Barbara von Meck, koja ih je baštinila od svog svekra, kaže da su bili čestito istrošeni od mnoge upotrebe. On je bio prvi, koji je u Moskvi imao električno svijetlo, a to je značilo, da je imao u kući vlastitu centralu i elektrotehničara za njenu poslugu. Imao je također veoma mladu i veoma crnooku ženu, koja se razumjela u to, da novac troši isto tako kao i on. Kad je bio rođen njegov sin Vladimir II., majci je bilo tek šesnaest godina; na taj je način dijete bilo za nju samo nova igračka. Na sreću je baka Nadežda obožavala svog unuka. Njegova mlada majka običavala je Voličku ostaviti u bakinoj velikoj mračnoj kući i veselo odlepršati u Pariz, da nabavi nove haljine. Naskoro je bila poznata kao najbolje odjevena žena u Moskvi; nikada nije dvaput obukla istu haljinu, a za vrijeme kakve naročito svečane večere znala se izgubiti i presvući.

No pariske su toalete stajale novaca onda kao i danas. Mlada se majka vraćala u Moskvu s deset punih kovčega i

praznom novčarkom; zatim bi sjela za pisaći stol i napisala svojoj svekrvi: »Plati moje račune ili mi vrati mog sina!«

Računi su uvijek bili plaćeni.

Imanje njezina muža nalazilo se u blizini Borodina, gdje je Napoleon 1812. bio potučen pred Moskvom. Gubernija je izabrala Vladimira za predvodnika plemstva, a car ga je imenovao komornikom. Vladimir je otputovao u Petrograd i po običaju se svečano predstavio dvoru; stotine ruku dvorskih slugu su se ispružile. Napojnice nakon ovakove audijencije nisu nikada prelazile pedeset rubalja, ali ovaj put su sve oči zablistale: između prijestolne dvorane i vrata svoje kočije raspodijelio je Vladimir pet tisuća rubalja.

Takav je bio najstariji sin gospođe Nadežde, čovjek nebrižne društvene smionosti, koji je time stvarao ravnotežu njezinoj vlastitoj, gotovo već bolesnoj plahosti, ali također čovjek, čije unutarnje biće nije bilo snažnije ni vlastoljubivije od njenog vlastitog. Da je gospođa Nadežda pored svoje smione unutarnje snage odlučivanja posjedovala takvu društvenu elastičnost kao njezin sin, onda bi ova povijest — povijest Čajkovskoga — zacijelo naišla na sretniji završetak.

Kad je Karlo Georg umro, njegova udovica nije gubila ni jedan jedini dan već je sjela i promišljala o svom daljnjem držanju. Sada, kad kao supruga nije imala više nikakvih društvenih obveza, mogla se prepustiti svom strahu pred ljudima, tjeskobnom i nesavladivom strahu jednog bezgranično ambicioznog karaktera. Pod zaštitom svoje udovičke tuge ona se do kraja života držala svog doma i nije općila ni s kim osim sa svojom djecom. Nije to uostalom bio nikakav mir, ta ona je posjedovala isto toliko kuća koliko djece, a osim toga ogromno imanje Brailov u Ukrajini.

Od doba svog djevojaštva često je trpjela na bolestima prehlade; u vrijeme, kad je Čajkovski ušao u njezin život, prijetila joj je sušica. Uslijed toga stalno se nalazila na putovanjima, bježeći pred dugom i ljutom zimom svoje domovine i čeznući za domom. Ona je od prirode bila čovjek osjećaja, čas neumjereno raspoložena, a čas rastužena do smrti; početak tuberkuloze, popraćen čestim bolestima prehlade i mučnim glavoboljama, koje su trajale po tri dana, dovodili su je do stanja iscrpljenosti i produbljivali njezinu sklonost prema duševnoj potištenosti.

Kad se je 1876. putem pisama upoznala sa Čajkovskim, u njenoj je kući stanovala čitava vojska ljudi; sedmero od njezine jedanaestero djece (jedno je umrlo u ranoj dobi) bila su još kod kuće. Njezina udata kći, grofica Bennigsen, i Vladimir često su je posjećivali. Vladimir II., nazvan Volička, rodio se tek 1877. Gospođa Nadežda bila je Moskovljanka kao svi njezini rođaci s očeve strane i ljubila je svoj rodni grad kao što je naučila Čajkovskoga da ga ljubi.

Nikolaj Rubinstein bio je doista jedini čovjek, prema kojemu je primjenjivala izuzetak od svog pravila, da ostaje nevidljiva. Ona nije nikuda zalazila osim na koncerte, a onda je sjedila u pozadini lože na balkonu, da bi po mogućnosti očuvala svoj inkognito. Strah pred ljudima bila je jaka veza između nje i Čajkovskoga; on ju je mogao dobro razumjeti, budući da je sâm bio veoma plašljiv, premda je njegov strah pred ljudima imao druge, mnogo zdravije razloge. Oboje su često jedno drugome priznavali kojekakve svoje ludosti, što su ih počinjali, da bi se uklonili s puta ljudima, i mnoga svoja luda bježanja pred posjetiocima... »Mogla bih se s Vama mjeriti u tome«, pisala je gospođa Nadežda jedamput Čajkovskom, »tko bi od nas imao više da pripovijeda o svojoj plašljivosti. Sigurna sam, da bih ja pobijedila, prvo što sam starija od Vas, a drugo, što sam svoje odnose prema svijetu prekinula u tolikoj mjeri, da nikada ne razgovaram s ljudima u hotelima i dućanima; dođem li bilo kuda, ja se pričinjam tako, kao da ne razumijem jezik. Jedamput me je netko zapitao u Rusiji, i to u našem jeziku, nisam li ja gospođa von Meck, na što sam kratko odgovorila: Ne, nisam, vi ste me zacijelo zamijenili s nekim!«

Plašljivost gospođe Nadežde pred ljudima ne može se svesti jedino na njezinu boležljivost i slabost živaca. Čovjek je sklon tome, da pretpostavi kakav drugi razlog. Ona je voljela, da se u svemu vrši njezina volja, a to je još jako blago rečeno. Ona je u svemu ustrajala pri svojoj volji i okruživala se samo takvim ljudima, koji su se toj njezinoj volji podvrgavali. Upravljala je životom svoje djece u svima pojedinostima. Kad su djeca poodrasla, brinula se da se ožene, kupovala im kuće i pokućtvo za njihove stanove; no djeca joj za to nisu bila uvijek zahvalna. Privoljela je, da opći sa svojim snahama i zetovima, ali ne s njihovom rodbinom. Ako je k sebi pozvala svoju oženjenu djecu, onda je to bila zapovijed, koja se slušala.

Ovaj matrijarhat okruživala je čitava vojska posluge: sluge, lakaji, engleske odgojiteljice za djecu, njemački i francuski učitelji i, prije svega, učitelji glazbe. Što se ona više tuđila od nezahvalna svijeta, to je jača bivala njezina potreba za glazbom. Brinula se za to, da u njezinoj kući uvijek stanuje kakav muzičar, koji je djecu podučavao u glazbi ili, ako su djeca bila u školi, koji je s njom svirao duete. Takvih je bilo mnogo, počevši od Danilčenka, moskovskog čelista, pa do samoga Claude Debussyja, koji je došao k njoj iz Pariza. (»Moj Busik«, tako ga je ona nazivala u svojim pismima, »moj mali Parižanin«). Njezina kći Julija udala se za jednog od tih muzičara, poljskog violinista Vladislava Pahulskog, koji je obožavao Čajkovskoga i često bio posrednik između njih dvoje.

Imamo dakle pred sobom lik žene snažne volje, koja je vladala svojom okolinom, ali čitalac ne smije počiniti pogrešku, da gospođu Nadeždu sebi možda predstavi kao kakvu muškaraču. Ona je bila daleko od toga; njezino je biće imalo u sebi nešto svojevoljnog i hirovito ženskog. Bila je visokog stasa i imala dubok glas; kretnje su joj bile polagane, uravnotežene, pune dražesti; hod joj je bio kao da se skliže i »kao da pliva«, kako to Rusi kažu. Njezine su tamne oči gledale zamišljeno i lako su se zažarile; supruga njezinog ljubljenog unuka Voličke, Barbara von Meck, opisuje te oči kao središte i dušu njezine ličnosti. Njezinu tamnu kosu, gustu i dugačku, sobarica je svakog jutra brižljivo češljala i četkala, — to je bio dio važnog obreda u njezinoj jutarnjoj toaleti. Nitko nije smio ući u njezinu sobu prije no što je bilo dovršeno češljanje i masaža lica — nitko, to jest tako dugo, dok u njezin život nije ušao Vladimir II. Volička je volio promatrati aparat za masažu, a njegova je baka voljela promatrati Voličku. Čovjek se doista može čuditi raznovrsnosti ruskih deminutiva. Ludmila, najmlađa kći, nazivala se Miločka, Nikolaj — Kolja, Vladimir I. — Volođa, Vladimir II. — Volička. Brat Čajkovskoga Anatol — Tolja, Modest — Modja, Aleksandra — Saša.

Kad je kosa bila uređena i masaža dovršena, dugogodišnja sobarica Lukrecija zauzela je mjesto pred vratima niza soba svoje gospodarice u velikom naslonjaču, koji je stajao do stolića. Tu je držala stražu i plela bijele pregače i šalove. Nitko nije smio ući nenajavljen, pa čak ni gospodaričina vlastita djeca, i opet s izuzetkom obojice Vladimira. Kao svi siloviti ljudi tako ni gospođa Nadežda nije poznavala nikakvog stida kod dije-

1. PETAR ILJIČ ČAJKOVSKI
Portret od N. D. Kuznjecova

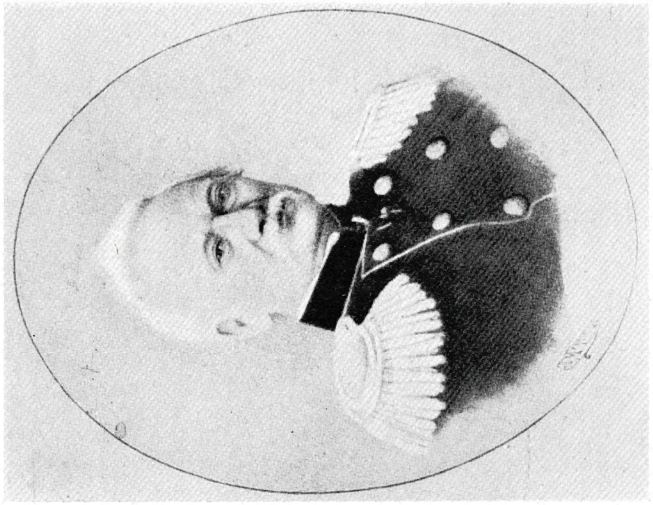

2. RODITELJI PETRA I. ČAJKOVSKOGA

ljenja svoje naklonosti. Iza ovih dobro čuvanih vrata sjedila je Nadežda von Meck u jutarnjoj haljini i pisala pisma. Njezina soba za stanovanje bila je raskošno uređena, u francuskom stilu, a svaki pedalj zidova i stolova bio je prekriven uokvirenim fotografijama članova njezine porodice. Povrh pisaćeg stola visio je portret Ludviga II. Bavarskog, s kojim se gospođa Nadežda dopisivala. Slika je bila naručena i plaćena kod Kaulbacha, Ludvig je najmilostivije pristao da umjetniku sjedi za model i to — s divnim kraljevskim prezirom smiješnoga — u bijelom plaštu Lohengrina!

Od vremena na vrijeme poduzimala je gospođa Nadežda osobno pregledavanje svoje kuće, koja se sastojala od pedeset i dvije sobe. Bilo je to pravo putovanje; najstariji sluge pratili su je od podruma pa do tavana, i od podruma pa do tavana drhtala je čitava kuća. Ona je bila žena, koja nije nikada dokono složila ruke u krilo. Dokolica domaćica nije bila u modi, a ona bi bila u protivurječju s njenim prijašnjim djelatnim životom i njenim bićem. Kupovala je gomile vune i namatala klupka, što ih je slala svojoj kćeri grofici Bennigsen. A dok je bila zaokupljena tim stvarima, Julija joj je čitala na glas. Juliji je to bilo zapovijeđeno, a ona je rado ispunjavala naloge svoje majke. Od Julije, svoje treće i najmilije kćeri, zahtijevala je gospođa Nadežda mnogo, zahtijevala je sve — i primala.

Ali tiranin je osamljen. Bilo ih je mnogo, koji su se Nadeždi von Meck pokoravali, a malo, koji su je ljubili. Julija ju je ljubila, njezin unuk Volička ljubio ju je također, a to govori u korist Julije i Voličke, jer ljubav prema tiraninu, u čijoj kući netko stanuje, pretpostavlja i dobrotu kao i snagu. No udovica je izgarala u čežnji za ljubavlju čovjeka, koji bi joj bio dorasao; tako strastvenu narav ne može zadovoljiti kakva mala stvar. Čeznula je za čovjekom, koji bi bio više negoli njoj dorasao; za Bogom, kojega bi mogla obožavati. Karlo Georg bio joj je dorasao, ona je iz njega učinila velikog čovjeka, a pritom izgubila svog Boga. Bila je ateistkinja, a to nije bilo ništa neobično u otmjenim krugovima Rusije oko 1870. No ateizam gospođe Nadežde i njezina nezavisnost o Bogu i društvu, tako često isticani u njenim pismima Čajkovskom, zaslužuju naročitu pažnju kao ključ za razumijevanje onoga, što se dogodilo kasnije. Takva žestina u težnji za nezavisnošću nije uvijek znak duševnog zdravlja; prava nezavisnost ne treba nikada takav potporanj. Gospođa Nadežda rado se nazivala realistkinjom.

Čajkovski se više približio istini, kad je njezin realizam označio kao idealizam. Gospođa Nadežda bila je romantična idealistkinja s upravo očajnom čežnjom romantika za Bogom. Došlo je vrijeme, kad je ta žena vikala do neba i savijala se pred ljudima, budući da ju je neko upravo bolesno kajanje nukalo da prekine sa svime, što joj je bilo najdraže na zemlji. No u ovom času i za vrijeme idućih trinaest godina nije ona čeznula ni za čime i ni za kim no za Petrom Iljićem Čajkovskim i za glazbom, što ju je on čarobnjački prosipao.

U životu gospođe Nadežde bio je te zime 1876. dozrio trenutak za ovo novo prijateljstvo. Njezin je muž bio mrtav, imala je novaca — orijaški imetak — i ma koliko je bila zaokupljena svojim kućanstvom i novčanim poslovima, njezina je ruska narav ipak uvijek nalazila vremena, da razmišlja o potrebama osjećaja i duše. Ona je bila tiranin, no da li je ikada postojala koja tiranka, koja nije čeznula za tim, da postane robinja kojeg muškarca?

III.

PETAR ILJIĆ I OBITELJ ČAJKOVSKI

Ako je za Nadeždu von Meck bilo dozrelo vrijeme za ovo novo prijateljstvo, kod Čajkovskoga je postojala ne manja potreba u tom pogledu. U zrelijoj dobi je temelj dubokih novih odnosa rijetko kada štogod manje od potrebe. Nijedno od njih dvoje nije imalo vremena ili sklonosti, da se svojevoljno ogleda za prijateljem. U životu Čajkovskog bila je nastupila kriza, a Čajkovski nije bio čovjek, koji bi krizu znao uhvatiti za rogove i oboriti je na tle. On je prije bio čovjek, koji je puštao da ga nosi sudbina, podvrgavao joj se bespomoćnim predavanjem — za promatrača do neugodnosti. Što je bivalo gore, Petar je postajao bespomoćniji; tada je sjedio s izmučenim očima u očekivanju, da će ga neprijatelj zaboraviti...

Unatoč tome, — a uslijed toga je ime ovog čovjeka postalo povijest, — iza sve te pasivnosti i iza toga upravo ženskog strpljenja tinjala je vatra živčane snage, kojoj je trebao samo dodir prijateljske ruke, pa da se probudi na život. A u ovoj najtežoj godini Petrova života pojavila se ruka spasiteljica; to je bila ruka Nadežde von Meck.

Onog popodneva u prosincu 1876. rekao je Rubinstein gospođi von Meck, da je Petar Iljić plemić, koji za spletkarski život muzičara od zvanja nije ni rođen i ni odgojen. Čajkovski su pripadali plemstvu, ali više zahvaljujući svom talentu, odgoju i položaju negoli porodu. Petrov djed primio je tako zvano plemstvo po službi kao upravitelj rudarstva u Vjatki početkom XIX. vijeka. Ime Čajkovski nerijetko se susreće u Rusiji, a u Poljskoj je veoma prošireno. Njegovi su pređi provodili monoton život ruskih činovnika. Nijedan od njih nije živio od svog imanja, a nijedan — osim jednoga — nije posjedovao genijalnost. Neka Petar Iljić sam izvijesti o svom porijeklu, kako je to učinio u jednom pismu Nadeždi von Meck kratko nakon početka njihove korespondencije:

»Sada ću Vam odgovoriti na Vaše pitanje o mojoj obitelji. Moram Vas međutim upozoriti, da će prikaz mojih dragih biti neprekidan hvalospjev. No uvjeravam Vas, draga moja prijateljice, da hvale, kojima obasipam svoju porodicu, nisu pretjerane. Glava naše porodice je moj otac, stari gospodin od osamdeset i tri godine. Moj je otac veoma dugo bio kao rudarski inženjer u državnoj službi te je između ostaloga, također jako dugo, bio upravitelj državnog poduzeća Kama-Votkin u guberniji Vjatka, gdje sam ja rođen. G. 1848. napustio je službu i živio od malog imetka, što ga je uštedio za dugih godina službe. G. 1857. povjerio je taj imetak nekoj pustolovki, koja mu je obećavala zlatna brda, i iste je godine izgubio sve što je imao. 1858. stupio je ponovno u državnu službu i bio četiri godine ravnatelj Visoke tehničke škole. 1862. ostavio je službu i sada živi u Petrogradu od svoje rente.

Moja je majka umrla 1854. od kolere. Ona je bila divna, pametna žena i strastveno je ljubila svoju djecu. 1865. oženio se moj otac po treći put. Moja je maćeha malo obrazovana ali veoma pametna žena neobično dobra srca; ona je u nas svih stekla iskreno poštovanje svojom nježnom i nesebičnom predanošću svome starom suprugu. Svi mi, ja, moja sestra i moja braća volimo je od srca. Moj otac, nekoć veoma sposoban inženjer, postao je sada djetinjast. Tjelesno je još uvijek čvrst i zdrav, ali pamet mu je oslabila. Ostala mu je samo prijašnja ljubav prema djeci - anđeoska dobrota, kojom se oduvijek odlikovao, no koja se sada ispoljuje na upravo dirljiv način. O tom se čovjeku može doista reći, da

nije nikada učinio nešto na žao čak ni muhi. Sve druge njegove pojave duše i razuma postale su sasvim djetinje. Pamćenje je gotovo posve izgubio pogotovo nakon neke opasne bolesti prošle godine. Ja imam četiri brata. Najstariji Nikolaj namješten je kod željeznice i stanuje u Harkovu. Oženjen je, ali nema djece. Iza njega dolazim ja, a nakon mene brat Hipolit, koji živi u Odesi; on je oženjen, ali također nema djece. Zatim dolaze blizanci Anatol i Modest, koje vi već poznate.«

Trojica mlađe braće bili su omiljeli u društvenim krugovima, a pogotovo Hipolit, koji je volio raskoš i sjaj. On je kao dječak bio drug u igri velikih knezova, a kao odrasao razumio se u to, da svoju admiralsku uniformu i svoja odlikovanja nosi u stilu, na zadovoljstvo sebe samoga i onih koji su mu se divili. Kod parada bilo ga je milina pogledati, a svadbe u obitelji bile bi bez njega nepotpune. Njemu je jako laskalo, što je brat znamenitog Petra Iljića. — Aleksandra, Petrova draga sestra, bila je udata za Lava Davidova, koji je pripadao jednoj od najstarijih i najotmjenijih porodica ruskog plemstva. Što se tiče Petra, njemu su društveni rangovi prošlosti i sadašnjosti bili savršeno ravnodušni, a ako je koji od njegove braće otkrio grb Čajkovskih ili pokušao dokazati otmjeno porijeklo obitelji, Petar bi ga u tren oka učinio smiješnim.

U biografiji svog znamenitog brata ukazuje Modest Čajkovski na to, da među pređima obitelji nije postojao nijedan s muzičkim talentom. Dodaje, da su majka i tetka i neki ujaci imali dobre glasove i da su rado pjevali romance. Među pređima s majčine strane postojao je jedan protođakon, no Modest ga je u svojim podacima prešutio iz nekog izvjesnog razloga. U ruskoj se crkvi molitve ne govore, već se pjevaju, pa su zato bili veoma traženi svećenici s dubokim basovskim glasom, i to pogotovo u velikim gradskim crkvama. Po čitavoj su se zemlji tražili basisti, a ako se naišlo na kojega, onda su se crkve i kazališta otimali o njega. Ovaj pradjed Čajkovskih bio je protođakon katedrale u Petrogradu, dakle je zauzimao položaj, koji po mišljenju zapadnjaka pruža sjaj i dostojanstvo.

Ali tome nije bilo tako u Rusiji, gdje svećenstvo nije zauzimalo nikakav društveni položaj. Ono je sačinjavalo stalež za sebe, što ga plemstvo nije voljelo i promatralo ga preko ramena. Na zapadnjaka čini ponešto neobičan dojam, kad čita, da su se ruski plemići hvalisali time, da u žilama nemaju »ni

židovske ni popovske krvi«. Iz toga biva razumljivo, zašto Modest — koji nije htio da svoj društveni položaj umanji — nije u svom rodoslovlju naveo pretka svećenika.

Naprotiv su Petru Iljiću bile te stvari ravnodušne. »Ima mnogo Poljaka, koji nose moje ime«, pisao je Nadeždi von Meck. »Ja sam sâm vjerojatno poljskog porijetla, ali ne znam ništa točnije o svojim pređima. Znam samo, da mi je djed bio liječnik i da je živio u guberniji Vjatka. Prije toga se moje rodoslovije gubi u tami.«

Pitanje je, da li bi Modest izjavio ovakvo nebrižno priznanje. Modest je imao biti Boswell*) svoga brata, ali nije posjedovao Boswellov genij. Jedva da se mogu naći kakve uspomene o književnom i glazbenom životu u Rusiji u posljednjoj četvrti XIX. vijeka, a da se ne naiđe na Modestovo ime; on je bio veoma dobro poznat u svima umjetničkim krugovima. Barbara von Meck, koja je poznavala Modesta, kaže da je posjedovao privlačivo biće Čajkovskih. »Svatko ima svoju sjenu, a sjena Čajkovskoga bio je njegov brat Modest. Nije moguće spomenuti kompozitora, a da se ne pomisli i na njegova brata. Modest je bio polovica genija.«

Sjena i polovica genija — jadni Modest! Čak i u ulozi sjene njegovi su obrisi nejasni; ali James Boswell je svjedok, da valja imati više negoli polovicu genijalnosti, pa da netko bude dobra sjena. Modest je objelodanio biografiju svog brata u tri sveska, i potomstvo mu je zahvalno za podatke, što ih je pružio. No Modest je napisao ovu biografiju mnogo prerano, on je prigodom pisanja gledao oko sebe i vidio na svakom prozoru živo lice. A to nisu bila lica, preko kojih bi se moglo prijeći, to su bile glave, koje su davale ton. Modest je strepio; koja će mu vrata još ostati otvorena, ako bude napisao sve ono, što je znao? Osim toga je iskreno volio svog brata, a kako je mogao svoju ljubav dokazati bolje negoli time, što je tajne ljubljenog brata zadržao za sebe? Povrh toga nije Modest nikada razumio Nadeždu von Meck; on je na prijateljstvo njih dvoje bio uvijek nešto malo ljubomoran te je otklanjao, da prizna unutarnju potrebu njihove međusobne povezanosti. Ta kako je Petar mogao biti u svom osjećajnom životu toliko ovisan o nekoj ženi! I tako Modesta nije grizla savjest, da motive

*) James Boswell (1740.-95.) napisao je biografiju pjesnika Samuela Johnsona (1709.-84.). Ovo izvanredno opsežno djelo stručna znanost ne cijeni u dovoljnoj mjeri.

svog brata izmijeni i prebojadiše onako, kako mu se to činilo da je u interesu njegova brata.

Unatoč tome bilo je u Modestu Čajkovskom nešto privlačivo. Bio je plašljiv i kao svi plašljivi ljudi preosjetljiv za sve društvene neugodnosti; često je iz pretjeranog žara uradio štogod sasvim naopako, a onda zapadao u mučnu nepriliku. Bol rane ublažavao je time, što je iz toga načinio anegdotu, a u pričanje anegdota dobro se razumio. Volio je društva, ali u prvom redu društva u krugu najbližih prijatelja; nije čak poznavao mnoge svoje rođake.

Njegov brat blizanac Anatol poznavao je naprotiv čitav svijet i bio ponosan na svoje čuvene rođake. To je činilo Modestu kojekakve poteškoće, budući da su braća blizanci bili jako slični jedan drugome. Uvijek mu se dešavalo, da ga je ovaj ili onaj čovjek smatrao za Anatola prigovorivši mu, što ga na ulici nije pozdravio. Modesta uvijek prikazuju kao veoma naobraženog i kulturnog čovjeka; nesumnjivo je posjedovao fino razumijevanje za pjesništvo i umjetnost.

»Neobično je«, pisao je Petar Iljić gospođi Nadeždi, »da sam ja, — rođeni muzičar, nesposoban za sve drugo osim za glazbu, — rođen u obitelji, u kojoj savršeno nije postojao nikakav smisao za glazbu. Moja oba mlađa brata imaju za glazbu dobro razumijevanje, jer su odrasli zajedno sa mnom te su mojim posredstvom došli u dodir s glazbom i muzičarima. Obojica strastveno ljube glazbu. Modest, premda glazbeno sasvim nenadaren, stekao je unatoč tome izvanredno fino razumijevanje za glazbu. On svira glasovir i bio bi spreman, da svira čitav božji dan, toliko ljubi glazbu, ali unatoč tome svira loše, a pjevati uopće ne zna; ostali članovi moje obitelji nemaju za glazbu nikakva osjećaja.«

Za glazbu nisu imali osjećaja u tolikoj mjeri, da prigodom koncerata nisu često prepoznavali djela svog znamenitog rođaka. To se pogotovo ticalo Hipolita. Kad je slušao glazbu svog brata, zabrinuto bi zatvorio oči i uzdahnuo: »Petja!« Von Meckovi su bili uvjereni, da on ne bi imao ni pojma o tome, da se to izvodi Petrovo djelo, da ga nisu na to unaprijed upozorili...

Petar spominje Hipolita u svojim pismima samo rijetko, ali nije nikada lijen, da pjeva hvalospjeve blizancima.

»Smijem reći bez pretjeravanja«, pisao je gospođi Nadeždi, »da su oba mlada čovjeka i u moralnom i u duševnom pogledu pojave, koje mogu čovjeka jako obradovati. Mene povezuje s njima međusobna veza, kakva je čak među braćom rijetkost. Oni su od mene mnogo mlađi, deset godina mlađi. Kad nam je umrla majka, njima su bile tek četiri godine. Moja sestra nalazila se u nekom djevojačkom pensionatu. Moj najstariji brat, dobar ali ne naročito nježan čovjek, nije im mogao nadoknaditi nježnu i ljubeću majku. Naravno da im ni ja nisam mogao biti majka. No od prvog trenutka, kako su ostali siročad, trudio sam se, da im prema svojim silama budem ono, što je djeci majka, ali sam ipak znao iz vlastitog iskustva, kakav nezaboravan dojam ostavljaju majčina nježnost i majčina milovanja u duši djeteta. I od tog vremena nastala je između mene i njih takva povezanost, da su mi oni bezgranično odani, isto tako kao što ja njih volim više nego sebe i kao što sam spreman na svaku žrtvu za njih. Obojica su svršili pravne nauke. Anatol, sposoban činovnik, u ovaj je čas pomoćnik državnog odvjetnika u Petrogradu. Modest je neobično nadaren čovjek, ali bez izrazite sklonosti prema kojem određenom zvanju; kao činovnik nije imao naročitog uspjeha, njega više privlače knjige, slike i glazba negoli njegovi izvještaji. Mi smo svi bili u brizi zbog njegove budućnosti, kadno je nekom zajedničkom znancu palo na um, da ga preporuči izvjesnom gospodinu Conradiju*), koji je tražio odgojitelja za svog jedinca sina, koji je bio gluhonijem. Stvar je uspjela. Modest se naskoro pokazao kao izvrstan pedagog. Proveo je godinu dana u inozemstvu proučavajući metode odgoja gluhonijeme djece, te se sada svim srcem posvećuje svom zadatku.

Imam dvije sestre, no jedna je (iz očeva prvog braka) mnogo starija od mene; ona živi na Uralu, i ja je samo malo poznam. Što se tiče moje rođene sestre (Aleksandra Davidov), o njoj sam Vam već pripovijedao. Ona je u pravom smislu riječi biće bez mane, prekrasna žena.«

Prije no što je u njegov život ušla Nadežda von Meck, bilo je imanje njegove sestre u Kamenki kraj Kijeva jedini dom,

*) Herman Karlović Conradi (1833—1882), bogat agronom, upravitelj veleposjeda u Ukrajini, otac gluhonijemog Nikolaja Hermanovića (1868—1923), kasnije posjednika u Grankinu kraj Poltave.

što ga je Čajkovski poznavao. No Kamenka je i bez Čajkovskoga komad ruske povijesti; ovdje se odigrala uzvišena drama i junaštvo. No kad je Petar Iljić upoznao Kamenku, u njezinoj blagoj jednoličnoj krajini nije bilo više ništa od tuge; tu je vladao mir i prijatan šum zaposlenog kućanstva njegove sestre Aleksandre Davidov.

A Petru Iljiću bio je potreban mir, on se samo u smirenoj okolini mogao odati svom radu, koji je za njega bio život. Zajedno stanovanje s Rubinsteinom u Moskvi nije bilo ni izdaleka mirno. Za Rubinsteina su bili životni elementi buka i galama i nemirna poslovnost; za vrijeme prve godine njegova Konzervatorija sva se poduka održavala u Rubinsteinovu stanu. Kad se Petar Iljić 1866. preselio u Moskvu, bilo mu je dvadeset i šest godina.

»Imam malu prostoriju pored Rubinsteinove spavaće sobe«, pisao je mladim blizancima, koji su bili u školi u Petrogradu, »te se doista bojim, da bih ga noću mogao smetati škripanjem svog pera, jer naše sobe dijeli samo napola visoki zid. Silno sam zaposlen. Sjedim kod kuće, jedva da uopće izlazim, a Rubinstein, koji neprekidno juri naokolo, ne može se dovoljno načuditi mojoj marljivosti. Sklopio sam jedva kakva nova poznanstva osim s Kaškinom, izvanrednim muzičarom i prijateljem Larochea. Proživljavao sam razdoblja duboke depresije, ali me je tješio nezasitan glad za radom. Gotovo sam dovršio instrumentaciju uvertire, na kojoj sam radio prošlog ljeta, no na moje zaprepaštenje ona je preduga. Obećao sam je Rubinsteinu za prvu izvedbu ovdje, a nakon toga ću je poslati u Petrograd. Jučer, kad sam polazio na počinak, mislio sam na vas dvojicu; predočio sam sebi sve tuge prve noći nakon ferija, kako Modest tura glavu pod pokrivač, da sakrije suze. Kako bih ga rado tješio, jadnog malog dječaka! Modka, molim Te najozbiljnije — ne zato, što bih mogao učiniti nešto važnije —, uči, uči i opet uči! Potraži sebi prijatelje među pristojnim drugovima, a ne takve kao što je onaj luckasti I... Bojim se, da ćeš zaostati iza svog razreda i doći na crnu listinu. Zbog Tolje se ne brinem i zato ne dajem nikakav savjet; znam, da je on marljiv. Dragi Tolja, svladaj svoju lijenost u pisanju i pošalji mi nekoliko redaka. Ti ćeš mi, Modja, sigurno pisati, to znam. Cjelov obojici.«

Ovo je pismo značajno i po svojoj vedroj nježnosti kao i po ozbiljnoj opomeni zbog onoga grijeha lijenosti i nemara, zbog kojega je mladi Petar Čajkovski imao sam u doba svog školovanja mnogo neprilika, zapravo sve do onog vremena, kad je — prije pet godina — započeo studijem glazbe kao zvanjem. Ova prva zima (1866.) daleko od doma bila je Petru Iljiću teška. On je bio čovjek, koji je morao pustiti korijenje. Sve do konca svog života svaka ga je promjena boravišta tjerala u divlji strah. Četiri tjedna nakon preselenja u Moskvu pisao je svojoj sestri Aleksandri Davidov:

»Malo se po malo privikavam na Moskvu, iako se kadšto osjećam bolno osamljen. Na moje veliko začuđenje moji razredi dobro napreduju. Moje je plahosti potpuno nestalo, te malo po malo započinjem izgledati kao pravi profesor. Nestaje također i moje potišteno raspoloženje. Ali Moskva je za mene još uvijek tuđi grad i takva će ostati još tako dugo, dok budem mogao bez straha pogledati u lice činjenici, da ovdje moram ostati godinama, ako ne i zauvijek.«

Za vrijeme zimskih mjeseci Čajkovski se prenapinjao poslom; pored dvadeset i šest sati poduke u tjednu radio je na svojoj Prvoj simfoniji »Sanje zimskog dana«, a u proljeće ga je zadesio prvi ozbiljan napadaj one živčane bolesti, koja ga kasnije više nije ostavljala. Ta se bolest pokazivala između ostaloga u nesanici, grčevima u utrobi i navali krvi u glavu; on je te tegobe često nazivao »apoplektičkim simptomima«. Krajem travnja pisao je svom bratu Anatolu:

»Moji živci nisu nipošto u redu. Razlozi: 1. Simfonija, koja ne zvuči dobro. 2. Rubinstein i Tarnovski, koji su zamijetili, da se ja lako prestrašim, pa me zadirkuju čitav dan time, što izmišljaju neprestano nešto novo, da me uplaše. 3. Tvrdokorno uvjerenje, da ću naskoro umrijeti, još prije no što dospijem dovršiti simfoniju. Očekujem ljeto i Kamenku kao obećanu zemlju. Od jučer sam prestao piti rakiju, vino i čaj. Mrzim ljudstvo u cijelosti i s užitkom, te bih se rado povukao u kakvu oskudno naseljenu pustoš. Pobrinuo sam se za voznu kartu u poštanskoj kočiji za 10. svibnja.«

Ali poštanska je kočija otišla u Kamenku bez njega. Radio je dan i noć, ali komponiranje mu nije išlo lako od ruke; skučavalo ga je pomanjkanje iskustva. Znakovi bolesti živaca uz-

nemirivali su ga sve više. K tome su pridošle prave halucinacije, stalan, potišten i bezrazložan osjećaj straha. Premlad da bi znao, da se bolest takve vrste ne može pobijediti pretjeranim radom na životnom zadatku, Petar Iljić se mučio i dalje; stidio se znakova bolesti a stidio se također, da ih prizna: Nikolaj Rubinstein, čiji su živci bili od čelika, jedva je pristajao da bude čovjekom povjerenja mladića, koji je trpio od čežnje za domom i živo želio da se nekome povjeri, kako mu se glava hoće otkinuti, iako je moglo pasti u oči, kad je ruku držao na podbratku, da njome kao da hoće pridržati svoju glavu.

Krajem lipnja 1866. došlo je dotle, da mu je zaprijetio ozbiljan slom živaca, koji je također i nastupio; prema liječničkom mišljenju Petar je jedva jedvice izbjegao duševnom oboljenju. Po prvi, ali nipošto posljednji puta bilo je Petru Iljiću propisano: »Oporavak, i nikakvog komponiranja više.«

IV.

MUZIČKA DJELA ČAJKOVSKOGA PRIJE NJEGOVA POZNANSTVA S NADEŽDOM VON MECK

»Oporavak, i nikakvog komponiranja više.« Besmislen propis! Tada a i kasnije mogli su mu liječnici i prijatelji isto tako preporučiti, da na neko vrijeme prestane disati, da bi oporavio svoja pluća. Komponiranje nije bilo za njega nešto samovoljno, to je bilo poput kucanja srca: ono se odvijalo nezavisno od toga, što se inače dešavalo s tijelom. Da li je idući u krevet skidao cipele, ili s kojim prijateljem šetao poljem i šumom, ili čekao na kolodvoru: u njegovoj su glavi neprekidno odzvanjale melodije, stare melodije, kojih se sjećao iz danâ svog djetinjstva na ladanju, kad su seljaci i seljakinje pjevali na poljima; nove melodije, što ih nije nikada prije čuo; a one su bujale, slijevale se jedna u drugu i vapile za tim, da budu stavljene na papir, da bi njihov stvaralac na časak zaboravio njihove glasove što su se namitali. U svojim pismima Čajkovski uvijek iznova spominje tu prisilnu potrebu, da komponira: »Kao kakav medvjed u svojoj špilji izjedam samoga sebe i svoje kompozicije, koje nikada ne prestaju da zvuče u mojoj glavi...« — »Ja nisam ni za što osim za glazbu...« — »Moram požuriti, požuriti; bojim se da ću umrijeti sa svom svojom glazbom u

sebi...« — »Komponiranje je za mene neka vrsta muzičke ispovijedi duše...«

Ukratko, glazba — on ju je nazivao »rad« — bila je tome čovjeku lijek; jedino ga je glazba spasila za čovječanstvo i pružila mu poštovanje samoga sebe, a on je bio toga svijestan unatoč svijeta i suda svijeta.

U jeseni 1866. vratio se Čajkovski, osvježen ljetnim praznicima, natrag u Konzervatorij noseći pod rukom svoju Prvu simfoniju »Sanje zimskog dana«. On ju je u ljetu bio poslao na ocjenu svojim prijašnjim učiteljima glazbe Antunu Rubinsteinu i Zarembi, profesoru kontrapunkta, ali na njegovo veliko razočaranje obojica su djelo odbili u ime Petrogradskog muzičkog društva. Njihov je sud bio oštar i otklanjao je djelo; predlagali su promjene, što ih je Čajkovski izvršio protiv svoga vlastitog uvjerenja i koje mu se nisu sviđale, kad su bile provedene. Ali i od ovog prerađenog djela izvelo je Petrogradsko muzičko društvo samo oba srednja stavka, koji su bili hladno primljeni. Čitava je ta stvar pobudila u Čajkovskog ogorčenje protiv Petrograda i svih svojih prijašnjih muzičkih prijatelja te mu srce obratila prema Moskvi, svom budućem mjestu djelatnosti.

Čitave te zime radio je na svojoj prvoj operi »Vojvoda«, a u rano proljeće 1867. bile su u Moskvi izvedene simfonija kao i plesovi iz ove opere. Simfonija »Sanje zimskog dana«, iz koje je Čajkovski uklonio silom nametnute promjene, postigla je u svom prvotnom obliku ogroman uspjeh; skladatelj je bio izazvan, pojavio se na pozornici — prema iskazima očevidaca pružao je tada veoma zanemaren dojam — i nespretno se klanjao. Što se tiče plesova iz »Vojvode«, Čajkovski je sam dirigirao orkestar; to je bio njegov prvi i za idućih deset godina posljednji pokušaj s dirigentskim štapićem; njegova je plahost imala pritom izdržati prave muke. Prije toga je svog prijatelja Kaškina uvjeravao, da je potpuno miran, da nije nimalo nervozan, ali od trenutka, kad je stupio na podij, osjećao se potpuno izgubljen, vrtilo mu se u glavi, zatajila su mu sva ćutila i svako osjećanje izuzevši staru predodžbu, da bi mu se glava mogla otkinuti. Dok je jednom rukom grčevito obuhvatio podbradak, drugom je slabo mahao štapićem za davanje takta, pri čemu je znakove za upadanja davao u krivi čas i krivim instrumentima. Na sreću je orkestar bio dobro uvježban te je

besprijekorno izveo svoju stvar potpuno se ne obazirući na dirigentov štapić.

Ovaj je koncert bio važan za karijeru Čajkovskoga također i u tome, što ga je nekom naročitom okolnošću doveo u dodir po prvi put s tako zvanim petrogradskim nacionalistima, nadarenom i revolucionarnom »skupinom petorice«, kojoj su pripadali Balakirev, Kjuj, Musorgski, Borodin i Rimski-Korsakov; njima je pripadao također i njihov prijatelj i saveznik, kritičar Stasov. »Petorica« su po svom tvrđenju prekinuli s tradicijom u glazbi. Vjerovali su, da se glazba može većma stvarati talentom, a ne na temelju utvrđenih pravila, da kompozitor uči svoju umjetnost baveći se komponiranjem a ne studijem harmonije. Musorgski je bio među njima najžešći buntovnik. Njegov je genij bio dovoljno velik da bi mu davao pravo, pa čak i onda, ako je izjavio, da se prigodom komponiranja valja postaviti na glavu. Također je i Borodin, profesor kemije, koji je pisao svoje krasne skladbe za vrijeme dok su kipjele njegove retorte, smio sebi dopustiti, da se ruga utvrđenim pravilima. Što se tiče Rimskog-Korsakova, to već znade svijet — a Čajkovski će nam to potvrditi — tko je bio onaj, koji ga je iz burne buntovnosti namamio na polaganu i trnovitu stazu uobičajenog studija glazbe.

»Petorica« su htjeli stvoriti rusku glazbu, za Ruse, u ruskom jeziku. Nikakvih francuskih riječi u njihovim pjesmama, nikakvih talijanskih libreta za njihove opere! Vrelo, iz kojega su crpli, bio je dubok izvor ruske narodne pjesme. Oni su nemilosrdno otklanjali svaki tuđinski upliv — francusku, njemačku a pogotovo talijansku opernu tradiciju, kojoj je bila podjarmljena ruska glazba za vrijeme posljednjih pedeset godina. Glinka je naravno bio njihov preteča, a Dargomižski njihov neposredni podstrekivač. Prezir »petorice« naročito se izlijevao na Bacha. »Stari gospodin započinje mljeti brašno«, običavao je reći Stasov, kad je koja snažna peteroglasna fuga započela ispunjavati svoj gigantski svijet zvukova.

Obojicu Rubinsteina smatrali su »petorica« naravno beznadnim natražnjacima, ne samo zato, što su Rubinsteini podučavali svoje đake po starim i prezrenim pravilima Konzervatorija, već je bilo još gore: obojica su otvoreno grdili nacionalizam u umjetnosti te su bili kadri napisati kakvu operu isto tako na talijanski kao i na ruski libreto.

A Čajkovski, — ta on je bio isto tako loš kao Rubinsteini, ako ne još i gori, mislila su »petorica«. Zar on nije bio učenik obojice Rubinsteina, ponajprije Antuna a zatim Nikolaja? Sva su ova trojica bili opasni konzervativci, podučavali su glazbu učenjem napamet i vježbanjem u svojim »muzičkim tvornicama« kako su »petorica« nazivali petrogradski i moskovski Konzervatorij. A nepovjerenje je bilo obostrano; u očima Čajkovskoga bila su »petorica« ne samo opasni rušitelji postojećih vrednota, već su bili i diletanti, koji su se poigravali s ozbiljnom umjetnošću, koji su otklanjali težak pripreman studij, što je ipak potreban za skladatelja, i koji su poricali heroje Čajkovskoga u glazbi, pa čak i njegovog idola Mozarta! Čajkovski nije osobno poznavao nijednog od »petorice« sve do 1868., kad su plesovi iz njegove opere »Vojvoda« i »Srpska fantazija« Rimskog-Korsakova bili izvedeni iste večeri na koncertu. U referatu o koncertu, objelodanjenom u časopisu »Međučin«, naišla je glazba Čajkovskoga na najveće priznanje, dok je djelo Rimskog-Korsakova bilo otklonjeno kao »mrtvo i bezbojno«. Tečajem pokusa naučio je Čajkovski cijeniti ne samo glazbu Rimskog-Korsakova već također i kompozitora samog; i tako je poslao časopisu »Međučin« vatren odgovor, koji je pobudio pažnju u Moskvi kao i u Petrogradu, i neprijateljstvo »petorice« smjesta preobratio u prijateljstvo. Kad je Čajkovski na Uskrs otputovao u Petrograd, da posjeti svog oca, »petorica« su ga primili velikom srdačnošću. I premda se ni Čajkovski ni »petorica« (izuzevši Rimskog-Korsakova) nisu nikada upuštali u kompromise u pogledu svog muzičkog shvaćanja, njihovi su osobni odnosi ostali od tog vremena uvijek prijateljski. Tijekom idućih pet godina Čajkovski je posvetio tri svoja najbolja djela članovima ove skupine: simfonijsku pjesan »Fatum« i uvertiru »Romeo i Julija« posvetio je Balakirevu, koji mu je dao poticaja za ovu posljednju, a kritičaru Stasovu simfonijsku fantaziju »Oluja«, koja je od tako velike važnosti u ovoj našoj povijesti.

U zimi 1868.-69. proživio je Čajkovski pustolovinu — on ju je običavao nazivati »ljubavnom stvari« — s pjevačicom Desirée Artôt, koja je bila došla u Moskvu na nekoliko tjedana s nekom talijanskom opernom družinom. Petar je svojoj braći pisao žarka pisma o toj božici i našao se jednog dana odjednom zaručen s njom. Izgleda, da je u tu stvar srnuo sasvim bez razmišljanja, a onda se opet dugo iz nje izvlačio prije no što je zaprijetila pogibao, da potpuno potone. Od početka do kraja bila je ta stvar više uslovljena kojekakvim okolnostima negoli

njegovom samom aktivnošću. To je bilo značajno za nj. Čuo je Artôtovu pjevati i veoma joj se divio kao umjetnici; kasnije ju je sreo na nekom koncertu. »Izrazila je svoje iznenađenje zbog toga, što je nisam posjetio«, pisao je Čajkovski svom ocu. »Obećao sam joj, da ću doći, ali to ne bih nikada uradio (uslijed svog straha pred novim poznanstvima), da me Antun Rubinstein prigodom svog proputovanja kroz Moskvu nije odvukao onamo. Od tog vremena ona me je neprekidno pozivala k sebi, i tako mi je postalo navikom, da je svaki dan posjećujem.«

Petrovi prijatelji su se svojski trudili, da spriječe taj brak, a pogotovo Nikolaj Rubinstein. No Čajkovski nije ni došao u priliku, da se odluči ovako ili onako i Desirée Artôt je otputovala u Varšavu, da ondje pjeva, i tamo se udala za nekog poljskog baritona ne spomenuvši prije toga ni riječi o tome. Čajkovski je bio daleko od toga, da pati zbog slomljena srca. Njegova opera »Vojvoda« vježbala se u Moskvi, pa nije imao vremena, da misli na svoj ljubavni jad. No kad je godinu dana kasnije čuo Desirée Artôt pjevati u kazalištu, bio je prema svjedočanstvu Kaškina, koji je sjedio do njega, duboko uzbuđen. »Kad je pjevačica stupila na pozornicu, Petar Iljić je podigao dalekozor k očima i držao ga tako sve do kraja predstave, premda je dvojbeno, da li je što mogao vidjeti, budući da su mu suze bez prestanka curile niz obraze.«

Unatoč tome to nije bio nikakav uvjerljiv dokaz njegove tuge. Suze su mu lako dolazile na oči; one su bile danak, što ga je Čajkovski često prinosio dobroj glazbi. Nakon dvadeset godina ponovno je vidio tu damu prigodom nekog banketa u Berlinu. »A tko je bio moja susjeda kod stola? Desirée Artôt!« pisao je svom bratu. »Imala je veliku večernju toaletu, a bila je debela poput kakve mješine. Smjesta smo se sprijateljili kao da se nije nikada ništa dogodilo. Neopisivo sam se obradovao, što je ponovno vidim, a činilo mi se da je isto tako čarobna kao prije.«

Toliko o Desirée Artôt, dami, koja se očigledno jako dobro razumjela u to, da se pravodobno spasi iz kakve rđave situacije. Petar Čajkovski nije bio rođen za supruga. Nakon što ga je ona ostavila na cjedilu, Čajkovski nije na sreću imao deset godina nikakvih neprilika sa ženama, sve do onog strašnog proljeća, kad se na njegovom, već burom nabijenom životnom horizontu, pojavila Antonina Miljukova, bolesna od ljubavi i veoma odlučna.

Desirée Artôt mu je one zime 1868. pobjegla; njegova opera »Vojvoda« je propala; libreto je bio neukusan, a Čajkovskom je uspjelo, da izostavi upravo ona mjesta, koja su pružala građu za dobru glazbu. Bilo mu je suđeno, da čitav svoj život odabire neprikladne tekstove za svoje opere; osjećaj za pozornicu nije nipošto bio njegova jaka strana. »Vojvoda« je dakle propao, a to je isto zadesilo simfonijsku pjesan »Fatum«, koja je slijedila iza opere. Čajkovski je raskidao partituru »Fatuma« i pretopio je u novo djelo, u operu u tri čina »Undina«. Ta je opera bila napisana u sedam mjeseci, ali nikada nije izvedena u cijelosti. Čajkovski je uništio i tu partituru izuzevši jednu ariju i svadbenu koračnicu, što ih je kasnije smjestio u druga djela. Nijedan od tih promašaja izgleda da se nije skladatelja odviše kosnuo, a tako je bilo za vrijeme čitava njegova života; u času, kad je dovršavao jedno djelo, već se zadubio u nov posao; podržavan vjerom u svoje novo djelo on je prelazio preko krize neuspjeha, zadržavajući se samo na trenutak da bi izjavio, da je zbog toga imao jada, da jada — ali koliko je pritom naučio!

Čak i »Uvertira Romeu i Juliji, fantazija za orkestar«, napisana 1869., koja se danas smatra jednim od najljepših njegovih djela i početkom njegova uspona, nije privukla na se ni najmanju pažnju, kad je bila prvi put izvedena u Moskvi početkom 1870. Dirigirao je Nikolaj Rubinstein; mora da su sudjelovali doista bespomoćni muzičari, kad im je pošlo za rukom, da utuku snagu i poeziju ovog djela. A kompozitor je možda znao, da je njegova muzika dobra, jer je nekoliko tjedana nakon izvedbe pisao u tom smislu svom bratu Modestu.

Za vrijeme idućih pet godina nije se u životu Čajkovskoga dogodilo ništa naročito. Podučavao je, komponirao, putovao; polako ali ustrajno rasla je njegova slava kao i krug osobnih prijatelja. Nakon »Romea i Julije« bilo je slijedeće njegovo veliko djelo opera »Opričnik«*), izvedena 1874. u Kijevu i to s uspjehom usprkos tome, što je cenzor zabranio, da se na pozornici pojavi glavni junak opere, car Ivan Grozni. Opera je danas pala u zaborav.

Za vrijeme od četiri tjedna pred Božić 1869. napisao je Čajkovski svoj prvi niz pjesama, opus 6. Jedna od tih pjesama »Samo onaj, koji pozna čežnju« najbolja je od sto i sedamnaest pjesama, što ih je ukupno komponirao. Ona sadržava znameniti

*) Opričnici bili su tjelesna straža cara Ivana Groznoga.

andante cantabile, koji je tolike slušaoce ganuo do suza, melodija koja se — ma kako ljupka bila — navodi do dosade kao značajna za Čajkovskoga; kao kod Händelova larga svijet kadšto zaboravlja, da je skladatelj napisao i druga djela. Znameniti andante osniva se na narodnoj pjesmi, što ju je Čajkovski čuo na dobru svoje sestre Kamenka. Radio je u svojoj sobi na instrumentaciji »Undine«, kad je neki vrtlar zapjevao pod njegovim prozorom ovu pjesmu:

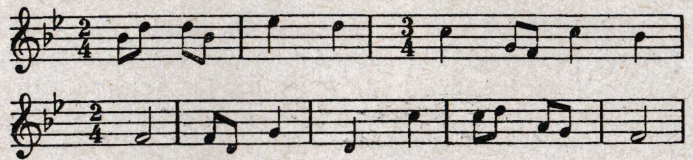

U ljetu 1870. napisao je Čajkovski također i udžbenik »Počela nauke o harmoniji« za svoja predavanja u Konzervatoriju. To je temeljit i sažet rad, prebogat onim »muzičkim ilustracijama«, po kojima je Čajkovski kao učitelj bio čuven. Ako se čovjek zadubi u tu knjigu, onda je ponešto iznenađen time, da je Petar Iljić mogao napisati tako zaokruženo i istodobno neosobno djelo. Mnogi veliki kompozitori sedamdesetih i osamdesetih godina XIX. stoljeća naznojili su se nad tom nemilosrdnom malom knjigom, a među njima i Rimski-Korsakov, koji u svojim uspomenama priznaje, koliki su mu mučan posao zadale vježbe Čajkovskoga u kontrapunktu.

Druga simfonija u C-molu nastala je 1872. (kasnije je bila skroz naskroz prerađena). Iste je godine bila dovršena također i glazba za bajku Ostrovskoga »Snjegoručka«. Čajkovski sâm nije mnogo držao o tom djelu, što ga je kasnije Rimski-Korsakov sasvim potisnuo u sjenu svojom operom. Te je godine bila započeta »Oluja« i dovršena u ljetu 1873. Slijedio je Drugi gudalački kvartet u F-duru i opera »Kovač Vakula«. Iza ove opere slijedile su brojne pjesme i komadi za glasovir, a 1874. napisao je jedno od svojih najvećih djela, prekrasan koncert za glasovir u B-molu. Glavnu temu prvog stavka Čajkovski je također čuo u Kamenki; pisao je Nadeždi von Meck, da ju je prvi put čuo pjevati od slijepih prosjaka na nekom sajmu u ovom obliku:

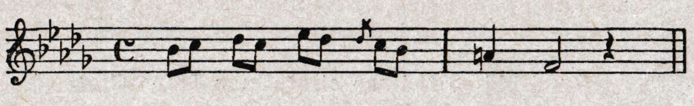

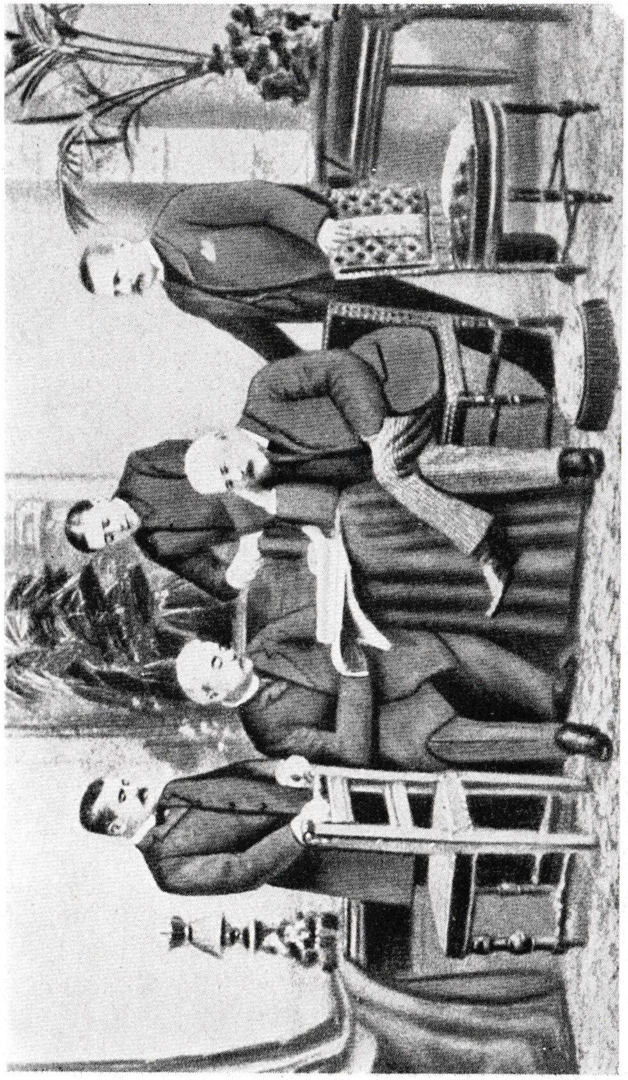

3. BRAĆA ČAJKOVSKI

Anatol Nikolaj Hipolit Petar Modest

4. NIKOLAJ G. RUBINSTEIN

Čim je koncert bio dovršen, skladatelj ga je odnio na ocjenu Nikolaju Rubinsteinu. Četiri godine kasnije pisao je o toj stvari Nadeždi von Meck slijedeće:

»*San Remo, 21. siječnja 1878.*

U prosincu 1874. napisao sam jedan koncert za glasovir. Kako nisam pianista, bila mi je potrebna ocjena kojeg virtuoza na glasoviru o eventualnim tehnički teško izvodivim, nezahvalnim i neefektnim mjestima itd. Bio mi je potreban strog ali u isto vrijeme prijateljski sklon sudac samo za ovu izvanjsku stranu mog rada. Rubinstein nije samo prvi glasovirski virtuoz Moskve, već također izvrstan pianista, pa kako sam unaprijed znao, da će se osjećati duboko povrijeđen ako ga mimoiđem, zamolio sam ga, da pregleda koncert i da mi kaže svoje mišljenje o glasovirskoj dionici. Bilo je to na Badnjak 1874. Obojica smo bili pozvani na badnje veče k Albrechtu*), a Nikolaj Grigorjević je predložio, da prije toga odemo u jednu od učiona, što smo i uradili. Pošao sam sa svojim rukopisom, a za mnom Nikolaj Grigorjević s Hubertom**). Imate li kakvu predodžbu o Hubertu, moja prijateljice? On je vrlo dobrodušan i pametan čovjek, ali potpuno nesamostalan, blagoglagoljiv govornik, kojemu treba čitav predgovor da kaže samo da ili ne, potpuno nesposoban, da jednostavno izrekne neko određeno mišljenje, uvijek u težnji, da se priključi predgovorniku, koji se je izrazio smionije i odlučnije. Dodajem, da takav nije bio iz podlosti već iz pomanjkanja načela.

Odsvirao sam prvi stavak. Nijedne riječi, nikakve izjave! Kad biste Vi znali, kako je to tjeskobno i nepodnosivo, kad čovjek pruža svom prijatelju jelo pripremljeno vlastitim rukama, a ovaj jede i ostaje nijem! Ta reci ipak bar nešto, ukori me makar na prijateljski način, ali tako ti nebesa, reci barem jednu jedinu riječ suosjećanja ako već ne pohvale! Rubinstein se spremao na grmljavinu, dok je Hubert čekao, da se položaj razbistri, da bi znao, uz koga bi pristao. Prije svega meni nije bilo stalo ni do kakvog suda o umjetničkoj vrijednosti, već samo do uputa o glasovirskoj tehnici. Rubinsteinova je šutnja

*) Albrecht, Konstantin Karlović (Čajkovski ga naziva »Karluša«), violončelist, profesor i inspektor moskovskog Konzervatorija (1836—1893).

**) Hubert, Nikolaj Albertović, profesor teorije glazbe i neko vrijeme ravnatelj moskovskog Konzervatorija (1840—1888).

jasno govorila i bila jako značajna. Ona je na taj način kazivala: ‚Moj prijatelju, kako bih mogao govoriti o pojedinostima, kad mi se stvar ne sviđa kao cjelina!' Naoružao sam se dakle strpljivošću i odsvirao komad do kraja. Ponovno šutnja. Ustao sam i zapitao: ‚No?' Tada se iz Rubinsteinovih usta prolila prava poplava riječi, isprva tiho, a zatim prelazeći sve više i više u ton Jupitra gromovnika. Pokazalo se, da moj koncert uopće ništa ne valja, da se uopće ni ne da svirati, da su teme otrcane, nezgrapne i tako nespretne, da se uopće ne mogu popraviti; djelo je kao kompozicija rđavo, prosto, ja da sam ovo ukrao odavle, a ono odanle; da bi mogle ostati samo dvije ili tri stranice, a sve drugo treba ili uništiti ili skroz naskroz preraditi. ‚Na primjer ovo, evo, što je to?' — i pritom je iskrivljeno reproducirao dotično mjesto. ‚A ovo? Pa zar je to uopće moguće!' I tako dalje, i tako dalje. Glavnu stvar Vam ne mogu predočiti, naime ton, kojim je sve to bilo rečeno. Ukratko, neki neupućen čovjek, koji bi bio ušao u sobu, mogao bi pomisliti, da sam ja opsjednut muzičkom kolerom, potpuno nenadareno piskaralo bez razumijevanja, koji je došao znamenitom muzičaru, da mu dosađuje svojom tričarijom. Hubert, kojemu je palo u oči da sam ja tvrdokorno šutio, začuđen i potresen time, što se na takav način kudi čovjek, koji je već napisao jako mnogo djela i koji je na Konzervatoriju podučavao slobodnu metodiku kompozicije, te sada bio podvrgnut tako prezrivo neumoljivom sudu, kakav se ne bi mogao izreći čak ni samo malo nadarenom učeniku, — Hubert je pokušavao da Rubinsteinov sud razjasni, ali ne da bi ga i najmanje opovrgao, već samo ublažio ono, što je Njegova Ekselencija izjavila sasvim neprikriveno.

Bio sam ne samo začuđen već također i pozlijeđen čitavom ovom stvari. Ja više nisam nikakav glup dječak, koji se upušta u pokušaje komponiranja, meni nisu potrebne pouke ni od koga, a pogotovo nikakve pouke takve oštre i neprijateljske vrste. Ono, što meni treba i što će mi uvijek trebati, to su prijateljske upute, a ovo ovdje nije imalo nikakva posla s prijateljskim uputama. To je bilo neosnovano kuđenje od početka do kraja, izraženo takvim riječima i u takvom obliku, da sam se osjećao uvrijeđen. Šuteći sam izišao iz sobe i pošao gore. Od uzbuđenja i bijesa nisam mogao istisnuti ni riječi. Odmah zatim pojavio se Rubinstein, i kad je primijetio moje uzbuđenje, odveo me u pokrajnju sobu; tu je još jednom ponovio,

da je moj koncert nemoguć, a nakon što je ukazao na mnoga mjesta, kojima su navodno potrebne temeljite izmjene, izjavio je, da će mi — u koliko koncert preradim do izvjesnog datuma u smislu njegovih zahtjeva — iskazati čast i moju skladbu svirati na svojoj koncertnoj večeri. ‚Ja ne ću izmijeniti ni jednu jedinu notu, odgovorio sam mu, i štampat ću ga upravo takova, kakav je sada!' A to sam i uradio.*)

To je bio sukob, nakon kojega me je Rubinstein smatrao podmuklicom i svojim potajnim protivnikom. Otada me je susretao mnogo hladnije, što ga međutim nije priječilo, da me zgodimice uvjerava, kako me neobično voli i kako je spreman, da sve uradi za mene.«

Ovo pismo, napisano četiri godine nakon događaja, jedva da je pretjerano, ono je u bitnosti svakako vjeran odraz istine. Tako dugo, dok mu se Čajkovski podvrgavao, Nikolaj Rubinstein mu je iskazivao najveću naklonost, ali od samog početka zauzimala su braća Rubinstein prema Čajkovskom neko neobjašnjivo dvosmisleno držanje. Oni su ga priznavali kao velikog muzičara, ali nisu mogli prisiliti sebe same, da njegovu muziku priznaju nakon prvog slušanja. Sve njihove kritičke izjave obilježuje krajnja opreznost, a oni su ne jednom opozivali svoje prvotno otresito odbijanje. Pogotovo je Antun, premda je upravo on od početka nagonio Čajkovskoga da se posveti karijeri muzičara, dočekivao svako novo djelo skladatelja s prezirom i ne uzimajući ga do znanja; unatoč tome dolazio je Petar Iljić uvijek iznova, da od svojih negdašnjih učitelja primi svoj tucet udaraca, donoseći nova djela još sasvim topla u arenu Rubinsteina. Doista je Petar Iljić upravo obožavao Antuna i poštovao ga kao nadljudski glazbeno biće. Što se tiče Nikolaja, on je čitavog života nastavljao da Petru pomaže, ali i da mu bude neugodan, čim bi držao, da Petar radi bilo što neovisno o njemu ili da postizava kakav uspjeh bez njega. U takvim je trenucima Nikolaj običavao biti neoprostivo zloban i otresit u svom prosuđivanju Petrovih djela. Nakon takvih napadaja Petar je osjećao golemu utjehu u tome, da se sa svojim ispremlaćenim ja utekne Nadeždi von Meck; njezina vjera i njezino ogorčenje bili su melem i balzam za sve rane.

*) Kasnije je Rubinstein svirao taj koncert po čitavoj Evropi, i to s najvećim uspjehom. Ovaj koncert, kao i koncert za violinu, ostala su do danas najomiljelija djela Čajkovskoga za solo instrumente.

Što se tiče koncerta u B-molu, Čajkovski je nakon Nikolajeve osude izbrisao ime Rubinsteina iz posvete i mjesto njega napisao ime znamenitog njemačkog virtuoza na glasoviru i dirigenta Hansa von Bülowa. Bülow, unatrag nekog vremena obožavatelj Čajkovskoga, bio je ugodno iznenađen ovom posvetom; još revnije no dotada se trudio, da glazbu Čajkovskoga uvede u Evropu. No Rubinsteinove kritičke opaske imale su na kraju krajeva trajniji dojam negoli pohvala von Bülowa, jer je Čajkovski petnaest godina kasnije podvrgao glasovirsku dionicu potpunoj preradbi, nakon koje je taj koncert, »ovaj dvoboj između glasovira i orkestra«, definitivno postao najomiljeliji od svih glasovirskih koncerata.

Kad je koncert za glasovir u B-molu bio napisan, Čajkovski se već na neki način razišao s Nikolajem Rubinsteinom, to jest, on više nije stanovao u njegovoj kući. Rubinstein je u mlađim danima bio oženjen, ali njegova žena nije imala nikakva smisla za njegovo glazbeničko zvanje, a pogotovo se bunila protiv njegovih koncertnih turneja. Mora da je bila dražesna stvar, kojoj nije nedostajao dramatski prizvuk, promatrati kako se supruga trudi, da jednog Rubinsteina odvrati od koncertnog podija. Rubinstein je napustio svoju ženu, ali nije mogao podnijeti, da stanuje sam. Čajkovski se uselio k njemu 1866. i ostao kod njega šest godina, što mu nije bilo lako. Bio je prisiljen, da se ravna potpuno prema dnevnom rasporedu svog domaćina, no pritom je njihova razdioba vremena bila potpuno različita. Ne mogući, da izdrži buku Rubinsteinove poduke na glasoviru, Petar Iljić je običavao ujutro polaziti s papirom za note u susjednu studentsku krčmicu i pisati ondje, okružen praznim stolovima. Isprva kad je došao u Moskvu, bio mu je Rubinsteinov krov dobrodošlo utočište. Kad je Petar zatim stao zarađivati više novaca, češće se pokušavao odijeliti od Rubinsteina i unajmiti vlastiti stan, ali Rubinstein to nije dopuštao. Prošlo je šest godina, dok se nije našao prijatelj, koji je bio spreman, da mjesto Čajkovskoga postane Rubinsteinov ukućanin. Čajkovski se uselio u maljušan stan od tri sobe; sada, u trideset i drugoj godini, bio je po prvi puta sam gospodar svojih dana.

Radovao se poput djeteta svome malom domu, namjestio u nj svoj divan za spavanje i tri stolice i objesio na zid svoje dvije slike: jedna je bila portret Antuna Rubinsteina, a druga — sasvim slučajno — portret francuskog prijestolonasljednika. Uzeo

je slugu, Mihaila Sofronova, brata onog Alekseja Sofronova*), koji ga je kasnije pratio na njegovim putovanjima. Tu je sada skladatelj živio sasvim sretno. U jesen se preselio u prostraniji stan; ono, što je većina ljudi smatrala potrebnim minimumom komfora, to je u očima Čajkovskoga bilo već luksus.

U to je vrijeme zarađivao tri tisuće rubalja godišnje, — dvije tisuće kao honorar u Konzervatoriju, pet stotina od tantijema svojih djela i pet stotina za članke u novinama i časopisima. Poslom ove vrste bavio se od onda, kad se 1868. zauzeo za Rimskog-Korsakova u časopisu »Međučin«. Sačuvane su mnoge njegove rasprave i referati, ali što se tiče njihove vrijednosti i značenja, one se ne mogu ni usporediti s njegovim muzičkim djelom. Izražavanje u riječima bilo mu je teret; činio je to samo onda, kad je trebao novaca. U jednom pismu Modestu, odmah nakon što je dovršio svoj koncert za glasovir, Čajkovski prikazuje poteškoće, što ih mora nadvladati u obim područjima stvaranja, u književnom i muzičkom. Te je zime napisao velik broj novinskih članaka o glazbi.

Modestu Čajkovskom

»*Moskva, 6. siječnja 1875.*

Tvoj članak o kijevskoj operi veoma mi se sviđa. Tužiš se, da Ti je teško pisati i kako moraš mozgati nad svakom rečenicom. Ali kako možeš misliti, da nešto nastaje samo od sebe, bez rada i napora? I ja kadšto sjedim čitave sate i griskam pero razmišljajući, kako da započnem svoj članak. Uvjeren sam, da iz njega ne će biti ništa dobra, ali kasnije ga ljudi hvale i tvrde, da se čita lako i glatko. Pomisli na teškoće, što su mi ih zadavale Zarembine vježbe u kontrapunktu, pomisli na ljeto g. 1866. u domu Mjatleva, kad je s mojim živcima bilo tako rđavo, budući da iz moje simfonije nije nastalo ono, što sam želio. Još i dan danas hodam po sobi amo tamo, grizem nokte i popušim bezbroj cigareta prije no što sam izmislio glavnu temu kojeg djela.

A kadšto se opet glazba piše sama od sebe divnom lakoćom; misli nasrću i preskakuju jedne druge. Sve ovisi o raspoloženju, o stanju duše. Ali čak i onda, ako čovjek nije u pravom raspoloženju, mora se prisiliti na rad. Inače ne bi ništa bilo dovršeno do kraja.«

*) Mihail Sofronov, prvi sluga Čajkovskoga, rođen je 1848. a umro kao 84-godišnji starac 1932. Njegov brat Aleksije (1859—1925) bio je sluga Čajkovskoga od g. 1871.

Između vremena, kad je napisano ovo pismo, i godine, kad je primio prvu muzičku narudžbu od Nadežde von Meck, Čajkovski je napisao »Serenadu u B-molu za gusle uz pratnju orkestra« i balet »Labuđe jezero«, ali nijedno od ovih djela nije doseglo snagu izražaja i čar koncerta za glasovir u B-molu. Drugi gudalački kvartet u F-duru, posvećen vel. knezu Konstantinu, nastao je već prije i bio izveden; on se ne može usporediti s melodičkim prvim kvartetom, a ni s trećim i ujedno posljednjim, koji je nastao početkom 1875. To je onaj kvartet u Es-molu s blještavim i omiljelim scherzom. Kao muzičar, koji se divio Mozartu i čak ga obožavao, Čajkovski je volio komornu glazbu, što je često isticao. No svakako je on bio prije svega genij orkestralne glazbe. Žestina njegovih unutarnjih uzbuđenja trebala je zamah i snagu mnogih instrumenata. Pa ipak se nitko ne može zadubiti u njegov posljednji kvartet, a da ne stekne dojam, da je skladatelj posjedovao dobro razumijevanje za ovu tešku vrstu stvaranja. Valja duboko požaliti, što on nakon tri pokušaja nije dalje razvio ovu svoju sposobnost.

Iste godine 1875. nastala su »Godišnja doba«, dvanaest komada za glasovir. Oni su sasvim bez značenja, što je Čajkovski znao. Napisao ih je po narudžbi nekog petrogradskog muzičkog časopisa, nabacio svaki mjesec po jedan komad hitro na papir, a zatim zaboravljao čitavu stvar, sve dok se njegov sluga prema njegovu nalogu nije pojavio idućeg mjeseca i zapitao ga blago: »Petre Iljiću, ne bi li bilo vrijeme, da se odašalje onaj omot?« I do polaska pošte omot je tada bio uvijek gotov.

Početkom 1876. napisao je Čajkovski donas gotovo ozloglašenu »Slavensku koračnicu za orkestar«, gdje je nesputano pustio da se izdovolje njegove najgore sklonosti. A zatim je ispod njegova pera nastala kompozicija, koja zaslužuje sasvim drugu ocjenu, — dozrelo majstorsko djelo, »Simfonijska fantazija Francesca da Rimini za orkestar«. Čajkovski nije mogao odabrati nikakvu građu, koja bi bolje odgovarala njegovom muzičkom i osjećajnom temperamentu. Zajedno s uvertirom »Romeo i Julija« spada »Francesca« u isti red kao njegove tri posljednje simfonije. Bez svakog pribjegavanja muzičkim trikovima skladatelj je ovdje dosegao najviše savršenstvo romantičnog ideala programne muzike. Jedino posredstvom muzičkog tona pruža nam on ovdje poznatu ljubavnu povijest u svoj svojoj krasoti boja i poeziji, i — začudo! — ona se pritom pojavljuje pred slušaocem u dubljoj stvarnosti i predodžbi, no da se pred njegovim očima miču na pozornici glumci, udaraju se u prsa ili izvlače mačeve na dvoboj.

Tako je prolazio život Čajkovskoga. Petrograd je slušao »Oluju« bez oduševljenja, izuzevši tabor »petorice«, koji su se o djelu izrazili veoma pohvalno. U Moskvu je bio došao Saint-Saëns, da svira nekoliko svojih djela, a on i Čajkovski su smjesta sklopili prijateljstvo. Petar i Modest su otputovali u Pariz i čuli po prvi put »Carmen«, a ta je glazba učinila na Petra tako dubok dojam, da je Modest bio sasvim u neprilici. »Bizet je umro poslije tri mjeseca«, pisao je Modest, »a njegova smrt čini se da je bolesnu strast mog brata za ovu operu pojačala do bezgraničnosti.«

Daljnji su događaji te godine bili uspjela izvedba »Treće simfonije« u Petrogradu i Trećeg gudalačkog kvarteta u E-molu u Moskvi. Iscrpen zimom otputovao je Čajkovski ponovno u inozemstvo na liječenje mineralnom vodom, a zatim otišao u Bayreuth. Na svoje začuđenje bio je tu primljen kao znamenit gost. »Pokazalo se«, pisao je kući, »da u zapadnoj Evropi nisam tako nepoznat kako sam mislio.« Uslijed toga bili su dani njegova boravka u Bayreuthu beskrajan niz društvenih obveza, koje su ga smućivale. »Nakon posljednje note ‚Sumraka bogova'«, završavao je pismo, »odahnuo sam kao da se budim iz kakvog otrovnog sna. Možda je ‚Prsten Nibelunga' doista veliko djelo, ali sigurno je, da još nikada nije postojala ovako zamorno razvučena glazba.«

To je dakle bio onaj Petar Čajkovski, kojemu je Nadežda von Meck u zimi 1876. povjerila nekakvu muzičku narudžbu. Nije čudo što se udovica, po moskovskom načinu priviknuta tome da poštuje umjetnost, obratila na Čajkovskoga punim poštovanjem, pa čak i izvjesnom plahošću; ta on je već bio značajna pojava u glazbenom svijetu. No dok je Čajkovski u pogledu glazbe s naporom ali uvijek sve više napredovao, on je u to vrijeme u svemu drugome bio skučen, upravo potpuno ukočen; bilo mu je potrebno, da se netko pobrine za njegovu dušu, jednako kao što mu je bio potreban i novac. A udovica, koje je djelatan osobni život bio došao na mrtvu točku, i koje je život sada potpuno iščezavao u životu njene djece (što je bilo posve u protivnosti s njenom naravi), trebala je Čajkovskoga isto toliko koliko i on nju.

V.

PETROVA RENTA. ZAPOČETA JE ČETVRTA SIMFONIJA I »EVGENIJ ONJEGIN«

Prosinac, siječanj, veljača — i između Petra Iljića i Nadežde von Meck bila su izmijenjena četiri pisma. Petar je napisao posljednje, i to samo kratku ceduljicu, ali na tako prijazan način, da je time oborio svu ili gotovo svu suzdržljivost udovice. Vidovit je bio taj Čajkovski; on je već naslutio suzdržljivo biće gospođe Nadežde i rekao joj otvoreno, da ona ne treba prema njemu zauzimati nikakav obrambeni stav. Zašto se ona boji, pitao je, da bi se on mogao smijati, kad bi mu ona povjerila sve svoje misli? »Osjećam, da me Vi najdublje privlačite«, pisao je. »To nisu samo riječi. . .«

Odgovor gospođe Nadežde dodiruje se onoga bitnoga. Poteškoća je u tome, što njezina pisma pokazuju sklonost, da budu isto tako opširna kao što su iskrena; kolikogod ona osjeća iskreno, toliko se izrazuje bespomoćno. Na sreću nije Čajkovski vidio od samog početka ništa smiješna u prenapetom i prenatrpanom stilu udovice; on je očigledno prihvatio to bujno preobilje kao činjenicu i izvlačio iz njega ono duboko bitno, što mu je ona htjela tako rado pružiti. Valja također napomenuti da se čini, da je gospođa Nadežda već u ovom trećem pismu Čajkovskome uočila neobičnu činjenicu: da između nje i ovog čovjeka ne će biti nikada potrebna tjelesna prisutnost i progovorena riječ. Da li je ona kao pametna žena također slutila, da bi tjelesni dodiri između njih dvoje bili nemogući, i da bi najmanja aluzija te vrste Čajkovskoga zaprepastila i natjerala u bijeg?

»Moskva, 19. ožujka 1877.
Ponedjeljak

Veoma poštovani Petre Iljiću!

Vaš prijazan odgovor na moje pismo pružio mi je tako duboku radost, kakvu već dugo nisam osjetila; no Vi poznate svojstva ljudske naravi: što više dobra prima, to više želi. Premda sam Vam obećala, da se ne ću dati razmaziti, ipak započinjem sumnjati u svoje snage, budući da se usuđujem, da se na Vas obratim velikom molbom, koja će Vam se možda činiti neobična zbog svog odudaranja od uobičajenih stvari.

Ali čovjek, koji poput mene živi kao pustinjak, dolazi naravno do nazora, da su sve ono, što ljudi nazivaju društvenim

odnosima, društvenim taktom, pravilima pristojnosti i tako dalje, samo prazne riječi. Vaše nazore, Petre Iljiću, o tim stvarima poznam samo malo, ali neka mi zapažanja daju da vjerujem, da biste me Vi mogli manje negoli svatko drugi zbog toga osuditi. Ako se pak varam, onda Vas molim iskreno, da mi to kažete otvoreno i bez svakog objašnjavanja; prema tome odbijte onda moju molbu, koja glasi ovako: dajte mi svoju fotografiju; imam već dvije, ali htjela bih dobiti jednu od Vas samoga. Htjela bih u Vašem licu potražiti ono oduševljenje i one osjećaje, pod dojmom kojih Vi pišete svoje kompozicije, koje čovjeka zanose u svijet osjećaja, težnja i želja, što ih život ne može zadovoljiti. Kakve li radosti i kakve čežnje pobuđuje ta glazba! No čovjek se ne želi istrgnuti iz te čežnje, u njoj on proživljuje svoja najviša svojstva, u njoj nalazi nadu, pouzdanje, sreću, koju mu život uskraćuje. Prvo Vaše djelo, što sam ga čula, bila je »Oluja«. Nije mi moguće da iskažem dojam, što ga je to djelo učinilo na mene; čitave sam se dane nalazila kao u nekoj grozničavoj omaglici i nisam se mogla osloboditi tog stanja.«

Kritična oštroumnost te žene, koja je obično jasno zamjećivala svaki znak neiskrenosti i svaku pojavu muzičkog vatrometa, koji se nije osnivao na glazbenoj ideji djela, ta je kritična oštroumnost mogla zatajiti, zaslijepljena divljenjem, kad se radilo o glazbi Čajkovskoga. »Oluja«, druga od njegovih triju fantazija-uvertira za orkestar, zaostajala je za »Romeom i Julijom« i »Francescom da Rimini«, ali je ipak predstavljala živahan komad muzičkog slikanja bojama, osebujan za svoje vrijeme, i nosila onaj nepobitan pečat pravog djela Čajkovskoga, koji je gospođu Nadeždu uvijek silio na koljena. Nadežda von Meck nije nikada težila, da bude kritičar glazbe, ali mu je zapravo bila nešto mnogo dragocjenije: čovjek, koji je kod prvog slušanja nepogrešivo shvatio osjećajni sadržaj njegovih djela i s njim čuvstvovao.

»Moram Vam priznati«, pisala je ona dalje, »da ja ne mogu odijeliti glazbenika od čovjeka, i da u njemu, službeniku tako visoke umjetnosti, tražim i očekujem više negoli u drugim ljudima ona ljudska svojstva, što ih poštujem. Za mene je ideal čovjeka bezuvjetno muzičar, ali njegova ljudska svojstva moraju ipak biti u skladu s njegovom nadarenošću, jer samo tada on pruža dubok i istinit dojam. U koliko se ipak iza

umjetnika ne krije čovjek, onda njegova djela — što su u muzičkom pogledu bolja, a ono tim više — čine na mene dojam prevare, licemjerstva i nastojanja, da se iskoriste jednostavni ljudi. Za mene je čovjek-muzičar najviše biće stvorenja, a navodili mi se ma kako mnogi promašaji i razočaranja s obzirom na ovaj nazor, ja se ipak ne mogu otkinuti od svog uvjerenja; zbog toga susrećem muzičare s naročito otvorenim srcem. Zato sam i onda, kad sam nakon prvog dojma Vašeg djela ponovno došla k sebi, smjesta htjela saznati, kakav je to čovjek, koji je stvorio ovakvo djelo. Tražila sam prilike, da po mogućnosti što više saznam o Vama, nisam propuštala nijednu mogućnost neiskorišćenu, osluškivala sam javno mnijenje i pojedine ocjene, svaku izjavu o Vama, te Vam moram priznati, da me je često dovelo u oduševljenje baš ono, što su Vam drugi prigovarali; ali svatko ima svoj ukus. Tek sam nedavno prigodom nekog slučajnog razgovora saznala za jedan od Vaših nazora, koji me je tako oduševio i koji se tako slaže s mojim vlastitim shvaćanjem, da ste mi Vi odjednom postali bliži i u svakom slučaju dragi. Držim, da ljude međusobno ne zbližuje jedino društveni saobraćaj, već još više suglasni nazori i osjećaji i zajedničke sklonosti, tako da čovjek može biti bliz čovjeku, pa ma kako bili oni udaljeni.

Toliko se trudim, da saznam o Vama sve, tako da gotovo uvijek mogu navesti, gdje se Vi upravo nalazite i što otprilike radite. Iz svega, što sam ja sama zamijetila na Vama i što sam saznala iz povoljnih ili nepovoljnih izjava o Vama, nastalo je moje nadasve srdačno, suosjećajno i oduševljeno stanovište prema Vama. Sretna sam, što se u Vama tako divno i tako harmonički upotpunjuju umjetnik i čovjek, pa se mogu sasvim predati čaru Vaše glazbe, budući da u tim zvucima leži plemenit, iskren osjećaj; Vi niste pisali za gomilu, već zato, da izrazite svoje vlastite osjećaje, misli, čuvstva. Sretna sam, što moj ideal nailazi na ostvarenje, te ga se ne moram odreći; on mi je naprotiv još miliji, još draži. Kad biste Vi znali, što ja osjećam, kad slušam Vašu glazbu, i kako sam Vam zahvalna za te osjećaje!

Postojalo je vrijeme, kad bih se bila rado upoznala s Vama. No što ste me Vi više oduševljavali, to sam se više bojala susreta. Držim da ne bih bila u mogućnosti, da protisnem ma i jednu riječ. Ali ako bismo se jednom nepredviđeno našli oko u oko, onda Vas ne bih mogla susresti kao stranca, već bih Vam

pružila ruku, ali samo zato, da bez riječi stisnem Vašu. No milije mi je, da u daljini mislim na Vas, da Vas osluškujem u Vašoj glazbi i da osjećam s Vama. Kako me žalosti, što dosad još nisam čula Vašu ‚Francescu da Rimini'; nestrpljivo očekujem, da ona izađe kao glasovirski izvadak.

Ali sada mi oprostite, Petre Iljiću, sve što je rečeno, a što Vama ne znači ništa; nemojte međutim požaliti, što ste jednom biću, kojemu se život približava kraju i koje je — poput mene — gotovo već mrtvo, pružili mogućnost, da u sebi na trenutak osjeti život, i to na tako lijep način.

Imam na Vas još jednu molbu, koja će Vam možda izgledati besmislena. Ne znam, da li je to moguće; ako nije, onda molim otklonite bez okolišanja. Radi se o slijedećem: u Vašem ‚Opričniku' ima jedno mjesto, koje me zaluđuje. Oh, kakva glazba! Čovjek bi mogao za nju dati svoj život; htjela bih je slušati u času svoje smrti! Dakle iz tih tema načinite mi, ako je moguće, jedan ‚Marche funèbre'. Šaljem Vam operu, a mjesta, što bi ih voljela imati u koračnici, podvučena su. Ako biste privoljeli, onda Vas molim, da napišete za glasovir četveroručno. Ako pak smatrate moju molbu neumjesnom, onda otklonite; ne ću biti ni razočarana ni povrijeđena. A ako pak pristanete, onda se nemojte žuriti, jer to je samo dokon hir, na koji nemam nikakva prava i kojega se stidim.

Da li mi dopuštate, da objelodanim glasovirske izvatke, koji su za mene izrađeni, i da li bih to učinila kod Jürgensona ili kod Bessela*)?

A konačno mi još dopustite, Petre Iljiću, da u pismima izostavljam takve formalnosti kao što su ‚Vrlo poštovani gospodine' i slično, jer se to protivi mome biću, a Vas molim, da isto tako postupate u svojim pismima meni. Ta Vi mi to ne ćete odbiti? U srdačnoj odanosti i poštovanju

N. von Meck.

PS. Molim, nemojte zaboraviti moju prvu molbu.«

Nadežda Filaretovna Petru Iljiću.

»Moskva, 30. ožujka 1877.

Zahvaljujem Vam, zahvaljujem Vam beskrajno i toplo Vam

*) Petar I. Jürgenson i Vasilij V. Bessel, nakladnici Čajkovskoga; prvi od dvojice bio mu je ujedno vjeran i iskren prijatelj; Čajkovski je s njim podržavao od 1877. pa do svoje smrti opsežnu korespondenciju, koja iznosi oko tisuću pisama.

stežem ruku, Petre Iljiću, za Vašu fotografiju, za Vašu dragu sliku, kojoj sam se toliko obradovala, te mi čitav svijet izgleda vedriji, a oko srca mi je postalo lako i toplo. Neka Vaš život uvijek bude tako lijep, kao što je bio moj u tom trenutku. Radovala sam se tome, što sam Vas vidjela, a također i tome, što ste ispunili moju želju, jer sam, iskreno rečeno, bila već uznemirena, budući da nisam znala, kako ste shvatili moju molbu. U Vašem meni tako dragom pismu uznemiruje me samo jedno: zaključak, što ste ga povukli iz moje bojazni, da Vas vidim. Vi mislite, da se ja bojim, da u Vama ne bih našla onaj spoj čovjeka i muzičara, o kojemu sanjam. Ali ja sam to u Vama već našla, i to za mene nije više nikakvo pitanje. U tom smislu, kako to Vi pretpostavljate, ja sam se možda koji puta prije mogla bojati, kad još nisam bila uvjerena o tome, da Vi posjedujete sve ono, što ja vidim u svom idealu, da Vi za mene utjelovljujete taj ideal, i da me odštećujete za razočaranja, nedaće i čežnje. Kad bih ja držala sreću u svojim dvjema rukama, ja bih Vam je dala! Sada se bojim osobnog poznanstva s Vama iz sasvim drugog razloga i iz sasvim drugog osjećaja.

Dopustite mi, Petre Iljiću, da Vam pošaljem svoju fotografiju. Volim ovu sliku, prvo zato, što na njoj nisam sama, a drugo zato, što ju je snimila jedna od mojih kćeri. Kad Vam je šaljem, onda naravno ne držim, da ću Vam time učiniti veselje, već bih time htjela izraziti samo malo od onog dubokog osjećaja, što ga gojim za Vas, a ujedno znam, da ćete Vi to razumjeti isto tako kao i ponos jedne majke.

Vaša je koračnica*), Petre Iljiću, tako krasna, da me ona, kako sam se i nadala, prenosi u stanje sretnog bunila, u stanje zaborava svega što je gorko i nevoljno na svijetu. Nije moguće opisati kaos, koji nastaje u mojoj glavi i srcu kod zvukova ove koračnice. Sve moje živce prožima potres, htjela bih plakati, htjela bih umrijeti, čeznem za nekim drugim životom — ali ne za onim, u kojega ljudi vjeruju i kojemu se nadaju, već za nekim drugim, neshvatljivim, neopisivim životom. Život i smrt, sreća i bol — sve se miješa jedno s drugim: osjećam, kako se otkidam od zemlje i lebdim, kako mi u sljepočicama kuca, kako mi srce bije; pred očima mi postaje crno, ne čujem ništa nego čarobne zvukove te glazbe, ne

*) Ovaj »Marche funèbre« nije bio nikada objelodanjen i izgubljen je.

osjećam ništa drugo nego to, što se u meni zbiva, beskrajno sam sretna i ne bih se htjela probuditi... Bože moj! kako je velik čovjek, koji može drugome pokloniti takve trenutke blaženstva. Kako bih rado prodrla u Vašu dušu, kad Vi sami slušate svoju ‚Francescu' ili koje drugo svoje djelo. A kakva je krasota ova ‚Francesca'! Tko bi mogao bolje prikazati stravu pakla, slast ljubavi i sve ono, što se uzdiže povrh obične razine osjećaja! Kako bi se mogao Wagner sa svojim realizmom mjeriti s Vama; on ponizuje umjetnost, premda je nažalost velik talenat; ali dosta o njemu... Dobro, da mi nismo Nijemci, jer bismo ga inače morali poštovati, a tako smijemo odvažno reći: Bogu hvala, da nemamo nikakvog Wagnera, ali imamo Čajkovskoga.

Vaše obećanje, da ćete mi dati još jednu fotografiju, veoma me je obradovalo, no morate oprostiti, Petre Iljiću, ako Vas jednog dana na to podsjetim, premda veoma dobro razumijem i dijelim Vašu nesklonost prema tome, da budete fotografirani. No kad se jednom odlučite na tu žrtvu, onda se dajte, molim Vas, snimiti tako, da Vaše oči gledaju u promatrača, jer ova me sadašnja fotografija rastužuje, budući da se na njoj odvraćate od mene.

Oprostite mi, Petre Iljiću, što pišem tako dugačka pisma, no kao što Vi imate uvijek nešto reći u glazbi, tako imam i ja Vama uvijek nešto reći, a pritom uvijek ne kažem još sve. Zahvaljujem Vam još jednom od srca i molim, da se koji put sjetite iskreno Vam odane

Nadežde von Meck.

PS. Oprostite mi, Petre Iljiću, što Vam tek danas pišem. Jedno od moje djece, sedmogodišnji dječak, bio je jučer operiran na oku. Razumjet ćete, da nisam bila u stanju da pišem, budući da je kloroform, kojemu sam se nadala kao sredstvu za stišavanje bolova, potpuno zatajio. Dali su mu ga tako mnogo, da mu je puls gotovo zastao, no on nije izgubio ni svijest ni osjećaj za boli, tako da je jadno dijete moralo izdržati sve te muke.

Uz mene je na fotografiji moja najmlađa kćerka Ludmila odnosno Miločka, kako je u obitelji zovemo; smijem li je na taj način upoznati s Vama i zamoliti Vas, da je zavolite? Ona zna, da među vladarima volim bavarskog kralja; sjeća ga se iz Bayreutha, kuda je on došao, kad smo bili ondje. Upravo je zapitala, kome pišem, a na moj odgovor, da pišem Vama,

jer Vas jako volim, zapitala je: ‚Et pourquoi est-ce tu n'écris pas au Roi de Bavière?' Na to ju je pitanje navela analogija osjećaja. Htjela sam je malo upoznati s tom osobom.«

Nakon takvog početka oni su jedno drugo obasuli čitavim mnoštvom fotografija. Nadežda nije bila nikada zadovoljna sa svojom zbirkom snimaka Čajkovskoga; neprestano je molila nove, i to ne samo slike njega samoga, već također slike njegove sestre, braće blizanaca, čitave obitelji Davidov, njegova oca, njegove majke i bake. Fotografije lijepe nećakinje Čajkovskoga, kćerkice njegove sestre, dala je povećati i kolorirati na tada uobičajen rugoban način, a s rezultatom je bila veoma zadovoljna. Kao uzdarje slala mu je brojne fotografije sebe u društvu ovog ili onog svog djeteta. Ova izmjena fotografija pružala je njoj i njemu, a pogotovo gospođi Nadeždi, neobično zadovoljstvo.

Nadežda Filaretovna Petru Iljiću.

»*Moskva, 12. svibnja 1877.*

Kako sam dugo čeznula za jednom riječi od Vas, Petre Iljiću, i kako se radujem, što je ta čežnja sada utišana! Kad bih imala prava na Vas, zamolila bih Vas za dopuštenje, da Vam smijem pisati uvijek, kad osjetim želju za tim. No Vi biste mi tada morali uvijek saopćiti svoje boravište, a pogotovo u ljetu, kad nemam nikakve mogućnosti, da štogod saznam o Vama. Vaša pisma nisu mi samo mila i ugodna, ona su pravi blagoslov. Ako stoga želite ispuniti želju mog srca, dragi Petre Iljiću, premda ja na to nemam prava, onda mi to recite; time ćete mi prirediti veliku radost.

Jučer sam se vratila iz Petrograda. Imam smolu — ponovno sam promašila Vašeg ‚Kovača Vakulu', koji se nikada ne izvodi, kad sam ja ondje. Ali ja se želim zbog toga odštetiti na drugi način i obraćam se na Vas, Petre Iljiću, s usrdnom molbom: napišite mi muzički komad, koji se ima zvati ‚Prijekor' i koji to ima izražavati (za gusle i glasovir). Imam neko malo djelo od Kohnea, koje se zove ‚Le Reproche', također za gusle i glasovir. Ono mi se veoma sviđa, ali ne izrazuje ono, što bih ja voljela, a zacijelo se odnosi na koju određenu ličnost. Moj ‚Prijekor' ima međutim biti bezličan; on se može odnositi na prirodu, na sudbinu, na mene samu, ali ne na nekoga drugoga. Moj ‚Prijekor' morao bi izražavati neko nepodnosivo stanje duše, ono, o kojem Francuzi kažu: ‚Je n'en peux plus!' On mora sadržavati: slomljeno srce, pogaženu vjeru, ranjeno uvjerenje, izgubljenu sreću — sve, što je čovjeku drago i vrijedno, a što mu je nemilosrdno oteto. Ako ste ikada izgubili nešto, što ste ljubili i cijenili, onda ćete razumjeti to stanje. U ovom ‚Prijekoru' morao bi biti sadržan zdvojan krik čežnje, nemogućnost da se takva bol duže podnosi, iscrpljenje i, ako je moguće, smrt, da bi se bar u svijetu glazbe našao onaj zaborav, za kojim čovjek u životu uzalud teži. Ah da, u tom bi se ‚Prijekoru' moralo također zamjećivati sjećanje na izgubljenu sreću. Takva stanja duše ne može izraziti ništa bolje od glazbe, a nitko ih ne može u drugima razumjeti bolje od Vas. Polažem stoga odvažno u Vaše ruke svoje osjećaje, misli, želje, i uvjerena sam, da se ovaj puta ne varam u tome, da svoje najdraže blago stavljam u doista čiste ruke.

Nikako mi ne uspijeva, da Vam pišem kratko, uvijek Vam želim reći mnogo toga, budući da se osjećam s Vama duhovno tako srodna, da bih Vam htjela otvoriti čitavu svoju dušu. Znam, da Vi sve to ne promatrate s običnog već sa svog vlastitog gledišta, a ono ja poznam. Vaši su osjećaji i nazori izrasli na muzičkom tlu, ali Bogu hvala ne u nekoj banalnoj muzičkoj okolini; oni su zato plemeniti i uzvišeni. To nisu samo riječi i učtivost, već slab izraz onih osjećaja i onog oduševljenja, što ih Vi stvarate u meni.

Do viđenja. Ne ću Vam reći zbogom, budući da se ne bi htjela odijeliti od Vas. U srdačnoj odanosti

Nadežda von Meck.«

Petar Iljić nije bio čovjek, koji bi propustio kakvu narudžbu; bio je umjetnik po zvanju i mogao je raditi po narudžbi. Ali ‚Prijekor' je ipak bilo nešto odviše za njega. On nije nikoga izgubio, koji mu je bio drag; neka Karlo Georg von Meck počiva u miru. Petar Iljić je već napisao jednu pogrebnu koračnicu i očigledno nije osjećao nikakvo veselje, da napiše i drugu:

»*Moskva, 13. svibnja 1877.*

Veoma poštovana Nadeždo Filaretovna!

Svakako ću se uvijek veoma radovati, da ispunim Vašu želju, te ću u predviđenom komadu izraziti po mogućnosti točno sve ono, što Vi želite da u njemu čujete. Ali ovaj puta ću Vas morati pustiti da čekate duže no u prijašnjim sličnim slučajevima. Za mene je započelo vrijeme velike zaposlenosti,

pa ne znam, da li ću naskoro naći slobodan trenutak za pravo raspoloženje. Svakako ću Vam idućih dana pisati opsežno. Upravo sam dobio posjet. Molim, pošaljite mi Kohneovo djelo. Do viđenja, veoma poštovana Nadeždo Filaretovna.«

Čajkovski mora da je ove retke poslao gospođi Nadeždi po njezinom sluzi, koji mu je donio njeno pismo, a zatim sjeo za svoj pisaći stol i napisao joj drugo, dugačko pismo; svakako joj je 13. svibnja napisao dva pisma. Dugačko je pismo pridržao tako dugo, dok nije saznao, kako je gospođa Nadežda primila otklon njene narudžbe. Ona je to učinila dostojanstveno; kao prava žena mislila je, da mu živci nisu u redu:

»Šaljem Vam, Petre Iljiću, knjigu, u kojoj se nalazi Kohneovo djelo ‚Le Reproche'. Nakon onoga, što ste mi pisali i što već znam, čini mi se, Petre Iljiću, da bi možda bilo bolje, kad biste posao, za koji sam Vas zamolila, odgodili do ljeta, kad budu ispiti u Konzervatoriju dovršeni i kad budete potpuno slobodni. No sada bih Vas zamolila, da preuzmete drugi, manje naporan posao, da mi naime načinite glasovirski izvadak svog Prvog kvarteta za četiri ruke, kojega bih također veoma rado imala.

Nadam se, da ću dobiti od Vas odgovor na oba svoja pisma, te sam slobodna, da Vas podsjetim na Vaše obećanje, da ćete mi poslati svoju posljednju fotografiju. Mislim, da Vaši živci teško pate uslijed ispita u Konzervatoriju. Bože daj, da ne bude odveć rđavo, te da Vam uspije tečajem ljeta, da Vam se zdravlje sasvim popravi. U iskrenoj odanosti

N. von Meck.«

Čajkovski je smjesta odgovorio:

»Veoma poštovana Nadeždo Filaretovna!

Jučer naveče napisao sam Vam pismo, ali sam odlučio, da Vam ga danas ujutro ne pošaljem. No Vaše je današnje pismo konačno potvrdilo pretpostavku, na kojoj se osnivalo moje jučerašnje pismo. I tako Vam ga šaljem s molbom, da mi oprostite i ispričate, ako bi Vam se činilo netaktično.

U iskrenoj odanosti P. Č.

PS. Glasovirski izvadak Prvog kvarteta za četiri ruke nalazi se već u štampi.«

Petar Iljić predao je usudno pismo sluzi gospođe Nadežde, a nakon toga je — kao mnogi čovjek, koji je odaslao neko

pismo — sjeo i stao sebi predbacivati zbog onoga, što je napisao. Ta on je ipak zamolio gospođu Nadeždu tri tisuće rubalja — molba, koja je bila dovoljno neugodna, da i manje osjetljiva čovjeka no što je bio Čajkovski, pobudi da nemirno hoda gore dolje po svojoj sobi očekujući odgovor.

Svakako je molba za tri tisuće rubalja sa strane čovjeka kojega je Nikolaj Rubinstein ocrtao kao odveć ponosna, da bi ikada zamolio za pripomoć, blago rečeno iznenađivala. Svota je bila upravo tolika kao godišnji prihodi Čajkovskoga. To je tada bio prihod, s kojim je već mogao izlaziti čovjek, kojemu nije bilo stalo do raskoša. Pa zašto je skladatelj bio prisiljen da zatraži više? Naprosto zato, što je Petar u stvarima novca uvijek bio i ostao dijete. Deset rubalja predstavljalo je za njega bogatstvo i sigurnost. Kad je 1866. njegov profesorski honorar, tada njegov jedini prihod, bio povišen na dvije tisuće rubalja, pisao je svojoj braći, da zarađuje »više novaca no što treba«. Čim je imao novac u džepu, bio je prekomjerno zadovoljan i nije to nipošto tajio, ali je novac smjesta potrošio ili ga naprosto raspoklanjao. A kad zatim novaca više nije bilo, onda se čudio u najvećoj mjeri, kao što se primjerice čudi netko, ako za sjajnog sunčanog dana odjednom započne padati kiša. Pod kraj svog života zarađivao je svojim operama i prodajom svojih djela više no što mu je bilo potrebno, da živi bezbrižno, ali ipak nije nikada posjedovao ni jedne uštеđene kopejke. Jednom ga je neki prijatelj zapitao, kuda ulaže svoj imetak. Čajkovski se začudio tom pitanju; ta kako bi čovjek mogao svoj imetak uložiti drukčije no tako, da kupuje ono, što mu treba? Morao se na glas nasmijati, jer mu se to pitanje učinilo tako smiješnim, da je od smijeha jedva mogao govoriti.

Njegovi su mu prijatelji običavali prigovarati zbog njegove lakoumnosti u novčanim stvarima, no nikad zbog prevelikog osobnog luksusa, budući da način njegova života nije bio samo jednostavan, već on također nije nikada govorio o luksusu, za koji nije imao smisla. Prigovori njegovih prijatelja bili su upućeni na njegovu nebrižnu i bespomoćnu darežljivost. On nije mogao nikada odbiti ruku u nevolji, ako mu se pružila moleći pomoć. Za vrijeme čitavog svog života Čajkovski je drugima razdavao otprilike polovicu svog prihoda. Samo se jednoga nije odricao nikada: svog umjetničkog poštenja. To ne dolazi nigdje do jačeg izražaja no u njegovom prvom pismu Nadeždi von Meck u stvari njegovih novčanih prilika. Pismo,

što ga je gospođa Nadežda otvorila u svojoj spavaćoj sobi na Roždestvenskom bulvaru onog hladnog proljetnog jutra 1877., bilo je smiono, ali nipošto puzavo, a prije svega bilo je pošteno:

»*Moskva, 13. svibnja 1877.*

Veoma poštovana Nadeždo Filaretovna.

Unatoč najodlučnijeg poricanja jednog mog prijatelja, kojega i Vi dobro poznate, imam razloga za pretpostavku, da njegovoj ljubeznoj lukavštini zaslužujem ono pismo, što sam ga primio od Vas danas ujutro (narudžba za skladanje ‚Prijekora'). Već prigodom Vaših prijašnjih narudžbi obuzela me je misao, da Vas pritom vode dva motiva: s jedne strane htjeli ste doista posjedovati ovo ili ono moje djelo u ovom ili onom obliku; ali s druge strane, obaviješteni o mojim vječnim novčanim poteškoćama, htjeli ste mi pomoći. Odveć darežljive naknade, kojima ste nagrađivali moje neznatne napore, daju mi razloga za tu pretpostavku. No ovajput sam uvjeren, da ste vođeni isključivo ili gotovo isključivo ovim drugim motivom. To je razlog zbog kojega sam — pošto sam pročitao Vaše pismo i shvatio između njegovih redaka Vaš osjećaj takta i Vašu dobrotu i Vašu dirljivu blagonaklonost prema meni — osjetio smjesta u dubini duše nesavladivu nesklonost prema tome, da smjesta započnem s poslom, pa sam se u svom kratkom odgovoru požurio da izvršenje svog obećanja daleko odložim. Ne bih htio, da se u naše međusobne odnose uvuče ona neiskrenost i ona izvjesna lažljivost, koja bi neizbježivo morala nastati, kad bih ja — prezirući unutarnji glas i ne nalazeći se u onom raspoloženju, što ga Vi tražite — hitro naškrabao nešto i to Vam »nešto« poslao, da za to dobijem nezasluženo visoku naknadu. Zar ne bi onda i Vama nehotice došlo na um, da se ja i odveć dragovoljno upuštam u svaki bilo koji mu drago muzički posao, kojemu su rezultat banknote od stotinu rubalja? Zar Vam ne bi nenadano došlo na um, da bih ja takav posao vjerojatno otklonio, kad biste Vi bili siromašni? Uopće je tjeskobna stvar u našim odnosima, da se svaki puta, kad pišemo jedno drugome, pojavljuje pitanje novca. Dakako da za umjetnika nije nikada poniženje, ako prima naknadu za svoj rad, ali za stvaralačko djelo, kakvo je ono što ga Vi želite, potrebno je određeno duševno raspoloženje, ono, što se zove inspiracija, no koja mi ne stoji uvijek na raspolaganju, te bih postupao umjetnički nepošteno, kad bih Vam htio lažnu kovinu izručiti za pravu samo zato, da poboljšam svoj novčani položaj zlorabeći svoje tehničko znanje. Ali unatoč tome meni je prezrena kovina doista prijeko potrebna. Odvelo bi predaleko, kad bih Vam htio razjasniti, kako se i zašto se čovjek, koji zarađuje više negoli dosta da bi mogao bezbrižno živjeti, zapleo u dugove u tolikoj mjeri, da mu oni kadšto truju čitav život i paraliziraju žar za radom. Upravo sada, kad moram naskoro otputovati i prije odlaska osigurati mogućnost povratka, zapao sam tako reći u gomilu novčanih poteškoća vrlo neugodne naravi, iz kojih ne vidim nikakva izlaza bez tuđe pomoći.

Odlučio sam dakle, da za tu pomoć zamolim Vas. Vi ste jedini čovjek, kojega se ne stidim zamoliti novaca. U prvom redu Vi ste veoma dobri i veledušni; u drugom redu Vi ste bogati. Rado bih usredotočio sve svoje dugove u rukama jednog jedinog veledušnog vjerovnika i njegovom se pomoći oslobodio pandža lihvara. Ako biste mi Vi htjeli pozajmiti svotu, koja bi me jednom zauvijek oslobodila tih lihvara, onda bih Vam za tu neprocjenjivu prijateljsku uslugu bio beskrajno zahvalan. Stvar je u tome, da je iznos mojih obveza vrlo visok, otprilike tri tisuće rubalja. Ja bih Vam vratio taj novac na tri različita načina: 1. vršenjem različitih poslova, na primjer izrađivanjem glasovirskih izvadaka, kakve sam za Vas već radio; 2. prepuštanjem tantijema od izvedaba mojih opera, i 3. doznakom jednog dijela mog honorara. Što se tiče prvog načina otplate, izvolite se molim uvijek obratiti na mene bilo kakvim muzičkim poslom bez svake bojazni, da bi mi to bilo na teret. Uslijed mojih dugogodišnjih iskustava iziskuju radovi — kao što su oni, što sam ih izveo po Vašoj narudžbi — sasvim neznatan trud. Ako biste tečajem deset godina svaki dan zatražili od mene takav posao, ja to ne bih smatrao nikakvom dovoljnom otplatom za prijateljsku uslugu, koju Vas danas molim.

Nešto je sasvim drugo s djelom kao što je ‚Prijekor'. Ono iziskuje izvjesno povoljno raspoloženje, istodobni skup izvjesnih pretpostavaka, a to se ne može postići uvijek kad se hoće. U ovaj sam čas na primjer sasvim zaokupljen simfonijom, što sam je započeo već zimus, i koju bih jako rado posvetio Vama, budući da vjerujem, da ćete Vi u njoj naći odjek Vaših najdubljih osjećaja i misli. Svaki drugi stvara-

lački rad bio bi mi u ovom času težak. U drugom redu sada sam uopće u nervoznom i razdraženom raspoloženju, koje nije pogodno za komponiranje, i koje se nepovoljno odrazuje na radu oko simfonije, koja napreduje samo tegobno.

Veoma bi me boljelo, kad bi Vam moja molba izgledala netaktičnom. Ja sam se na nju odlučio prije svega zato, jer bi time bilo jednom zauvijek isključeno iz naših odnosa novčano pitanje, a ono djeluje u najvećoj mjeri nemilo, ako se pojavljuje tako često kao što je to bio slučaj do sada. Vjerujem, da će naši odnosi biti sada svakako iskreniji i jednostavniji. Izmjena pisama, koja svaki puta donosi sa sobom s jedne strane plaćanje, a s druge strane primanje novaca, ne može biti potpuno iskrena. Uvjeren sam, pa ma kako Vi shvatili ovo pismo, da ono ne će nimalo nauditi Vašoj vjeri u moje poštenje. Ali ako Vam se ono, protivno mojem očekivanju, ne svidi, onda Vas molim, da mi oprostite. Veoma sam nervozan i razdražen sve ovo vrijeme, pa je lako moguće, da ću ovaj korak sutra požaliti.

U iskrenoj odanosti i poštovanju P. Č.

PS. ‚Prijekor' ću svakako napisati, ne mogu samo reći kada. Javit ću Vam to, čim konačno utvrdim svoje osnove za ljeto. Molim, pošaljite mi Kohneovu kompoziciju.«

Gospođi Nadeždi nije moglo biti ništa milije negoli takav zahtjev. Odgovorila je bez oklijevanja:

»Zahvaljujem Vam iskreno i od sveg srca, veoma poštovani Petre Iljiću, na povjerenju i osjećaju prijateljstva, što ste mi ih iskazali obrativši se na mene u toj stvari. Cijenim sasvim naročito, što ste se neposredno obratili na mene, te Vas molim, da se na mene uvijek obraćate kao na svoju pouzdanu prijateljicu koja Vas voli duboko i iskreno. Što se tiče vraćanja, molim da zbog toga ne vodite nikakve brige; ja ću već sama naći puta za to.

Niste mi još odgovorili na moju molbu, da Vam smijem uvijek pisati, kad bih željela dobiti od Vas kakvo pismo, to jest, da Vam smijem pisati uz unutarnjeg poriva, a ne samo poslovnim povodom. Pobožni ljudi trebaju apostola, objavitelja vjerske nauke. Ja trebam Vas, čistog objavitelja moje ljubljene, uzvišene umjetnosti. Ako biste dakle bili pripravni, Petre Iljiću, da moju — što se glazbe tiče — doista nevinu dušu spasite za zemaljsko blaženstvo, koje doduše nije vječno

ali je svakako divno, onda mi dopustite, da Vam pišem, a za to će Vam neki viši apostol oprostiti koji grijeh.

Što se tiče posvete Vaše simfonije, smijem reći, da ste Vi jedini čovjek, od kojega bi mi takva počast bila ugodna i dragocjena.

Od srca Vam odana prijateljica

N. v. M.«

Petar Iljić napisao je istog dana dva odgovora. U prvom, napisanom u Konzervatoriju, zahvalio se s nekoliko riječi, a zatim napisao slijedeće:

»*Moskva, 15. svibnja 1877.*

Veoma poštovana Nadeždo Filaretovna!

Jučer sam proživio najteži dan svog života, stidio sam se pred Vama. Znao sam u dubini svog srca, da ćete Vi moje pismo shvatiti tako, kako ste to učinili. Čini mi se da nije pravo obraćati se s ovakvim molbama na čovjeka, koji poput Vas ne umije reći ne. Predbacujem sebi, da sam zloupotrebio Vašu dobrotu, Vašu veledušnost i Vaš osjećaj nježnosti. Uzalud sam izmišljao sve moguće razloge opravdanja — neki mi je unutarnji glas govorio, da sam pogriješio. Ali Vaše je današnje pismo tako naskroz ispunjeno najdubljim prijateljstvom, tako srdačnom brižnošću za moje dobro, da se u osjećaj zahvalnosti ne miješa ništa od osjetljivosti čovjeka, koji je zbog materijalnog interesa počinio netaktičnost. Strah, da bi možda ipak moglo biti drukčije, bio je veoma mučan. Srdačan i prijateljski ton Vašeg dragog pisma pridonio je tome, da sada osjećam, kako sam učinio upravo ono pravo.

I tako sam Vam dvostruko zahvalan: Vi ste mi nesamo iskazali neprocjenjivu prijateljsku uslugu, već ste također znali da me zaštitite od mojih vlastitih grižnja savjesti i predbacivanja. Bojim se, da samo nepotpuno izrazujem ono, što bih htio reći. Zahvalnost, ma kako bila iskrena, može biti težak jaram. No čovjek mora posjedovati beskrajnu nježnost i takt, da nekome ne nametne takav jaram, kad mu iskazuje takva golema dobročinstva, kakva ste mi Vi iskazali.

Pitate, da li bi mi bilo ugodno, da mi pišete uvijek, čim osjetite sklonost za to. Nemojte, molim Vas, sumnjati u to, veoma poštovana Nadeždo Filaretovna. Izmjena pisama s Vama može mi uvijek biti samo ugodna, već i stoga, što je

uvijek ugodno govoriti o glazbi, i to pogotovo s Vama. Već sam smio spomenuti, da Vam ja uzvraćam najtoplijim i najiskrenijim osjećajima.

Namjeravam ovog ljeta i temeljito raditi i također se temeljito liječiti. Prošlog ljeta liječio sam se mineralnom vodom u Vichyju, što mi je bilo veoma od koristi. Nažalost sam ondje zapao u takvu melankoliju, da me je liječnik poslao kući još prije no što je kura bila dovršena, ali mi je jako stavio na srce, da to ovog ljeta ponovno poduzmem. Vjerojatno idem pod kraj ovog ljeta u Esentuki*), gdje su izvori veoma slični onima u Vichyju. Do onda ću vjerojatno stanovati kod svoje sestre. Htio bih se dati na posao oko opere, ali moram najprije dovršiti simfoniju, na kojoj sada radim, i koje ste posvetu prihvatili. Prva tri stavka su u nacrtu gotova. Latio sam se finala, ali u posljednje vrijeme nisam bio raspoložen za rad, pa ga stoga odgađam na ljeto.

Nešto poput ‚Prijekora' ću svakako napisati, ali Vam moram priznati, da mi se taj komad naročito ne sviđa. U tom se načinu može načiniti nešto bolje, pa se nadam, da ću prestići Kohnea. Molim nemojte to možda shvatiti kao prikrivenu aluziju na ne baš sasvim siguran ukus s Vaše strane. Kadšto se nekome sviđa na kojoj kompoziciji nešto sasvim neshvatljivo, što se nipošto ne može podvrgnuti kritičkom razmatranju. Tako ja ne mogu slušati ‚Slavuja' od Alabjeva, a da mi oči ne postanu vlažne!!! A stručnjaci smatraju tu skladbu vrhuncem neukusnosti.

Zahvaljujem Vam još jedamput, draga Nadeždo Filaretovna. Vi ste me spasili iz jako, jako rđavog položaja; nikada ne ću zaboraviti ovu veliku prijateljsku uslugu, a ni nježnost, kojom mi je bila iskazana. Nadam se, da ćete mi još pisati prije no što otputujete, i da ćete mi saopćiti svoju ljetnu adresu. Radovao bih se, da s Vama stupim u živahnu izmjenu pisama.

S dubokim poštovanjem P. Č.«

Gospođa Nadežda odgovorila je sva sretna. Saopćila mu je, da putuje naskoro na svoje imanje u Ukrajinu. Željela bi, kad bi Petar Iljić mogao s njom uživati u njenom dragom Brailovu. Zabrinjuje ju to, što će on boraviti na Kavkazu, budući da se boji rata. Ona kani u kolovozu putovati u inozemstvo, ali se još nije odlučila kuda.

*) Lječilište na Kavkazu.

Petar Iljić odgovorio je smjesta. No nakon ovog pisma od 8. lipnja 1877. nije joj više pisao čitava četiri tjedna. Za to je postojao temeljit razlog. Kad on na kraju svog pisma želi gospođi Nadeždi sreću, zdravlje i sve najbolje, onda to muklo zvuči kao oproštaj, a za to je bilo dovoljno razloga; »izvjesna stvar«, koja ga je tako jako uznemirivala, bila je Antonina Miljukova, nedužna ali do krajnosti odlučna mlada djevojka, koja je u životu Čajkovskoga imala odigrati vrlo nesretnu ulogu.

»Moskva, 8. lipnja 1877.

Zahvaljujem Vam na Vašem dragom, dobrom i prijateljskom pismu, veoma poštovana Nadeždo Filaretovna! Ono mi je tim dragocjenije, budući da me je kratko prije no što sam ga primio ponovno mučila grižnja savjesti uslijed straha, da sam možda ipak zloupotrebio Vašu divnu dobrotu i velodušnost. Ali ne govorimo više o tome. No treba da znate, Nadeždo Filaretovna, da moja zahvalnost ne će nikada ugasnuti i da ću uvijek misliti na ono, što ste Vi učinili za mene.

S ispitima na Konzervatoriju bit ćemo naskoro gotovi. To kao i kojekakve druge brige u vezi s mojim odlaskom vrlo su me izmučile. A onda ima tu još jedna izvjesna stvar, koja me je vrlo uznemirivala. No o tome Vam sada ne mogu ništa pisati, ali se nadam, da ću Vam već u svom idućem pismu moći razjasniti, o čemu se radi i što je iz toga nastalo. Koje li sreće, što novčane brige ne pogoršavaju moju uzrujanost, jer bih inače svakako obolio.

Putujem u nedjelju na ladanjsko dobro K. S. Šilovskoga, veoma dragog čovjeka, koji sa svojom ne manje dragom suprugom i obitelji živi na svom imanju u blizini samostana Novi Jeruzalem. Imat ću na raspolaganje čitavu sporednu zgradu i glasovir. Radit ću marljivo na operi. Na temelju mojih uputa Šilovski piše libreto, koji je uzet iz Puškinova ‚Evgenija Onjegina'. Zar ne, da je to lijep pothvat! Ono malo ljudi, kojima sam govorio o svojoj nakani, da napišem operu s ovim sadržajem, bili su u prvi čas začuđeni a zatim oduševljeni. Ova opera ne će doduše sadržavati nikakvu snažnu dramatsku radnju, ali će crtanje sredine imati čara. A koliko se poezije krije u svemu tome! Kako je krasan već sam na-

stup Tatjane i dadilje! Samo ako nađem duševni mir, potreban za stvaranje, onda će me Puškinov tekst oduševiti; to osjećam.

Simfoniju sam dovršio, mislim naime u nacrtu. U kasnom ljetu latit ću se instrumentacije. Čuo sam, Nadeždo Filaretovna, da do sada niste još nikad privoljeli, da Vam se posveti koje djelo. Veoma sam Vam zahvalan, što ste kod mene učinili izuzetak. No ako ne želite vidjeti svoje ime na naslovnom listu simfonije, onda možemo sebi i drukčije pomoći. Samo Vi i ja treba da znamo, kome je simfonija posvećena. Molim odlučite po volji o tome. Na prodaji glasovirskih izvadaka kod Jürgensona naravno da imam udjela, premda nismo o tome utanačili ništa točno. Nije bilo u redu od njega, što je na naslovnu stranicu stavio oznaku ,Vlasništvo naklade', no to se dogodilo samo uslijed zabune. Zahvaljujem Vam tisuću puta također i za ovaj dar.

Želim Vam sreću, zdravlje i sve dobro, draga Nadeždo Filaretovna.

Vaš P. Č.«

VI.

ŽENIDBENE OSNOVE

Petru Iljiću bilo je trideset i sedam godina, kad je pisao gospođi Nadeždi, da ga »jedna izvjesna stvar« vrlo uznemiruje. Dosegao je trideset i sedmu godinu, bio je muzičar po zvanju, zarađivao svojih tri tisuće rubalja godišnje. Bilo je vrijeme, da ga tako nešto uznemiri. Bilo je doista vrijeme, da se oženi i uredi sebi dom.

Tako je svakako umovao Petrov otac, časni Ilja Petrović, koji je sam bio triput oženjen i sada primao svoju čestito zasluženu rentu kao bivši državni inženjer. Članovi obitelji uvijek su zato, da im se rođaci žene; to povećava ugled roda, to donosi sa sobom sigurnost; neženja je u najboljem slučaju vjetrogonja. Sada, kad je Petar imao trideset i sedam godina i bio profesor glazbe, već se ishlapila lakoumnost njegove mladosti, da bi — po mišljenju njegova oca — dala mjesta upravo neprirodnoj živčanoj razdražljivosti.

Ilja Petrović nije znao, što je bio uzrok te živčane razdražljivosti i čestih depresivnih napadaja melankolije njegova

sina. Petrova sestra i jedan ili dva prijatelja znali su to; u umjetničkim krugovima Moskve to se naslućivalo. Petar je imao mračnu tajnu, koju je morao sakrivati, a silom nametnuta nužda, da to mora sakrivati, uzrokovala mu je neprekidnu patnju. Za čovjeka, kojemu je najizrazitija crta bića bila iskrenost u svim osobnim odnosima, za takvog čovjeka bila je tajna ove vrste tako razorna, da je morala izazvati više no melankoliju; mogla je dovesti do poremećenja uma i približila ga naskoro doista pragu ludila.

Petar Čajkovski osjećao je tjelesnu nesklonost prema ženama. Tu su okolnost njegovi biografi dosada začudo mimoišli ili zatajili; vraćamo se na tu okolnost ne da bismo podgrijavali stare brbljarije, već stoga, što je to bila najdublja značajka bića i ličnosti toga čovjeka. Da je Čajkovski posjedovao manje genijalnosti, ta bi slabost bila mogla mirne duše ispuniti čitavo njegovo biće, a da mi ne bismo nikada čuli ništa o tome; da je imao sam sebe manje u vlasti, onda bi se to u letimičnim odbljescima povlačilo po javnosti. Isto je takve naravi bio i njegov brat Modest i njegov nećak Bob Davidov, nasljednik Čajkovskoga, koji je na koncu počinio samoubojstvo. Svi ostali pripadnici ovog mnogobrojnog roda bili su zdravi ljudi; izuzevši »napadaje« njegovog djeda s očeve strane — koji su možda bili epileptične naravi, — među njegovim pređima nije poznata nikakva nastranost, bolest ili genijalnost.

Takav je dakle bio Petar, drugi sin Ilje Čajkovskoga, već trideset i sedam godina star a još uvijek neženja na žalost svog sijedog oca. K tome nemiran i nezadovoljan neženja, i odveć sklon tome, da se dade svladati od svoje neobične živčane prerazdraženosti. Petar je svakako bio sebi svijestan poraznog utjecaja živaca na svoje tjelesno stanje; odlučnošću kakvog psihijatra XX. stoljeća pripisivao je većinu svojih tjelesnih nelagodnosti — srčane grčeve, tvrdokorne probavne smetnje — poremećenju živaca. Koje kasnije doba nazvalo bi njegove tegobe melankolijom, no bilo kako mu drago, njegov je stari otac vjerovao, da bi za njih bio najbolji lijek žena. Njegove su dvije kćeri bile već sretno udate. Od sinova bili su oženjeni najstariji Nikolaj i mornarički oficir Hipolit te su imali svoje domove, ali ostala trojica, Petar i blizanci, kojima je tada bilo dvadeset i sedam godina, čini se da su bili braku tim neskloniji što su bivali stariji. Anatol, jedan od blizanaca, bio je stalno zaljubljen, ali je svoju čežnju uvijek usmjerivao na djevojke,

koje su bile za nj ili odveć bogate ili odveć otmjena porijekla. No Modest i Petar čini se da nisu nikada spominjali ime kakve žene, izuzevši onu kratkotrajnu pustolovinu Petrovu prije deset godina s Desirée Artôt. Ilji Čajkovskome bilo je preko osamdeset, kad mu je njegov sin Petar bio saopćio da se ženi; a ta vijest, pisao je stari gospodin svom sinu, tako ga je usrećila, da je sa svoje osamdeset i tri godine skakutao od radosti.

Petar je svom ocu pisao o namjeravanoj ženidbi tek deset dana prije vjenčanja, koje je održano u srpnju 1877.; dugo prije toga, u kolovozu 1876., pisao je o tome Modestu. U ovom pismu Modestu prvi se puta napominje ta nakana Čajkovskoga; sklapanje braka smatrao je neporecivo važnom operacijom, bolnom ali neizbježivom.

»Moram sada učiniti korak odlučan za svoj život«, pisao je. »Pisat ću Ti naskoro iscrpnije o tome; danas Ti želim samo reći, da sam odlučio oženiti se. To je neopozivo...«

Čajkovski govori o odlučnoj krizi u svom životu; to se slagalo, kao što se slagalo i 1862., kad je odlučio da napusti svoj činovnički položaj i krene putem muzičara po zvanju. U obim se slučajevima radilo o unutarnjoj krizi, o stvari osjećaja, koja ni na koji način nije bila izazvana vanjskim događajima, već je više bila predznak događaja. U prvom slučaju Čajkovski je izvršio pravi čin, jer se taj čin slagao s njegovom prirodom i njegovim genijem. Što se pak tiče druge krize, kad je Čajkovski po drugi put osjećao da mu je život sputan i pokušao se osloboditi njegovih okova, to ćemo odmah vidjeti, kako je okrutno patio zbog krivog izbora puta k oslobođenju, koji je zapravo bio stramputica, budući da se sasvim protivio njegovoj naravi.

Za vrijeme četiri godine otkako se razišao s Rubinsteinom i uredio vlastiti dom bio je Čajkovski sa svojim životom u Moskvi uvijek sve nezadovoljniji. Bio je omiljeo u moskovskom životu, imao je mnogo prijatelja, ali stvarno se osjećao osamljen. Čeznuo je za užom vezom, za povjerljivošću s drugim bićem, koja bi se protezala na svaku pojedinost njegova svagdašnjeg života. Čini se da je bio uvjeren o tome, da je njegova melankolija posljedica njegove osamljenosti; no kasniji događaji upućuju na drugi razlog. U stvari svjedoči čitav njegov život to, da osamljenost nije za ovog čovjeka predstavljala nikakav strah, kad je mogao komponirati. Na svojim osamljenim putovanjima posvuda po Evropi ili kad je potpuno sam

živio na ladanju, bio je sretan, dok je mogao raditi. Čim je međutim kakav vanjski događaj, kakav čovjek ili bilo što poremetilo njegove radne sate ili tijek stvaranja, on je smjesta upadao u najbolniju melankoliju. One četiri godine prije njegove ženidbe približavala se njegova stvaralačka snaga svom vrhuncu, glasovi u njegovoj glavi postajali su sve jači i sve uporniji. Njegove obveze u Konzervatoriju ostavljale su mu malo ili čak ništa vremena, da osluškuje te glasove. Neprestano je morao svojom vlastitom glazbom posluživati svoje učenike, te glupake, u čije je glave dan na dan morao utuvljivati elementarna pravila teorije o glazbi. Nije volio podučavanje i smatrao se — ali posve krivo — lošim učiteljem. U stvari je međutim bio najvrednija sila, kojom je raspolagao Konzervatorij. Učenici su ga obožavali. Bio je u svom podučavanju ne samo krajnje savjestan, već je također bio posebno nadaren za to, da zahvaljujući svom rijetkom glazbenom pamćenju podučava teoriju o glazbi. Pri ruci mu je uvijek bilo neiscrpivo bogatstvo muzičkih ilustracija za bilo koju formu glazbe, što ju je htio objasniti.

Ali njegova je narav bila ipak odveć osjetljiva, da bi se nakon dnevnog juriša velikog broja učenika mogao opet smjesta oporaviti. Iscrpen i uslijed toga ne više sposoban za rad osjećao se Čajkovski naravski u svojoj unutrašnjosti raskidan. Što je više bivao svijestan svojih stvaralačkih sposobnosti, to je žešće bio nesklon svijetu, koji se izgleda urotio protiv ostvarenja tih sposobnosti.

Ali zašto se nadao, da će baš u braku naći spas, to je jedna od onih neobičnosti, kojima izgleda da su podvrgnuti baš genijalni ljudi. Što manje čovjek zna o braku, to je više sklon mišljenju, da u njemu vidi lijek za sve. »Oženi se i osnuj dom«, govorili su prijatelji, »pa ćeš onda stajati u životu siguran i čvrst«. To podsjeća na onaj savjet, koji se tako često pruža mladoj ženi na njezinu zabunu: »Moraš dobiti dijete, pa će onda prestati sve tvoje poteškoće.«

Još u mjesecu listopadu pisao je Čajkovski svojoj sestri Aleksandri Davidov, da se sprema na taj korak, ali će se ponajprije ogledati i pripremiti za brak, koji bi iz mnogih razloga bio za njega vrlo pogodan. Slijedila je zatim zima puna posla, a ženidbene osnove, koje dosad nisu još bile usmjerene ni na koju određenu ženu, bile su na neko vrijeme odložene. Samo kadšto, kad ga je napadala najdublja melankolija, iznova ga je obuzimala pomisao na ženu. Slijedit ćemo ga ukratko kroz

tu zimu i razmotriti, koji su događaji prethodili njegovoj konačnoj odluci, da se oženi.

Krajem studenoga doživjela je njegova opera »Kovač Vakula« svoju prvu izvedbu u Moskvi, koju je skladatelj označio kao »sjajan neuspjeh«. U Beču je bila izvedena simfonijska uvertira »Romeo i Julija« i, kako on sam izvješćuje, bila je »u slavlju izviždana«. Ali u zapadnoj Evropi zviždanje nije nipošto bilo mjerilo za muzičku vrijednost. Ruska se muzika nije uzimala ozbiljno; ta kako bi neki divlji Tatarin pisao pristojnu glazbu? Tražila se izvjesna odvažnost od dirigenta, da u svoj raspored uzme djela, što ih je napisao nekakav divljak. U Parizu je pokušao s tom uvertirom omiljeli dirigent Pasdeloup, no njegov ju je orkestar svirao tako loše, da zapravo bit djela nije uopće došla na vidjelo, kako to svjedoči Tanjejev, vjeran prijatelj Čajkovskoga, koji je bio tome prisutan. Čajkovski se uzalud trudio da namakne dovoljno novaca, pa da dade odsvirati svoju uvertiru na doličan način od pariskog orkestra dirigenta Colonne — onog istog orkestra, koji je za gospođu Nadeždu von Meck bio posrednikom glazbe Čajkovskog.

Kratko prije božićnih praznika — nekako u vrijeme, kad mu je gospođa Nadežda napisala pismo zahvaljujući za izvršenje njene prve muzičke narudžbe — upoznao se Čajkovski s Lavom Tolstojem. Čajkovski se oduvijek divio Tolstojevim djelima, a za njega je značajno, da je ono, čemu se divio, obožavao. U Tolstoju je gledao poluboga. Tolstoj je pak čuo glazbu Čajkovskoga i izrazio želju, da ga upozna. I tako je Nikolaj Rubinstein za vrijeme jednog posjeta Tolstoja u Moskvi priredio muzičko veče u Konzervatoriju. Na programu bio je također i andante iz gudalačkog kvarteta Čajkovskoga u D-duru. »Držim«, zapisao je Petar u svoj dnevnik, »da se za vrijeme čitavog svog glazbeničkog života nisam još nikada osjećao tako polaskan i ganut kao u trenutku, kad je Tolstoj, koji je sjedio do mene, morao kod slušanja mog Prvog kvarteta plakati«.

Kad se Tolstoj vratio u Jasnu Poljanu, napisao je Čajkovskom ovo pismo:

»Šaljem Vam pučke napjeve, dragi Petre Iljiću. Vi ćete iz toga načiniti prekrasnu dragocjenost, ali za volju Božju učinite to u stilu Mozarta-Haydna, a ne u izvještačenom stilu Beethovena-Berlioza, koji teži samo za odobravanjem. Koliko je mnogo od toga, što sam Vam htio reći, ostalo neizgovo-

reno! Ja čak nisam uopće rekao ništa od onoga, što mi je bilo na srcu. Nije također bilo vremena. Predao sam se uživanju. Ovaj posljednji posjet Moskvi ostat će mi jedna od najdražih uspomena. Nisam još nikada dobio tako neprocjenjivu nagradu za svoja književna djela kao one divne večeri. Kako je Rubinstein ljubezan! Izrazite mu još jedamput moju hvalu; on mi se veoma svidio. Uostalom, svi su oni svećenici najviše umjetnosti na zemlji ostavili na mene tako čist i ozbiljan dojam. Na sve ono, što mi je bilo pruženo u okrugloj dvorani, mogu pomišljati samo s uzdrhtalim ganućem. Kojemu bih od sudjelujućih članova kvarteta mogao poslati svoja djela, to jest, tko ih još nema i tko bi ih čitao?

Dosad još nisam razgledao Vaše radove, no čim to učinim, pisat ću Vam — htjeli Vi ili ne htjeli — svoje mišljenje, i to otvoreno, jer ja sam već naučio voljeti Vaš talenat. Ostajte zbogom. Stežem Vam ruku.

Vaš L. Tolstoj.«

Čajkovski je odgovorio:

»*Moskva, 5. siječnja 1876.*

Grofe! Zahvaljujem Vam najuljudnije za pučke napjeve. No moram Vam otvoreno reći, da su zabilježeni od neizvježbane ruke i zbog toga su sačuvali samo tragove ljepote originala. Njihov je glavni nedostatak, da su silom utrpani u nekakav šablonski ritam. Samo ruski zborni plesovi imaju točno određen ritam. Biline*) nemaju ništa zajedničko sa zbornim plesovima. Također je većina napjeva silom stavljena u D-dur, što se s pravom ruskom narodnom pjesmom ne dešava, jer ona ima većinom neodređenu ljestvicu, koja je više nalik starim crkvenim melodijama. Napjevi, što ste mi ih poslali, ne mogu biti pravo obrađeni, to jest, iz njih se ne može načiniti zbirka pučkih pjesama, koja bi se mogla objelodaniti. Za takvu stvar trebalo bi posve autentično bilježenje, točan zapis napjeva u prvotnom tekstu, onako kako ih narod pjeva. To bi bio veoma težak zadatak, koji bi iziskivao najfiniji muzički sluh i savršeno poznavanje povijesti; osim Balakireva i možda Orokunina ne bih znao nikoga, koji bi bio dorastao tom zadatku. Ali Vaši su napjevi glazbeni materijal, veoma dobar materijal, za kojim ću sigurno jednom posegnuti.

*) Ruski: byliny, narodne pjesme.

Radujem se, što Vam je veče u Konzervatoriju ostalo u ugodnoj uspomeni. Naš kvartet nije još nikada svirao tako dobro. Iz ove se činjenice može povući zaključak, da je jedan jedini par ušiju, koji pripada tako velikom umjetniku kao što ste Vi, u mogućnosti, da muzičare većma oduševi negoli deset tisuća običnih ljudi. Vi ste jedan od onih pjesnika, koji nas sile, da ne ljubimo samo njihova djela već također i njih same. Osjećalo se, da je njihova tako izvanredno lijepa svirka bila namijenjena ljubljenom i dragom čovjeku. Što se mene tiče, ne mogu ni izreći kako sam bio sretan i ponosan, što se je Vama svidjela moja glazba i ganula Vas. Osim Fitzenhagena*), koji ne umije čitati ruski, poznaju svi članovi kvarteta Vaša djela. Držim da bi oni bili veoma zahvalni, kad biste svakome od njih htjeli pokloniti po jednu svoju knjigu. Ja bih sam najradije imao ‚Kozake', ako ne sada, a ono kod Vašeg slijedećeg posjeta u Moskvi, koji očekujem s velikom nestrpljivošću. Ako budete slali Rubinsteinu svoju fotografiju, nemojte zaboraviti na mene.«

Prijateljstvo s Tolstojem nije se međutim dalje razvilo; ono je naprotiv naglo prestalo. U svojoj biografiji baca Modest krivnju zbog toga na prirođenu plašljivost svog brata; Petar se u društvu tako velikog čovjeka osjećao neudobno. Jedno mjesto u dnevniku Čajkovskoga, zabilježeno deset godina kasnije, potvrđuje to i ima izvanredno značajan dodatak. Radilo se pritom ne samo o plješljivosti; Petar je imao razloga, da se boji prodirnog pogleda velikog čovjeka; bio je čvrsto uvjeren, da čovjek, koji je mogao napisati tako veličanstvenu knjigu kao što je »Vojna i mir«, treba da baci samo jedan pogled na Petra Iljića Čajkovskoga, pa da ga prozre naskroz.

»Kad sam upoznao Tolstoja«, zabilježio je Čajkovski, »bio sam ispunjen strahom i nekim osjećajem nemira. Činilo mi se, da taj veliki istraživač duša mora jednim pogledom prozreti onu tajnu mog srca, da pred njegovim pogledom ne može ni jedan čovjek sakriti prljavštinu što vreba u najdubljim dubinama svake pojedine duše, niti da je može prekriti svojim najboljim svojstvima. Rekao sam sebi, da bi Tolstoj — u slučaju da se pokaže dobar (a to bi svakako bio slučaj) — na-

*) Vilhelm Fjodorović Fitzenhagen (1848—1890.), virtuoz na violoncellu, profesor moskovskog Konzervatorija, prijatelj Čajkovskoga.

mjerice poput liječnika sa svojim nožem za seciranje pažljivo opipao moju ranu, smjesta uočio najbolnija mjesta i zaobišao ih, a upravo bi to zaobilaženje odalo, da mu ništa nije ostalo prikriveno. Ali ako ne bi mogao smoći nikakve samilosti, onda bi pritisnuo svoj prst upravo na najbolniju točku. Strahovito sam se bojao obih ovih mogućnosti; no nije nadošla ni jedna. On, kod pisanja tako lukav i tako velik istraživač duše, pokazao se kod razgovora jednostavan, otvoren i srdačan čovjek, ne pokazujući svoje sveobuhvatno znanje, kako sam se ja bojao. Nipošto nije gledao u meni objekt za sekciju, već je naprosto htio razgovarati o glazbi, koja ga je u ono vrijeme jako privlačila. On se u isti čas sâm sebi dopadao time što se obarao na Beethovena sumnjajući neprikriveno u njegovu genijalnost. To je crta, koja kod velikog čovjeka izgleda neprilična. Ružiti i uskraćivati poštovanje geniju, kojega kao takva priznaje čitav svijet, slabost je, što je sebi obično dopuštaju samo sitne duše.«

U siječnju i veljači te godine 1877. bio je Čajkovski očigledno u najružičastijem raspoloženju. Njegova simfonijska fantazija »Francesca da Rimini« bila je sjajno izvedena u Moskvi pod dirigentskim vodstvom Nikolaja Rubinsteina i požnjela najtoplije priznanje. Čajkovski je započeo skicirati svoju Četvrtu simfoniju, onu, što ju je namijenio Nadeždi von Meck. Sve je izgledalo vedro i u najboljem redu, ali odjednom — bez zamjetljiva razloga, izuzevši možda uobičajen umor pod kraj duge zime — Čajkovski je zakoračio u propast. Odjednom mu život nije više bio vrijedan da ga živi. Dne 8. svibnja pisao je svom prijatelju arhitektu Klimenku:

»Od našeg posljednjeg sastanka jako sam se promijenio, pogotovo u duševnom pogledu. U meni nije preostalo ni malo radosti i vedrine. Život je strahovito prazan, dosadan i bezvrijedan. Moje su misli upravljene na ženidbu ili inače kakvu čvrstu vezu. Jedino, što je ostalo nepromijenjeno, to je moja ljubav prema komponiranju. Kad bi moje životne okolnosti bile drukčije, kad moj poriv za stvaranjem ne bi bio na svakom koraku smetan — na primjer podukom u Konzervatoriju, što je svakom godinom osjećam sve tegobnije — onda bih možda napisao nešto doista vrijedna, ali ah! ta ja sam prikovan lancima uz Konzervatorij!«

Kako je to Petar Iljić mogućnost ženidbe dovodio u vezu s teretom njegovih dužnosti u Konzervatoriju, izgleda nera-

zumljivo; no on je tako činio. Unatrag nekog vremena on je ovo jedno pitanje uvijek spominjao zajedno s drugima.

Činjenica je ovo: mlad čovjek, osamljen, prenatrpan poslom, potištena raspoloženja, u potrazi za lijekom za svoj život. A onda se u svemu tome pojavila, maskirana svim zavodljivim čarom proljeća, Antonina Miljukova, mlada, lijepa, dobroćudna i preko ušiju zaljubljena u Petra.

VII.

DVIJE ŽENE I JEDAN MUŠKARAC

Svibanj je 1877., a mlado, ljupko zelenilo ukrašuje drveće na obim stranama moskovskih ulica. Škole su zaokupljene ispitima, kuće se udešavaju za ljetni san, služinčad na ljestvama čisti prozorska stakla; vrijeme je za seobu na ladanje. Zrak je pun mirisa procvalih jabuka; za dugih svijetlih večeri svi se voze u park Petrovskoga ili van u Sokolnike, da bi čuli biglisati slavuje, bogataši u svojim kočijama s paradnim konjima a građani u droškama. Ali knez i malograđani dijele zajedničku blaženu spoznaju nečega, što ih pobuđuje na smijeh i na to, da pozdravljaju jedni druge. Zima je gotova. Težak pritisak dugog studenog doba je nestao. Za Rusa je proljeće više negoli proljeće; ono je uskrsnuće. Ono je znak odozgo, da Bog nije zaboravio ljudski rod.

Jadna Antonina Miljukova! Ne znamo, gdje je ona prvi put vidjela Čajkovskoga, ali znamo, da je odmah kod prvog pogleda planula vrućom ljubavlju prema njemu. Možda ga je vidjela u Konzervatoriju, gdje je bila učenica, a možda na kojem koncertu; Čajkovski je već onda bio ponos Moskve; iako još nije bio slavan, ipak je već stajao na rubu slave. Antonina, deset godina mlađa od njega, bila je sasvim neznačajna i u pogledu svog porijekla i u pogledu svojih sposobnosti. Miljukovi nisu bili naročito privlačiv rod; bili su malograđani, koji nisu posjedovali ništa od starinske izolacije društvenog razreda, koji je bio ispod njih, a također ništa od mašte razreda iznad njih. Ukratko, bili su bez korijena i obični, te je Antonina na taj način bila ponajmanje sposobna, da postane životna drugarica jednog Čajkovskoga.

Antonina je bila lijepa. Kako je Petar sam izjavio, izgledala je kao da joj ima dvadeset i tri godine, dok je zapravo

5. NADEŽDA FILARETOVNA von MECK

6. P. I. ČAJKOVSKI I NJEGOVA ŽENA ANTONINA (1877)

imala dvadeset i osam. Bila je plavokosa, dražesnog lika i imala je lijepu, čistu boju lica. Svjedočanstva ljudi, koji su je poznavali, ne dopuštaju nikakvu dvojbu u to, da je Antonina, kad ju je Čajkovski upoznao, bila privlačiva mlada djevojka, no ista svjedočanstva ne dopuštaju pak s druge strane nikakvu dvojbu, da je po svom biću bila tako nemoguća, kako to samo može biti koja žena. Tko ju je vidio peti ili šesti puta, uvjerio se, da je njezina dražesna vanjština promatrača isprva zaslijepila, ali je nakon toga njezina ograničenost djelovala tim nepovoljnije; u duševnom pogledu ona se izrazito nalazila ispod srednjeg prosjeka. Njezino tvrdokorno umišljanje, da su svi muškarci u nju zaljubljeni, bio je znak nečega mnogo gorega no samo gluposti. U njenom prvom pismu Čajkovskome, koje nam je sačuvano, ta se manija jasno spoznaje; iako je to isprva bila samo manija bez značenja, ipak nije bilo moguće znati, kakav bi strašan opseg ona mogla postepeno zauzeti. Antonina Miljukova završila je svoje dane u ludnici. U ime pravednosti prema Čajkovskome valja odmah sada u početku primijetiti i ukazati na to, da Čajkovski nije bio kriv njezinom duševnom oboljenju. Ona je bila uz njega duboko nesretna, a teško je ispričati i način, kojim je on s njom postupao. Ali sa Čajkovskim ili bez njega, — ona je po svom biću bila čovjek, koji nije nikada mogao doseći sreću; dokazala je, da ne može živjeti ni s kim, pa bio to muž, ljubavnik ili vlastita obitelj. Vrsta njenog poremećenja uma psihijatriji je dobro poznata: seksualno ludilo, koje može provaliti neizazvano.

Od samog početka pokazivala se Antonina kao hirovita i bez ikakvog osjećaja odgovornosti, i to više no što je normalno kod žene od dvadeset i osam godina. Izgledala je kao da ne pozna razliku između laži i istine, a niti je bila sposobna uvidjeti, da je to njezin nedostatak. To je bila prije svega ona crta, koja ju je činila tako neprilićnom. Promišljeno je izmudrivala kojekakve laži, a nakon toga ih nije pokušavala opravdati; lagala je kao dijete, neoprezno i glupo, često bez ikakva povoda. Antonina nije bila zlobna ili prosta; osim prirodne obrane prema poniženjima nije osjećala prohtjev, da svoje neprijatelje vrijeđa. Žena, koja pišući pismo muškarcu kojega ljubi, poprska to pismo krvlju što kapa iz njenih noktiju izgriženih do krvi, žena je, koja zaslužuje našu sućut. No ako je žalimo, moramo se čuvati toga, da osuđujemo muškarca, koji je primao takva pisma. Ne ćemo zaboraviti ni to, da je

Antoninin običaj bio, da nokte grize do krvi, radilo se o pismima ili ne, i da to nije bio nikakav normalan običaj. A nadalje ne ćemo zaboraviti, da je Čajkovski doduše na najjadniji način promašio u svojim odnosima prema njoj, ali da bi u ovoj prilici isto tako promašio također svaki drugi muškarac. Čovjeku nije nipošto lako da bude veledušan prema hirovitosti poremećene žene, ako ne zna, da pred sobom ima doista poremećenu ženu.

Prvo Antoninino pismo Petru Iljiću, koje nam je sačuvano, napisano je 15. svibnja 1877. Na uštrb historijske pravde sva su njegova pisma, upućena Antonini, uništena. Kad je Antonina napisala ovo pismo, Petar ju je već bio vidio, ona mu je pisala i primila odgovor od njega; no njih dvoje nisu još bili razgovarali u četiri oka.

Antonina Miljukova Petru Iljiću.

»Moskva, 15. svibnja 1877.

Vidim, da se sada moram promijeniti, kako ste Vi sami to mislili u svom prvom pismu. Sada, kada Vas ne vidim, tješim se mišlju da oboje stanujemo u istom gradu. Ali za mjesec dana ili još prije Vi ćete sigurno otputovati, a Bog zna, da li ću Vas prije još jedamput vidjeti, budući da ni ja ne mislim ostati u Moskvi. No bila ja gdje mu drago, ne ću Vas zaboraviti i ne ću prestati da Vas ljubim. Ono, što mi se sviđa na Vama, ne mogu naći ni u kojeg drugog čovjeka; ukratko, ne želim vidjeti nikakvog muškarca, nakon što sam upoznala Vas. A ipak sam morala prošlog tjedna saslušati izjavu jednog muškarca, koji me ljubi gotovo još od školskih klupa, i koji mi je bio vjeran pet godina. Bilo mi je veoma teško, da ga slušam, a mislim, da je Vama svakako isto tako lako čitati moja pisma, budući da mi niste odgovorili ništa utješno, i budući da mi uza svu dobru volju niste mogli pružiti ništa no potpunu ravnodušnost. Trpjela sam i patila čitav jedan tjedan, Petre Iljiću, budući da nisam znala, da li bih Vam pisala ili ne bih. Ta uviđam, da Vam moja pisma već dosađuju.

No Vi ipak ne ćete prekinuti izmjenu pisama sa mnom, a da me ma samo i jedan jedini puta vidite? Ne, uvjerena sam, da ne ćete biti tako okrutni! Tko zna, možda me držite za lakoumnu, nepouzdanu djevojku i stoga ne vjerujete mojim pismima? Kako bih Vam dokazala iskrenost mojih riječi? Ali čovjek ipak ne može tako lagati! Nakon Vašeg posljednjeg pisma ja sam Vas još jedamput toliko zavoljela, a Vaše pogreške ne znače za me uopće ništa. Kad biste Vi bili savršeni, onda bih možda ostala prema Vama potpuno ravnodušna. Umirem od čežnje i izgaram u vrućoj želji, da Vas vidim, da sjedim uz Vas i s Vama razgovaram, premda se bojim, da u prvi mah ne ću biti u mogućnosti, da progovorim ma i jednu riječ. Nema nikakvog nedostatka, koji bi mi mogao dati povoda, da Vas ne ljubim većma. Pa to nije nikakva površna sklonost, već osjećaj, koji je dozrio tečajem vrlo dugog vremena; a ja naprosto nemam moći, da ga sada uništim, a to također ni ne ću.«

Ovo je bez sumnje ganutljivo pismo; otvoreno strastveno priznanje beznadno zaljubljene mlade djevojke uvijek je ganutljivo. Još danas, nakon više od pola vijeka, Antonina će se čovjeku sažaliti. A koliko je dublje — i koliko kobnije dublje — morao biti ganut Petar Iljić, kad je čitao to pismo. I kako mu je moralo polaskati saopćenje mlade djevojke o proscu, kojega je morala zbog njega odbiti. Za nj nije bilo moguće, da u ovoj jednostavnoj primjedbi nasluti znak kasnijeg ludila, onog ludila, koje je Antonini dočaravalo stotinu takvih malih ljubavnih dogodovština — ne gledajući na to, da li je ova ovdje spomenuta bila izmišljena ili ne. Nitko to ne bi mogao predvidjeti, a ta nemogućnost, kao i svako Petrovo pomanjkanje slutnje o neumoljivoj sudbini što mu se približavala, strahovit je događaj, kad se promatra s povišene točke historijskog gledanja unazad.

Već nakon dva dana pisala mu je Antonina iznova. Kako bismo rado znali, što joj je Petar pisao, kad čitamo njezine riječi o njegovoj »otvorenosti«! Da li je rekao mladoj djevojci ono, što joj je morao tako često ponoviti, da on doduše osjeća za nju sklonost, no da se ona ne smije nikada nadati više no samo sklonosti?

Antonina Petru Iljiću:

»Moskva, 18. svibnja 1877.

Poslala sam Vam danas pismo po služniku i veoma se začudila, kad se ispostavilo, da niste u Moskvi; to me je učinilo još nesretnijom. Sjedim čitav dan kod kuće, lutam iz jednog ugla u drugi kao napola luda, i mislim neprestano samo na to, kada ću Vas ponovno vidjeti. Mogla bih Vam se baciti oko vrata i izljubiti Vas, no imam li prava na to?

Vi biste to mogli shvatiti kao drskost. Ne mogu drukčije, nego na Vašu otvorenost odgovoriti isto tako, ali moram dodati, da bi me jako boljelo, kad biste Vi krivo shvatili to priznanje.

Mogu Vas uvjeriti, da sam ja naskroz pristojna i čestita djevojka, koja nema pred Vama ništa sakrivati. Svoj prvi poljubac dat ću Vama i nikome drugome na svijetu. Do viđenja, mili moj. Nemojte više pokušavati, da se preda mnom učinite rđavim, time ćete samo gubiti vrijeme. Bez Vas ne mogu živjeti i zato ću zacijelo naskoro učiniti sa sobom kraj. Dajte stoga da Vas još jedamput vidim i tako Vas poljubim, da ću se tog poljupca sjećati i u vječnosti. Do viđenja.

Uvijek Vaša —«

»Nemojte više pokušavati, da se preda mnom učinite rđavim«, kaže Antonina. Petar Iljić nije se nikada sebi sviđao u lažnoj skromnosti ili prenemaganju; poznavao je svoju vrijednost i svoje slaboće; svakako ne postoji nikakva dvojba o tome, što se trudio da objasni Antonini. Sigurno joj je to otvoreno priznao prije no što se oženio njom. Ali takva se ispovijest nije mogla povjeriti papiru. Petar Iljić bio je po svom biću impulzivan čovjek; on nije poznavao opreznosti ni u novčanim stvarima ni u upuštanju u kakvo novo poznanstvo ni u bilo čemu drugome, izuzevši tu jedinu stvar — ali i ovdje ga je nužda da hini i da se pretvara činila nesretnim. Što se tiče prijetnje sa samoubojstvom u Antonininu pismu, to je bilo ono najdjelotvornije, čime se mlada djevojka mogla poslužiti. Petar Iljić, koji je tako slabo poznavao žene, shvatio je tu prijetnju naskroz ozbiljno. Da je njegova sestra Aleksandra Davidova, koju je poznavao i od srca ljubio, izjavila, da će sebi oduzeti život, onda bi je idućeg jutra sigurno izvukli mrtvu iz rijeke, govorio je sebi Petar. Čitava ta stvar s Antoninom bila je rđava, a kako je to, zaboga, tako hitro došlo! On je doduše Modestu i Anatolu pisao o svojim ženidbenim osnovama, ali Bog mu je svjedokom, da pritom nije imao u vidu koju određenu ženu. Neženje izjavljuju uvijek, da su se odlučili naskoro oženiti. A također bi ga i njegov otac rado vidio oženjena, i tu se sad odjednom pojavila ta mlada djevojka, koja iz ljubavi prema njemu hoće čak počiniti samoubojstvo. Kako je lako i s kako malo riječi mogao njezinu bol pretvoriti u taštu radost!

Petar se prepuštao takvim razmišljanjima. Takav je on bio: popustljiv, trudeći se uvijek da nekoga vidi sretnog, uvijek u težnji da izbjegne ili otkloni kakav sukob — svejedno, radilo se o okršaju u pravednoj stvari ili ne; on, koji je ljubio samoću, nalazio je svoj stan uvijek pun prijatelja, budući da nije mogao smoći odvažnosti, da odbije kojeg čovjeka, koji je pokucao na njegova vrata. Kako je samo bilo moguće, pita se čovjek u čudu, da nije uvidio, kad ova žena bude jednom puštena, da će biti tegobniji gost od svih drugih?

Sastanak, što ga je mlada djevojka zamolila u svom pismu, održao se; saslušao ju je, ali je otklonio, da je posjeti u njezinu stanu. Početkom lipnja pisala mu je ona iznova:

»Moskva, 7. lipnja 1877.

Molim da mi unaprijed javite, kada ćete doći k meni, jer utorkom, četvrtkom i subotom nisam u Moskvi. Budući da Vas ne vidim, promatram Vašu sliku, no Panov Vas je tako izobličio, da se zgražam zbog toga. Dovršila sam svoje pismo i opet ne znam, što da započnem od čežnje. Želim Vam mnogo zadovoljstva na ladanju.

Moje pismo leži sada ovdje već tri dana, a tek ću ga danas odaslati, budući da pretpostavljam, da još niste u Moskvi. Još jednom Vas zaklinjem, dođite k meni. Kad biste znali, koliko patim, onda biste zacijelo — već iz same sućuti — ispunili moju molbu. Budući da imam na raspolaganje samo jednu sobu, moram Vas zamoliti za oproštenje, što Vas ne mogu primiti udobnije kako bih htjela; nadam se, da me zbog toga ne ćete manje cijeniti. Moja je želja bila da radim i da budem nezavisna. Sutra u četvrtak moram u Hovrino na Nikolajevskoj pruzi. Ali u petak Vas očekujem čitav dan.

Cjelivam Vas i grlim čvrsto, jako čvrsto.

A. M.«

A istog dana, kad je Antonina napisala ovo pismo, sjela je još jedna žena za svoj pisaći stol, da piše Petru Iljiću. Sasvim druga žena, s kraljevskim liljanom na svom listovnom papiru, koja je svoja pisma slala po vlastitim slugama i čije su sobarice stražile pred njenim vratima čuvajući ih od neželjenih gostiju, a unatoč tome osamljena žena, koja je osjećala isto tako jaku potrebu za vezom sa čovjekom kao i Antonina Miljukova. Možda čak još jaču, jer Antonina — protivno

njenim uvjeravanjima — nije čeznula samo za Petrom Iljićem već za muškarcem uopće. Antonina je bila mlada i imala lako pristupačno srce. Srce Nadežde von Meck, staro četrdeset i pet godina, — pa ma kako strastveno i neobuzdano znalo ljubiti, — bilo je skučeno godinama društvene stege, suzdržljivosti i onog ponosa, što ga je ona nazivala plašljivošću.

Kako dugo, pisala je gospođa Nadežda, kako dugo već nije dobila nikakve vijesti od Petra Iljića! Unatoč tome mora mu pisati, da mu čestita imendan. Želi mu zdravlje, veselje i sreću, što ih on zaslužuje, kako to ona zna; pit će u njegovo zdravlje, a njeno će srce biti uz njega. Što se tiče Četvrte simfonije, na kojoj Petar Iljić sada radi, kao i njegove molbe, da je smije posvetiti njoj, ona nije još nikada dala takvo dopuštenje pa ne može ni ovaj put dati svoj pristanak prije no što se ne razjasni jedno pitanje:

»Smatrate li me svojom prijateljicom, Petre Iljiću? Sklonost, razumijevanje i suosjećanje, što ih gojim prema Vama, kao i moja bezgranična želja, da bi Vama bilo dobro, daju mi svakako pravo, da se nazivam Vašom prijateljicom. No kako me Vi niste još nikada nazvali ovako, ne znam, da li u meni vidite svoju prijateljicu i da li me takvom smatrate. Ako možete na ovo pitanje odgovoriti jesno, onda bih se veoma radovala, kad biste simfoniju posvetili svojem ‚Prijatelju' — ne navodeći ime. Ali ako na moje pitanje ne možete odgovoriti jesno, Petre Iljiću, onda zaboravite sve, što sam o tome rekla, i budite uvjereni, da se nakon toga ne će ni u čemu promijeniti osjećaji, što ih gojim za Vas. Očekujem veoma nestrpljivo Vaš odgovor.«

Gospođa Nadežda morala je dugo čekati. Za vrijeme čitavog lipnja nije došao od njega nijedan redak. Kad je konačno stigao njegov odgovor, gospođa Nadežda se nalazila na svom imanju u Brailovu. A ono, što je čitala, bile su u stvari novosti, koje su iznenađivale. »Za ime Božje, veoma poštovana Nadeždo Filaretovna«, pisao je Čajkovski 15. srpnja iz Moskve, »oprostite, što Vam nisam prije pisao. Evo u kratkim riječima stvar, koja me je međutim zadesila. Krajem svibnja postao sam na svoje vlastito veliko iznenađenje vjerenik. Došlo je do toga tako...«

»Stvar, koja me je zadesila...« Valja uočiti, da on ne kaže tako, kao da je stvar učinio, već pasivno: ono, što ga je zadesilo. Petru očigledno nije bilo lako, da napiše ovo pismo. Odgađao je to iz dana u dan; prije no što je konačno saopćio tu novost gospođi Nadeždi, o tome je već bio pisao svojoj braći, svojoj sestri Aleksandri i svom ocu. Svima je njima pisao 5. srpnja, a kako se vjenčanje održavalo već 18. srpnja bio je siguran, da ne će nitko imati vremena, da ga od toga odvraća ili da čak dođe na svadbu. Konačno je 15. srpnja, samo tri dana prije kobnog koraka, smogao snage i prišao gospođi Nadeždi svojom ispovijesti — jer s obzirom na povjerljivost, koja je bila nastala između njih dvoje, priznanje njegovog približavanja nekoj drugoj ženi nije bilo ništa manje negoli ispovijest.

Evo ovog pisma neskraćenog:

»Moskva, 15. srpnja 1877.

»Za ime Božje, veoma poštovana Nadeždo Filaretovna, oprostite što Vam nisam prije pisao. Evo u kratkim riječima stvar, koja me je međutim zadesila.

Krajem svibnja postao sam na svoje vlastito veliko iznenađenje vjerenik. Došlo je do toga tako. Prije nekog vremena primio sam pismo od neke mlade djevojke, što sam je prije jednom sreo i upoznao. Iz toga sam pisma saznao, da ona već dugo osjeća za mene ljubav. Pismo je bilo tako iskreno i srdačno, da sam se odlučio da odgovorim, čemu sam dosad u sličnim slučajevima brižljivo izbjegavao. Premda moj odgovor nije pružao nikakve nade na uzvraćanje osjećaja, došlo je do daljnje izmjene pisama. Ne ću Vam pisati nikakve pojedinosti o tome, no rezultat je bio taj, da sam na kraju privolio, da je jednom posjetim. Zašto sam to uradio? Sad mi je tako, kao da me je neka moć sudbine odvukla k toj djevojci. Kod našeg sastanka izjavio sam joj ponovno, da osim suosjećanja i zahvalnosti za njezinu ljubav ne osjećam za nju ništa. Pošto sam se oprostio, stao sam sebi predbacivati zbog lakoumnosti svoga koraka. Ako je nisam ljubio, ako joj nisam htio pružiti nikakvih nada, zašto sam onda pošao k njoj i čime će se sve to završiti?

Iz slijedećeg njenog pisma sam uvidio, da bih tu mladu djevojku učinio doista nesretnom i natjerao je na tragičan svršetak, kad bih — nakon što je došlo tako daleko — htio odjednom da se odvratim od nje. Tako sam zapao u tešku nedoumicu, ili da očuvam svoju slobodu uz cijenu propasti te mlade djevojke (propast nije ovdje nikakva prazna riječ,

ona me doista ljubi bezgranično), ili da se oženim s njom. Nisam mogao odabrati drugo već ovo posljednje. Kod ove odluke podupirala me je okolnost, da moj osamdeset i dvije godine stari otac i svi moji rođaci ne žele s više čežnje ništa drugo, no da me vide oženjena. I tako sam se jedne lijepe večeri zaputio svojoj budućoj supruzi i priznao joj otvoreno, da je ne ljubim, no da bih joj bio odan i zahvalan prijatelj. Ujedno sam joj ocrtao svoj karakter, svoju razdražljivost, hirovitost, strah pred ljudima, a konačno i svoj financijalni položaj. Nakon toga sam je upitao, da li bi unatoč tome htjela postati moja žena. Naravno da je odgovorila jesno. Nemam riječi, kojima bih Vam izrazio strašne osjećaje, što su navalili na me prvih dana nakon te večeri. To je svakako razumljivo. Pošto sam već navršio trideset i sedmu godinu, te noseći u srcu prirođenu nesklonost prema braku, veoma je kruta stvar, što sam silom okolnosti postao vjerenik, koji povrh toga ne goji prema svojoj vjerenici ništa drugo no posvemašnju ravnodušnost. Pa to znači promijeniti čitav svoj život, brinuti se zbog dobrobiti i mira nekog drugog čovjeka, povezana vlastitom sudbinom; sve to ne može biti lako za okorjeli egoizam jednog neženje.

Da bih se u sebi sabrao i priviknuo na to, da mirno gledam u svoju budućnost, odlučio sam da ne ću promijeniti svoju prvotnu osnovu i da ću ipak otići na četiri tjedna na ladanje, što sam onda i uradio. Miran ladanjski život u krugu veoma dragih ljudi i u krasnoj okolici veoma mi je prijao. Došao sam do nazora, da čovjek ne može izbjeći svojoj sudbini, i da u mom susretu s tom mladom djevojkom ima nešto sudbonosna. Iz iskustva znam, da u životu dosta često postane blagotvornim upravo ono, što nas straši i plaši, dok nas naprotiv razočara ono, za čim smo težili očekujući sreću i blaženstvo. Neka dakle bude onako, kako mora biti.

Htio bih Vam sada reći nekoliko riječi o mojoj budućoj ženi. Zove se Antonina Ivanovna Miljukova, dvadeset i osam joj je godina, doista je lijepa i uživa najbolji glas. Iz težnje za samostalnošću i nezavisnošću zarađuje sama što joj je potrebno za život, premda ima veoma dragu majku. Posve je siromašna, obrazovana ne iznad prosjeka (odgojena je u Jelisavetinom institutu), očigledno veoma dobroćudna i kadra da bude istinski odana.

Naša će se svadba održati za nekoliko dana. O onome, što

će slijediti, nisam još načistu. Ali jedva da ću se moći podvrgnuti kuri, budući da sada moramo osnovati svoj dom.

Tečajem lipnja napisao sam znatan dio opere (Evgenij Onjegin), a stvorio bih još mnogo više, da nije bilo unutarnjeg nemira. Nipošto ne žalim, što sam odabrao ovaj sadržaj. Ne mogu razumjeti, Nadeždo Filaretovna, kako je to, da Vi kraj svoje velike i strastvene ljubavi prema glazbi ne možete cijeniti Puškina, koji zahvaljujući svojoj genijalnoj nadarenosti veoma često probija iz uskih granica stihova u beskrajno carstvo glazbe. To nisu samo riječi. Nezavisno od bilo kakvog sadržaja stiha nalazi se u samom njegovom stihu i u zvonkosti tog stiha nešto, što prodire u najdublje dubine duše. To je nešto — glazba. Ne mogu također razumjeti, kako to da Vi, koji toliko volite glazbu, možete nešto držati do Pisareva, koji je tvrdio, da je ljubiti glazbu isto tako glupo kao ljubiti kisele krastavce, i da je Beethoven upravo tako velik kao što je velik Dusseauov kuhar. Oprostite, što se zalažem za Puškina i pobijam Pisareva i njegove nazore. Ali isto toliko, koliko prvoga poštujem, toliko drugoga mrzim zbog preziranja moje umjetnosti, a nešto malo me smućuje, što se nas dvoje u ovoj stvari ne razumijemo.

Pitate, da li Vas mogu nazvati svojom prijateljicom? Ta zar možete sumnjati u to! Ta zar niste između redaka mojih pisama nikad pročitali, koliko cijenim Vaše prijateljstvo i kako je iskrena i srdačna moja prijateljska sklonost prema Vama? Kako bih bio sretan, kad bih Vam jedamput mogao ne riječima već djelima dokazati čitavu snagu moje zahvalnosti i moje iskrene ljubavi prema Vama! Nažalost mi za to preostaje samo jedan put: moje glazbeno stvaranje. Ali zato Vam na tom području uvijek stojim na službu. Zašto mi ništa ne pišete o radu, što ste ga htjeli dobiti od mene? Iako ne mogu uvijek ispuniti Vašu želju u pogledu skladanja koje određene kompozicije, budući da se uvijek ne nalazim u raspoloženju potrebnom za to, ja ipak mogu izvršiti svaku drugu vrstu muzičkog posla, što ga od mene zaželite. Molim Vas čak jako, da mi po mogućnosti često podijelite takve narudžbe, da bih Vam mogao na taj način postepeno otplatiti svoj dug.

Simfonija će nositi posvetu, kako to Vi želite: ‚Posvećeno mojem prijatelju'. To se potpuno slaže također i s mojim željama.

A sada ostajte zbogom, moja cijenjena, dobra, draga pri-

jateljice! Zaželite mi, da ne izgubim odvažnost u oči promjene u mom životu koja me čeka. Bog sâm znade, da u pogledu svoje buduće životne drugarice imam najbolje namjere, i da ja ne ću biti kriv, ako imamo biti nesretni. Moja je savjest čista. Ako se ženim bez ljubavi, onda su do toga dovele okolnosti, da nisam mogao drukčije postupati. Odveć sam lakoumno shvatio njezino prvo ljubavno priznanje; nisam joj smio odgovoriti. Ali kad sam jednom svojim pismenim odgovorima i svojim posjetom kod nje ohrabrio njenu ljubav, nisam mogao postupati drukčije no što sam uradio. Ponavljam, savjest mi je čista; nisam je obmanuo lažima niti joj išta hinio. Razjasnio sam joj, što može od mene očekivati i na što ne smije računati. Molim Vas, da ostane tajnom ono, što me je navelo na ženidbu; osim Vas ne zna to nitko.

Vaš P. Č.

PS. Molim dajte Miločki vrlo nježan poljupčić.«

Prošle su dvije godine prije no što je gospođa Nadežda priznala Petru Iljiću, koliko se njegova »novost« nje uistinu kosnula; njeno se priznanje nalazi u jednom od daljnjih pisama. No jedva da postoji ijedna žena na svijetu, koja bi tek morala nagađati, pa da se dosjeti, što je Nadežda osjećala u onom trenutku...

Onog ljetnog dana u Brailovu, kad je primila ovo pismo gospođa Nadežda, sjela je smjesta za svoj pisaći stol i odgovorila — i pisala je kao superiorna dama, ali također i sasvim žena. Valja zapaziti, na kako je udvoran način pokazala, da ona — jednako dobro kao i Petar Iljić — umije govoriti također i o drugim stvarima no što je ženidba. Oprezno, ali ipak sasvim jasno uočljivo ona ostavlja otvorenima dva puta za daljnju izmjenu pisama: ono može biti osobno ili se odnositi na Puškina i na glazbu:

»Čestitam Vam, čestitam Vam od sveg srca, dragi moj prijatelju (— kako je ovaj početak morao umiriti Petra Iljića, a kako je on malo zasluživao takvo umirenje! —), na novom koraku, koji je uvijek lutrija. No u Vašem se slučaju tome radujem, jer bi čovjek s tako zlatnim srcem i takvom nježnošću osjećajnog života kao što ste Vi griješio, kad bi htio ova blaga pokopati. Vi ste učinili sretnim jedno drugo biće, pa ćete prema tome i Vi biti sretni; a tko ima većeg prava na sreću, ako ne Vi, koji drugima poklanjate

tako mnoge uzvišene užitke! U ovom ste slučaju postupali onom plemenitošću i onim osjećajem nježnosti, što ga samo Vi jedini posjedujete. Vi ste, Petre Iljiću, drag i dobar čovjek i sigurno ćete biti sretni.

Nemam riječi, kojima bih izrazila, kako sam Vam duboko i iskreno zahvalna za prijateljstvo i iskrenost, što ste mi ih iskazali u svom pismu: oni su mi tako dragi kao sreća. Budite uvjereni, Petre Iljiću, da Vaše prijateljstvo umijem cijeniti i da znam šutjeti.

Veoma sam se radovala, što ste se malo naljutili na mene zbog Puškina i Pisareva, jer ja i u tome vidim dokaz prijateljstva. No premda se i ne slažem s nazorom Pisareva o glazbi, ipak ima kod njega mnogo toga, što mi se sviđa. Kod Puškina volim poput Vas muzikalnost njegovih stihova, ali samo neosobno. Radujem se veoma, što ste zadovoljni s izborom sadržaja za svoju operu, jer ona će biti tim ljepša, a ja ću u njoj čuti Čajkovskoga a ne Puškina. Oprostite mojoj tvrdoglavosti, dragi prijatelju, ali šta ja mogu, kad Vas neusporedivo više cijenim negoli Puškina.

Od sveg srca zahvaljujem za posvetu; ta će simfonija biti sunce mog života.

Uvjerena sam, moj dragi dobri prijatelju, da ni u svom novom životu ni u bilo kojim drugim prilikama ne ćete zaboraviti, da u meni imate od srca odanog prijatelja i da ćete u meni — neovisno od svih izvještačenih i neiskrenih nazora ljudi — uvijek vidjeti čovjeka, koji Vam je bliz i koji Vas voli. Vi ćete me otvoreno obavještavati o svemu, o svemu što se tiče Vas, zar ne, dragi moj Petre Iljiću? Ništa, što se tiče Vas, ne može mi biti suvišno.

Ja ću se jako, jako radovati, ako iz Vašeg idućeg pisma saznam, da ste zadovoljni sa svojim novim životom, da ste sretni. Dao Vam Bog sve dobro!

Srdačno Vam stežem ruku. Nemojte zaboraviti Vašu od svega srca odanu Vam

N. v. M.«

Tako je gospođa Nadežda pisala svom prijatelju... Ne bi svaka žena prihvatila posvetu simfonije nakon onoga, što se dogodilo. Ne bi svaka žena nakon toga nazvala tu simfoniju suncem i svjetlošću svog daljnjeg života... Nemojmo zaboraviti, da Nadežda von Meck nije bila ma kakva žena između mnogih, da nije bila žena neodređena porijekla. Bila je

plemkinja; iza nje stajale su generacije žena, koje su se naučile samosvladavanju, generacije žena, koje nisu plakale, ako im je što bilo učinjeno nažao.

VIII.

BRAK. SVE VEĆE OTUĐIVANJE — SVE VEĆE PRIJATELJSTVO

Sasvim drugim tonom negoli njegovo priznanje gospođi Nadeždi odišu pisma, što ih je Čajkovski pisao braći i ocu o svojoj ženidbi. To su prije bila obična saopćenja, mirna i ljubezna. Petar ih je pisao na ladanju; prva rečenica čini se da smjera na to, da je brat Anatol imao dobar nos, ako nešto nije bilo u redu.

»Glebovo, 15. lipnja 1877.

Dragi Tolja! Pogodio si, da sam nešto krio pred Tobom, ali si se prevario u tome, što je to ‚nešto'. Krajem svibnja dogodilo se nešto, što sam namjeravao neko vrijeme tajiti pred svima svojim dragima, da se ne biste zabrinuli, da bih mogao nepromišljeno postupati. Htio sam najprije završiti stvar, a onda Vam pružiti potpuno priznanje. Ženim se. Krajem svibnja sam se zaručio i odlučio, da se početkom srpnja oženim i da Vas sve obavijestim tek nakon toga. No uslijed Tvog pisma promijenio sam mišljenje. 1. Budući da ću Te naskoro vidjeti, bilo bi teško izmisliti čitavu lažnu dramu, da bih razjasnio, zašto ne mogu s Tobom putovati u Kamenku. 2. Bilo bi nepravedno, da se oženim bez očeva blagoslova. Predaj mu priloženo pismo. Nemoj, molim Te, biti ništa zabrinut zbog mene. Stvar sam ozbiljno promislio i činim ovaj važan korak u potpunom miru. To ćeš mi vjerovati, ako Ti kažem, da sam unatoč skorog braka mogao napisati dvije trećine svoje opere.

Djevojka, koju uzimam, nije više sasvim mlada, ali je veoma čestita, a ima nešto, što je u njenu korist: ona me ljubi. Posve je siromašna. Njeno je ime Antonina Ivanovna Miljukova. Ne javljam Ti samo da se ženim, već Te također pozivam na svadbu. Ti i Kotek*) bit ćete jedini svjedoci. Zamoli oca, da nikome ne govori o tome; to vrijedi također i za Tebe. Saši ću pisati, a također i ostaloj braći.«

*) Josif Josifović Kotek (1855—1885), violinist, prijatelj Čajkovskoga.

Pisma između sina i oca vedra su i nepomućena — to su posljednje bezbrižne riječi, što ih je Petar Iljić za dugo vremena stavio na papir. Ne gledajući na njegovu zabrinutost, da bi se otac mogao prestrašiti zbog tog nenadanog koraka, Petar piše poput malog dječaka, koji je pozvan na kakvu zabavu, pa se svojim roditeljima pokazuje u novom odijelu:

Ilji Čajkovskome.

»Glebovo, 5. srpnja 1877.

Od srca ljubljeni oče!

Tvoj sin Petar se odlučio oženiti; na pragu novog života on Te moli za Tvoj blagoslov. Moja je buduća žena siromašna, ali prijatna, čestita mlada djevojka, koja me od srca ljubi. Dragi oče, Ti znaš, da se čovjek u mojoj dobi ne ženi bez zrela promišljanja, pa stoga nemoj biti zabrinut zbog mene. Uvjeren sam, da će moja buduća žena pridonijeti mnogo mom duševnom miru i mojoj sreći. Želim Ti sve dobro, dragi moj oče, i molim Te, da mi odgovoriš smjesta. Ljubim Ti ruke.«

Odgovor Ilje Čajkovskog.

»Pavlovsk, 9. srpnja 1877.

Dragi moj sine Petre!

Primio sam od Tolje Tvoje pismo, u kojemu me moliš za moj blagoslov k Tvojoj ženidbi. To me je tako usrećilo, da sam se prekrstio i od veselja zaskakutao. Hvaljen bio Gospod i dao Ti svoj blagoslov! Ne sumnjam u to, da i Tvoja izabranica zaslužuje blagoslov, što Ti ga daje Tvoj stari osamdeset i tri godišnji otac i čitava njegova obitelj. Draga moja Antonina Ivanovna, dopustite mi, da Vas od sada nazivam svojom ljubljenom, od Boga poslanom kćeri, i da Vas zamolim, da svog izabranog vjerenike ljubite, jer on uistinu zaslužuje Vašu ljubav. Piši mi dan i sat svadbe. Doći ću sam (smijem li?), da Vas blagoslovim, a u tu ću svrhu donijeti ikonu, kojom Te je nekoć blagoslovila Tvoja kuma, tetka Nadežda Timofejevna, draga i pametna žena.«

Jadni Ilja Čajkovski! Čak ni ikona tetke Nadežde, pa ma kako ona bila draga i pametna žena, ne bi mogla donijeti ovom braku nikakva blagoslova. Anatol je to znao i požurio u Moskvu, ali je došao prekasno. Nije mogao ništa drugo no da se trudi, da bi sakrio svoju iskrenu bol, kad je vidio, da se njegov brat bacio u položaj, koji je mogao donijeti samo nesreću. Kod svadbe je bio prisutan samo još jedan svjedok, violinist Kotek, mladi

učenik Čajkovskoga, koji je ispočetka bio glasnik između Čajkovskoga i Nadežde von Meck. Iste večeri otpratio je Anatol na kolodvor mladi par, koji je putovao u Petrograd, da ondje provede jedan tjedan svog medenog mjeseca. Vlak je jedva krenuo, kad je na mladog supruga već navalilo tisuću bojazni i tisuću bolnih sumnja... Ženidba!... Sada je bio oženjen, ušao je u ozbiljnu doživotnu vezu slijepo i s manje razmišljanja no što bi prihvatio kakav poziv na ručak. Ono, što je smatrao brižnim razmišljanjem, nije bilo zapravo ništa drugo no djetinjasto očekivanje nečega novoga. On je čitavog svog života patio od jedne rane; sada je spoznao, da je pravi razlog njegove ženidbe bila želja, da tu ranu izliječi. Da li će se obistiniti ono, što svijet tvrdi o ljekovitoj moći žene?

Dva dana nakon svadbe napisao je Čajkovski svojoj braći prvo od onih užasnutih pisama, što su za vrijeme iduća dva mjeseca slijedila jedno za drugim, kolebajući kadšto između straha i letimične zrake nade, no koja su se neprestano sve više približavala tjeskobnom vrhuncu krize u rujnu.

Anatolu.

»20. srpnja 1877.

Morao bih strahovito lagati, kad bih Te htio uvjeriti, da sam već sasvim sretan, da sam se sasvim priviknuo na svoj novi položaj i tako dalje. Od tako strašnog dana, kakav je bio 18. srpanj, od tako beskrajnih duševnih muka ne može se čovjek tako brzo oporaviti. No svako zlo ima svoje dobro: patio sam nepodnosivo, kad sam vidio, kako si jako bio u brizi zbog mene, ali u isti čas zahvaljujem Tebi, što sam se tako hrabro borio sa svojim patnjama... Kad je vlak krenuo, samo što nisam kriknuo; davilo me prigušeno jecanje. Morao sam međutim razgovarati sa svojom ženom još do Klina, dok nisam stekao pravo, da se u mraku ispružim u svom sjedalu i ostanem sâm sa sobom... Najutješnije bilo je to, da moja žena nije primijetila ni razumjela moje samo loše prikriveno jadno stanje. Ona izgleda i izgledala je čitavo vrijeme potpuno sretna i zadovoljna... Ona nema osobitih prohtjeva. Sa svime je sporazumna i zadovoljna. Došlo je do razgovora, koji su još potanje objasnili naše međusobne odnose. Ona je potpuno sporazumna sa svime i ne će biti nikada nezadovoljna. Hoće me samo tetošiti i brinuti se za me kao majka. Ja sam sačuvao svu svoju slobodu kretanja. Tu sam slobodu osigurao sebi u tolikoj mjeri, da me moja žena ne će ni u čemu smetati, čim

se naviknemo jedno na drugo. Čovjek se ne smije podavati nikakvoj obmani. Ona je veoma ograničena, ali baš je to ono dobro. Pametne žene bih se bojao. No nad ovom sam tako visoko i vladam njom u tolikoj mjeri, da barem nemam nimalo straha pred njom.«

Petar Iljić se bez sumnje pošteno trudio, da učini sve, što je samo mogao. Za vrijeme tih prvih dana prikrivalo je povišeno i prijazno raspoloženje mladog bračnog para pravi položaj. Unatoč svojoj nervoznosti bio je Petar Iljić popustljiv, odveć popustljiv muškarac, koji nije mogao drukčije no na smiješak odgovoriti isto tako smiješkom. Što se tiče Antonine, ona je doduše bila dobroćudna ali neobično glupa. Jedva da postoji dvojba u to, da ona nije poklonila nikakve vjere priznanju svog muža i da je bila uvjerena, da će ga strpljivost i povjerljivost naskoro osvojiti. Morao je tek biti rođen muškarac, koji bi se mogao njoj oprijeti! Ona će sačekati pravi trenutak, ta nema žurbe: zar on i ona nemaju pred sobom čitav život, da se ljube? Međutim će ona Petru iskazivati sve ono poštovanje, što ga je on zasluživao, i što ga je ona za nj doista i osjećala. Ta zar on nije bio velik skladatelj, genij, a ona samo neuka djevojka?

Petar Iljić Modestu.

»20. srpnja 1877.

Moja žena ima jedno izvanredno svojstvo: pokorava mi se slijepo u svemu, ne čini mi nikakvih teškoća, zadovoljna je sa svime i ne želi ništa drugo nego tu sreću, da mi bude potporanj i utjeha. Ne mogu još reći, da je ljubim, ali osjećam, da ću je ljubiti, čim se priviknemo jedno na drugo.«

Petar Iljić Anatolu.

»23. srpnja 1877.

Doista je teško vrijeme, što ga sada proživljujem. Ipak osjećam, da se postepeno prilagođujem novom položaju. Bilo bi nepodnosivo i neoprostivo, da sam svoju ženu obmanuo u bilo kojem pogledu, no ja sam joj razjasnio, da može računati samo na moju bratsku ljubav. U tjelesnom pogledu moja me žena do krajnosti odbija...«

Nakon isteka ovog prvog bračnog tjedna vratio se mladi par u Moskvu. Petar je pohitio u Konzervatorij i ondje našao — kako je i očekivao — pismo Nadežde von Meck. Bio je to odgovor na njegovo pismo od 15. srpnja, u kojem je izvijestio

o svojoj skoroj ženidbi. Pismo gospođe Nadežde odisalo je umirenjem od prve riječi: »Čestitam Vam, čestitam Vam od sveg srca ...«

A sada smo odjednom pred teškim zadatkom. Odgovor Čajkovskoga na ovo pismo nije nikakva zahvalna lektira za biografa, koji voli svog junaka. Jedva što je Petar Iljić pročitao prijateljske riječi gospođe Nadežde, sjeo je za pisaći stol i zamolio je novaca. Ne možemo Petra Iljića ispričati, možemo samo bespomoćno promatrati, dok se jedan muškarac pred našim očima moralno, duševno pa konačno i duhovno uništavao.

Petar Iljić Nadeždi von Meck.

»Moskva, 27. srpnja 1877.

Jučer sam prispio u Moskvu i našao Vaše pismo u Konzervatoriju, a u stanju nervozne uzbuđenosti, u kojem se sada nalazim, bile su mi, draga Nadeždo Filaretovna, Vaše prijateljske riječi i Vaše toplo suosjećanje utjeha i pomoć.

Nadeždo Filaretovna! Kako neobično i kako smiono to moglo izgledati, ali ja moram, ja sam prisiljen, da Vas ponovno zamolim za pripomoć. Radi se o slijedećem. Od one izvjesne svote nije mi nipošto preostalo dovoljno novaca, da otputujem na Kavkaz te da uopće provedem ljeto u miru i bez novčanih briga. Tada je došlo do moje ženidbe. Svadba i s tim spojeni izdaci progutali su sav taj novac. Ali zbog toga nisam sebi razbijao glavu. Mojoj ženi pripada kao dio očeve baštine komad šume u okružju Klin u vrijednosti od kojih četiri tisuće rubalja. Ona je kratko prije svadbe poduzela korake za prodaju te šume i mogla pretpostavljati, da će se prodaja održati. To joj je bilo obećano. Namjeravali smo, da jedan dio tog novca upotrebimo za naš život u Moskvi tako dugo, dok još nemamo stana, pa onda za uređenje našeg budućeg doma i konačno za moje putovanje u Esentuki. No kao što se u ovakvim slučajevima češće dešava s tuđim ljudima, naprosto su je obmanuli; šuma nije prodana. I tako smo sada ostali na cjedilu. Nemamo novaca za život, nemamo novaca za najam stana, nemam novaca za svoje putovanje u Esentuki, a bezuvjetno moram otputovati nekamo daleko, da bih se oporavio od pretrpljenih uzbuđenja, da bih bio sâm, odmorio se, o svemu razmislio, dao se liječiti i konačno — da bih radio. S obzirom na sve ove okolnosti moram Vas zamoliti, da biste moj dug povećali za daljnjih tisuću rubalja. Ne želim ulaziti u dugačka ispričavanja. Teško mi je, da Vam

7. PETAR I. JÜRGENSON

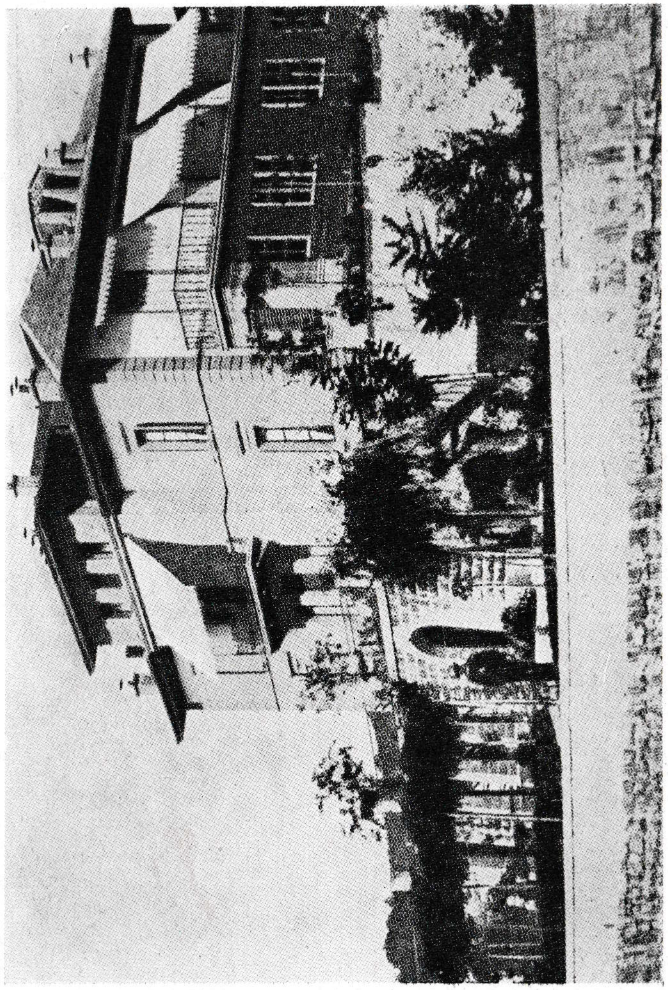

8. PENSION RICHELIEU U CLARENS-u (Švicarska)

pišem ove retke; činim to stoga, jer mi samo Vi možete pružiti ruku pomoćnicu; samo Vi ste u mogućnosti, — a da u mojoj molbi ne vidite dosađivanje i niske namjere, — da me oslobodite iz veoma mučna položaja.

Sutra ili prekosutra putujem sa svojom ženom k njenoj majci, koja stanuje na ladanju. Ostat ćemo ondje kojih pet dana i zatim se vratiti u Moskvu, a što će onda dalje biti, to ne znam. No znam unaprijed, da ćete mi Vi ponovno pomoći da se izvučem iz poteškoća; ako se ne varam, Vi ste čovjek, koji ne umije reći ne. Dopustite mi, Nadeždo Filaretovna, da do svog slijedećeg pisma odgodim izvještaj o svemu onome, što sam u posljednje vrijeme pretrpio. Jer u prvom redu nalazim se upravo u takvom stanju živčane rastrojenosti, da nisam u mogućnosti napisati miran i opširan prikaz, a drugo ne shvaćam još sâm, što se sa mnom događa.

Nisam još načistu s tim, da li sam sretan ili naprotiv nesretan; znam samo jedno: da ne mogu raditi. To je znak nenormalnog duševnog stanja, koje zabrinjuje. Ostajte zbogom, moja draga i cijenjena prijateljice. Dogodilo mi se što mu drago, pomisao na Vas jedina mi je utjeha i pomoć. Vaše će prijateljstvo biti uvijek radost mog života.

U iskrenoj ljubavi P. Č.«

Doista, kušnja za ljubav i veledušnost jedne žene; vatrena kušnja. Ponajprije se muškarac, oko kojega je započeo kružiti njezin život, oženio ženom, koju nije smatrao za potrebno ni spomenuti do dana prije svadbe, a zatim je moli novaca. Jedna je stvar slati novac ljubljenom osamljenom prijatelju, a opet je sasvim nešto drugo stavljati novac u ruke žene ljubljenog prijatelja, — a da je gospođa Nadežda tu ženu već mrzila, to znamo iz njezina kasnijeg priznanja.

Novac! Kako on može otrovati vezu duša! Ali gospođa Nadežda nije pustila da on otruje tu vezu. Njezino neograničeno povjerenje od početka do kraja u ispravnost Čajkovskoga upravo zadivljuje. Ona je bila veoma bogata žena, no pravi su bogataši rijetko nezabrinuti za svoj posjed; oni su već odavna platili svoje bogatstvo cijenom svoje nebrige. Okusili su s onog drveta, koje ih je poučilo, da svaki pedalj zemlje, poklonjen siromahu, znači plijen dubok čitavu milju u tu zemlju; uvjerenje, da će ih nadareni iskoristiti kod prve prilike, za njih je gorko. A oni se rijetko varaju . . .

»Kako smiono to moglo izgledati, ali ja sam prisiljen da Vas ponovno zamolim za pripomoć...« Kakvom je gorčinom mogla gospođa Nadežda odbiti tu pripomoć, i kako bi kobno to odbijanje djelovalo na Čajkovskoga! Svijet ljubitelja glazbe duguje Nadeždi von Meck zahvalnost za kratko pismo, što ga je u srpnju 1877. pisala iz Brailova Čajkovskome, a koje je bilo popraćeno novčanom doznakom: bilo je to prvo od onih kreditnih pisama, koja su se imala tako često naći u skladateljevoj pošti. »Putujte na Kavkaz«, pisala je ona, »i putujte neodgodivo«. Gospođa Nadežda je znala, da ne mora dodati: »Putujte sami«. Jedva da postoji sumnja, da ona nije žalila, što mu može pružiti potporanj za ovo »Putujte sami«. »Mislite kadšto na mene«, nastavljala je. »Uživajte prirodu, mir i sreću. Nadam se, da će Vaše iduće pismo biti opširnije, i da ću iz njega doznati o Vama sve, sve.«

Kako je strpljivost jako oružje žene! Da je gospođa Nadežda tražila, da joj on saopći sve — a doista je imala pravo na takav zahtjev — onda možda ne bi došla ni koraka dalje s tim osjetljivim čovjekom. Ali gospođa Nadežda nije nikada nešto tražila od Petra Iljića, ni sada ni kasnije; ona se samo »nadala«, a njezine su se nade ispunjavale.

»Hvala Vam, Nadeždo Filaretovna, hvala!« odgovorio je Petar Iljić. Njegov kratak odgovor jedan je jedini dugačak uzdah straha i napetosti; osjeća se, da je taj odgovor napisan u trenutku odlaska, bijega, pri čemu je pisac neprestano dobacivao preko svojih ramena pogled progonjenoga. Da li će ga ščepati njegovi progonitelji, Antonina i čitav svijet što je stajao iza Antonine, prije no što prođe posljednja ura i on napusti Moskvu?

»Moskva, 7. kolovoza 1877.

Hvala Vam, Nadeždo Filaretovna, hvala! Bojim se reći nešto, što bi moglo izgledati kao fraza, pa stoga ovoj riječi ne dodajem ništa.

Putujem za jedan sat. U Kijevu ću prekinuti putovanje jedino sa svrhom, da Vam napišem dugo pismo i da Vam istresem čitavo svoje srce. Ako pobjednički izađem iz ove grozne duševne borbe, onda to zahvaljujem Vama, samo Vama, Vama jedinoj. Još nekoliko dana i — kunem Vam se! — ja bih poludio. Ostajte zbogom, moja najdraža prijateljice, moja providnosti. Za tri dana primit ćete moje opširno pismo.«

I nakon tri dana ona je primila ovo pismo:

»Kijev, 9. kolovoza 1877.

Nadeždo Filaretovna! Ovdje je u kratkim riječima izvještaj o svemu onome, što sam proživio od osamnaestog srpnja, dakle od dana svoje svadbe.

Već sam Vam pisao, da se nisam oženio iz sklonosti srca, već uslijed meni neshvatljiva spleta okolnosti, što su me na koban način stavile pred nadasve težak prisilan izbor. Morao sam ili ostaviti na cjedilu pristojnu mladu djevojku, koje sam ljubav ohrabrio na neoprezan način, ili je uzeti za ženu. Odabrao sam posljednje. Vjerovao sam u prvom redu, da ću tako iskreno odanu mladu djevojku naskoro zavoljeti; u drugom sam redu znao, da moja ženidba znači ispunjenje najvruće želje mog starog oca i drugih meni blizih dragih ljudi. No jedva što je svečanost prošla, i jedva što sam ostao sa svojom ženom sâm, i kad sam postao sebi svijestan toga, da je sada naša sudba da nerazdjeljivo živimo zajedno, tada sam osjetio, da za nju ne osjećam čak ni jednostavno čuvstvo prijateljstva, već da mi je ona u pravom smislu riječi mrska. Činilo mi se, da sam ja — ili barem ono najbolje, čak jedino dobar dio moga ja, to jest moj muzički talenat — uništen zauvijek. Moj mi je daljnji život izgledao kao kukavno životarenje i nepodnosivo, ponizujuće licemjerstvo.

Na mojoj ženi nema nikakve krivnje; ona me nije molila, da se oženim s njom. Pružiti joj osjećaj, da je ne podnosim, da je smatram kao nepodnosiv teret, bilo bi okrutno i nisko. I tako preostaje samo himba. Ali hiniti čitav svoj život ipak je najveća muka. Kako da onda mislim na rad! Zapao sam u duboku zdvojnost, koja je bila to strašnija, jer se nisam mogao nikome obratiti za pomoć i utjehu. Tada sam strastveno i neobuzdano zaželio sebi smrt. Smrt mi se pričinjala jedinim izlazom, ali na samoubojstvo ne smijem pomišljati. Morate znati, da ja duboko ljubim neke od svojih, svoju sestru, oba svoja mlađa brata, svog oca. Znam, da bi moja dobrovoljna smrt značila za moju rodbinu smrtni udarac. A ima još i mnogo drugih ljudi, ima nekolicina dragih prijatelja, kojih me ljubav i prijateljstvo nerazrješivo vežu uz život. A ja imam također slabost (ako se to može nazvati slabošću), da ljubim život, svoj rad, svoje buduće uspjehe. A na koncu ja još nisam rekao sve, što mogu i što bih htio reći prije no što dođe vrijeme, da odem u vječnost. Smrt još ne dolazi po mene, a

da sam pođem po nju, to ne smijem i ne ću; što mi dakle preostaje?

Razjasnio sam svojoj ženi, da ću se čitavog kolovoza nalaziti na putovanju iz zdravstvenih razloga, a moje je zdravstveno stanje doista mnogo pretrpjelo i iziskuje temeljito liječenje. I tako sam u svom putovanju vidio oslobođenje, iako samo prolazno, od onog strahovitog ropstva, a pomisao na to, da dan odlaska nije više bio daleko, dala mi je snage da izdržim. Nakon osmodnevnog boravka u Petrogradu vratili smo se u Moskvu. Tu se pokazalo, da nemamo novaca, a neki izvjesni gospodin Kudrjavcev, koji je mojoj ženi obećao, da će prodati njezinu šumu, prevario ju je. Tu je započeo novi niz briga i patnja: neudoban stan, potreba da se pobrinem za novi dom i nemogućnost da to učinim zbog pomanjkanja novaca, neizvedivost moje osnove s putovanjem iz istog razloga, a konačno moje duševno stanje puno patnja i besmislen dokon život u Moskvi (raditi nisam mogao i zbog pomanjkanja stvaralačke snage a i zbog našeg skučenog stana), bez prijateljâ, bez jednog jedinog mirnog trenutka. Ne razumijem, kako da nisam poludio.

Zatim smo morali posjetiti majku moje žene. Tu su se moje muke podeseterostručile. Majka i čitava obiteljska okolina, u koju sam ušao, za me su prava strahota. Njihov je vidokrug uzak, njihovi nazori barbarski, a svi su međusobno zavađeni; pritom mi je moja žena postajala svakog sata sve mrskija (možda nepravedno). Teško mi je ocrtati Vam, Nadeždo Filaretovna, kakve su strahovite razmjere dosegle ove duševne patnje. Prije svog odlaska na ladanje obratio sam se — potpuno zdvojan zbog nemogućnosti, da nađem izlaza iz svog strahovitog položaja i grčevito viseći na pomisli, da otputujem — na Vama veoma dobro poznatu dragu i cijenjenu prijateljicu, koja u ovaj čas prebiva u Brailovu. Održavala me je pomisao, da će mi ona pomoći, kao i uvjerenje, da će me osloboditi iz pandža jada i ludila, što su me davile. No da li će je moje pismo naći? Mučila me bojazan, da pismo na kraju možda ne će prispjeti u njezine ruke.

Vratili smo se u Moskvu. Strahovit život odugovlačio se još nekoliko dana. Imao sam dva tješitelja: mnogo sam pio, a rakija me je omamljivala i pribavljala mi na kratak trenutak zaborav, a i moji sastanci s Kotekom pružali su mi radost. Ne mogu ni reći, koliko mi je bratskog suosjećanja on iskazao!

Osim Vas on je jedini čovjek, koji zna sve ovo, što Vam sada pišem. On je dobar čovjek u pravom smislu te riječi. Znamo, da se jedna nesreća rijetko pojavljuje sama. Sasvim neočekivano primio sam vijest o smrti jednoga od svojih najboljih prijatelja, nekog izvjesnog Adamova. Išli smo zajedno u školu i unatoč posve različitih životnih putova očuvali smo do posljednjeg dana najpovjerljiviji prijateljski odnos. On je uživao sva dobra života: bio je skroz naskroz zdrav čovjek, bio je (uslijed ženidbe) veoma bogat i u svom obiteljskom životu do krajnosti sretan — i odjednom je umro! Time je mjera bila navršena!

Konačno je jedne sretne večeri došlo pismo iz Brailova. Tada sam odjednom oživio, proveo tri dana u pripremama za putovanje i odredbama o našem budućem domu, a u utorak u jedan sat o podne sam otputovao. Ne znam, što će biti dalje, ali u ovaj čas osjećam, kao da sam se probudio iz strahovitog, mučnog sna, ili točnije iz duge, strašne bolesti. Kao čovjek, koji se probudi iz groznice, još sam veoma slab, teško mi je sabrati misli, jako mi je teško bilo napisati ovo pismo. Ali za sve to: kojeg li blaženog osjećaja slatkog mira, kojeg li opojnog osjećaja slobode i osamljenosti!...

U koliko se ne varam u svom nazoru o mojem tjelesnom stanju, lako je moguće, da ću — pošto se odmorim i pošto mi se živci oporave — nakon svog povratka u Moskvu i nakon ponovnog preuzimanja svoje uobičajene djelatnosti promatrati svoju ženu posve drugim očima. Ona zapravo ima mnogo svojstava, koja bi me mogla usrećiti. Iskreno me ljubi i ne želi ništa drugo no da zna, da sam miran i sretan. Nje mi je veoma žao!

Ostajem jedan dan u Kijevu. Sutra putujem k svojoj sestri, a odanle na Kavkaz. Oprostite, Nadeždo Filaretovna, što je ovo pismo raskidano, zbrkano i mračno. No ja vjerujem, da ćete sve razumjeti. Rekao sam već, da su moji živci i čitava moja duša tako iscrpeni, da jedva mogu povezati jednu misao uz drugu. Ali to ne sprečava tu iscrpenu ali ipak neslomljenu dušu, da ne osjeća beskrajnu zahvalnost prema duboko voljenoj i neprocjenjivoj prijateljici, koja me je spasla. Nadeždo Filaretovna, ako mi Bog dade, da prebrodim strašnu sadašnjost, dokazat ću Vam, da pomoć moje prijateljice nije bila bačena u tutanj. Nisam također rekao ni deseti dio onoga, što bih htio reći. Srce mi je prepuno. Ono žudi za tim, da se

izlije u glazbu. Tko zna, možda ću ostaviti nešto, što će biti dostojno slave ponajboljeg umjetnika. Imam smionosti da se nadam, da će biti tako. Nadeždo Filaretovna, blagosiljam Vas za sve, što ste za mene uradili. Ostajte zbogom, moja najbolja, moja najdraža mila prijateljice.

P. Č.

PS. Čekat ću u Esentukiju s nestrpljivošću na Vaše pismo.«

Čajkovski nije otputovao u Esentuki; zadržao se u Kamenki na imanju svoje sestre Aleksandre Davidov. Slijedeće pismo napisao je ovdje, gdje je proveo šest blagoslovenih tjedana daleko od svoje žene. Ako u gore navedenom pismu štogod možda izgleda i neistinito — tako na primjer navod, da je u brak stupio iz obzira prema slomljenom srcu jedne djevojke, — jedna stvar zvuči svakako istinito. On je ljubio život, ljubio je svoj rad, ljubio je svoje buduće uspjehe. A te su tri stvari bile za Čajkovskoga jedno i isto. No nakon dva tjedna braka Petar je znao, da je strahovito nesretan. Možda će mu mir i njega u kući njegove sestre omogućiti, da svoje misli još jedamput sabere i da postane sâm sa sobom načistu o svojoj budućnosti. Ovdje u Kijevu, gdje se zadržao da bi pisao Nadeždi Filaretovnoj, spoznao je, da je već mnogo dobiveno: između njega i njegove žene nalazilo se dvadeset i četiri sata vožnje željeznicom, i on je već iznova osjećao blagosloven poriv da komponira, stvaralačko oduševljenje, koje mu je jedino značilo muževnost i samopouzdanje. Ali taj poriv, da stvara glazbu, bio je u svom pojavljivanju nepostojan. Jedva što se Petar našao u Kamenki, okružen ljudima koji su ga poznavali od mladosti, i već je popustila napetost njegovog zdvojnog raspoloženja, a također i njegov poriv za stvaranjem.

Jasno je kao na dlanu, što se s njim događalo. U očaju zbog toga, što se povezao s Antoninom, on se obraćao drugoj ženi, biću po značaju i položaju tako različitu od njegove supruge, kako to samo može biti jedna žena. Antonina je bila zemaljska, stvarna, bila je težak teret od mesa i krvi, govorila je toplim mladim glasom i neprestano pružala svoje gladne ruke . . .

Ovaj muškarac nije nikada htio posjedovati ženu; on nije htio imati ništa drugo negoli majku, nekoga, koji bi mu u isti čas bio duboko bliz pa ipak dalek, koga bi mogao obožavati i koji bi njega obožavao — ali uvijek iz sigurne udaljenosti. A koja je između svijju žena mogla ispuniti tu ulogu tako divno, tako uvjerljivo kao Nadežda von Meck? Ta zar mu ona nije

gotovo već u svojim prvim pismima izjavila, da je on njezin ideal, ali u istom dahu dodala, da ga ona ne želi tjelesno vidjeti niti govoriti s njim?

Ovdje u Kamenki našao je Petar sretne ljude, normalne ljude, koji su međusobno živjeli u miru. Aleksandra Davidova bila je uzor-supruga dobrom Lavu, koji je kao upravitelj imanja imao tako težak posao (imanje je pripadalo njegovu starijem bratu N. V. Davidovu), kojemu je žetva sladorne repe i tvornica sladora zadavala toliko briga. Kako je ljupko bilo cvrkutanje dječjih glasova iz vrta i iz dječje sobe, i kako je prijatan blagoslov predstavljala prisutnost stare bakice Davidove, koja je ujedno stolovala povrh čitavog velkiog kućanstva! Antonina pak, unatoč sve svoje ćutilnosti i naglašene ženskosti, nije po vlastitim riječima ništa osjećala prema djeci. Kako bi on ikada mogao Antoninu — ili bilo koga iz obitelji Miljukov — uvesti u ovaj dom mira i sređena načina života? Kako bi on uopće mogao uvesti Antoninu u bilo koje područje svog života?

Naprotiv bi Nadeždu von Meck u ovoj kući obožavali. Sve bi na njoj pristajalo ovamo, njezino držanje, njezina duševnost; a nije li ona voljela djecu? Majka dvanaestero djece! Bila je ona divna žena, žena, koja se smiono uhvatila u koštac sa životom, kako to on, Petar, ne bi nikada mogao, pa ipak je ostala otmjena dama, naobražena i suzdržljiva i s takvim osjećajem nježnosti, da ne bi nikada zloupotrebila slabost kojeg čovjeka, nikada se grubo dotaknula ranjene i osjetljive duše kojeg čovjeka.

Pisala mu je iz Brailova, da je primila njegovo pismo iz Kijeva i olakšano odahnula, što on nije otputovao na Kavkaz; ta nitko ne može znati, na što se može odvažiti stari dušmanin Turčin. A raduje se i zbog toga, što se njezin prijatelj nalazi među ljudima, koji ga ne samo l j u b e nego i r a z u m i j u.

»Zahvaljujem Vam od sveg srca, najdraži prijatelju«, stajalo je dalje u njenom pismu, »da ste mi rekli sve, što Vas je zadesilo. No koliko sam trpjela, koliko sam Vas žalila, kad sam čitala Vaše pismo, to ne mogu niti reći. Više puta su mi suze ispunile oči . . . Što ja ne bih dala za Vašu sreću! No nadam se s Vama, da ćete — pošto se oporavite i neko vrijeme proboravite u krugu ljudi s kojima Vas veže toliko zajedničkog — da ćete ponovno oživjeti, i da će onda sve biti mnogo manje rđavo, no što Vam se činilo . . .

Vi ste naslutili moje raspoloženje, Vi biste mi htjeli život učiniti vedrijim — no Vi mi ga već sada činite lakšim, prijaznijim. Vaša glazba i Vaša pisma pružaju mi trenutke, u kojima zaboravljam sve teško, sve rđavo, što je sudbina svakog čovjeka, pa ma kako povoljno izgledale njegove životne prilike. Vi ste jedini čovjek, koji mi poklanja tako duboku, tako uzvišenu sreću; za to sam Vam bezgranično zahvalna i mogu samo željeti, da se ne bi promijenilo ono, što mi pruža tu sreću — jer taj bi mi gubitak bio beskrajno težak.

Nisam Vam još pisala u Esentuki, budući da sam izračunala, da još ne biste mogli biti ondje. Za osam dana putujem u inozemstvo, odavle ravno u Beč, a onda u München, Milano, Firencu, Rim i Napulj. Ja i moja kći veoma volimo Italiju.

Do viđenja, moj dragi, mili, nenadoknadivi prijatelju. Hoćete li mi napisati još nekoliko riječi u Brailov o tome, kako Vam je?«

Iz odgovora Čajkovskoga može se primijetiti znatno poboljšanje njegova raspoloženja; ponovno je radio na Četvrtoj simfoniji što je u svojim pismima gospođi Nadeždi običavao spominjati kao »Vaša« ili »naša simfonija«.

»*Kamenka, 23. kolovoza 1877.*

Draga Nadeždo Filaretovna!

Upravo je stiglo Vaše pismo, pa se žurim, da Vam pošaljem nekoliko redaka, da bi Vas oni stigli još u Brailovu. Sutra ću Vam pisati opširnije u Beč. Osjećam se neusporedivo mirnije i bolje. Ugodan krug oko mene, tišina i mir kao i kura vodom, koju sam započeo prošle subote, ponovno su me sasvim oporavili. Moram priznati, da sam prigodom nametnute mi kušnje pokazao strašnu malodušnost i posvemašnje pomanjkanje hrabrosti. Stid me je sada, da sam bio klonuo u tolikoj mjeri i popustio pritisku živaca. Molim zaboravite, što sam Vam prouzročio nemir i brigu. Čvrsto sam uvjeren, da ću sada izaći kao pobjednik iz nešto težeg i mučnijeg položaja. Moram svladati ovaj osjećaj o t u đ i v a n j a prema svojoj ženi i po zasluzi priznati njene dobre strane. A takvih ona ima bez sumnje.

Oporavio sam se toliko, da sam čak pristupio instrumentiranju Vaše simfonije. Jedan od moje braće, do čijeg suda mnogo držim, bio je veoma zadovoljan s onim, što sam mu odsvirao iz te simfonije. Instrumentiranje prvog stavka zadat će mi mnogo truda. On je veoma zamršen i dugačak; ali istodobno, kako mi se čini, najuspjeliji stavak. Tri preostala stavka vrlo su jednostavni, a njihovo instrumentiranje će mi pružiti mnogo zadovoljstva. Scherzo donosi novi instrumentalni efekt, od kojega sebi mnogo obećajem. Isprva sviraju samo gudalački instrumenti, i to čitavo vrijeme pizzicato; u triu nastupaju drvene duhaljke i sviraju također solo; njih zamjenjuje skupina limenih glazbala, koja također sviraju sama; na kraju scherza izmjenjuju ove tri skupine svoje teme u kratkim stavovima. Mislim, da će to zvučati lijepo. Nadam se, da će se Vaša simfonija V a m a sviđati. To je glavna stvar.

Do viđenja, mili i dragi prijatelju,

Vaš P. Č.«

Čajkovski je jednom prije napomenuo svoju očinsku ljubav prema blizancima Anatolu i Modestu, koji su bili deset godina mlađi od njega. Ono, što je rekao, potvrđuje njegovo držanje prema njima. U njihovom djetinjstvu on je doista bdio nad njima. Taj je muškarac znao biti veoma nježan; djeca i psi zavoljeli bi ga od prvog trenutka instinktivno, upravo tako, kao što je on njih volio. Za male Davidove nije bio ujak Petja samo sveti Nikola poslan s neba, koji se pojavio od vremena na vrijeme s džepovima punim krasnih darova, on je bio njihov vođa i potporanj i onda, kad su već odrasli. Život Čajkovskoga razvijao se momentno odveć neobuzdano, a da bismo se mogli zaustaviti s namjerom, da nacrtamo sliku strica Petje u Kamenki. U tim danima duševne patnje i okrivljavanja samoga sebe njegova je draga sestra Aleksandra bila bez sumnje još obzirnija no inače prema svom hirovitom i nadarenom bratu. Djevojčice su mu bile bez prestanka za petama, pogotovo je Tatjana, najstarija, neprestano moljakala, neka joj svira valcere, da bi ona mogla plestati. Ako nije imao pri ruci nikakvu prikladnu kompoziciju, onda su mu djevojke nalagale, neka je napiše, a on im je uvijek činio po volji. »Ujak Petja ne zna reći ne, majko; on je odveć dobar, da bi rekao ne . . .«

I bilo je doista tako, da Petja nije umio reći ne . . . Ali on je jedamput prebrzo rekao d a nekoj djevojci, Antonini, i pritom je uradio krivo, veoma krivo, a uslijed toga ne će trpiti on sâm, već i drugi . . . No Bogu hvala, njegovi živci izgleda da su se ovdje oporavili; prvih su se dana bojali, da će izgubiti razum. Bio je izgubio svaku volju za život, hodao je naokolo vukući se umornim koracima, on, koji se inače tako hitro kretao. A u nje-

govim je očima bio tako neobičan izražaj. Petja je bio lijep muškarac, a njegove blještave modre oči bile su ono najljepše na njemu. Ako su one izgubile sjaj, on je na neki način gubio svu dostojanstvenost. Ali otkako je posljednjih dana ponovno započeo raditi, u njegovo se lice vratio život, a nakon jednog prijepodneva, provedena u radu na svojoj novoj simfoniji, doista je ponovno istrčao iz svoje sobe u vrt i stao veselo klicati djeci.

»Naša je simfonija«, pisao je gospođi Nadeždi, »nešto malo uznapredovala.« I odmah joj je pripovijedao o »novom dojmu instrumentacije«, od kojega »mnogo očekuje«. Da njegova nada nije bila pretjerana, potvrdit će svaki dirigent, koji rado izvodi Čajkovskoga; dojam je neposredan i pun sjaja. Čak toliko pun sjaja, da su ambiciozni dirigenti pokušavali uzimati prebrzi tempo i žrtvovati melodiju, da bi zabliještili svojim vođenjem orkestra.

Gospođa Nadežda dobila je ovo pismo u Beču na svom proputovanju u Italiju. Nestrpljivost, da joj ono po mogućnosti što prije dođe u ruke, učinila joj je vožnju od četrdeset i tri sata u osobnom vlaku između Brailova i Beča beskrajno dugačkom. Bila je naravno oduševljena, što Petar Iljić ponovno radi, a ujedno obradovana, što je s toliko ljubavi govorio o »našoj« simfoniji. »Veoma volim pizzicato« pisala je, »on prolazi poput električne struje kroz sve moje živce.« A kad bude simfonija gotova, što će onda doći na red? »Kako je s Vašom operom, Petre Iljiću?« raspitivala se ova nikad umorna žena. »Kako ste daleko s njom?«

To je značajno za gospođu Nadeždu. Od početka do kraja nije bila glazba Čajkovskoga povod za njihovu vezu, ona je bila temelj i ugaoni kamen, na kojem se sve gradilo, a gospođa Nadežda nije nikada puštala Čajkovskoga da to zaboravi. Za nju je bila njegova muzika Petar Iljić; ako je njegova muzika uspijevala, onda je uspijevao on; glazba tog čovjeka bilo je njegovo rastenje, jezgra, iz koje je taj život crpao snage; ako mu je slala novaca, onda je to činila zato, da hrani taj život, koji je — kako je ona dobro znala — bio vrijedan te hrane.

U ostalome izvješćuje njezino pismo o pojedinostima putovanja. Putovala je uvijek sa čitavom pratnjom: jedna ili dvije sobarice iz Rusije, dvorski i sluga, tri odgojiteljice i učitelj za četvero djece, a obično i jedan glazbenik, da bi mogla s njim svirati duete. Julija je naravno pratila svoju majku i morala ovaj

puta ispunjavati prazninu, koja je nastala uslijed odlaska dviju francuskih odgojiteljica.

No odgovor Čajkovskoga bio je tmuran. Sada je već četiri tjedna boravio u Kamenki, pa je bilo krajnje vrijeme, da se vrati u Moskvu. Da je znao, što ga ondje čeka, bio bi se Moskve još više bojao, no što je to slutio ... Njegovo je pismo uostalom gotovo isključivo posvećeno pitanju gospođe Nadežde o njegovoj operi. Naravno da se je Petar Iljić zadubio u Puškina i u njegova »Evgenija Onjegina«. A ovdje je bilo ono pravo mjesto za to, jer je Puškin u Kamenki još postojao u živoj predaji; kao prijatelj dekabrista Vasilija Davidova veliki je pjesnik često puta posjetio Kamenku. Ali sve ove uspomene i drage stare gospođe u kući Davidova nisu mogle duže ispunjavati život Čajkovskoga. Nešto je čekalo na njega u Moskvi, nešto, što je on sam sebi zamijesio, i što nije imalo nikakve veze s ovim životom ovdje.

Nadeždi von Meck

»Kamenka, 11. rujna 1877.

Pišem Vam u potištenom raspoloženju, draga Nadeždo Filaretovna ... Polja su opustjela, te je vrijeme da krenem. Žena mi piše, da će naš stan biti naskoro gotov. Teško mi je otputovati odavle. Ali ipak ostavljam Kamenku kao zdrav čovjek i ojačan za borbu sa sudbinom. Znam, da me čekaju teški trenuci, ali malo po malo sve će se pretvoriti u naviku, o kojoj Puškin kaže, da nam je ona »nadomjestak za sreću, poklonjen od neba«. Pa tako sam se navikao i na svoju djelatnost u Konzervatoriju, koja mi se prije činila najgorom nedaćom.

Pitate, što je s mojom operom. Ona je ovdje samo veoma malo uznapredovala, no ipak sam instrumentirao prvi prizor prvog čina. Sada, kad je prošlo prvo oduševljenje i kad mogu slobodno suditi, mislim, da je osuđena na neuspjeh i na ravnodušnost slušatelja. Sadržaj je veoma jednostavan, nema nikakvih pozorničkih efekata, glazba nema ni sjaja ni bučne prodornosti. No možda će neki odabranici slušajući tu glazbu ipak naslutiti nešto od onih osjećaja, što su me prožimali, kad sam je pisao. Ne želim time možda reći, da je moja glazba tako lijepa, da će ostati nepristupačna prezrenoj gomili. Ne shvaćam uopće, kako se namjerice može pisati za gomilu ili za izabranike. Prema mojem naziranju mora čovjek kod pisanja slijediti svoje neposredno nadahnuće, bez i najmanje

težnje, da ga prilagodi ovoj ili onoj vrsti slušatelja. Ja sam također i ‚Onjegina' napisao bez ikakvih primisli. Ali ispalo je tako, da ‚Onjegin' vjerojatno ne će biti na pozornici privlačiv. Oni, za koje je glavni uslov dramatski pokret, ne će doći na svoj račun. Ali oni, koji su kadri da u jednoj operi — daleko od svega tragičnog i teatralnog — traže muzički prikaz običnih, jednostavnih, općeljudskih osjećaja, nadam se da će s mojom operom biti zadovoljni. Ukratko, ona je napisana iskreno, i na tome počivaju moje nade.*)

Ako sam pri izboru ovog sadržaja promašio, to jest, ako moja opera ne bi bila primljena na kazališni repertoar, to bi me samo malo ožalostilo. Prošle zime vodio sam nekoliko značajnih razgovora s književnikom grofom L. N. Tolstojem, koji su mi mnogo toga otkrili i objasnili. On me je uvjerio o tome, da umjetnik, koji ne stvara iz unutarnjeg poriva već s brižnom proračunanošću na djelovanje, kao i pisac, koji vrši nasilje na svom talentu, da bi se svidio svojoj okolini, te se sili, da joj govori »iz usta«, — da to nije pravi umjetnik. Njegova su djela prolazna, njihov uspjeh letimičan. Ja sam potpuno uvjeren o ovoj istini.

Zahvaljujem Vam za Vaše drago pismo iz Beča. Kako je drago biće Vaša kći Julija! Radujem se, da imate uza se tako vjerno stvorenje. Ostajte zbogom, moja draga dobra prijateljice.

Vaš P. Č.«

Čajkovski je otputovao iz Kamenke tek 21. rujna, ali povijest posjeduje još jedno pismo Čajkovskoga odanle. Možda se bojao pisati gospođi Nadeždi, kad su se Moskva i Antonina sve više približavale. Čak se u svom pismu Anatolu trudio, da bi oslabio grozu, koja ga je očekivala, govoreći o tome lakim izrazima kao što su »ravnodušnost«« i »zazor«.

Anatolu u Petrogradu.

»*Kamenka, 14. rujna 1877.*

Tek kad čovjek misli na drago biće, od kojega je odijeljen, tek onda spoznaje svu snagu svoje ljubavi prema njemu. Tolja! Ja te volim bezgranično. Ali — jao! — kako malo volim Antoninu Ivanovnu Čajkovsku! Kako mi posvemašnju ravnodušnost ulijeva ta gospođa! Kako me malo raduje izgled, da

*) Njegove nade nisu bile previsoke. Neizvještačena lirika »Evgenija Onjegina« očarava još uvijek slušatelje čitavog svijeta.

ću je ponovno vidjeti. Ali ona ne budi u meni također nikakav strah. Samo zazor.«

Ništa o »Onjeginu«; ni riječi o glazbi, o pizzicatu ili Tatjaninom lirskom monologu. Potrajat će neko vrijeme prije no što budemo Petra Iljića vidjeli ponovno onakva, kakva ga volimo, u njegovom najboljem liku, u njegovu jedinom istinitom liku: u liku poštenog čovjeka radnika. On napušta Kamenku i svoje prijatelje, da bi ušao u onaj naročit pakao, što ga sudbina drži u pripremi za ljude goleme osjetljivosti duše, goleme sposobnosti uzbuđivanja i slabe volje — u pakao strave i grižnje savjesti zbog ludog i besmislenog čina zablude, što ga krivac ima pripisati samo sebi samome.

IX.

ZLA KOB

»Ona ne pobuđuje u meni nikakav strah ... samo zazor ...« Ja se ne bojim, ne bojim ... ne bojim ...

Točkovi vlaka, koji vozi Petra Iljića iz Kamenke u Moskvu, pjevaju ovu rimu što se neprestano vraća. Riječi zvuče odvažno, ali su tako nasrtljive, da pobuđuju strah. Petar promatra nesretnim očima kroz prozor vagona krajinu što promiče mimo njega. Kako su mu dobro poznata ta neograđena polja oko Kamenke, zemlja crnica Ukrajine, što se puši pod jesenjom kišom. Seoske kolibe, prekrivene slamom, bijelo su oličene, a bijele su i crkve sa zelenim krovovima. Nikakva slikovita krajina, pa ipak, kako je Petar ljubi! Svaku skromnu njezinu stopu ...

A što ga čeka na kraju putovanja? Da li će Antonina biti na kolodvoru? »Petja!« uskliknut će ona. Njen je glas oštar, nešto malo nazalan, nametljiv, prodiran. Dakako da djevojka nije ništa kriva, što joj nedostaje svaki trag dobra odgoja, plemenitosti duše ... Hoće li stajati na peronu upravivši svoje svježe lice prema prozorima vagona, tražeći ga iza stakla, pružajući svoje ruke ...

Ah, te ruke! Ispružene, uvijek ispružene — gladne, neizbježive. Ona će prema njemu uzdići svoje lice, a ona ima pravo, da od njega očekuje uzvrat, ta žena, supruga Petra Iljića Čajkovskog. Čitav svijet zna ili će znati, kad se sazna novost o njegovoj ženidbi, da Antonina ima pravo, da je njezin mladi suprug pozdravi kao svoju ženu.

Antonina je bila na kolodvoru, kao što to potvrđuje Petar idućeg dana u pismu Anatolu. A kako i ne bi došla? Čekala je šest tjedana sama i napuštena na svog mladog supruga; marljivo se bavila uređivanjem svog malog doma. U nekoj skromnoj ulici nedaleko Konzervatorija našla je stan i lijepo ga uredila s ono malo novaca, što ga je mogla namaknuti. Antonina je u tu svrhu čak učinila ne baš male dugove, ali je bila uvjerena, da će se sve naskoro opet urediti. Ta jednom će biti prodana njezina šuma u Klinu, ili će Petja napisati ponovno kakvu operu, i oni će opet biti bogati.

Hvala Bogu, što je taj dugačak posjet Petje u Kamenki bio gotov. Petrova se žena čudila, zašto je on nije poveo sa sobom. Zar ja na koncu konca nisam dovoljno dobra za njegovu otmjenu rodbinu? Ime Davidova bilo je poznato ne samo u višim društvenim i dvorskim krugovima, ono je čak bilo komad ruske povijesti. Petar joj je više no jednom pripovijedao, kako stara baka Davidova, udovica dekabrista, još danas nosi na ruci željeznu narukvicu, načinjenu od karika lanca svog muža. Antonini je ta pripovijest bila dozlogrdila. Bila slavna ili ne bila, ta gospođa Davidova nije konačno bila ništa drugo no bespomoćna stara žena, puna nabora...

Ali ja, — misli Antonina Ivanovna stavljajući šešir, da bi pošla pred svog muža na kolodvor i bacivši posljednji ispitljiv pogled kroz lijepo ukrašen stan, što mu ga je uredila, — ja nisam stara i navorana, ja sam mlada i poželjna, a Petji za ljubav nosila bih rado deset željeznih narukvica, kad bi on to dopustio. Taj luđačić, kako je plašljiv! Čak prema svojoj vlastitoj ženi. No, od toga će ga ona naskoro izliječiti. Ljubav uvijek probuđuje odziv. Žena, kao što je ona, koju je poželjelo tako mnogo, mnogo muškaraca... Antonina se nasmiješila u ogledalo i posljednji put prigladila unatrag svoju plavu kosu. Zatim je navukla rukavice, izašla, zaključala vrata, stavila ključ u svoju torbicu i pošla pred muža.

Prigodom svog dolaska u Moskvu našao je Petar kratko pismo od gospođe Nadežde, u kojemu ona začudo nije govorila o Petrovim teškoćama, već o svojoj vlastitoj dubokoj potištenosti, o negaciji života, koja je izgledala da nema ni temelja ni razloga, a ni kraja... Postanak čovjeka, pisala je udovica, taj život što se završuje smrću i šakom prašine, nije li to okrutna ružna šala, što je netko vrši s nama bespomoćnim žrtvama na zemlji?...

Tako se tužila gospođa Nadežda iz dubina svog ruskog bića. Petar Iljić odgovorio je na jednak način, ali s bitnom razlikom. Melankolija gospođe Nadežde bila je bez povoda i bez temelja, neka vrsta orijentalne negacije svijeta, bolno slijeganje ramenima, odricanje. Petar Iljić imao je đavla uza se, ovdje, iza svojih leđa. A Petar se nije htio okrenuti i pobijediti ga. Petar nije htio voditi pravičnu borbu. Htio je i znao samo jedno, i samo je prema tome jedinom bilo upravljeno njegovo lice: Bijeg! Spas! »Bježati, bilo kuda... Ali kako... i kuda...?«

Toga jutra, nakon svoje prve noći nasamo s Antoninom u svom novom domu, sjeo je Petar dva puta za pisaći stol i pisao gospođi Nadeždi:

»Moskva, 24. rujna 1877.
9 sati ujutro.

Jučer sam stigao u Moskvu i našao Vaše pismo s Lago di Coma, draga Nadeždo Filaretovna. Duboka, neutaživa melankolija, koja ga ispunjava, točno se slaže s duševnim raspoloženjem, u kojem se i ja nalazim otkako sam otputovao iz Kamenke, i koja je danas neizrecivo, nepodnosivo i beznadno mučna. Doista je smrt konačno najveća milost, i ja je zazivam od sve duše. Da bih Vam pružio pojam o tome, što osjećam, kazat ću samo, da je moja jedina pomisao u težnji, da pobjegnem... bilo kuda... Ali kako i kuda? Ta to je nemoguće!...

Oprostite mi, što ne suzdržavam priznanje mog bola, kad i Vas samu dovoljno boli.

Još nisam bio u Konzervatoriju. Danas započinje moje podučavanje. Mom novom domu nema prigovora. Moja je žena učinila sve, što je u ljudskoj mogućnosti, da mi ga učini po volji. Stan je udoban i lijepo namješten. Sve se sjaji od čistoće, sve je novo i dobro. Pa ipak promatram sve to pun mržnje i bijesa.

Istoga dana, u 11 sati prije podne.

Prije dva sata došao sam do zaključka, da je nemoguće, da Vam pošaljem gornje retke. Sada sam se predomislio; osjećam potrebu, da Vam pišem, i ne mogu Vas ostaviti bez odgovora. Ali ipak Vam ne mogu pisati neistinu. Prema svoj vjerojatnosti moje će potišteno raspoloženje naskoro proći. Moram se probiti kroz ove teške minute, što sam ih predviđao. Bio sam oboružan protiv njih. No pokazalo se, da sam

slabiji no što sam mislio. Bože, kako je okrutan i gorak život, i kakvu cijenu moramo plaćati za ono malo sretnih trenutaka! Kad sam započeo ovo pismo, htio sam Vam pomoći u Vašoj melankoliji i u Vašoj zasićenosti životom. Rado bih Vas tješio, ali ne mogu reći ništa drugo, no da iskreno osjećam s Vama. Nadeždo Filaretovna, potražite utjehu i smisao života u promatranju prirode. Prednost bogatstva sastoji se upravo u tome, da bogatstvo uvijek pruža mogućnost, da čovjek bježi pred ljudima i da se vrati k prirodi, koja je u Italiji ljepša i bujnija no bilo gdje drugdje.

Instrumentirao sam prvi stavak simfonije. Hoću sada da se nekoliko dana uživljujem u nove prilike, pa ću rad ostaviti u miru. No čim se ponovno probudi volja za radom (prvi znak duševnog ozdravljenja), dat ću se ili na instrumentiranje opere ili na dovršavanje simfonije, već prema tome, što mi se bude činilo hitnijim. Svakako će simfonija biti dovršena prije zime.

Ostajte zbogom, draga Nadeždo Filaretovna. Vaš vjeran prijatelj, koji Vas duboko ljubi

P. Č.«

Idućih četrnaest dana, od 24. rujna do 6. listopada, stanovao je Čajkovski kod svoje žene. Podučavao je u Konzervatoriju i čak posjećivao ljude. Kaškin*), njegov povjerljiv prijatelj, čije su kratke uspomene jedini podaci o ovih četrnaest dana, što ih imamo, izvješćuje da je nakon svog povratka s praznika bio pozvan na večeru k Jürgensonu — Jürgenson je bio nakladnik Čajkovskoga — i iznenadio se u najvećoj mjeri, što je ondje sreo Petra Iljića s njegovom mladom ženom. Novost je konačno došla na vidjelo, a Kaškin nije bio jedini Moskovljanin, koji se začudio. Petar Čajkovski, nakon Nikolaja Rubinsteina najugledniji glazbenik Moskve, odjednom se oženio, i to nekom malom beznačajnom osobom bez imena, bez svakog dara, koja nije imala ništa drugo no dražestan lik i ljepuškasto lice!

I dok se u Moskvi naklapalo o ženidbi Čajkovskoga, dok su neki možda slijegali ramenima i tiho se smješkali, gospođa Nadežda je u Veneciji spremala svoju tromu pratnju na po-

*) Nikolaj Dmitrijević Kaškin (1839—1920), profesor muzičke teorije u moskovskom Konzervatoriju, muzički kritičar i pisac, napisao je između ostaloga »Uspomene na P. I. Čajkovskoga«.

vratak u Rusiju. Melankolija i očaj, što su izbijali iz njezina posljednjeg pisma, bili su možda posljedica nahlade, što ju je navukla u Napulju; nahlade, što su se stalno pojavljale, značile su ozbiljnu opomenu za ženu, kojoj je prijetila sušica. No bio što mu drago razlog njezinu očaju, odgovor Čajkovskoga ipak je posvema odgovarao njezinu raspoloženju. Pismom Čajkovskoga iz Moskve, u kojem joj je savjetovao, da duševnu utjehu potraži u promatranju prirode, njihove su se uloge odjednom izmijenile: Čajkovski je postao tješitelj i savjetnik, a gospođa Nadežda izgubljena duša, ona, koja je tražila pomoć. U njezinu odgovoru nailazimo na tvrdnju, što je ona tako često ponavlja: »Moj se život primiče kraju.« Sa četrdeset i pet godina, još lijepa i puna vrele životne snage, Nadežda von Meck smatrala se posve iskreno starom ženom, zrelom za zapećak i kapicu od čipaka. To je bez sumnje bilo u duhu onog doba; muškarci od g. 1870. namrštili bi čelo nad majkom jedanaestero djece, koja bi se usudila priznati takvu želju za životom, kakvu je osjećala udovica. Gospođa Nadežda bila je čak već baka, a bakine grudi moraju izvana biti ukrašene maramom od čipaka, a iznutra isključivo majčinskim srcem.

Kad je gospođa Nadežda pisala iz Venecije, bila je sredina listopada. Kako bi ona rado poslušala savjet Petra Iljića, pisala je, te pred ljudima pobjegla u prirodu, no on je zaboravio jedno: da je za to potrebno nešto više negoli novac. Sloboda se ne može kupiti novcem. Jedanaestero djece vuku je natrag u Rusiju, u studen, što je ona mrzi. »Moj se život primiče kraju« (gospođa Nadežda bila je šesnaest godina starija od Antonine), »ali moj život također i ne pruža svijetu ništa, dok Vi, moj dragi prijatelju, zaslužujete obzir«. Gospođa Nadežda govori i dalje Petru Iljiću ono, što mu neprestano govori ne umarajući se: od koje je velike vrijednosti i od kojeg je značenja on za nju i za svijet. Izjavila je, da je sva njena briga oko njega egoizam: jedino on, objavitelj umjetnosti koju ona obožava, može njezin život učiniti sretnim. Kad bi joj on htio dozvoliti, da ga ona pošalje nekamo, gdje bi imao mira, ona bi mu bila obvezana na zahvalnost.

No protekla su tri tjedna prije no što je Petar Iljić primio ovo pismo. Jer ako je ikada kojemu muškarcu trebalo bodrenja, ako mu je ikada trebalo dokaza ljubavi i razumijevanja sa strane koje žene, onda je Čajkovski bio taj muškarac, premda također izgleda dvojbeno, da bi i sama gospođa Nadežda mogla

tako brzo ponovno izgladiti onu duševnu nevolju, što su je u njemu prouzročila dva tjedna zajedničkog života s Antoninom u njihovu malom stanu. Taj je stan bio tako skučen. To se naziva »udobnim«. Nije bilo nikakva spasa iz tog uskog životnog prostora pred izrazitom ženskošću Antonine, što je prožimala sve. Glasovir Čajkovskoga stajao je u jednom kutu gostinjske sobe, i za vrijeme ovih prvih dana on je, kako nas Kaškin izvješćuje, pokušavao raditi. Ali pokušavao je uzalud.

A onda večeri! Antonina je uvijek uz njega sa svojim smijehom, brbljanjem, naklapanjem. Kako je dosadno bilo brbljanje te žene i kako je razoran bio u svojoj neumornosti njezin tvrd, bezbojan glas! A ona je uvijek bila tako blizu njega u uskoj sobi! Zašto ona ne bi mogla sjediti nešto malo dalje, ondje uza zid? Na čelu Čajkovskoga visjele su kapi znoja. A ako je ustao, da ode, ona je navalila pitanjima na njega... A kuda ideš, Petre? Petja, trebaš li nešto? Slijedila ga je u pokrajnju sobu; iza sebe je osjećao stravu njezinih ruku, što su posizale za njim, i primao loše prikrivenom grozom njezino tjelesno prisustvo kao »nepodnosivo mučenje«, kako je to kasnije opisivao, više puta opisivao.

U ovaj čas on to nije činio, u najmanju ruku ne u pismima, a da li mu je pisanje dnevnika pružalo olakšanje, to ne ćemo nikada saznati, jer su ove stranice dnevnika spaljene. O njegovim mukama za ovih četrnaest dana znamo nešto posredstvom Kaškina, kojemu se Čajkovski kasnije povjerio. Ako se tih večeri napetost uslijed Antoninine prisutnosti popela do nepodnosivosti, Čajkovski je u bijegu napuštao sobu i kuću i satima lutao moskovskim ulicama. Stari, podmukli, sasvim besmisleni znakovi histerije napadali su ga u deseterostrukoj jačini. Bojao se, da će mu se glava otkinuti ili da će započeti kričati, a da nikad više ne će moći prestati, da će mu zatajiti dah, i da će se morati ugušiti... Pa progonila ga ma koja vrsta bezimenog i besmislenog straha, spas je dolazio samo bijegom pred prisutnošću Antonine. Nije se usuđivao, kako je kasnije priznao Kaškinu, da posjeti prijatelje i da se s njima malo porazgovori ili da se pokarta, jer se bojao njihovih pitanja... »A gdje je večeras gospođa Antonina? Petre Iljiću, ta gdje je vaša ženica? Ta valjda je niste ostavili kod kuće samu? Kako se to držite, Petre Iljiću?...«

Iz istog razloga nije se Čajkovski usuđivao ići u kazalište. Sat za satom lutao je bez cilja kroz tamne ulice Moskve, kroz

ulice bez ljudi, — osamljena, pognuta pojava u kabanici i okrugloj krznenoj kapi. Glava mu je sagnuta, leđa pogrbljena, hod čas polagan i kao da se vuče, a čas hitar, preplašen. Kako se je često Petar u prijašnjim godinama pokušavao spasavati pozivanjem na svoje umjetničko zvanje: »Ako se odričem dužnosti, koja nam je nametnuta, ako se odričem toga da imam sina, onda se ipak ne odričem stvaranja. Moja glazba je moje stvaranje. Ja ću kasnijim pokoljenjima ostaviti mnogo značajnije potomstvo, no što je ikada bio kakav stvor od mesa i krvi.«

Ali jedne je noći zatajilo to uvjerenje, jer mu je glazba već osam dana sebe uskraćivala, a za Petra je jedan tjedan bez muzičkog stvaranja bila čitava godina, vječnost. Noćne su ulice prazne, jesenji vjetar oštro duše oko njegova lica. On je slomljen čovjek, on to zna. Prijeti mu ludilo — ta što bi inače drugo bile te sablasti, što ga progone? Oh, daj da umrem, vapi on prema mračnom moskovskom nebu. Daj da hitro umrem, prije no što me zadesi posljednja sramota. Prije no što postanem luđak, koji tepajući odaje svijetu svoje najdublje tajne.

Takve jedne noći našao je Čajkovski, napola lud, put do nekog osamljenog mjesta na obali rijeke Moskve i pod zaštitom tame ugazio u vodu sve do pojasa. Bio je već skoro listopad, zrak je bio zimski studen, a voda polagane rijeke ledena. Petar je ostao u vodi tako dugo koliko je kod te studeni samo mogao izdržati. Rijeka nije bila dosta duboka, da bi se u njoj mogao utopiti; ali, govorio je Petar sebi jecajući i mrmljajući, možda ću navući upalu pluća i umrijeti, a da ne budem žigosan kao samoubojica. Na povratku kući kroz osamljene ulice, napola glavinjajući, promočen sve do kostiju, u odijelu studenom poput leda što mu je lepršalo oko udova, spoznao je Petar, na trenutak otriježnjen svojim činom, da te noći nije odigrao nikakvu junačku ulogu: napola izvršeno samoubojstvo pruža uvijek povoda za smiješnost i pobuđuje sumnje, da je počinitelj htio sama sebe učiniti tragičnim junakom i izazvati prema sebi sućut; on u svojoj nevolji nije tako beznadno očajan, da bi našao ono oproštenje, kojim se može opravdati samoubojstvo.

I tako je Petar došavši kući razjasnio svojoj ženi, da je sudjelovao kod noćnog ribolova i pritom pao u vodu, a osim Kaškina nikada nije nitko saznao istinu. Čak ni gospođa Nadežda nije nikada saznala za taj bezuman i promašen čin. Ali Petru je taj čin utjerao još veći strah; znao je sada, da je duševno jedva još zdrav; prijetilo mu je potpuno pomračenje

uma, ono je visjelo samo još na jednoj niti. A ako se ta nit prekine, ako se on jednom strovali u mrak ludila, onda više ne će postojati nikakvo natrag; to je on znao... Ali najstrašnija je bila ta nerazumljiva i opasna mržnja prema Antonini, koju je osjećao kako raste u njemu. A pritom je ona bila potpuno nekriva. One noći na primjer, kad je došao kući, ona je dotrčala pred njega i ugledavši njegovo promočeno odijelo stala u sav glas jadikovati. Klekla je, da mu izuje cipele, a uto se u njemu pojavila strahovita, jezovita želja. Osjetio je poriv, da podigne nogu i da njom udari Antoninu u lice, — poriv, da segne za njom, da obim rukama obuhvati taj bijeli vrat i da ga davi, davi, dok se ne izgubi posljednji dah... Trgnuo je ruke, stisnuo ih iza leđa i glasno zajecao, a Antonina je u strahu podigla pogled...

Dne 6. listopada ujutro pojavio se Čajkovski u Konzervatoriju, kako to izvješćuje Kaškin. »Izgledao je neobično uzbuđen i rekao, da ga je Napravnik*) pozvao u Petrograd, te se užurbano oprostio od svojih kolega.« Napravnik je bio svemoćni dirigent carskog Marijinskog kazališta u Petrogradu. U stvari je bilo to, da je Petar pisao svom bratu Anatolu, neka mu on pošalje brzojav u ime Napravnika s pozivom, da dođe u Petrograd, a to je Anatol onda i uradio. Anatol je uostalom nešto slična i očekivao.

Ali ono, što je idućeg jutra ugledao, ipak nije očekivao. Žurno je ušao kroz predvorje Nikolajevskog kolodvora, prolazio duž studenog perona i među putnicima, što su izlazili iz moskovskog vlaka, tražio lice svoga brata. Onda je ugledao neko blijedo lice, koje ga je podsjećalo na lice njegova brata, no Anatol je hitro prešao pogledom dalje. Zapuštena pojava na stepenicama vagona bila je odveć stara, odveć izmučena i bespomoćna, a da bi to bio njegov brat Petja... Anatol je prišao bliže i pogledao iznova. Izgovorio je ime svog brata, a dva smućena oka su ga pogledala.

Nekako ga je spremio u drošku i prevezeo u najbliži hotel, gdje je Petar izgubio svijest nakon strahovitog živčanog napadaja, o pojedinostima kojega nije Anatol nikada govorio. Došao je k sebi tek nakon četrdeset i osam sati. Liječnik se bojao za Petrov život i razjasnio Anatolu, nakon što je bolesnik došao

*) Eduard Francević Napravnik (1839—1916), dirigent petrogradske opere, kompozitor. (Opera »Nižegorodci«, simfonija »Demon«, trio g-mol).

k sebi i kad je kriza bila prebrođena, da jedina mogućnost za ozdravljenje njegova brata postoji u potpunoj promjeni njegova života i okoline. Potpuna promjena života i okoline značilo je naravski potpuno odvajanje od Antonine. I tako je Anatol otputovao u Moskvu, ispričao svog brata koliko je mogao, gurnuo Antoninu u naručaj njene majke i poslao ih obje u Odesu. U Konzervatoriju je Rubinstein izrazio svoju sućut, ali je vrlo odlučno ukazao na to, da se nada, da oporavljanje ne će dugo trajati, i da će Konzervatorij naskoro vidjeti u svojim predavaonicama svog najboljeg profesora. Obojica su se složili u tome, da bi bilo najbolje proširiti bezazleno razjašnjenje: Čajkovski je obolio i putuje u inozemstvo; njegova će žena otputovati za njim, čim to bude moguće.

Dobro, da bolesnik u Petrogradu nije čuo ove posljednje riječi! Ustao je iz kreveta i nesigurnim rukama pokušao prebrojiti svoj novac. Koliko takvih svjetlucavih stvarca treba čovjeku, da bi vlakom došao preko granice? Možda ima nešto malo novaca Modest ili Anatol. Kako su mu rekli, Anatol je bio otputovao u Moskvu... Moskva! On se privikao na to, da Moskvu smatra svojim domom, a kakvu mu je grozu ona sada ulijevala. U njegovom su mozgu kružile grozničave slike Moskve, raskidani komadići slika bez veze. Ulice su izgledale kao jedan jedini dugačak most iznad crnih bezdanih voda; kad je trčao preko drvenih dasaka gonjen bezimenim strahom, njegovi su koraci bili bezglasni, a drugi je kraj mosta vodio u ništa...

Petar je glasno kriknuo... Neki su glasovi spominjali njegovo ime, govorili mu smirujući ga... Na njegovu glavu, koja ga je strahovito boljela, bilo je stavljeno nešto hladna... »Samo se mutno sjećam svog boravka u Petrogradu«, pripovijedao je Petar jednom kasnije svom prijatelju Kaškinu. »Sjećam se strašnih živčanih napadaja, sjećam se Balinskoga, svog oca, svoje braće i ničega drugoga.«

Osam dana nakon dolaska u Petrograd bio se oporavio toliko, da su se mogli odvažiti na putovanje. Braća su ga obukla i smjestila ga u brzi vlak za Berlin. Anatol je putovao s njim. Ni Petar ni Anatol nisu znali, kamo ih vodi put, a ni to, kako će dugo putovanje trajati; no oni su znali jedno, a znao je to također i Modest, koji im je za oproštaj domahivao s perona: Bilo je beskrajno olakšanje u tome, što je nastajala sve veća udaljenost između Petra Iljića i žene, koja se nazivala Antonina Ivanovna Čajkovska.

X.

BJEGUNAC

Iz Berlina su braća hitro otputovala u Švicarsku. Clarens na obali Ženevskog jezera bilo je omiljelo boravište Rusa. Točnije rečeno, utočište; mnogi politički bjegunci našli su ovdje utočište pred progonima, koji su sa svakom godinom vladavine Aleksandra II. postajali sve oštriji. Kad je Čajkovski prigodom svojih šetnja u okolici Clarensa viđao ruska lica i čuo govoriti ruski, nije se radovao. Ali nijedan od njegovih zemljaka bjegunaca nije bio pobjegao pred tako neobičnom sablašću kao što je bila ona, koja je Petra Iljića natjerala u ove visoke nevine bregove.

Nekoliko dana nakon svog dolaska u Clarens napisao je Čajkovski dugačko pismo Nadeždi von Meck. Bio je prošao mjesec dana od onih posljednjih redaka, što joj ih je napisao nakon svoje prve noći s Antoninom u svom moskovskom domu. »Smrt je doista najveća milost«, rekao je on, »i ja je dozivam od sve duše«. Ali već idući redak otkriva na djetinjast način, da molitva Čajkovskoga nije dozivala smrt, već sestru smrti — bijeg. »Moja je jedina misao i težnja, da bježim bilo kuda . . . ali kako i kuda . . .«

Njegovo se pismo iz Clarensa odlikuje čvršćim tonom no što je to bio slučaj sa svima njegovim pismima iz doba dok je bio neženja. Pismo je naskroz pošteno — to je kod Čajkovskoga uvijek znak zdravog duševnog stanja. On je još nesređen, ali piše otvoreno i naravno, bez ishitrenih ispričavanja:

»Clarens, 23. listopada 1877.

Nadeždo Filaretovna! Zacijelo ćete se veoma začuditi, kad primite ovo pismo iz Švicarske. Ne znam, da li ste primili moje pismo, što sam ga napisao kratko nakon svog dolaska u Moskvu i poslao u Napulj. Na njega nisam primio nikakav odgovor. Od tada se dogodilo slijedeće.

Proživio sam dva tjedna uz svoju ženu u Moskvi. Ovih četrnaest dana bili su niz najnepodnošljivijih duševnih patnja. Osjetio sam smjesta, da svoju ženu ne ću moći nikada ljubiti, i da nikada ne će doći do navike, kojoj sam se nadao. Zapao sam u očaj. Tražio sam smrt, ona mi se činila jedinim izlazom. Nadolazila su razdoblja poremećenja uma, za vrijeme kojih je moja duša bila ispunjena tako divljom mržnjom

protiv moje jadne žene, da sam je htio zadaviti. Svaki rad u Konzervatoriju i kod kuće postao je nemoguć. Moje su se duševne snage smućivale. Pa ipak sam ja sam kriv svemu. Moja žena, pa ma kakva ona bila, nije ništa kriva, što sam joj pružio nade i dopustio da dođe tako daleko, da je naša ženidba postala neizbježiva. Svemu je kriva moja slaba volja, moja popustljivost, moje tuđenje od svijeta, moja djetinja ćud! Tada sam dobio brzojav od svog brata s obaviješću, da je u Petrogradu potrebna moja prisutnost zbog nove izvedbe opere ,Vakula'. Izvan sebe od radosti, što se mogu bar na jedan dan izvući iz močvare laži, neiskrenosti i pretvaranja, u koju sam bio zapao, otputovao sam u Petrograd. Ugledavši svog brata provalilo je sve ono, što sam za vrijeme četrnaest beskrajnih dana sakrivao u najdubljoj dubini srca. Sa mnom se događalo nešto strašno; sjećanje na to sam izgubio. Kad sam ponovno stekao svijest, pokazalo se, da je moj brat bio međutim u Moskvi, da je razgovarao s mojom ženom i Rubinsteinom i sve uredio tako, da je mene mogao otpremiti u inozemstvo, a moju ženu poslati u Odesu; no o ovom posljednjem ne smije nitko saznati ništa. Da bi se izbjeglo skandalu i kojekakvom ogovaranju, moj brat i Rubinstein su se složili da će proširiti glasinu, da sam ja bolestan i da putujem u inozemstvo, kamo će me slijediti moja žena.

Sada se nalazim ovdje u krasnom kraju, ali u najstrašnijem duševnom raspoloženju. Što će biti dalje? Jasno je kao na dlanu, da se u Moskvu ne mogu vratiti. Ne mogu da vidim nikoga, bojim se svakog čovjeka i: ne mogu raditi. Ne mogu također otići ni u koje drugo mjesto u Rusiji. Plašim se otputovati čak u Kamenku. Osim obitelji moje sestre, koja već ima odraslu kćerku, u Kamenki stanuje brojna obitelj njezine svekrve, braća njezinog muža i napokon mnogi namještenici tvornice šećera kao i različiti drugi ljudi. Što bi svi oni mislili o meni? Što bih im ja mogao reći! A ne mogu također a da ne razgovaram ni s kim i ni o čemu.

Moram ostati neko vrijeme ovdje, smiriti se i pustiti, da me svijet nešto malo zaboravi. Moram se također brinuti za svoju ženu i promisliti o svom držanju prema njoj.

I tako mi je ponovno potreban novac, a opet se ne mogu ni na koga drugoga obratiti s molbom već samo na Vas. To je strašno, to mi je neugodno do bola i do suza, ali moram to uraditi, moram se ponovno obratiti na Vašu neiscrpivu

dobrotu. Da bi me dopremio ovamo, moj je brat smogao nešto malo novaca brzojavnom doznakom od moje sestre. Sestra i svak nisu međutim nipošto imućni; nemoguće je, da ih još jedamput zamolim. Morao sam također ostaviti novaca i za svoju ženu, platiti različite račune. K tome dolaze troškovi putovanja — i to upravo sada, kad rubalj stoji tako izvanredno nepovoljno. Pretpostavljao sam, da će mi Rubinstein pribaviti jednokratan posebni honorar, ali moja se nada razočarala. Ukratko, posljednji ostatak mojih skromnih sredstava ide kraju, a ja nemam osim Vas nikoga, tko bi mi mogao pomoći.

Nije li čudnovato, da je sudbina združila Vas i mene upravo u času, kad se ja nakon čitavog niza nepromišljenosti vidim prinuđenim, da Vas po treći put zamolim za pomoć! Oh, kad biste Vi znali, kako me to boli, kako patim od toga! Kad biste znali, kako je daleko od mene pomisao, da bih zloupotrebljavao Vašu dobrotu! Odveć sam rastrojen i uzbuđen, a da bih mogao mirno pisati. Izgleda mi, da bi me svi sada morali prezirati zbog moje malodušnosti, moje slabosti i moje gluposti. Bojim se jako, da bi se i u Vama moglo probuditi nešto blizu preziru. Ali ne, ovo govori samo bolesna nepovjerljivost. Jer ja zapravo znam, da ćete Vi iz duše shvatiti, da sam ja doduše nesretan ali ne rđav čovjek.

Oh, moja draga, dobrostiva prijateljice! Usred mojih muka u Moskvi, kad mi se činilo da osim smrti nema nikakva drugog izlaza, kad sam se potpuno prepuštao beznadnom očaju, kadšto sam pomišljao, da biste me vi mogli spasiti. Kad me je moj brat, uviđajući da moram po mogućnosti što dalje, dopremio u inozemstvo, mislio sam ponovno, da bez Vaše pomoći ne bih mogao izdržati i da ćete mi se Vi ponovno pojaviti kao spasiteljica u nevolji. A sada, kad pišem ovo pismo, mučen tjeskobom zbog svoje molbe, osjećam ipak, da ste Vi moj istinski prijatelj, prijatelj koji čita u mojoj duši, premda se nas dvoje poznajemo jedino posredstvom naših pisama. Rado bih Vam rekao još mnogo toga, rado bih Vam potanje ocrtao svoju ženu, i zašto je zajednički život između nas nemoguć, zašto se je sve to dogodilo i zašto sam došao do uvjerenja, da se nikada ne ću priviknuti na nju, ali još nisam u mogućnosti, da napišem miran izvještaj.

Zašto mi niste pisali iz Napulja? Zar ste možda bili bolesni? To me veoma uznemiruje. — Ostajte zbogom, Nadeždo Filaretovna. Oprostite mi. Ja sam veoma, veoma nesretan.

Vaš P. Č.«

A dok je Petar Iljić pisao ovo pismo, Nadežda von Meck vodila je čitavu svoju pratnju — četvero djece, koja su još bila kod nje, svoju poslugu, odgojiteljice i vjernu Juliju — kroz čitavu Evropu na sjever, u Moskvu, kamo je prispjela nekoliko dana nakon odlaska Čajkovskoga. Kako gotovo mjesec dana nije čula ništa o njemu, nije ni slutila, da je Petar Iljić napustio Moskvu, pa čak i Rusiju. Bez sumnje se vruće nadala, budući da je započela zima i novi semestar u Konzervatoriju, da će sada boraviti s njim u istom gradu. Radovala se mogućnosti, da će putem slugu hitro moći slati i primati pisma, a nadala se, da to njegova mlada žena zacijelo ipak ne će sprečavati. Izgledalo je, kao da je sada više no ikada Petru Iljiću potreban dobar savjet i vjerno prijateljstvo.

Bio je pravi udarac, kad je saznala, da je njezin prijatelj nestao iz Moskve pa čak i iz Rusije, ne ostavivši joj ni jedne riječi o svom boravištu! Do ušiju su joj doprle strašne glasine . . . Njegovo pismo iz Clarensa stiglo je tek nakon nekoliko dana, i tako se gospođa Nadežda u bolnoj zabrinutosti utekla najbližoj mogućnosti, da dobije o njemu obavijesti. Na kako je spretan način vodila svoj razgovor s Rubinsteinom, saznajemo iz njezina pisma:

»Moskva, 29. listopada 1877.

Kako me je neizrecivo obradovalo Vaše pismo, moj dragi i mili prijatelju! U Moskvi me je vijest o Vašem odlasku tako preplašila, da nisam znala, što bih mislila, i kako bih sebi razjasnila, da nisam ništa znala o tome. Sada znam sve što se dogodilo s Vama, jadni moj prijatelju, pa ma kako me srce boljelo zbog svega, što ste pretrpjeli i što je razorilo Vaš život, ipak sam sretna, što ste učinili odlučan korak, koji je bio neizbježiv, i koji je ovdje bio jedino na mjestu. Do sada nisam sebi dopuštala, da Vam otvoreno kažem svoje mišljenje, budući da bi se to moglo shvatiti kao savjet, ali sada smatram opravdanim kao čovjek, koji Vam je duševno tako bliz, da izreknem svoj nazor o ovoj stvari. Ponavljam da sam sretna, što Vam je uspjelo da se oslobodite iz položaja, koji je sa sobom donosio pretvaranje i obmanjivanje, što Vama nikako ne pristaje i što je Vas nedostojno. Vi ste

uradili sve, što ste mogli, za volju nekome drugome, borili ste se do potpunog iscrpljenja svojih snaga i niste naravski postigli ništa, jer čovjek kao što ste Vi može na takvoj stvarnosti i propasti, ali se nikada ne može s njom pomiriti. Bogu hvala, da Vam je Vaš dragi brat pohrlio u pomoć i da je tako odlučno postupao.

Što se tiče mog unutarnjeg stanovišta prema Vama, — oh, Bože moj, kako ste mogli samo i na časak pomisliti, Petre Iljiću, da bih Vas mogla prezirati, budući da ja ne samo da razumijem sve, što ste pretrpjeli, već također osjećam to posve jednako kao Vi i postupala bih sasvim isto kao Vi, samo što bih onaj korak odvajanja bila svakako izvršila prije, budući da ja nisam sposobna za toliko samopožrtvovanja kao Vi. Proživljujem zajedno s Vama Vaš život i Vaše patnje, a sve, što Vi osjećate i činite, meni je drago i ugodno me se doimlje.

A onda, moj dragi Petre Iljiću, zašto me rastužujete i žalostite time, što se toliko mučite mislima zbog novčanih stvari? Ta zar Vam ja nisam bliza? Pa Vi znate, koliko Vas volim, koliko Vam iskreno želim sve dobro. Vjerujem, da nam pravo za to ne pružaju krvne veze ni tjelesna povezanost, već naši osjećaji i duševni odnosi. A Vi znate, koliko mi sretnih časova poklanjate, kako sam Vam za to beskrajno zahvalna, koliko Vas ja jako trebam — upravo takovog kakvi jeste; i tako ja ne činim upravo ništa za Vas, već sve činim za sebe samu. Ako Vas zbog toga muče misli, onda mi time pomućujete sreću, da se smijem brinuti za Vas, i time mi u isti čas dajete razumjeti, da me ne smatrate bićem, koje Vam je najbliže. Zašto to činite? Time mi nanosite boli... Kad bih ja sada zatrebala nešto od Vas, onda biste mi Vi to dali, zar ne? Vidite, time su računi uređeni, pa me stoga, Petre Iljiću, molim nemojte priječiti, da se nešto malo pobrinem za Vaše kućanstvo.

Upravo je kod mene bio Nikolaj Rubinstein da mi saopći, da je primio od Vas pismo i da se nalazite u Clarensu. On me je posjetio, jer sam ja nakon svog dolaska u Moskvu bila tako osupnuta viješću o Vašem odlasku u inozemstvo s nepoznatim ciljem putovanja, a pripovijedali su mi tako strašne stvari o Vama, da sam bila potpuno očajna i htjela saznati, gdje se Vi nalazite. Zamolila sam stoga svog brata, da Rubinsteina zapita za Vašu adresu. Nikolaj Grigorjević je rekao

Genève, Poste restante, ali idućeg dana primila sam Vaše pismo, a dan kasnije došao je Rubinstein da mi saopći, da ste u Clarensu.

Ne znam, što Vi mislite o tome, Petre Iljiću, no ja ne bih voljela, da tkogod sazna nešto o našem prijateljstvu i našim odnosima; zbog toga sam s N. G. razgovarala o Vama tako, kako ste mi Vi potpuno ravnodušni. Gradila sam se kao da ne znam ništa i zapitala ga neprisiljeno i stvarno, da li ste na dugo i zašto ste uopće otputovali u inozemstvo. On se očito trudio, da u meni probudi toplije osjećaje prema Vama, no ja sam se držala unutar hladnih granica jednostavne štovateljice Vaših djela. Saopćio mi je nekoliko namjera u pogledu Vas, koje su Vam zacijelo poznate. Rekao mi je, da je s Vašim živcima rđavo. No sada Vam je ipak već bolje, zar ne, Petre Iljiću? S Božjom pomoću Vi ćete se naskoro opet sasvim oporaviti, dati se ponovno na posao, na našu simfoniju. Glazba će Vas ponovno obuzeti i ispuniti Vaš život. O, Bože, kako bih željela, da Vam je dobro, Vi ste mi tako dragi!... A sve će doista biti opet dobro: Vi ćete se odmoriti, oporaviti se, a sve patnje, koje su nekoć bile, naskoro će Vam se pričinjati samo kao san, koji se nikad više ne će ponoviti. No ja sam Vas sigurno umorila; ne umijem se kratko izražavati, kad Vam pišem. Da li je istina, da u Švicarskoj imate sestru? To bi upravo sada bilo za Vas dobro.

N. v. M.«

»Unutar hladnih granica jednostavne štovateljice Vaših djela...« Ima trenutaka, kad društveni odgoj i otmjena distanca dame mogu biti veoma od koristi. Neke od Rubinsteinovih »nakana« odnose se vjerojatno na prijedlog, da Čajkovski bude u siječnju poslan kao predstavnik Rusije na parisku svjetsku izložbu, — osnova, koja je Rubinsteinu bila jako na srcu, budući da bi ime Čajkovskoga značilo u inozemstvu reklamu za moskovski Konzervatorij. Također bi to imenovanje bilo u vezi sa znatnom plaćom, a Rubinstein je tada morao otkloniti molbu Anatola za putnu pripomoć. Rubinstein je Čajkovskoga uistinu volio, ali bilo mu je milije, ako ga njegova prijateljstva nisu ništa stajala; ovo njegovo držanje, a pogotovo stvar s izložbom, doveli su kratko nakon toga do ozbiljnog sukoba između njega i Čajkovskoga. Gospođa Nadežda mora da je o tome nešto naslutila, ali se svakako čuvala, da

Petru Iljiću spomene štogod o Rubinsteinovim nakanama. Da li je njezina ljubav prema Petru bila ono, što ju je činilo tako vidovitom i uvijek joj iznova omogućivalo, da na udaljenost od pola kontinenta ispunjava stvari, koje su njezinom prijatelju ponajvećma ležale na srcu?

No još prije negoli je primio pismo gospođe Nadežde, došlo je pismo od Rubinsteina, — izjava prijateljstva. »Umiri se«, pisao je on. »Brini se za svoje zdravlje i ne boj se ničega i nikoga. Tebe kao muzičara cijene odveć visoko, a da bi Te bilo što izvan muzike moglo kompromitirati.«

Čajkovski mu je smjesta odgovorio i saopćio, da radi na svojoj operi. »Prijatelju Petja«, odgovorio je Rubinstein, »veoma se radujem, što Ti je bolje i što započinješ nešto malo raditi. Naskoro ću morati zaklati tele ugojeno, da proslavim povratak razmetnog sina... Smijem li računati također i na simfoniju? Bio sam kod gospođe von Meck te smo imali mnogo da kažemo jedno drugome o Tebi. Ona će Ti svakako poslati neku daljnju narudžbu ili naprosto novaca.«

Ona je to uradila. Poslala mu je pismo od 29. listopada sa saopćenjem o Rubinsteinovu posjetu i k tome priložila doznaku, ne kao jednokratan dar, već kao prvi obrok godišnje rente od šest tisuća rubalja. Međutim je Petar Iljić bio primio njezino pismo iz Venecije od 8. listopada. Pored uobičajenih predbacivanja samome sebi i zahvaljivanja, što mu je pružila svoju pomoć, u njegovom se odgovoru očituje onaj nervozan nemir, koji ga je imao goniti iz zemlje u zemlje, iz grada u grad u potrazi za mirom, što ga nijedno mjesto ne može pružiti onom čovjeku, čije biće otklanja mir i spokoj. Njegovo ovdje ponešto skraćeno pismo od 1. studenoga tako je nesigurno u tonu, da nešto malo oneraspoložuje; u ovakvom nastrojenju Petar Iljić ne pruža najpovoljniji dojam.

Nadeždi von Meck.

»Pension Richelieu, Clarens, Suisse
1. studenoga 1877.

Danas sam primio iz Moskve više pisama, koja su prispjela nakon mog odlaska, a među njima i Vaše pismo iz Venecije, draga Nadeždo Filaretovna. Pa ma kako se privikao na to, da bezgranično gradim na Vašem prijateljstvu, pa ma kako uvjereno gledao u Vama oruđe Providnosti, poslano mi kao spas u ovim nesretnim danima mog života, to ipak svako Vaše pismo uvijek nadilazi sve ono, što bi čovjek mogao ikada očekivati od najveledušnijeg, najdobrostivijeg, najdarežljivijeg čovjeka. Da ste mi barem učinili samo jedan jedini prigovor zbog mnogih mojih loših djela? Vi razumijete i opraštate sve, Nadeždo Filaretovna! Vi mi pružate sredstva potrebna za oporavak. Ja sam danas predusreo Vašu ponudu svojom molbom u mom posljednjem pismu, što ste ga međutim svakako primili. Nalazio sam se na rubu ponora; ako se nisam stropoštao u nj, onda je to bilo samo zato, što sam se nadao u Vas; to treba da znate. Ostajem ovdje sve dok ne budem — zahvaljujući Vama — pošao u Italiju, kuda me nešto neodoljivo vuče...

Pišete mi, da se sloboda ne može kupiti ni za kakav novac. Potpuna sloboda svakako ne; ali već i ograničena sloboda, što je ja upravo uživam, za mene je najveće blaženstvo. Sada mogu ipak u najmanju ruku ponovno raditi. Bez rada nema život za mene nikakva smisla. A nije mi bilo moguće raditi, kad se uz mene nalazilo biće, koje mi je po vanjskim vezama bilo tako blizo, a po unutrašnjosti sasvim tuđe. Prošao sam kroz strahovito iskušenje i osjećam kao čudo to, što iz njega nisam izišao slomljene već samo teško ranjene duše. Moja sestra, isto toliko pametna kao i dobra, piše mi, da je bila otputovala u Odesu, da je potražila moju jadnu ženu i uzela je sa sobom kući na ladanje. Moja mi je sestra obećala, da će s njom razgovarati o našoj budućnosti. Ono, što bi imalo veoma olakšati njezin napor, to je neshvatljiv duševni mir moje žene. Ona, koja me je svojom prijetnjom o samoubojstvu silom privukla k sebi, primila je moj bijeg, odvajanje od mene i vijest o mom oboljenju sasvim neshvatljivom ravnodušnošću. Oh, kako sam bio slijep i glup! — Moj mili, dragi, najbolji prijatelju, hvala Vam.

Vaš P. Č.«

A zatim je stiglo pismo gospođe Nadežde iz Moskve s obaviješću o Rubinsteinovom posjetu i ne samo o jednokratnom novčanom daru, već s obećanjem stalne godišnje rente. Za Petra Iljića značilo je šest tisuća rubalja više negoli bogatstvo, to je značilo nezavisnost, slobodu, mir, otkupljenje od svih briga. To je značilo, da on može od sada udesiti svoj život kako hoće, i da mu više ne prijete njegov brak i Moskva. Antonina ga nije mogla nikako progoniti preko čitavog kontinenta. Ako njegov kruh svagdašnji nije više ovisio o Konzervatoriju, onda je između njega i one djevojke mogao uvijek postojati

razmak od tisuću kilometara. Ona će ga zaboraviti; naći će se uz nju nekakav pukovnik, — ta Anatol je jučer primio ovdje u Clarensu pismo od Antonine, u kojemu je javljala, kako se u vlaku između Kurska i Kijeva zaljubio u nju neki pukovnik. Čajkovski je to saopćio gospođi Nadeždi u kratkom pismu. Idućeg dana, pošto je primio njeno pismo iz Moskve, pisao joj je iznova — riječi, koje su je mogle usrećiti:

»Sumjam hoću li ikada imati prilike, da Vam djelima dokažem, kako sam spreman za Vas pridonijeti svaku žrtvu što se može zamisliti; bojim se, da ćete Vi jedva kada doći u priliku, da od mene zatrebate doista veliku prijateljsku uslugu. I tako mi ne preostaje ništa drugo, no da Vam služim svojom glazbom. Nadeždo Filaretovna, svaka nota, koja će od danas proizaći iz mog pera, posvećena je Vama! Ako mi se vrati stvaralački žar sa dvostrukom snagom, onda ću to zahvaljivati Vama; a kod rada ne ću nikada, pa samo ni za jedan trenutak zaboraviti, da ste mi Vi omogućili, da se dalje posvećujem svom umjetničkom zvanju. A mene čeka još velik, veoma velik rad. Bez lažne skromnosti mogu Vam reći, da mi se sve, što sam dosad stvorio, čini nesavršenim i slabim u usporedbi s onim, što ja m o g u i m o r a m stvoriti. A ja ću to uraditi.«

To su srdačne i odvažne riječi. Ali kako se hitro i kako se bez traga zaboravlja svaka srdačnost i kako se ona smrzava u led, čim Petar Iljić spomene Antoninu. Gospođa Nadežda je zamolila, da opiše svoju ženu, a Petar je sada veoma iscrpivim riječima i očiglednim nastojanjem za neusiljenošću ocrtao njezinu sliku, ali ta se neusiljenost lomila na kraju svake rečenice, pa ma kako ju je on obazrivo započeo.

Antonina je plavokosa, pisao je njezin muž, ali ne izgovarajući ni jedamput Antoninino ime. Značajno je, da Čajkovski nikada ne spominje gospođi Nadeždi Antoninino ime, već je isprva spominje kao »moja žena« a kasnije kao »ona poznata Vam osoba«, a u kasnijim pismima svojoj braći služi se još umjesnijim ali manje ugodnim izrazima.

Antonina je dakle bila plavokosa, srednjeg stasa, oči su imale lijepu boju, ali bez izražaja, usne su joj bile tanke, smiješak neugodan, boja lica ružičasta. Smatrali su je ljepuškastom, ali njezino namješteno biće, njezina izvještačenost u govoru i kretnjama oduzimali su joj svaku draž...

»U mozgu i srcu«, nastavlja Petar Iljić ostavljajući sada po strani sve obzire, »vlada potpuna praznina. Tvrdim na svoju čast, da u mojoj prisutnosti nije ni jedan jedini puta izrazila bilo kakvu misao, bilo kakav poriv srca. Uostalom, bila je prema meni nježna. No to je bila sasvim određena vrsta nježnosti, što se sastojala u vječnim zagrljajima, vječnim milovanjima, pa čak i u trenucima, kad nisam mogao prigušiti svoju — možda posve neosnovanu — ali od sata u sat sve veću nesklonost prema njoj. Osjećao sam, da se pod tima milovanjima ne krije nikakav iskren osjećaj. Ona se nije nikada trudila da sazna, što ja radim, u čemu se sastoji moja djelatnost, s kakvim se osnovama zanosim, što čitam, što na duhovnom i umjetničkom području ljubim. Uostalom, jedna me je stvar ponajvećma začudila... Izjavila mi je, da me ljubi već četiri godine, a ona je također vrlo dobra glazbenica.*) Zamislite sebi, ona pritom nije poznavala ni j e d n u j e d i n u notu iz bilo kojeg mojeg djela, a tek dan prije mog bijega zapitala me je, koje bi moje skladbe za glasovir trebala nabaviti kod Jürgensona. Ova me je činjenica upravo porazila. Ne manje sam bio zapanjen, kad sam od nje saznao, da nije nikada posjećivala koncerte i komorne večeri Glazbenog društva, a ipak je sa sigurnošću znala, da bi ondje mogla uvijek vidjeti predmet svoje četirigodišnje ljubavne čežnje. Zacijelo ćete pitati, pa kako smo onda provodili vrijeme, kad smo bili sami? Ona je veoma razgovorna, ali svi su se njezini razgovori kretali oko ovo malo slijedećih stvari. Sat na sat ponavljala je bezbrojne priče o bezbrojnim muškarcima, koji su bili u nju zaljubljeni. To su često bili generali, sinovi poznatih novčara, znameniti umjetnici, pa čak i članovi carskog doma. Ne manje često i s neshvatljivim strastvenim žarom opisivala mi je potanko opačine, okrutne i podle čine, odvratne postupke svih njenih rođaka; kako se ispostavilo, ona je bila u zavadi sa svima tima rođacima bez ikakva izuzetka. Pogotovo nije kod toga štedila svoju majku. Daljnji su predmet njezine neumorne brbljavosti bile njezine priče o njenom životu u djevojačkom institutu... Kako sam htio saznati, u kojem je stepenu

*) Bila je učenica Konzervatorija, gdje je vidjela i zavoljela Čajkovskoga, koji međutim nije bio njezin učitelj; on je ondje nije zapazio.

razvijen njezin majčinski nagon, zapitao sam je jedamput, da li voli djecu, a ona je odgovorila: Da, ako su pametna.«

Neobično, Petre Iljiću, doista neobično! Svejedno, da li je XIX. stoljeće posjedovalo oznaku za nimfomaniju i maniju progonjenja ili nije, Čajkovski je u svakom slučaju — oštroumnije no što je slutio — izvukao poteze karakteristične za svoju ženu, koji su bili više negoli takvi, da bi razdraživali; oni su bili opasni. Kad je Petar Iljić nakon onih strašnih četrnaest dana bio pobjegao u Petrograd, a Anatol ostavio svog brata pod paskom liječnika i hitro se zaputio u Moskvu, da Antonini javi teško oboljenje i bijeg njezina muža, ona je tu novost primila potpuno ravnodušno, i na Anatolovo zaprepaštenje započela pripovijedati o drugim muškarcima, koji su bili u nju zaljubljeni...

»Istini za volju«, nastavlja Čajkovski u svom izvještaju gospođi Nadeždi trudeći se iznova da bude neusiljen, no gubeći opet tu neusiljenost još prije konca rečenice, »moram dodati slijedeće: ona se pošteno trudila, da mi sve učini po volji, ona je upravo puzala preda mnom; nije ni jedan jedini puta protuslovila nijednoj mojoj želji, nijednoj mojoj izjavi, pa čak ni onda, ako se to ticalo našeg kućanstva; trudila se uistinu iskreno da stekne moju ljubav i rasipala svoja milovanja tako, da se to nije više moglo podnijeti. Vi se sada naravno čudite, što sam mogao povezati svoj život s tako neobičnom družicom. Sada je to i meni sasvim nepojmljivo. Mora da me je bilo spopalo poremećenje duha. Umišljao sam sebi, da će me njezina ljubav — u koju sam tada vjerovao — bezuvjetno morati ganuti, te da ću je ja sa svoje strane sigurno zavoljeti. Danas sam došao do čvrstog uvjerenja, da me ona nije nikada ljubila. Ali budimo pravedni... Svoju želju, da postane mojom ženom, ona je smatrala ljubavlju. Iza toga, ponavljam, činila je doista sve, što je samo mogla, da me priveže uza se. Ali što se ona više trudila, to me je više otuđivala od sebe... Moje se gađenje povećavalo ne iz dana u dan, ne iz sata u sat, već iz minute u minutu i postepeno se preobražavalo u strašnu, divlju mržnju, kakvu nisam bio još nikada osjetio i za kakvu se također nisam ni smatrao sposobnim. Na kraju sam izgubio svako samosvladavanje. Daljnje Vam je već poznato.

Za sada se moja žena nalazi kod moje sestre, a nakon toga može sama izabrati mjesto svog boravka. Jučer je moj brat primio od nje pismo, u kojem se ona pojavljuje u posve novom svijetlu. Iz blage golubice ona se odjednom izmijenila u doista zlu, lažljivu osobu s velikim prohtjevima. Predbacuje mi, da sam je navodno bestidno obmanuo. U svom odgovoru ja sam veoma odlučno izjavio, da se ne ću upuštati ni u kakve raspre s njom, budući da to ne može dovesti ni do čega, i da uzimam svu krivnju na sebe. Zamolio sam je svojski, da mi oprosti sve zlo, što sam joj ga ipak nanio, i pokorio se unaprijed svakoj odluci, koju ona stvori. No objasnio sam joj izričito, da s njom ne bih nikad više zajedno živio. Razumije se samo po sebi, da bih se ja brinuo za njezino uzdržavanje...

To je sve, što mogu reći o svojim odnosima prema mojoj ženi. Osvrnuvši se na kratko vrijeme našeg zajedničkog života vidim, da pritom nisam igrao nikakvu lijepu ulogu... Moja žena zaslužuje u svakom slučaju sućut. Iz njenog se jučerašnjeg pisma vidi, da se u njoj probudio povrijeđeni egoizam i da se on pokazuje veoma odlučno.

Postepeno započinjem ponovno raditi i mogu sada reći sa sigurnošću, da će naša simfonija biti gotova najkasnije u prosincu; Vi ćete je dakle čuti još ove zime. Neka Vam ta glazba, koja je tako duboko povezana s Vašom slikom, kaže mjesto mene, da Vas ljubim od sveg srca i od sve duše, Vi moj najdraži, neusporedivi prijatelju. — Ostajte zbogom. Zahvaljujem Vam, zahvaljujem Vam, draga Nadeždo Filaretovna.

Vaš P. Č.

PS. Veoma me raduje, što niste dali da Rubinstein primijeti, kako smo nas dvoje jedno drugome blizi.«

Petar Iljić odložio je pero i radovao se čitavog dana zajedno sa svojim bratom sreći, koja im je banula u kuću. A idućeg dana nije se više mogao suzdržati; morao je s nekim podijeliti svoje bogatstvo. Modestu, koji se vratio u Moskvu, trebalo je novaca. A kada uostalom Modestu nije trebalo novaca? A kada bi — počevši od sada — Petar Iljić odbio, da mu ga daje?

Modestu Čajkovskom.

»*Clarens, 6. studenoga 1877.*

Upravo u času, kad Tebi treba novaca, ja sam odjednom postao ako ne bogat, a ono ipak na dugo vrijeme nezavisan.

Ona Tebi poznata ličnost poslala mi je tri tisuće franaka i u buduće će mi mjesečno slati petnaest stotina franaka. Sve mi je to bilo pruženo tako divnom profinjenošću i takvom dobrotom, da to jedva osjećam kao neugodno. Bože na nebesima, kako je ta žena dobrostiva, veledušna i kako je nježnih osjećaja! U isti je čas također i začudno pametna, ta ona mi iskazuje takve ogromne prijateljske usluge na način, koji ne dopušta nikakvu sumnju u to, da to čini s veseljem.«

Kad je došla pošta iz zapadne Evrope, nije samo Modest olakšano odahnuo. Gospođa Nadežda pročitala je Petrov opsežan, nemilosrdan opis njegove žene i rekla sebi, da nije pobijedila njegova žena, već ona, Nadežda. Petar se ispovjedio tako, da o tome ne može biti dvojbe; ovo ovdje nije bila nikakva svađa dvoje što se ljube; taj je muž mrzio svoju ženu, prezirao je i uvijek će je prezirati. Njegova je otvorenost dala gospođi Nadeždi pravo, da sada i ona progovori neskučeno. Što se ticalo Antonine, gospođa Nadežda sada više nije trebala paziti na uobičajeno, oprezno držanje, što ga prema tuđem braku mora zauzimati onaj, koji se nalazi izvana. Mogla je sada i o tome otvoreno izricati svoje mišljenje, i ona je to od sada činila. Antonina nije pobudila nijedan uzdah sućuti u grudima udovice. Naprotiv, ona je za nju bila zmija, biće što gramzi za kakvom prilikom, glupa opsjenarka. A svaki pametan čovjek zna, da koja zlobna glupa glava može upravo radi svoje debele kože počiniti više zla negoli kakva pametna protuha. Na genija se pripila pijavica, a ona, Nadežda Filaretovna, ispružit će ruku i otkidati je — polako, oprezno ako je potrebno, no upornošću koja ne će nikada klonuti.

Petar Iljić bio je međutim u Clarensu ponovno zadobio napadaj svojih starih tegoba s probavom, pa se odlučio na kratko putovanje u Pariz, da ondje potraži liječničku pomoć. Na to ga je potaknuo Anatol, koji se morao naskoro vratiti u Rusiju, a nije htio napustiti svog brata u bolesnom stanju. Čajkovski pripovijeda o svom posjetu kod liječnika na šaljiv način:

»Pariz, 14. studenoga 1877.

Nadeždo Filaretovna!

Ispostavilo se, da moj liječnik Dr. Saligoux u zimi ne vrši praksu. Bio mi je međutim veoma potreban dobar liječnik, to više što sam se jučer čitav dan osjećao veoma rđavo. Zamolio sam stoga vlasnika hotela, da mi preporuči dobrog liječnika za unutarnje bolesti. Spomenuo mi je Dra. d'Archambaulta, koji da je navodno veoma poznat. Bio sam danas kod njega. Poznati gospodin doktor nije na mene učinio nikakav ugodan dojam. Morate znati, da prema liječnicima osjećam praznovjernu nesklonost. Obraćam se rado samo na takve liječnike, koji u pacijentu vide čovjeka, i to čovjeka koji trpi, a ne nekakvo ravnodušno Nešto što jadikuje i mora platiti. Zato bih se bio tako rado obratio na Saligouxa, budući da me je on liječio s ljubavlju i osjećanjem. M. d'Archambault pustio me veoma dugo čekati u prekrasnoj odaji, pojavio se zatim iza zastora i pozvao me kretnjom ruke da uđem. Jedva što sam mu započeo pripovijedati povijest svoje bolesti, kadno me je on prekinuo hladno i s visoka riječima: ‚Da, da, ja to sve znam napamet. Ne trebate se truditi.' Zatim mi je većma sam spominjao različite simptome moje bolesti no što me je ispitivao. Na kraju je napisao svoje propise o liječenju, ustao i rekao mi: ‚Moj gospodine, vaša je bolest neizlječiva, ali s njom možete doživjeti stotinu godina!' Nato sam pročitao propise o liječenju, koji se sastoje od četiri točke: 1. Moram prije doručka i kod ručka uzimati neku naročitu vrstu krede, 2. Četvrt sata prije jela popiti čašu Hauterive, 3. Kupati se u Bargèsu, 4. Izbjegavati golem broj kojekakvih jela. Položio sam honorar na stol i ostavio ga nipošto umiren, bez ikakva povjerenja u njegove propise, te svijestan toga, da nisam posjetio liječnika, koji bi bio djelatan čovjek, već prodavača liječničkih savjeta.

I tako se moje putovanje u Pariz pokazalo može se reći beskorisnim... Najneobičnije je, da me d'Archambault nije čak ni zapitao, kojim se zvanjem bavim i zašto sam postao tako nervozan. Ta jedan bi liječnik morao to ipak znati! Zapitao me je samo za moju narodnost. Na moj odgovor, da sam Rus, izjavio je: ‚Ondje je klima veoma oštra.' No, Bog s njim.

Ostajte zbogom, draga Nadeždo Filaretovna. Kad se ne bih bojao, da kažem kakvu plitkost, onda bih Vas zapitao: Nisam li Vam na teret svojim prečestim pisanjem? Od srca Vas ljubim.

Vaš P. Č.«

Živčano oboljeli misle uvijek, da ih liječnici mogu izliječiti, a uvijek su razočarani, kad se Archambaulti pojave iza zastora

i stresu svojom liječničkom glavom. Petar Iljić bio je više no razočaran, bio je zaprepašten, možda manje liječnikovim riječima negoli svojim ponovnim lutanjem kroz svijet. Braća su putovala preko Firence, a Petar je pisao gospođi Nadeždi pun očaja, neka ona sebi naprosto predstavi, on ide u Rim! Rim će biti strašan; koje li strahovite množine »Sehenswürdigkeiten« — Petar je upotrebio njemačku riječ —, što ih putnik mora vidjeti u Rimu! Da li su doista svi Rusi takvi, pita on sebe? On ide u Rim zato, da bi radio, a ne da naokolo juri s Baedekerom. No u Rimu on ne će moći raditi, to zna već unaprijed! Zašto je baš Rim označio kao adresu svima onima, s kojima se nalazio u dopisivanju! Sada je prisiljen, da putuje onamo. Zašto je ostavio taj miran Clarens? Što će biti od njega, kad Anatol otputuje u Rusiju, a to mora biti naskoro. »Zašto sam otputovao iz Švicarske!« uzvikuje Petar. »Zašto sam pošao u Pariz? Zašto sam ovdje u Firenci? Kako glupo, kako strahovito glupo!«

Tako bolestan čovjek predbacuje sam sebi — a tko je rekao, da zdrav čovjek ne pozna takvih predbacivanja? U tom raspoloženju primio je Petar pismo gospođe Nadežde, koja ga opominje, neka bude odlučan prema Antonini, i nagoviješta, da bi za nj možda bilo vrijeme, da misli na povratak kući.

Petar Iljić je odgovorio, da ona ima potpuno pravo, on bi se morao vratiti kući. Ali kuda bi u Rusiji mogao poći? Ne u Petrograd, gdje stanuje njegov stari otac...

»Vi znate, da je jedan od razloga moje ženidbe bila težnja, da ispunim staru želju srca svog oca. Moj bijeg iz Moskve, moja bolest i moj odlazak u inozemstvo, sve se to moralo pred njim tajiti; pa i sada on još pravo ne zna, što se je dogodilo. Bilo bi mi teško, da mu u lice govorim neistinu, ali bih svakako bio prisiljen, da odgovaram na njegova pitanja o mojoj ženi i zašto živim odijeljeno od nje (on ju je veoma volio), a bilo bi možda opasno, da mu se kaže istina... Bog zna, kako bi ga se to kosnulo. Osim toga mrzim Petrograd, — već sam pogled na njega čini me melankoličnim.«

A Moskva? Moskva bi bila još gore. Volio je Moskvu, doista ju je volio, ali ondje je na svakom koraku stanovao kakav prijatelj ili rođak, a svi su oni očekivali, da će on ponovno preuzeti svoju djelatnost u Konzervatoriju. Poći sada u Moskvu značilo bi izručiti se ludilu...

»Teško je, draga Nadeždo Filaretovna, da Vam opišem strahovite muke, što sam ih u Moskvi prepatio u rujnu. Radilo se samo o jednoj niti, pa da propadnem. Rana je još odveć svježa. Nisam još pripremljen na to, da ponovno nastavim svoj stari život u Moskvi, još sam bolestan, to ne bih mogao podnijeti.

Jedino mjesto, kuda bih doista volio poći, jest Kamenka, ali čak je i Kamenka sada i još za dugo vremena za me zatvorena. Kad je moja sestra saznala sve ono, što me je zadesilo, otputovala je smjesta u Odesu, gdje se nalazila moja žena. Vidim sada, da je bila velika pogreška, što se ona nije ograničila na to, da se porazgovori s mojom ženom, već ju je povela u Kamenku. Moja sestra ima tako dobro, dobro srce i veoma je razborita, ali ovajput je postupala krivo. Premda me ona dobro pozna i premda je smjesta naskroz progledala moju ženu, dala se nevjerojatnim žarom na to, da izmijeni odgoj moje žene, i slala mi pisma, u kojima me je pokušavala uvjeriti, da moja žena zapravo posjeduje mnogo ugodnih svojstava, i da će mi s vremenom postati dobra životna družica. Ja sam joj više puta pisao, da je možda tome tako, da sam ja svemu kriv, da sve posljedice svog nepromišljenog koraka uzimam na sebe, ali je za volju Božju molim, da čak ni ne spominje mogućnost budućeg zajedničkog života s mojom ženom. Ne znam, što je ovajput ušlo u moju sestru. Ona nije mogla nipošto shvatiti, da je moja nesklonost prema mojoj ženi — pa ma kako ona bila neopravdana — bolesno stanje; da me mora ostaviti u miru i da mi ne treba slikati njezina dobra svojstva, već da čak ne bi smjela preda mnom ni spomenuti ženu, koje me ime i sve ono, što je s njom u vezi, tjera u ludilo. Rezultat svega toga bilo je više pisama moje žene upućenih meni, što sam već spomenuo. U njima se ona pokazuje čas lažljiva i zla, čas odana i puna ljubavi, jednom me krivi zbog podlosti i nečasnosti, a onda me opet zaklinje, da joj ne uskraćujem svoju ljubav. Bilo je to strašno.

Moja sestra, koja se nadala, da će povoljno djelovati na moju ženu, postigla je samo to, da se moja žena — koja je s putovanja u Odesu pisala mom bratu, da je vesela i dobre volje i da se u nju zaljubio nekakav pukovnik — da se moja žena sada zabavlja na račun srdačnosti moje sestre, da se sviđa sama sebi u ulozi nesretne žrtve te ni ne misli

na to, da bi otputovala, izjavljujući, da bez moje sestre ne bi mogla živjeti. I tako se sasvim zapleteni položaj zamrsio. Ta žena, koja mi je — i ako ne htijući — nanijela toliko zla, stanuje u kući moje sestre, koju sam ja običavao smatrati svojim utočištem od sviju nedaća i svojim najintimnijim domom! — Ali dosta o ovim žalosnim stvarima.

Vaš P. Č.«

Dragoj Aleksandri Davidovoj nije doista bilo lako, kad se vratila u Kamenku. Prijaznim sestrama one braće, koja su zapala na stramputicu, nije nikada lako, pa premda Aleksandra i nije bila biće, koje je težilo za tim, da mu u svemu bude ugodno, ona ipak sigurno nije očekivala, kad je pohitila u Odesu i uzela pod svoje okrilje zaplakanu ženu svog brata, da je u svoju kuću uvela mòru. Aleksandra nije iz početka progledala, tko je bila ta djevojka; kao sretna supruga i majka iskazivala je napuštenoj Antonini svu svoju sućut. Ta je djevojka plakala tako, da se srce razdiralo! Možda će je malo rastresti kakvo zaposlenje; pa neka uči čitati i pisati malu Natašu Davidovu. Bog zna, kako će još dugo morati čekati na Petra, a ako on dođe, stvar će se možda samo još pogoršati. Djevojka doista nije izgledala kao da joj je dvadeset i osam godina, kako je Petar pisao; sirota mlada žena, koja je obećala, da ne će zahtijevati nikakvih prava supruge, već je obećala, da će se zadovoljiti ulogom sestre! Tko bi mogao djevojku osuđivati zbog toga, što nije mogla održati ovo obećanje? A da se Antonina nije trudila, da to obećanje prekrši, Aleksandra je ne bi smatrala dostojnom imena žene i supruge. Tako je sudila Petrova sestra, a Petar je to znao i bojao se doći kući.

Ali nije dugo ostalo tako. Aleksandra, pa ma kako bila veledušna, gubila je iz dana u dan sve više strpljivost sa suprugom svog brata. Kakva je to ženska? Razlika je plakati ili čitav dan plakati, a onda puštati da te suze kaplju na Natašinu abecedarku i time strašiti dijete, ne govoreći mu ni jedne dobre riječi. No nisu samo suze kapale na te stranice i na pisma, što ih je Antonina pisala; običavala je nokte gristi do krvi, što nipošto nije lijepo izgledalo. Po tome, kako je to činila, kao i po stanju njenih prstiju moglo se vidjeti, da je to bila stara navika, mnogo starija od njezina braka s Petjom. U kuću s djecom ona je jedva pristajala. Kakve li smole, što je Petja, i sâm mučen živcima, uzeo upravo takvu ženu, koja je u svom biću bila još nepostojanija od njega!

Oh, mnogo nepostojanija! Petar je na primjer često patio od živaca, no u svojim je odnosima prema drugima bio uvijek vjeran i viteški, ili je to bio barem do sada. Istina, on se mogao odveć lako osjetiti povrijeđen zbog svake nepovoljne primjedbe o njegovoj glazbi, i od takve je povrede na smiješan način trpio čitave godine. No njegovi prijatelji bili su mu prijatelji za čitav život, a njegova odanost braći i čitavoj obitelji bila je nepokolebljiva u svima životnim olujama. Naprotiv se Antonin život iscrpljivao po njenom vlastitom priznanju u žestokim zadjevicama sa svakim. Ona također nije bila kadra, da se kakve odluke ili zaposlenja drži duže od jednog sata. A Petar je pak bio čovjek, koji je doduše lako ispadao iz kolotečine i bio kadar, da se neumjereno uzruja zbog najneznatnijih malenkosti, no on je bio čovjek rada, čiji se dnevni posao odvijao poput kakve ure, i koji je postao strahovito neraspoložen, ako je taj utvrđeni dnevni raspored bio poremećen. On i Antonina, ta to je bila nemoguća zajednica, a svaki sporazum među njima besmislica... Oprezno ali odlučno započela je Aleksandra ispitivati svoju gošću o njezinim osnovama za budućnost.

No pokazalo se, da Antonini nisu bile na pameti nikakve osnove za budućnost. Kako je veselo priznala, ona je htjela ostati ondje, gdje je bila! Čini se da je bila potpuno uvjerena, da je u Kamenki dobrodošla. A još je gore bilo, što uopće nije znala, gdje bi inače imala boraviti. Sa svojom braćom, sestrama i različitim prijateljicama nije momentano bila u dobrim odnosima, kako je izjavila... »Ah, ne«, rekla je Antonina, »ovdje mi se sviđa, i ja ću ovdje ostati.«

Davidovi su počevši od bake pa do najmlađeg djeteta bili prijazni ljudi, navikli, da sa svojim malim svijetom postupaju prijazno. I tako su muž i žena održali vijećanje, a rezultat je bilo pismo Lava Davidova upućeno Anatolu Čajkovskome u Beč, u kojem je pismu Anatol bio zamoljen, da prigodom povratka kući bezuvjetno dođe u Kamenku i tu žensku odvede njenoj majci u Moskvu.

Lav je inače pisao veoma blaga pisma, ali u ovome je u svakom retku dolazio uzvik »Za Boga miloga!«

XI.
»ONJEGIN« I ČETVRTA SIMFONIJA

Ali Aleksandra Davidova nije pisala svom bratu. Ona nije voljela Petrovu ženu, no to ipak nije umanjivalo njegovu kriv-

nju. Njoj je trebalo vremena, da bi pročistila svoje stanovište. I tako su daljnja četiri tjedna neizvjesnosti bili Petrova kazna. On se bojao vratiti kući i izvrgnuti se predbacivanjima, bojao se Anatolovog odlaska, ali je unatoč tome na sreću započeo postepeno sticati ravnotežu, a napredovanje njegova ozdravljenja slagalo se s napredovanjem njegova stvaralačkog rada. Radio je bez osnove, no ipak je bilo dobro ono, što je pisao. A »Onjegin« je malo po malo dopro tako daleko, da će Anatol moći ponijeti I. čin sa sobom u Rusiju.

A u Moskvi je dvoje ljudi nestrpljivo očekivalo poštu iz Italije: Modest, u čijem je životu glavna stvar bila dobrobit njegova brata, te gospođa Nadežda na Roždestvenskom bulvaru, veoma zaokupljena svojom djecom, poslovima i upravljanjem svoga kućanstva u velikoj palači s pedeset i dvije sobe u zlatu i baršunu; ali njezin su pravi život sada bila pisma Petra Iljića. Kad je njezina zabrinutost zbog njega postala manja, pisala mu je pisma u lakšem tonu, davala mu dobre savjete i saopćivala mu moskovske novosti:

»Molim Vas, Petre Iljiću, budite oprezni, ako morate piti onu strašnu vodu Napulja a pogotovo Firence. Najbolje je, da se uopće ne pije, već uzeti mjesto nje Selters. Ali ako je ipak pijete, onda samo pomiješanu s vinom; pijte uopće malo vina za ručak i za večeru. Nemojte jesti grožđe, a da ga prije niste oprali... Isto tako kao Vi osjećam također i ja nesklonost prema liječnicima i jedva da ikada zovem kakvog liječnika k sebi samoj, no ja imam veliku obitelj, pa sam na taj način gotovo posvuda u Evropi došla u doticaj s liječnicima. Pazite na svoje zdravlje, dragi Petre Iljiću. Vaš život pruža drugim ljudima toliko radosti!

Jučer sam bila u Simfonijskom društvu. Najbolja točka bila je Beethovenova Sedma. Gržimali*) je svirao Prvi koncert Vieuxtempsa. Kad sam nedavno bila u Petrogradu, napokon sam čula Vašu operu ‚Vakula'. Koje li krasote! Kako je lijepa tenorova partija, kako su dražesni plesovi; sve ono lijepo ne može se čak ni nabrojiti! Kazalište je bilo puno. Vi ne slutite, kojom nestrpljivošću očekujem Vaša nova djela!«

U tim opasnim vremenima duševne neuravnoteženosti Čajkovskoga nije gospođa Nadežda propustila ni jedan jedini puta,

*) Ivan Vojtjehović Gržimali (1844—1915), violinist, profesor moskovskog Konzervatorija, koncertni meštar simfonijskog orkestra.

a da ga ne obodri na stvaranje. Nije mu nikada savjetovala, da na neko vrijeme zaboravi na svoju glazbu, u koliko ona ne će da dođe sama od sebe, da se odmori, da potraži razonode, da časka s ljudima. Ne, ona mu je običavala kazivati nešto ispravnije: »Pazite na svoje zdravlje, Petre Iljiću; nestrpljivo očekujem Vaša nova djela«. Sada nije imala nikoga, tko bi joj mogao donositi vijesti o Čajkovskome. U Moskvi je bio Modest, ali ona ga nije poznavala, a Nikolaj Rubinstein nalazio se na turneji po čitavoj Rusiji u korist Crvenoga križa, jer je Rusija bila pod oružjem, a rat s Turskom bolno se približavao svome vrhuncu, berlinskom kongresu. Između gospođe Nadežde i Čajkovskoga izmijenilo se nekoliko pisama, u kojima se raspravljalo o pitanju vjerskih i filozofskih nazora; ona mu je pisala upravo beskrajno dugačka pisma, koja su često bila nejasna do nerazumljivosti. Ona naziva u njima sebe samu »realistom« i »idealističkim materijalistom«, čovjekom, koji vjeruje u čovjeka i u veličinu čovjeka.

Petar Iljić ponio je posljednje pismo gospođe Nadežde na put iz Firence u Beč i čitao ga u vlaku. On bi, kako je pisao, rado smjesta opširno odgovorio, ali sada nema vremena, budući da dovršuje prvi čin »Onjegina«. Valja upisati glasove i taktne crte, da bi Anatol mogao partituru ponijeti sa sobom. Otkako je Petar otputovao iz Rusije, samo je malo govorio o svojim radovima, no kad je napuštao Rusiju, imao je u džepu već gotovu osnovu »Onjegina«, pa čak je i instrumentacija tada već bila definitivno zasnovana. Ono, što je još preostajalo, i čime se bavio u Švicarskoj, bio je većma tehnički posao, a kompozitor se nije nikada običavao potanje izražavati o svojim djelima, kad su ona dosegla ovu završnu stepenicu.

Petar i Anatol doputovali su zajedno u Beč, a onda se rastali. Petar je sada bio sam. Anatol ga je ostavio prije pet dana i otputovao u Moskvu s prvim činom »Evgenija Onjegina« i voznom kartom, koja je bila kupljena posljednjim preostalim novcem od posljednjeg čeka gospođe Nadežde. Nakon toga je Petar otputovao sâm u Veneciju, obuzet zbog samoće melankolijom i strahom. U hotelu ga je dočekao brzojav gospođe Nadežde; on ga je naglo raskinuo u nadi, da je to novčana doznaka, ali brzojav je sadržavao samo radosnu vijest, da su Rusi osvojili Pleven. Petar je poslao gospođi Nadeždi sumorno zahvalno pismo za prijateljsku pažnju i istog dana pisao Anatolu, da troši svojih posljednjih deset lira, a iz Rusije nije dobio

još ništa »osim vijesti o Plevenu«. Prolazio je dan za danom, stigla je slijedeća pošta iz Rusije, no nije donijela nikakve doznačnice. Kaškin je pisao, da su se svi zajednički prijatelji sastali u Rubinsteinovoj kući, da bi čuli partituru »Onjegina«, koju im je Tanjejev*) odsvirao na glasoviru. Muzika je prekrasna, pisao je Kaškin; učinila je na sve slušatelje najjači dojam. Čak je Rubinstein bio oduševljen; i još više, on je olakšano odahnuo, budući da je Petar — jedva prije četiri tjedna — javljao iz Clarensa, da je slomljen čovjek. »Nešto se u meni slomilo«, bio je pisao, »krila su mi podrezana, i ja ne ću više nikada moći letjeti jako visoko. Upravo radim uporno na ‚Evgeniju Onjeginu' i na mojoj simfoniji, ali na instrumentiranju radim tako, kao da su to djela kojeg drugog čovjeka...«

Ali ova muzika, mislili su Rubinstein i okupljeni prijatelji, doista nije rad slomljenog čovjeka! Požurili su do najbliže pošte i poslali mu brzojav, ali ništa, što su mu rekli, nije ga moglo istrgnuti iz njegove melankolije. Bio je u tuđini sam i potpuno bez sredstava! Tužio se Anatolu, da u džepu ima točno još tri lire. A zatim je pisao gospođi Nadeždi i rekao joj, kako se osjeća osamljen, ali nijednom riječju nije spomenuo svoju oskudicu u novcu. Stidio se da uvijek iznova jadikuje, no on ne može pred njom zatajiti ništa. Kako samo može muškarac njegovih godina biti tako slab i bezuman, da u čarobnoj Veneciji sjedi čitav dan i kuka i jadikuje, mjesto da hoda naokolo i uživa sve one ljepote.

»Unatoč tome radim već drugi dan na simfoniji, i čestito radim. Taj će rad postepeno potisnuti iz mog srca čežnju za mojim dragim bratom. Brzojavio mi je iz Kamenke, da se sve dobro razvija, i da moja žena napokon ostavlja moju jadnu sestru. Sestra me je jučer obradovala dugačkim pismom, u kojemu priznaje, da mi isprva nije mogla dugo oprostiti, što sam razorio ne samo svoj život, već također i život jedne nedužne žene, koja ljubi. No sada je uvidjela, da to nije nikada bila ljubav, već samo želja za udajom.

*) Tanjejev je bio najdarovitiji učenik Čajkovskoga, pristaša klasičnog smjera i neumoran istraživalac kontrapunkta. Nazivaju ga »ruskim Brahmsom«. Bio je kompozitor, pianist i dirigent. Rođen je 1856., g. 1878. postao je profesorom moskovskog Konzervatorija, a 1885.-89. bio je njegov direktor. Umro je 1915.

Isto mi piše moj svak. — Ostajte zbogom, draga Nadeždo Filaretovna.

Vaš P. Č.

PS. Nisam od Vas primio još nikakvo pismo.«

Dodatak je značio tihu ali neizbježivu aluziju. Gospođa Nadežda ne bi mogla posumnjati, što je time bilo mišljeno. Unatoč tome to je bilo suvišno; istog dana, kad je odaslao ovo pismo, došao je spas. Petar je to smjesta priopćio Anatolu: »Bože moj, što bih ja započeo bez gospođe von Meck! Primio sam od nje pismo s doznakom; poslala mi je za jedan mjesec toliko kao za dva, a uz to pismo od osam stranica, ponovno filozofskog sadržaja, ali mnogo jasnije i s boljim izražavanjem negoli u prvom pismu. Neka bude tisuću puta blagoslovena!«

Petrovo se raspoloženje hitro poboljšalo. Nesamo da su mu džepovi bili puni novaca, a srce puno iskaza ljubavi gospođe Nadežde, već se i sreća još jedne vrste nalazila na putu prema njemu: Modest i njegov gluhonijemi učenik dolazili su iz Rusije, da mu se pridruže i da možda provedu s njim zimu u Italiji. Petar je sam pokrenuo tu stvar prije osam dana, još prije svog odlaska iz Beča. Jedva što je Anatol bio otputovao, Petar je sjeo i napisao pismo gospodinu Conradiju, ocu pitomca njegova brata, te mu je uvjerljivošću očajnika objasnio, kakav je blagotvoran lijek sunce Italije za slabunjavu djecu. Posljedica je bila Modestov brzojav u Veneciju: »Osvojio si Conradija, dolazimo naskoro.«

Kad je Petar saopćio tu veselu vijest gospođi Nadeždi, nazvao se »nevjerojatno sretnim«. A za vrijeme čitava života ovog čovjeka sreća je uvijek vodila do istog rezultata: do snažnog ispoljavanja u glazbi. Mali trenutak mira, malo oslobođenje od briga i sitnih neprilika i ugodno očekivanje, — i već je Petar Iljić bio ispunjen glazbom, dršćući pod težinom njenog obilja i gotovo se gušeći od poriva, da je dade iz sebe i stavi na papir. Preduslovi za stvaralačko raspoloženje kod svakog su umjetnika drukčiji. Jedan piše u okovima bijede i duševnom slomu pjesmu, preplavljenu djetinjski-nebrižnom vedrinom, dok drugi stvara za novac i samo za novac kakvu simfoniju, u kojoj većma odjekuje šum anđeoskih krila negoli zveket zlatnika. Kod Čajkovskog je preduslov za muzičko stvaranje bio uvijek i svagda isti: osjećaj voljkosti, sigurnosti i mira. Nadežda von Meck je to znala; ona je to shvatila odmah u početku, i zato potomstvo blagosilje njezino ime. Ona je

trebala glazbu Čajkovskoga za sebe samu, a željela je, da svijet zajedno s njom bude dionik te glazbe; no ona nije stavljala na skladatelja nikakve kušnje, nije tražila da on dokaže svoje zasluge, nije primjenjivala umjetno podbadanje posredstvom neizvjesnosti i straha. Ne, ona je govorila i ponavljala uvijek i neprestano: »Ja sam Vaš prijatelj. Ja Vam dajem novaca. Na mene se možete zanijeti. Budite potpuno bez brige i imajte povjerenja, Petre Iljiću; smatram milošću sudbine, što mogu biti zaštitnicom velikog čovjeka.«

Dva dana nakon što je primio njezino dugo srdačno pismo s doznačnicom, dva dana nakon što je primio vijest o dolasku Modesta, saopćio je Čajkovski gospođi Nadeždi svoju sreću i dodao: »Radim u svijetlom oduševljenju na našoj simfoniji. Prvi stavak je gotovo dovršen. Smijem ustvrditi sa sigurnošću, da je to najbolje, što sam ikada napisao.«

A idućeg joj je dana pisao:

»*Venecija, 21. prosinca 1877.*

Nisam samo marljivo radio na instrumentiranju n a š e simfonije, već sam potpuno uronio u taj rad. Još nikada me nije koje moje orkestralno djelo stajalo toliko truda, ali također se još nikada nisam dao na kakav posao s toliko ljubavi. Laćajući se ovog posla doživio sam ugodno iznenađenje. Isprva sam većma radio zato, što je ipak jedamput valjalo simfoniju dovršiti, pa ma kako mi to bilo teško. Ali malo po malo obuzimalo me oduševljenje, i sada mi je teško da se otkinem od rada. Cijenjena, draga Nadeždo Filaretovna, možda se varam, ali meni se čini da ova simfonija nije nešto sasvim obična, da je ona najbolje, što sam ikada napisao. Kako se radujem, što je to n a š a simfonija, i što ćete Vi prigodom slušanja znati, da sam kod svakog takta mislio na Vas. Da nije bilo Vas, da li bih je ikada dovršio? U Moskvi, kad sam mislio da je sa mnom sve svršeno, bio sam na prvi nacrt napisao slijedeći natpis, što sam ga zaboravio, a koji mi je došao pred oči tek sada, kad sam se ponovno latio posla: ‚Želim, da se u slučaju moje smrti ovaj svezak preda gospođi Nadeždi Filaretovnoj von Meck.' Htio sam da rukopis mog posljednjeg djela počiva u Vašim rukama. A sada ne samo što živim i što sam zdrav i čio, već se mogu — zahvaljujući Vama — potpuno posvetiti svom radu, i to svijestan toga, da pod mojim perom nastaje djelo koje, kako mi se čini, ne će pasti u zaborav. Ali možda se

također i varam; svojstvo je svakog umjetnika, da se ovako oduševljava svojim posljednjim djelom. Draga prijateljice, nemojte mi zamjeriti, ako Vam do završetka ovog posla budem pisao rjeđe i kraće. Rad me toliko umara, da mi je navečе teško čak i čitati, a oči me bole. Do viđenja.

U ljubavi i dubokoj odanosti

P. Č.«

Kao kruna čitavog ovog blaženstva (nitko ne bi mogao ustvrditi, da je Čajkovskoga bilo teško zadovoljiti!) stigle su od kuće daljnje dobre vijesti.

»Jučer sam primio od svog brata Anatola pismo, koje me je nadasve umirilo. U Kamenki me vole isto toliko kao i prije; uslijed toga se osjećam potpuno utješen. Ta ja sam se uvijek bojao, da ondje ne osjećaju za mene ništa drugo no samilost, a to me je veoma boljelo. U posljednje vrijeme primam odanle već takva pisma, koja su me veoma umirila; a sve, što mi piše moj brat, vratilo mi je konačno pouzdanje, da su mi svi moji tako beskrajno dragi u Kamenki sve oprostili i shvatili, da sam postupao u nekoj vrsti zaslijepljenosti, i da je moja krivnja bila nenamjerna. Moja žena još je ondje. Izrazila je mom bratu želju, da bi postala dobrovoljna bolničarka. Moj brat će uznastojati, da to omogući. Ne ću ulaziti u pojedinosti, ali sve, što s a d a čujem o njoj, djeluje posve umirujući na moju savjest.

Danas sam se već latio druge polovice drugog stavka simfonije. Posao je od sata do sata lakši. Unatoč prekida nadam se, da ću sve dovršiti do Nove godine (po starom kalendaru).«

Međutim je gospođa Nadežda bila u Moskvi zaokupljena svojim vlastitim brigama. Pisala je, da prosinačko vrijeme nije dobro podnijela; nahladila se i morala za vrijeme koncerata Simfonijskog društva neprestano kašljati. — Nakon filozofskih pisama sada su Petru stala stizati druga pisma, sasvim posvećena muzici i muzičkoj kritici. Kritika nije bila nikada jaka strana Čajkovskoga; čak i s nadmoćnoga gledišta kasnijih pokoljenja izaziva zastarjela i preživjela muzička kritika kadšto potresan dojam. Kako je samo moguće, pitamo se mi, da su ovi veliki muževi pokazivali upravo jadno neshvaćanje jedni prema drugima? Kako je i zašto jedan Čajkovski, slušajući divno odsviran »Kas Walküra« ili prolazeći s kojim prijateljem za glasovirom partituru posve nove Brahmsove simfonije, mogao

biti tako slijep i tako zadovoljan sa samim sobom? Više negoli svaki drugi čovjek čini se da umjetnik-stvaralac trpi na pomanjkanju mira i objektivnosti; možda je to kod tako skrajnjeg idealista kao što je bio Čajkovski nedostatak njegove vrline. Među njegovim suvremenicima bilo je nekoliko skladatelja, koji su umjeli pisati i dobru glazbu kao i dobre kritike, — Schumann, Berlioz i onaj orijaš, kojega je Petar napadao na tako tvrdokoran način, premda bez žara zavisti:

»Kakav li je Don Quichote taj Wagner!« pisao je Čajkovski ženi, koja će ga razumjeti. »Zašto se toliko trudi jureći za nemogućim, kad ima na raspolaganje tako golemu nadarenost, sa kojom bi, kad bi se samo njoj predao potpuno i kad bi htio slijediti svoje prirodne sklonosti, mogao dočaravati čitavo more muzičkih divota? Po mome mišljenju Wagner je rođen za simfoničara. Taj čovjek ima genijalan talenat, ali njegov je cilj njegova propast, njegovo nadahnuće skučava teorija, — teorija, što ju je on sam sebi izmislio i koju želi ostvariti pod svaku cijenu. U lovu za realnošću, istinitom vjernošću i racionalizmom u operi on potpuno gubi iz vida glazbu, koja u četiri njegove posljednje opere većinom blješti svojom odsutnošću. Jer ja ne mogu nazvati muzikom one kaleidoskopske šarene glazbene komadiće, koji nepopustljivo slijede jedan za drugim, a da ne vode ni do čega, i ne dopuštaju čovjeku da se odmori na bilo kakvom lako shvatljivom muzičkom domišljaju. Nema ni jedne jedine široke, zaokružene melodije. Pjevač ne dobiva ni jedan jedini puta slobodu. Čitavo vrijeme mora juriti za orkestrom u neprestanoj brizi, da ne propusti ni jednu jedinu od svojih malih nota, koje međutim u partituri nemaju većeg značenja negoli koja malena nota, namijenjena četvrtom rogu. Ali nema nikakve sumnje, da je on divan simfoničar.

Hoću dokazati jednim primjerom, koliko visoko stoji on kao simfoničar nad skladateljem pjesama i opera. Vi ste svakako čuli na koncertima njegov znameniti ‚Kas Walküra'. Koje li snažne, divne slike! Čovjek gleda pred sobom te divlje gigantske ratničke djevice, što na svojim nebeskim hatima jure s grmljavinom i tutnjavom. Ovo djelo postizava u koncertnoj dvorani uvijek silan dojam. U kazalištu pak, pri pogledu na pećine iz ljepenke, na oblake iz krpetina, na ratnike što se u pozadini žure preko pozornice, a konačno i uslijed jadnog kazališnog neba, koje bi nam imalo dočarati beskrajnost nebeskih visina, ova glazba gubi svu svoju slikovitost. Kazalište dakle ne produbljuje dojam, već djeluje poput čaše hladne vode.

Nadalje ne razumijem i nikada nisam mogao razumjeti, zašto se ‚Prsten Nibelunga' smatra književnim majstorskim djelom. Kao drevna pučka bajka možda, ali kao libreto nipošto. Svi ti Wotani, Brünhilde, Fricke i tako dalje u tolikoj su mjeri nemogući, u tolikoj mjeri neprirodni, da je čovjeku teško, da s njima osjeća kao sa živim bićima. A kako je malo radnje u njegovim operama! Ravnih četrdeset i pet minuta Wotan predbacuje Brünhildi zbog njezine neposlušnosti. Koje li dosade! Pa ipak — koje li množine začudno snažnih i lijepih pojedinačnih domišljaja čisto simfonijske naravi!«

Postojala je u muzici jedna stvar, koja je Čajkovskoga nagonila u pravo bjesnilo, kad se god s njom susreo; on je to nazivao novom naklonošću, da se melodija prekine upravo u onom trenutku, kad se je potpuno razvila, a to je naročito izrazito nailazio kod Brahmsa. Budući da je melodija bila najveća snaga Čajkovskoga, on je naravski vjerovao u nju čitavim srcem; ako mu je pala na um kakva melodija, on je uživao u njoj i brinuo se za to, da je također može uživati i slušatelj; on se tako reći vinuo na leđa melodije i dao se zanesen ponijeti njome. No što su radili ti Nijemci, koji su pjev neprestano silom stješnjavali u tehnički razvoj, a ljepotu žrtvovali snazi i zbijenosti!

»Jučer sam prošao s Kotekom novu simfoniju Brahmsa, skladatelja, kojega u Njemačkoj hvale do nebesa. Ne shvaćam snagu njegove privlačivosti. Prema mome mišljenju on je tmuran, hladan i pun težnje da bude dubok, ne posjedujući međutim pravu dubinu... Mislim, da sada stupaju na pozornicu Francuzi; oni sada imaju mnogo snažnih talenata. Nedavno sam čuo Delibesovu, na svoj način genijalnu glazbu baleta ‚Sylvia'. Ovu sam krasnu glazbu poznavao već prije u glasovirskom izvatku, ali u vanredno lijepoj interpretaciji bečkog orkestra, ona me je naprosto oduševila, pogotovo prvi dio. Moje ‚Labuđe jezero' je prema tome ništa. Uopće me posljednjih godina nije ništa tako očaralo kao ‚Carmen' i Delibesov balet... No možda će i Rusija reći novu riječ...«

Sve je to za gospođu Nadeždu bilo balzam. Ona će mu to reći, ali tek pošto je dan kasnije pročitala drugu polovicu

pisma. U Beču se davao veliki simfonijski koncert, no Čajkovski je bio ostao kod kuće, premda je time propustio Schumannovu Treću simfoniju, koju je tako jako volio...

»Bojao sam se, da bih mogao susresti nekoliko ovdašnjih muzičara, koje poznajem. Ako me vidi samo jedan od njih, onda bih morao sutra ovdje posjetiti najmanje desetoricu ovdašnjih muzičkih veličina, činiti se prijaznim, zahvaljivati im za pažnju što su mi je iskazali (prošle su godine bez ikakve molbe s moje strane uzeli u svoj raspored moju uverturu ‚Romeo i Julija', koja je međutim bila izviždana) i tako dalje. Kad bih te veličine posjetio i laskao im, to bi bilo veoma korisno za širenje mojih djela u inozemstvu. Ali, Bože moj, kako ja to mrzim! Kad biste Vi znali, kako uvredljivo pokroviteljskim tonom oni susreću kojeg ruskog muzičara! Smjesta im se čita u očima: Premda si Rus, ja sam ipak dobrostiv i ponizujem se toliko, da te počašćujem svojom pažnjom. Bog budi s njima! Prošle sam godine bio prisiljen, da posjetim Liszta. Bio je udvoran toliko, da bi čovjeku moglo pozliti, no s njegovih se usana nije gubio onaj smiješak, koji mi je posve jasno govorio one riječi. Manje sam no ikada u ovom trenutku raspoložen, da se dodvoravam toj gospodi.«

Gospođa Nadežda bila je oduševljena svakom od ovih riječi. Odgovorila je smjesta. Ona ne bi bila nikada vjerovala, da ljudi, koji međusobno nisu povezani vezama krvi i odgoja, mogu biti tako slični u svom ukusu, u svojim osjećajima i naklonostima.

»Dragi moj prijatelju, naši patriotski osjećaji nisu samo iste vrste i iste jakosti, već se oni također i ispoljuju na isti način. Naš osjećaj za glazbu po svom je unutarnjem nagonu sasvim isti, samo su naši nazivi za taj osjećaj različiti. Tek prije nekoliko dana rekla sam Juliji, što mislim o Brahmsu. Rekla sam, da u glazbi volim živahnost i zornost, a suhoparnu teoriju, filozofske propovijedi ili izlaganje muzičkog znanja mrzim; ove pojave mijenjaju muzička djela u vježbe modulacijâ takove šarolikosti, da se čovjeku kod slušanja zavrti u glavi. Brahmsa ne volim, Wagnera ne mogu podnositi; a vjerujem, da ruska glazba napreduje. Francuskoj glazbi ne bih dala jedno od prvih mjesta, kao što Vi činite; Francuzi se tako tvrdokorno drže starog klasicizma, da čak kod sebe samih koče svaki napredak.

No kako se kod nas u Rusiji za posljednjih godina umjetnost divno razvila...!« Gospođa Nadežda pita zatim Čajkovskoga za mišljenje o ruskim skladateljima Borodinu, Rimskom-Korsakovu, Antunu Rubinsteinu i drugima, što ih ona voli više ili manje, a onda završuje riječima: »No Vas, dragi moj prijatelju, obožavam... Pišete, da ste zadovoljni svojom operom ‚Evgenij Onjegin'. Kako bi moglo biti drukčije. Ta mi nismo ipak nikakvi barbari u glazbi (uostalom nismo to samo u glazbi). To je u kratkim riječima moje shvaćanje o našim skladateljima. Ispravite me, ako se varam, Petre Iljiću, ali ne u onome, što se tiče posljednjeg spomenutog imena. O v a mi je ljubav već prešla u meso i krv, ona je dio mene same, ona je za me postala životna potreba; izgubiti Vas značilo bi za mene oboljeti na smrtnoj bolesti duše, izgubiti život u životu.

Kakvim sam oduševljenjem čitala u Vašem pismu također i o Vašoj nesklonosti prema novim poznanstvima i prema ulagivanju kojekakvim veličinama. Bože moj, mi osjećamo u svemu jednako! Mi čak počinjamo iste pogreške!«

Skladatelj je odgovorio gospođi Nadeždi toplom srdačnošću. »Ne mogu Vam čak ni reći, kako me je Vaše pismo jako obradovalo. Meni su sada tako jako potrebni srdačni iskazi prijateljstva, a u Vašem ih dragom pismu ima tako mnogo!« Što se tiče petrogradskih skladatelja, nastavlja Čajkovski, oni su doduše veoma nadareni, ali diletanti: Balakirev, Borodin, Rimski-Korsakov, Musorgski i Kjuj. Potomstvo mu je u tome dalo pravo; »petorica« su doista bili diletanti u smislu otklanjanja profesionalnog glazbeništva u umjetnosti. Bili su diletanti, kakav je prije njih bio Glinka. Ali kakvi diletanti! Imali su talenta i više negoli talenta u preobilju. Njihovo izazovno otklanjanje stare muzičke škole bilo je u očima Čajkovskoga naravski grub porok; oni su bili poput djece, koja su uvjerena, da je igranje mnogo važnije negoli učenje.

»B o r o d i n?« započinje Čajkovski. »Pedesetgodišnji profesor kemije na liječničkoj akademiji. Svakako talenat, pa čak i jak talenat: no njegova je tehnika tako nerazvijena, da bez tuđe pomoći ne može napisati nijedan redak... K j u j? Njegova je muzika elegantna, vedra, ali odveć koketna, tako reći zalizana, zbog čega se doduše sviđa, ali naskoro postaje dosadna. To dolazi odatle, što Kjuj nije mu-

zičar, već profesor fortifikacije te time veoma zaokupljen, budući da drži golem broj predavanja u gotovo svima petrogradskim vojničkim školama... Musorgski nadvisuje svojim talentom ostalu četvoricu, no on je niža priroda, koja voli grubost, neuglađena bića, primitivnost. On je prava suprotnost Kjuju. Koketira sa svojom nenaobraženošću, ponosan je na svoje barbarstvo, baca se neobuzdano na stvar u slijepom povjerenju u nepogrešivost svojega genija. No u njega ipak ima zamisli, koje pokazuju istinsku nadarenost i kojima nedostaje ništa od praiskonske snage.«

Oštar sud Čajkovskoga o »petorici« ne valja nipošto svesti možda na osobnu nesklonost; njegovi odnosi prema njima bili su prijateljske naravi, kao što smo već spomenuli. Ali između njegove gotovo ženski osjetljive naravi i muževnog, silovitog genija Musorgskoga zijevao je nepremostiv jaz. Potomstvo poznaje istinu — da su obojica skladatelja tražili a također i pronalazili lijepo. Kakvo li su rasipanje snaga ovi muzički ratovi! uzvikujemo mi. Možda oni ipak nisu bili samo rasipanje. Narav poput Musorgskoga trebala je borbu kao poticaj za stvaranje, kao vidljivog neprijatelja. A Čajkovski — no ono, što je trebao Čajkovski, to već znamo. On bi svoju glazbu bio pisao u svakom vremenskom razdoblju; usred kojeg mu drago umjetničkog rata njegov bi individualizam i njegov umjetnički eklekticizam ostali tvrdokorno neutralni, tvrdokorno pobjednički. Na samom bojnom polju on nije čeznuo za oružjem već za mirom, te je bez milosrđa i bez stida bježao onamo, gdje se mogao naći mir.

Bilo je to dugačko pismo, što ga je pisao gospođi Nadeždi o »petorici«. Pošto je dovršio s Musorgskim, prešao je na Balakireva, vođu, i po mišljenju Petra Iljića najveću ličnost ovoga kruga:

»On je nažalost ušutio još prije no što je mnogo stvorio. On posjeduje golem talenat, koji je međutim propao uslijed izvjesnih kobnih okolnosti, koje su ga učinile nekom vrstom monaha, nakon što se je bio dugo vremena isprsivao svojim bezvjerstvom. Sada jedva još napušta crkvu, posti, moli se, kleči pred svetim moćima, i to je sve što radi. Unatoč svojoj golemoj nadarenosti on je počinio mnogo nevolje. Tako je upropastio Rimskog-Korsakova uvjerivši ga, da je učenje štetno...

Oni su sve do najdublje srži okuženi strahovitim precjenjivanjem sebe samih i čisto diletantskim uvjerenjem o svojoj nadmoći nad čitavim ostalim muzičkim svijetom.«

Rimski-Korsakov je izuzetak, priznaje Čajkovski. Već je sa trideset godina bio skladatelj na glasu, ali je uvidio, da dalje ne može bez temeljita poznavanja glazbene teorije, harmonije i kontrapunkta, pa se je prije četiri godine obratio Čajkovskome za savjet i pomoć... Petar Iljić pripovijeda gospođi Nadeždi danas već u povijesti glazbe dobro poznatu činjenicu o odvažnom skoku Rimskog-Korsakova u najuporniji studij glazbe, koji se započinjao najelementarnijim počecima. Za vrijeme jednog jedinog ljeta napisao je mladi čovjek šezdeset i četiri fuge, koje su se u svom stilu pokazale bez pogreške — kaže Čajkovski — ali obrat je bio prenagao. »Kratko nakon toga pojavila se njegova simfonija i njegov kvartet. Oba su djela puna doskočica i odlikuju se, kako ste Vi veoma ispravno primijetili, suhoparnom sitničavošću. On je očigledno proživljavao krizu, a teško je reći unaprijed, kako će se ta kriza završiti. Ili će iz njega proizaći velik majstor, ili će definitivno utonuti u kontrapunktističke lakrdije.«

Iz krize je proizašao velik majstor; veoma je zanimljivo, da Rimski-Korsakov potvrđuje u svojim uspomenama izjave svog učitelja i gospođe Nadežde. U kvartetu, kaže Rimski-Korsakov, sjeo je između dvije stolice; okušavao se u kontrapunktističkim smicalicama, pa premda su one uspijevale kao muzičke doskočice, one nisu bile muzika. »Tehnika mi nije još bila prešla u krv i meso«, piše on.

Ova dugačka pisma o muzici i o životnim nazorima kao i bezbrižan život bili su blagotvorni za Petra Iljića. Možda je gospođa Nadežda to osjećala i stavljala svoja pitanja u namjeri, da Petra dugim pisanjem pisama odvrati od njegovih ličnih nevolja. Nakon nevoljkosti u Beču Čajkovski se više nije usuđivao da ostane sam, pa je pozvao iz Rusije svog slugu Alekseja Sofronova, a na sveopće začuđenje taj je neuki čovjek bez mašte našao bez ikakvih nezgoda put od Moskve do Venecije. Četrnaest dana u Veneciji bilo je za Petra Iljića više negoli dosta, pa čak i s Aleksejem kao pratiocem (obojica su išli posvuda zajedno). »Ove mletačke ruševine!« uzvikuje skladatelj gospođi Nadeždi iz Milana, kuda je bio pobjegao. Pa onda prazan hotel, gdje su samo on i Aleksej bili gosti! Jedina mu je utjeha njegovo dobro zdravstveno stanje, što ga velikim

dijelom zahvaljuje simfoniji. »Rad me je veoma obodrio. Kad sam saznao, da Modest dolazi ovamo i zadubio se u rad, postao sam odjednom posve miran. Sada su gotova tri stavka. Ne znam, da li će moje oduševljenje o mom posljednjem radu potrajati duže, no meni se baš čini, da su ta tri stavka kruna mog čitavog muzičkog djela. Da li čitate između redaka, kome zahvaljujem, da sam mogao pristupiti ovom poslu? Moram li Vam reći, da je moja zahvalnost bezgranična i duboko iskrena? Radije ne ću reći ništa. To je i onako tako jasno.«

U Milanu je Čajkovski čuo Marchettijevu operu »Ruy Blas«. Muzika je bila ugodna, ali debeli i nespretni pjevači pobudili su u njemu zabrinutost zbog njegove vlastite opere »Evgenij Onjegin«.

»Gdje ću naći onu Tatjanu, koja je Puškinu lebdjela pred očima, i koju sam pokušao prikazati u glazbi? Gdje je interpret, koji se samo donekle približavala idealnom Onjeginu, tom hladnom dandyju, koji je do srži društveno korektan? Gdje ćemo naći Lenskoga, osamnaestgodišnjeg mladića s gustom kovrčavom kosom i neobuzdanim bićem mladog pjesnika Schillerove vrste? Kako će sladunjavo izgledati Puškinova dražesna slika na pozornici s njenom šablonom, njenom glupom svagdašnjošću, njenim veteranima i veterankama, koji se bez ikakva osjećaja stida upinju, da bi prikazivali šesnaestgodišnje djevojke i golobrade mladiće! Mnogo je ugodnije pisati instrumentalnu glazbu: čovjek ne doživi tako mnogo razočaranja. Što sam sve morao pustiti da me snađe prigodom insceniranja mojih opera, a pogotovo ‚Vakule'!«

Iz Milana otputovao je Petar Iljić u San Remo, da ovdje sačeka dolazak Modesta i njegova pitomca. Kao uvijek, tako je i sada proživljavao ružne dane, dok se nije prilagodio nekom novom mjestu; isprva je bio odsjeo u nekom velikom pomodnom hotelu i ogorčeno poslao gospođi Nadeždi popis cijena za sobe i jelo. Povrh toga bilo je Petrovo ogorčenje tako veliko i zbog toga, što je, došavši prekasno k stolu na večeru, zapao u gomilu od najmanje stotinu otmjeno odjevenih dama i gospode, koji su upravo napuštali blagovaonicu i mjerili ga od glave do pete, po čemu se neporecivo prepoznavala engleska uznositost. Okolnost, da su to bili Englezi, bila je dovoljna, da ogorči svakog Rusa koji je držao do sebe. Ta zar nije upravo

jedan Englez — zloglasni, podmukli Disraeli — na berlinskom kongresu onako nemilosrdno gazio po Rusiji?

Sav taj gnjev i lutanje po San Remu u teškoj potrazi za ugodnijim obitavalištem natjerali su skladatelja u divlju zdvojnost i bolnu čežnju za domom.

»Zašto je mene«, uzvikuje on gospođi Nadeždi, »kakva jednostavna ruska krajina, šetnja u ljetu na ruskom ladanju kroz polja i šume ili naveče u stepi dovodila u takvo stanje, da sam se bacao na zemlju, klonuvši od navale ljubavi prema prirodi, uslijed onih neizrecivo slatkih i opojnih osjećaja, što ih u meni bude šuma, stepa, potok, selo u daljini, skromna crkvica, ukratko sve ono, što sačinjava oskudnu a tako blisku rusku krajinu? Zašto?«

Ali njegova je domovina za nj zatvorena, kaže dalje Petar. A kad je napokon našao u San Remu boravište što ga je zadovoljavalo, smijao se svojoj pretjeranoj melankoliji: »Ja sam kao stara Ilsebil u Puškinovoj bajki; što više razloga imam, da budem sretan i zadovoljan, to sam nezadovoljniji! No kako ste Vi sada moj najbolji prijatelj, draga Nadeždo Filaretovna, mogu li onda postupati drukčije negoli Vam saopćiti sve, što se zbiva u mojoj neobičnoj bolesnoj duši?«

Na ovo pitanje ima samo jedan odgovor, a Petar Iljić ga pozna. Nikada, nikada ne bi on mogao priznati gospođi Nadeždi duboku, praiskonsku bol, koja je temelj svoj njegovoj nevolji. Takva se priznanja ne mogu povjeravati ženama. Aleksandra to zna, ali Aleksandra je njegova sestra i posjeduje obzirnost sestre. Još jedna žena znade to; oh, kad to ona ne bi znala! Dao Bog, da se ta glasina nikada ne proširi po Moskvi i da ne dođe do one druge žene, koja ga ljubi tako slijepim, promašenim povjerenjem!

XII.

BORBA S »POGLAVICOM«. »ONJEGIN« DOVRŠEN. GOSPOĐA NADEŽDA PITA O LJUBAVI

Tako je Čajkovski bježao pred svojom sablašću iz grada u grad, iz dana u dan; a iz Moskve u Švicarsku, iz Švicarske u Beč, iz Beča u Pariz, u Veneciju, Milano, San Remo nepopustljivo ga je progonila sablast. No on je pritom sve to vrijeme radio na »Onjeginu« i na Četvrtoj simfoniji, a u satima,

u kojima se nije osjećao dorastao trajnim naporima, pisao je pjesme i kratke komade za glasovir. A zatim se početkom nove godine 1878. pojavila nova, ovaj puta stvarna poteškoća, koja nije imala nikakve veze s Antoninom ili kakvom ženom.

Petar je sada bio već tri mjeseca u tuđini, a njegov svijet kod kuće nije ga na sreću smetao, što je izgledalo u toliko neobičnije, budući da on u tome svijetu nije bio nikakva neznačajna pojava. O njemu je ovisio moskovski Konzervatorij i čitava ona Rusija, koja je ljubila glazbu; ako su mu unatoč tome bile priuštene duge ferije, onda je to valjalo zahvaliti uplivu Nikolaja Rubinsteina, jer je Rubinstein bio jedan od onog malog broja ljudi, koji su poznavali okolnosti.

Za Čajkovskoga Rubinstein nije bio predstavnik unutarnjeg zakona, već vanjskoga; Rubinstein je značio javno mnijenje, svijet, odgovornost, namještenje. On je predstavljao ono, što mora preuzeti na sebe jedan muškarac, ako se želi nazivati muškarcem, a okolnost, da je »poglavica« bio tiranin, a Petar Iljić po svom temperamentu nije bio kadar ni za kakvu osobnu odlučnu borbu, davala je Rubinsteinu potpunu premoć nad skladateljem. Ako je Rubinstein zapovijedao, Čajkovski se morao pokoravati; tu nije bilo nikakva izbora. I tako je Čajkovski podučavao čitavih jedanaest godina teoriju glazbe na Rubinsteinovu Konzervatoriju, dvadeset i šest sati tjedno! Nijedan čovjek, koji nije bio pravo čudo i tegleća životinja, ne bi uz ovakav način života mogao napisati četiri simfonije i tri opere, ostavivši sasvim po strani tucete pjesama, kraćih djela kao i Nauku o harmoniji, koja se pokazala od velike vrijednosti za Konzervatorij. Rubinstein je svakako bio sebi toga svijestan, a znao je i to, tko je držao bič u ruci — dok se na poprištu nije pojavila Nadežda von Meck.

Ali sada, imajući za leđima tako moćnog i iskreno naklonjenog prijatelja, mogao je teško zaposleni potčinjeni Čajkovski sebi dopustiti, da se jednom udobno zavali i nešto potanje promotri »poglavicu«, kako su u moskovskom Konzervatoriju svi nazivali Rubinsteina. Na želju gospođe Nadežde Čajkovski joj je iz San Rema saopćio svoje otvoreno mišljenje o Rubinsteinu:

»Nikolaj Rubinstein nije sasvim onaj junak, kakvim ga kadšto smatraju. On je neobično nadaren čovjek, pametan, premda malo naobražen, jake volje, okretan. No za nj je kobna njegova strastvena žudnja za tim, da mu se ljudi dive, i njegova upravo djetinja slabost za svako iskazivanje podređenosti i poniznog laskanja. Njegove sposobnosti administratora i organizatora kao i njegova spretnost u postupanju s mogućnicima ovoga svijeta upravo zadivljuju. On nipošto nije neka plitka narav, ali je takav dijelom postao uslijed besmislenog obožavanja i divljenja, što ga okružuje. On ne trpi nikakva protivurječja. Njegov despotizam često jako ogorčuje. On se ne stidi, da prema bespomoćnim i neotpornim ljudima nastupa sa svojom moći i snagom. No ako se jedamput namjeri na otpor, onda smjesta popusti, ali se ipak ne ustručava od spletkarenja. Svi njegovi nedostaci posljedica su njegove luđačke gladi za vlašću i njegovog nemilosrdnog vlastoljublja. Ali s druge strane, Nadeždo Filaretovna, koliko je on usluga iskazao glazbi! Radi tih zasluga može mu se sve oprostiti. Reklo se što mu drago o njegovom Konzervatoriju, koji je bio ponešto neprirodno usađen u moskovsko tlo, ali on je ipak izvor zdravih nazora na glazbu i dobrog ukusa. U pogledu muzike vladala je prije dvadeset godina u Moskvi pustoš. Često se ljutim na Rubinsteina, ali kad pomislim na to, koliko je on uradio u neumornom poslu, onda sam razoružan. Svakako je prije svega težio za tim, da zadovolji svoju taštinu, ali to je bila taština vrijedna pohvale. Ne smije se također zaboraviti, da je on upravo izvrstan virtuoz na glasoviru (po mome mišljenju prvi u Evropi) i veoma dobar dirigent.

Moji odnosi prema njemu veoma su neobični; ako se malo napije, onda je prema meni pretjerano srdačan i predbacuje mi bezosjećajnost i pomanjkanje ljubavi prema njemu. A u trijeznom stanju susreće me izrazito hladno. Veoma voli da mi dade osjetiti, kako ja sve zahvaljujem njemu. Zapravo se nešto malo boji, da sam ja povrijeđen. Budući da sam ja uopće veoma suzdržljiv, on sebi kadšto umišlja, da ja radim na tome, da bih postao ravnatelj Konzervatorija! Pokušavao je više puta, da me ispita o tome, a kad sam mu objasnio, da bih više volio postati prosjak negoli ravnatelj, budući da mome biću nije ništa stranije od takve djelatnosti, on se onda umirio ali ne za dugo. Premda je od naravi vanredno pametan, on postaje slijep, gluh i djetinjast čim ga obuzme bojazan, da bi netko drugi mogao oteti njegov položaj prvog muzičara Moskve.«

Jedva je Čajkovski odaslao ovo pismo, kadno mu je Aleksej sav se sjajući saopćio, da je došla pošta iz Rusije, i predao mu pismo u velikom službenom omotu, koji je nosio pečat vlade. Petar Iljić otvorio ga je prestrašena srca, pročitao i spoznao smjesta, tko se krije iza toga.

Kratko prije njegova odlaska iz Rusije u jeseni bilo mu je ponuđeno, da zastupa Rusiju na pariskoj Svjetskoj izložbi, koja je imala biti otvorena 1. siječnja 1878. Čajkovski je — da bi izbjegao teretu otklona — odgovorio izmičući i ukazujući na svoj loš financijalan položaj, te je smatrao, da je stvar time dokrajčena. A sada u San Remu, nakon četiri mjeseca, primio je odjednom saopćenje, da ga je Ministar financija imenovao predstavnikom Rusije s honorarom od tisuću franaka mjesečno, da je njegova zemlja ponosna na to, što mu može pružiti čast ovakvog imenovanja, te da ima smjesta otputovati u Pariz i ondje ostati osam mjeseci!

Da je bio osuđen, da mora biti do izlaska sunca obješen, Petar Iljić ne bi mogao biti jače zaprepašten. Pa to će biti pravi Babilon, jadikovao je gospođi Nadeždi, a on luđak u tom Babilonu. Već sama pomisao na to, da se ima upravitelju ruskog izložbenog odbora u Parizu »staviti na raspolaganje, upoznati se sa svima muzičarima, pismeno i usmeno općiti sa svima izlagačima, povlačiti se po banketima i muzičkim večerima, nemati vremena za pisanje (jedino oružje protiv moje bolesti!) — sve to nadilazi moje snage i čini me bolesnim!«

Službenom pismu bio je priložen upitni arak, dugačak pet stranica, razdijeljen u rubrike A, B i C: Koji bi ruski orkestar mogao biti poslan u Pariz? Koliko bi koncerata priredio itd. itd. Ta zar on sam nije imao već dosta posla, svog vlastitog posla, zar da na osam mjeseci stavi u stranu »Onjegina« a također i Četvrtu simfoniju? Osam mjeseci! To bi značilo sada, kad se nalazio na vrhuncu stvaranja, da ova djela zauvijek uništi. Što je sebi zamišljao Rubinstein provodeći ovu osnovu, jer se samo Rubinstein, spretan i stvaran kao uvijek, mogao kriti iza ove veoma spretne i stvarne ponude od tisuću franaka mjesečno.

Mogli su mu isto tako ponuditi položaj ministra financija! No, da su ga baš zamolili za kakav muzički komad s mnogo buke i zvučnih trublja, namijenjen izložbi, on bi to mogao napisati, pa ma koliko se u sebi tome i opirao. Ali ovo! Pa i pomisao na to, da je položaj Rusije bio u Evropi skrajnje nepovoljan, nije mu pružala nikakva olakšanja. Prevarena od Engleske politikom Disraelija a od Njemačke politikom Bismarcka, Rusija nije bila započela još nikakvim približavanjem Francuskoj. U Parizu bi ruskog medvjeda ispsikali, kao što su to već prije uradili. Petar je jako dobro shvaćao, da bi upravo s ovog razloga bila njegova rodoljubna dužnost, da posluži ruskoj glazbi u inozemstvu kao krčitelj putova; dosad su to činila jedino braća Rubinsteini. Ali on to ne bi mogao činiti. Ta znao je, da nije bio sposoban za to, on nije bio nikakav trgovac, a isprsivanje i kočoperenje — pravo biće obojice Rubinsteina — bilo mu je potpuno tuđe. Hodao je u mukama po svojoj sobi u San Remu amo tamo, a iz njega se glasno izvijao vječni mučenički krik umjetnika stvaraoca: Ostavite me u miru! Pustite me, da dokaz svoje ljubavi prema domovini ispoljim onako, kako ispoljujem dokaz svoje duše — glazbom, što je pišem!

U čitavom životu Čajkovskoga bio je njegov jedini neprijatelj onaj, koji je ometao njegovo umjetničko stvaranje, pa bio taj neprijatelj ruska vlada, kakav kolega ili žena ili prijatelj, koji mu je križao put prigodom kakve stvaralačke šetnje. Petar je tri dana lutao kroz sunčane ulice San Rema mučen neodlučnošću. Okolnost, da je pomanjkanje snage u odlučivanju poznavao kao svoju bitnu crtu, nije olakšavala njegovu smućenost, smućenost, što je može pravo razumjeti samo čovjek, koji kao Petar Iljić prolazi kroz život i na svaki poziv govori da, a onda čitave sate dragocjena vremena i snage troši na to, da se ponovno izvuče iz stupice. Svijet nije mogao ni slutiti, a čak ni Rubinstein, koji ga je ipak tako dobro poznavao, da se je taj čovjek, tako privlačivo ljubezan na kakvom banketu, poslije svakog javnog posjeta mučio bolnim umorom i predbacivanjem samome sebi. Petar je pisao Anatolu:

> »Nešto sam Ti zatajio, što sada hoću priznati. Od dana Tvog odlaska pa do danas pijem svake večeri prije polaska na počinak nekoliko čašica rakije, a također je i preko dana pijem veliku količinu. Sada ne mogu drukčije. Osjećam se miran samo onda, ako sam nešto malo popio. Odao sam se tom potajnom opijanju u tolikoj mjeri, da mi pruža radost već sam pogled na malu bocu rakije, što je uvijek nosim uza se. Također i pisma mogu pisati samo onda, ako sam štogod popio. To Ti može biti dokaz, da sam još bolestan. U Parizu

bih morao, da se održim u kolotečini, piti od jutra do večeri. Sve su moje nade položene u Modesta. Miran život u društvu, koje mi osvježuje srce, kao i rad, to je ono, što mi je sada potrebno. Ukratko, oprosti mi za ime Božje, ali sada ne mogu putovati u Pariz; ondje ne bih mogao biti od koristi ni sebi samome ni drugima.«

Istog dana pisao je Petar gospođi Nadeždi, ali ne spominjući bocu:

»Da li sam sada malodušan ili mudar, no danas vidim jasno, da ne mogu poći u Pariz. Kad biste me Vi ili moj brat danas mogli vidjeti, rekli biste: ‚Ostaj ovdje!' Danas ću najuljudnije odgovoriti, da sam bolestan i da molim, neka imenuju drugog predstavnika. A zatim ću se tako dugo mučiti, to znam, dok od Vas, od svog brata i sestre ne čujem, da ste odobrili moj otklon. Ali ima još jedno: Da sam prihvatio taj položaj, onda bih mogao izlaziti posvema ili dijelom i bez Vaše daljnje potpore. Ma kako Vi bili dobrostivi i bogati, ipak je svota, što mi je šaljete, kod današnjeg tečaja previsoka. I ta me misao muči; moram uraditi sve što mogu, da ovako dobrostivog, veledušnog i plemenitog prijatelja očuvam od izdataka!...«

Rubinstein se međutim nalazio na turneji kroz Rusiju u korist Crvenog križa i nije još ništa znao o ovom otklonu; on je tako malo pomišljao na mogućnost otklona, da Čajkovskome uopće nije čak ni pisao o čitavoj stvari. No čim je krug moskovskog Konzervatorija saznao za tu novost, u San Remo su poletjeli brzojavni prigovori. Karlo Albrecht je ukazivao na to, da će »poglavica« biti bijesan. Petar je na to sjeo i napisao Rubinsteinu veoma prijateljsko pismo, u kojemu je ukazao na to, da čovjek, koji je i u zdravom stanju neizlječivo plašljiv i koji nije nikakav organizator, ne može iskazati kao predstavnik nikakve dobre usluge svojoj zemlji. Zatim je pisao Albrechtu. »Ostavite me u miru, svi vi tamo!« uzviknuo je.

Kad se »poglavica« vratio sa svoje turneje, grmljavina je započela ozbiljno oriti. Smjesta je pisao Petru i nije pritom štedio ničije osjećaje. Gorko je prekoravao Čajkovskoga, što je otklonio da pođe u Pariz, predbacivao mu kukavičluk, lijenost i težnju, da se dokono grije na suncu i da zvecka s novcem gospođe Nadežde u džepu.

Čovjek može sebi zamisliti, s kakvim je osjećajima Petar

čitao ove riječi. Prije svega ova su predbacivanja bila potpuno neosnovana; otkako je otputovao iz Moskve, Čajkovski je nesamo naporno radio, već također mnogo stvorio. Prvi čin »Onjegina« bio je dovršen, Četvrta simfonija bila je dovršena, i oba su djela već bila poslana u Moskvu. A najgore je bilo, što je »poglavica« očigledno bio pokušao, da na Roždestvenskom bulvaru pomalo odigra grobara. Petar, držeći u ruci Rubinsteinovo pismo, sjeo je i drugom rukom pisao Anatolu:

»San Remo, 20. siječnja 1878.

Jučer naveče primio sam pismo gospođe von Meck, koje me je uzrujalo. Pismo je kao obično i čak više no obično ispunjeno iskazima ljubavi. No ona se u isti čas ponovno tuži zbog neke neugodnosti, koja joj se desila, i premda ne spominje krivca, ja imam — na temelju njenih podsmjehivanja i ironičnih primjedaba, što ih pridaje Rubinsteinu, kao i na temelju nekih drugih aluzija — razloga za zaključak, da je upravo on, Rubinstein, krivac toj neugodnosti. Iz njezina se pisma čak razabire, da ju je Rubinstein posjetio i s njom razgovarao o meni. Iz toga, kao i iz veze ove okolnosti s njegovim pismom razabirem, da ju je Rubinstein posjetio zato, da bi je ponukao, neka mi obustavi svoje novčane pošiljke, budući da se ja time samo privikavam na ljenčarenje itd. Fin gospodin! Fuj, kakva protuha!«

Poglavica je bio pametan, poglavica je poznavao narav Čajkovskoga, a Čajkovski je bio toga sebi svijestan Profesor njegova Konzervatorija kao predstavnik Rusije na pariskoj svjetskoj izložbi bilo bi počasno odlikovanje za Rubinsteina, a sada se Čajkovski uistinu usudio, da to otkloni! Taj bi postupak otklanjanja mogao konačno poći i dalje, mogao bi dovesti do napuštanja njegove djelatnosti na Konzervatoriju! Rubinstein nije badava stanovao čitavih šest godina s Petrom Iljićem pod jednim krovom. Petar je tvrdio, da se plaši ljudi, no poglavica nije u to vjerovao, ali je poglavica svakako vjerovao, da je Petar uslijed nekih luckastih neurasteničkih razloga uvijek spreman — ako se nađe kakva rupa, u koju se može zavući, — da pobjegne od svijeta, čak ako mu svijet obećava priznanje, uspjeh i novac. Dosada se nije mogla naći nikakva takva rupa. Ali sada se udovica von Meck očigledno izjavila pripravnom, da čovjeka pusti ljenčariti do kraja njegovih dana... I tako njemu, Rubinsteinu, nije preostajalo ništa

drugo, već da ponovno začepi tu rupu, što ju je on sam ne sluteći ništa iskopao svojom preporukom Čajkovskoga.

Ovaj slijed misli, govorio je Petar sebi, bez sumnje je bio povod Rubinsteinova posjeta kod gospođe von Meck. Petar je u svojoj sobi u San Remu bijesno jurio amo tamo, a zatim ohrabrivši se obilnim gutljajima vina stekao odvažnost, da poglavici neprikriveno izrekne svoje mišljenje:

Nikolaju Rubinsteinu:

»26. siječnja 1878.

... Što se tiče gospođe von Meck, Ti se u prvom redu jako varaš u pogledu njezina karaktera i njezinih odnosa prema meni, kod kojih Ti nisi igrao nikakvu ulogu niti je igraš; u drugom redu smatrao bih Tvoje predbacivanje, da primam od nje potporu na temelju Tvoje preporuke, netaktičnim čak i onda, kad bi ono bilo istinito. Ne mogu Ti potanje opisati stvar svojih odnosa prema gospođi von Meck, jer bi to odvelo predaleko a bilo bi i suvišno. Molim Te samo jedno, da osim Tebe i Karluše Albrechta nikada nitko ne sazna ništa o tome. Bilo bi mi nada sve neugodno, kad bi došlo do njenih ušiju, da osim mene itko znade štogod o našim odnosima. Moram Ti reći, da su sve Tvoje aluzije na gospođu Meck — izuzevši Tvoje prijateljske motive, za koje sam Ti veoma zahvalan — mogle samo poremetiti moje odnose prema njoj, a nju su mogle veoma uznemiriti, budući da je ona iz Tvojih riječi razabrala, da su Ti moji dosadašnji odnosi prema njoj poznati dok ih je ona htjela držati u strogoj tajnosti. Ne mogu drukčije, no da Ti u pogledu ove žene kažem, da još nikada nisu bili u jednom čovjeku ujedinjeni dobrota, osjećaj nježnosti, darežljivost i bezgranična veledušnost u takvom savršenstvu. Ja joj ne zahvaljujem samo to, što sam još na životu, već i to, što mogu ponovno raditi, a to je za mene važnije od života. Povrijedilo me je, da Ti isto tako malo shvaćaš nju kao i mene. Ona nije nerazborita, već naprotiv! Ona je za mene naprosto neiscrpiva ruka sudbine. Valja je poznavati tako kao što je ja sada poznajem, da bi čovjek stekao uvjerenje, da doista ima još ovako neshvatljivo dobrostivih ljudi kojima se čovjek može povjeriti. Uloga, što je ja igram prema njoj, nije zavidna. Ja naprosto iskorišćujem njezinu dobrotu — a ova bi spoznaja bila veoma tjeskobna, kad se ona ne bi razumjela u to, da moje grižnje savjesti umiruje i razgoni.«

Kad je Petar dovršio ovo pismo, olakšano je odahnuo kako je to priznao svojem prijatelju. Njegovo je raspoloženje postalo još vedrije, kad je idućeg dana stiglo pismo od gospođe Nadežde; čitavo ovo vrijeme nije bio još ništa čuo od nje o pitanju izložbe.

»Moj dragi, mili prijatelju, nemojte se žalostiti zbog gnjeva grmljavine. Mislite samo na svoje zdravlje i mir, brinite se samo za sebe samoga, jer samo je to Vaša dužnost prema čovječanstvu kao skladatelja i čovjeka, koji svojim bližnjima pruža toliko užitka kao najbolji predstavnik sposobnosti i nadarenosti naše zemlje. Kao zastupnik na izložbi Vi biste se samo rasipali, a također ne biste ni bili u mogućnosti, da ispunjavate ovaj položaj lovačkog psa; Vi biste samo ponovno tko zna kako oboljeli, a na to nemate nikakva prava. Bogu hvala, da ste to otklonili; ne isplati se, da se zbog toga svađate s Rubinsteinom; kako bi on mogao Vas razumjeti! A ako bi on postao nesnosan, onda je još uvijek veoma lako, da mu kažete zbogom; od toga bi trpjeli on i siromašni Konzervatorij, ali nipošto ne biste Vi. Vas bi posvuda dočekali raskriljenih ruku.«

Iza toga se gospođa Nadežda malo ruga Rubinsteinu. On se sada vratio u Moskvu nakon nadasve uspješne turneje po Rusiji u korist Crvenog križa, koju su turneju općenito pripisivali Rubinsteinovu domoljublju. No gospođa Nadežda je međutim sada došla na to, da se pritom radilo o nečem sasvim drugom. »A što mislite, Petre Iljiću, za čime je on smjerao? Nadao se, da će za to dobiti plemstvo!... Nikolaj pl. Rubinstein! Bože, kako je to smiješno! A kakvo bi to plemstvo imalo biti: plemeniti od Jeruzalema ili naprosto — Svemira? Mislim da ga je veoma boljelo, što su prihodi koncerata samo proticali kroz njegove ruke, a nisu ostajali zalijepljeni. Sve, što je za to dobio, bio je banket njemu u počast u Engleskom klubu.«

Čovjek osjeća kao nešto ugodno, ako se njegov prijatelj ruga njegovom neprijatelju, no nastojanja gospođe Nadežde u tom smjeru nisu ipak mogla navesti Petra Iljića na to, da olako shvati srdžbu poglavice. Nestrpljivo je očekivao Rubinsteinov odgovor na svoje srdito pismo i začudio se, kad mu je njegov protivnik pružio svoj drugi obraz. Lukavi Nikolaj Grigorjević pisao mu je: »Stvar je u tome, Petre Iljiću, da mi nedostaje sposobnost, da bih se u pismu onako pravo izrazio.«

Čajkovski je odgovorio prijazno, i čini se da je sve bilo zaboravljeno. No ipak ni tolika međusobna ispričavanja i uvjeravanja o prijateljstvu nisu mogla prikriti činjenicu, da se je odnos ove dvojice izmijenio zauvijek. Poglavica je bio izdao zapovijed, potčinjeni je uskratio poslušnost, a poglavica je znao veoma dobro zašto. Petar Iljić, bolestan i bez sredstava, ne bi bio nikada napisao ono drsko pismo, što ga je napisao Petar Iljić, koji je doduše bio bolestan, no iza kojeg se nalazilo najmoćnije od svih ljekovitih sredstava: novac, pravi novac, neiscrpivo bogatstvo.

Što sada? mislio je Nikolaj (pl.) Rubinstein. Ako ne ide Petar u Pariz, — premda su takve službe donosile plemstvo —, onda je on, Rubinstein, znao, tko tada mora poći i upriličiti stvar na način dostojan Konzervatorija i Rusije. Možda će se sve još okrenuti na najbolje...

A dalje?... Ako udovica von Meck nastavi potpomaganjem Petra Iljića, onda bi Konzervatorij naskoro posve izgubio svog najboljeg učitelja. To je bilo jasno kao na dlanu. Petar je mrzio to, što je bio prisiljen podučavati; možda mu je on, Rubinstein, natovario nešto pretežak teret za vrijeme ovih dvanaest godina. A na koji bi način on opet obvezao Petra za sebe, ako je otpadalo pitanje novca? Zahvalnošću! Petar je bio glupo zahvalan, a to je kod ljudi rijetka crta.

Rubinstein se smješkao; jedna se obrva malo uzdigla. On je izmudrio osnovu, koja je dakako bila mnogo prijaznija od slijeda misli, koji ju je pobudio. U čemu se osnova sastojala, to će Petar saznati u jesen, kad se lovorom okrunjeni poglavica vrati kući sa svjetske izložbe...

Dok je Rubinstein pokušavao u Moskvi preobratiti poraz u pobjedu, i dok je gospođa Nadežda u istom bijelom gradu kašljala u svojim bogatim odajama, prenaloženima zbog siječanjske studeni, Petar Iljić je pohitio iz San Rema prema sjeveru, u Milano, po Modesta i njegovog malog pitomca. »Ponovni susret s mojim bratom i njegovim dragim dječakom bio je mom srcu svijetlo i toplina«, pisao je Petar gospođi von Meck. Obojica su braće razgovarali beskrajno kao što to umiju samo Rusi, čitavu noć, sve dok kroz prozore nije probilo jutarnje sunce. Iduće su večeri htjeli poći u Scalu, ali u tri sata popodne saznao je Milano za smrt Viktora Emanuela, i kazalište je bilo zatvoreno.

»Kraljeva me je smrt veoma dirnula«, nastavljao je Petar u svom pismu, »no zahvaljujući ovoj žalosnoj okolnosti mogao sam uraditi sve, što je na našoj simfoniji bilo još nedovršeno; uzeo sam je namjerice sa sobom, da bih u Milanu kupio metronom i unio točna tempa. Radio sam čitavu večer i jedan dio noći, te sam idućeg jutra mogao gotovu simfoniju upakovati i poslati je u Moskvu. Sada juri n a š a simfonija punom parom u Moskvu, k Rubinsteinu. Na naslovnom listu stoji posveta: M o j e m n a j b o l j e m p r i j a t e l j u. Što čeka tu simfoniju? Da li će ona živjeti još dugo, nakon što njen pisac nestane sa zemlje, ili će i ona odmah utonuti u zaborav? Ne znam to, ali znam, da u ovom trenutku — možda zaslijepljen kao mnogi roditelji — nisam u mogućnosti, da vidim nedostatke svog najmlađeg djeteta. Ali sam siguran, da ona predstavlja u pogledu građe i oblika korak naprijed u mom razvoju, koji odmiče samo veoma polako. Unatoč moje zrele dobi (Petru je bilo trideset i osam godina) ja još ni izdaleka nisam dosegao vrhunac u razvoju mojih sposobnosti. Možda uslijed toga tako jako cijenim život.«

Sada, kad je imao Modesta uza se, Petar je bio sa svime zadovoljan; čak su ga Rubinstein i Moskva prestali strašiti. Njih četvorica otputovali su u Genovu i razgledavali slike. Petrova nastojanja, da nauči voljeti slike, promašila su, kako je sam pisao. Ali Modest voli slike i Modest se također nešto razumije u slike, izjavio je Petar ponosno. U ovaj čas Petar je ponosan na Modesta, na Modestovog pitomca Kolju, na sebe samoga.

Petar, Modest, mali Kolja i Petrov ruski sluga Aleksej hodali su po Genovi i savjesno promatrali slike. No čovjek se pita, da li su imali pojma o tome, kakvu su neobičnu sliku pružali oni sami? Možda Aleksej ne bi bio išao s njima po zbirkama slika, on je bio u San Remu jako obolio, a njegov je osip veoma zabrinjavao njegova gospodara. Petar Iljić je izdao mnogo novaca za liječnike, no Aleksej je bio mišljenja, da se osip pojavio od premalo posla; u San Remu nije bilo drva, što bi ga on mogao cijepati. Ali sada mu je bilo bolje, i on je većinom pratio svoga gospodara — jedini obični svagdašnji čovjek u toj maloj skupini. Petar i Modest bili su mladi muškarci dobra izgleda, naročito Petar, ali oni bi se lako uzbudili i govori su mnogo, a njihov je ruski govor nesumnjivo po-

buđivao pažnju prolaznika. Ako ne njihov govor, a onda njihove kretnje rukama, jer mali je Kolja bio gluh, pa su za sporazumijevanje upotrebljavali govor znakovima. On je također bio i nijem, ali ga je Modest beskrajnim trudom i strpljivošću naučio govoriti; govorio je međutim s naporom i zapinjući, a ako se umorio ili uzbudio, onda ga se jedva moglo razumjeti. U Modestovoj i Petrovoj ljubavi prema ovom nježnom nesretnom djetetu bilo je nešto dirljivo. Petar ga je tako zavolio, da ga je deset godina kasnije, kad je Kolja postao punoljetan, predložio za supruga Nataliji, najmlađoj kćeri svoje sestre Aleksandre — na zaprepaštenje mlade dame!

Što se tiče Alekseja, on je bio ograničen, dobroćudan i svom gospodaru odan do krajnosti. Aleksej je bio onaj čovjek, koji je jednoga dana imao naslijediti unutarnji uređaj kuće Čajkovskih u Klinu; on je tu kuću kupio vlastitim sredstvima i pomogao, da se u njoj uredi muzej Čajkovskoga. Čajkovski se nije brinuo samo za opstanak Alekseja, već se kasnije brinuo također i za njegovu ženu i obitelj. On je posjedovao jedno svojstvo, što ga je Petar Iljić neobično cijenio: bio je savršeno nemuzikalan, pa se stoga Petar, koji je kod posla bio nevjerojatno plašljiv, nije osjećao smetan njegovom prisutnošću.

I tako ih vidimo pred sobom svu četvoricu, modrooku braću Čajkovske s njihovim slugom Aleksejem i već ovelikim, svjetlokosim gluhim dječakom, kako sretni šeću po toplom siječanjskom vremenu kroz Genovu, naveče se vraćaju u svoju gostionicu, smještaju dječaka u krevet, a onda sjedaju, da pišu kući pisma. A u Moskvi vidimo udovicu von Meck, kako iz Italije prima sretna pisma i usrećeno im odgovara. Ona je oduševljena, što je »njihova« simfonija dovršena, pa se požurila, da pošalje novčanu doznaku kao pomoć za troškove štampanja. Ne bi li Petar Iljić htio objelodaniti simfoniju i u inozemstvu i u Rusiji? »Učinite, kako mislite da je najbolje«, završuje ona svoje pismo. »Ja bih rado unapređivala Vaša djela u inozemstvu; rado bih svijetu pokazala, kakve dobre stvari imamo mi u Rusiji.«

Iz omota je ispalo petnaest stotina franaka, a braća su olakšano odahnula. Renta za posljednju četvrt godine bila je već davno nestala, »okopnjela«, kako se Petar izrazio. Ali možda je gospođa Nadežda namijenila novac samo za štampanje simfonije? Ta Jürgenson bi je štampao besplatno, a glasovirski izvadak za četiri ruke od Klindwortha*) stajao bi samo pet stotina franaka. »Ja sam sâm u tome nespretan. Nakon tegobnog i zamršenog posla na partituri sada je teško komad ponovno stavljati u neki drugi oblik. Ja to radim nestrpljivo i užurbano, a odatle proističu nespretnost i nesklapnost, koje karakteriziraju glasovirske izvatke mojih partitura, što ih sam izradim.«

Četvorica su se vratili iz Genove u San Remo i ondje se udobno smjestili. Vrijeme prolazi tako mirno, pisao je Petar, da se jedva može jedan dan razlikovati od drugoga. Ustajali su u osam ujutro, pili kavu i izašli na malu šetnju, a onda se odijelili, da se svaki pozabavi svojim dnevnim poslom, što je za Petra u taj čas značio instrumentiranje posljednjeg čina »Onjegina«, a za Modesta podučavanje Kolje; Aleksej je našao drva, što ih je mogao cijepati. Oko podne su ručali, iza toga je slijedila šetnja do otprilike pola četiri, a zatim su išli ponovno na posao, koji je trajao do večera. Vrijeme poslije večere bilo je posvećeno čitanju, pisanju pisama, a onda opet kraćoj šetnji, nakon čega je Kolja polazio u krevet, a oko jedanaest zaželjela su i braća jedan drugome laku noć.

Prigodom jedne od osamljenih šetnja u bregovima iza San Rema odmarao se Petar jednog dana ispod nekog drveta i između srebrnih maslina promatrao nevjerojatno modro more. »Vladao je divan mir«, pisao je on. Iznenada se osjetio preplavljen srećom, oduševljenjem i zahvalnošću, te je osjetio potrebu, da to smjesta povjeri gospođi Nadeždi. Vraćajući se žurno kući naišao je na jednu čistinu punu ljubica. Tome se djetinjski obradovao i ubrao toliko cvijeća, koliko je samo mogao ponijeti.

Na Roždestvenskom bulvaru, gdje su saonice tiho klizile po tvrdo ugaženom snijegu, otvorila je gospođa Nadežda u svojoj sobi zgužvani omot, iz kojega joj je palo u krilo šest mirisavih kitica cvijeća. U dragom rukopisu točnih finih poteza, koji su bili nježni kao peteljke u njenoj ruci, ona je čitala: »Hoću Vas podsjetiti na jug, na sunce, na more i toplinu. Tamo gore u šumama bio sam bezgranično sretan, a ujedno sam osjetio goruću žudnju, da Vam to kažem.«

Gospođa Nadežda čitala je ove riječi, a onda ih opet čitala iznova; bilo je tu još mnogo toga o cvijeću, a slijedila je čitava

*) Karlo Klindworth (1830—1916), pianist, učenik Liszta, od 1868. profesor moskovskog Konzervatorija.

rasprava o različitim odlikama ljubica i đurđica; za Petra je kraljica cvijeća bila đurđica, no Modest je više volio ljubice, a braća su se često prepirala o ovom pitanju. Gospođa Nadežda strese glavom; muškarci njezina kruga nisu se običavali prepirati zbog takvih stvari...

Gospođa von Meck stavila je suhe cvjetove slatkog mirisa u svoju maramicu i pošla prema svom pisaćem stolu. Ona obožava cvijeće, pisala je Petru, a pogotovo cvijeće što miriše. A u izboru njezinih riječi otkrivala se duboka, no uvijek pritajivana čulnost njezine naravi: »Cvijeće me opaja, ja udišem njegov miris nekom vrstom strastvene radosti.« Unatoč tome ona drveće pretpostavlja cvijeću. U drveću ima više snage, tumačila je, više sile.

Gospođa Nadežda bila je despot. Kao svi despoti obožavala je snagu i silu, i kao svi despoti okruživala se ljudima, koji su bili slabiji od nje, i kojima je ona mogla vladati. Sve, što je bilo drugačije, svaki istup isto tako jake volje protiv njezine, tjerao ju je u još veću povučenost i bolest. Ona se divila hrastu, simbolu snage, ali hrastu nije pripadala njezina ljubav; njezino je srce pripadalo Petru Iljiću, a naskoro će pripadati malom nježnom Voličkí: a to nisu bili nikakvi hrastovi! Gospođa Nadežda je sebi stvorila određenu sliku o sebi samoj: gledala je sebe kao ateistkinju, kojoj Bog nije potreban, kao samostalnu ženu, kojoj nije potreban nikakvi muški životni drug, ukratko, gledala je sebe u jednoj određenoj ulozi, a za svakoga, a osobito za ženu, to je opasno stanovište. Čajkovski je značio njezino otkupljenje, njezinu odušku; samo je njemu ona priznavala svoje povremene slaboće i povremenu podređenost duha. Često ga je pitala za savjet o svojim mladim sinovima, budući da je poznavala njegovu veliku ljubav i razumijevanje za djecu. U ovaj je čas imala briga zbog toga, što njezini inače nadareni sinovi nisu u školi napredovali kako treba. Čajkovski je odgovorio na miran očinski način ujaka Petje, da su tako zvani uzorni đaci u životu većinom promašili, dok su pravi talenti često bili slabi učenici; neka se zbog toga ništa ne zabrinjuje. Podsjetio ju je nadalje na to, da će 22. veljače biti u Moskvi izvedena »njihova« simfonija i izrazio nadu, da će joj zdravstveno stanje dopustiti, da pođe na izvedbu. Ako ona ne bi mogla prisustvovati izvedbi, to bi njega jako boljelo... Zatim je nastavio:

»Znate li što, moja prijateljice? Glasina, da sam postao lud, nije sasvim neosnovana. Ako pomislim unazad, što sam počinio, na sve one besmislice, što sam ih uradio, onda ne mogu drukčije već priznati, da sam prolazno bio duševno bolestan i da sam se tek sada potpuno probudio iz te pometnje duha. Mnogo štošta iz najmlađe prošlosti pojavljuje mi se sada kao san, kao neobična, mahnita mòra, u kojoj je neki čovjek mog imena, mog obličja i mojih crta postupao upravo onako, kako se postupa u snu: besmisleno, bez povezanosti, ludo. To nisam bio ja...«

Kao često, tako završuje i sada šaljući poljubac maloj kćerkici Miločki. On se također ima sada brinuti za jedno dijete, i to ga čini sretnim. »Kako je drag naš Kolja! Kako su djeca uopće draga!«

Odrasli naprotiv nisu uvijek takvi. U ova četiri mjeseca saznalo se za Petrovo skrovište, muzičari su kucali na njegova vrata, Talijani i Rusi, a Petar se pred njima sakrivao ili čak bježao. Pisao je gospođi Nadeždi, kako je pred nekim prijašnjim ravnateljem petrogradskog Konzervatorija pobjegao u Monaco.

»Kako dobro shvaćam Vaš bijeg u Monaco pred Vašim gostima«, odgovorila mu je ona. »Koliko sam puta i ja ovako pobjegla, dok se konačno ljudi nisu odrekli toga, da me posjećuju... Ja još nisam bila u Monacu, koji ima za mene nešto veoma privlačiva: roulette. Ja veoma volim sve igre na sreću, a roulettu sam tako temeljito prostudirala, da bih sa sigurnošću dobila. Igrala sam u inozemstvu u Homburgu, u Švicarskoj i u Fontarelli u Španjolskoj. Prije no što sam naučila, gubila sam, ali sam kasnije opet nadoknadila gubitak.«

»...da bih sa sigurnošću dobila.« Kako je rado gospođa von Meck iskušavala sudbinu takvim pretenzijama na nepogrešivost, a kako se kobna imala kasnije pokazati njezina neosnovana povjerljivost! Naprotiv je Petar Iljić, pristaša Schopenhauera i zakleti pesimist, koji je uvijek očekivao najgore, bio djetinjski začuđen i presretan, ako mu je pao u dio kakav uspjeh. Ali oni, koji bježe od svijeta, uvijek su u potrazi za kakvom lukom. Mnogo žarče oni čeznu za grudima ljubavi, što bi ih štitile od svih opasnosti. Čajkovski je najveća čeznuo za majčinskim grudima. Gospođa von Meck je tražila više:

produhovljenje prirodne strastvenosti, koju nije moglo skučiti njenih četrdeset i sedam godina i porod dvanaestero djece. Ona je još uvijek podlijegala nenadanim olujama osjećajâ; čim bi joj glazba Čajkovskoga bila samo spomenuta, ona se već našla na opasnom tlu. Kako, zar bi ona mogla biti tako bolesna, da ne bi prisustvovala prvoj izvedbi Četvrte simfonije?, »Naše simfonije«, — a kakvu su poplavu osjećaja pobudile ove riječi!

»Ah Bože, zašto sam spomenula glazbu i poeziju! Glava i srce su mi zapali u takvo uzbuđenje, da danas ne mogu dalje pisati.

Petre Iljiću, da li ste ikada ljubili? Mislim, da je jedva tome tako. Vi odveć ljubite glazbu, a da biste mogli ljubiti koju ženu. Znam za jednu ljubav u Vašem životu, ali smatram, da je tako zvana platonska ljubav samo polovica ljubavi. Ljubav snage uobražavanja, a ne srca, ne onaj osjećaj, koji prožimlje tijelo i krv čovjeka, bez kojega on ne može više živjeti.«

Ako je to bilo opasno tlo za gospođu Nadeždu, onda je za Petra bilo još opasnije. Primjedba gospođe Nadežde o nekoj prijašnjoj ljubavi Čajkovskoga odnosila se očigledno na pjevačicu Desirée Artôt. Čitava je Moskva poznavala ovu deset godina staru pripovijest, koja čak na svom vrhuncu nije bila posve ozbiljna. Iz pitanja gospođe Nadežde, da li je Petar poznaje ćutilnu ljubav, razabire se jasno, da ona nije znala ništa. Očigledno se nije nitko usuđivao, da joj prišapne glasine. Nije nikakvo čudo, što se Petar bojao, da bi gospođa Nadežda mogla štogod doznati. To je Čajkovskom bilo nesumnjivo na umu, kad je one večeri u veljači sjeo za pisaći stol, da gospođi Nadeždi odgovori na opasna pitanja.

»Pitate, da li sam također upoznao neplatonsku ljubav. Da i ne. Kad bi se ovo pitanje stavilo nešto drukčije, i kad bi ono glasilo, da li sam doživio sreću ispunjene ljubavi, onda bih odgovorio: Ne, ne, ne! Držim uostalom, da se odgovor na ovo pitanje nalazi također i u mojoj glazbi. Ako me pak pitate, da li poznajem čitavu moć i beskrajnu silu ljubavi, onda odgovaram: Da, da, da. I ponavljam, da sam često pun ljubavi pokušao glazbom izraziti patnju a ujedno i blaženstvo ljubavi. Da li mi je to uspjelo, ne znam; neka o tome sude drugi. Nipošto se s Vama ne slažem u tome, da

glazba ne može podati sveobuhvatna svojstva ljubavi. Naprotiv, glazba sama može sve to. Vi kažete, da su ovdje potrebne riječi. O ne! upravo su riječi ovdje bespomoćne, a tamo, gdje one zataje, ondje odjekne u čitavoj svojoj snazi govor pun riječi, glazba. Čak i stihovi, kojima se utječu pjesnici, da bi izrazili ljubavne osjećaje, već su presizanje u područja, koja pripadaju samo glazbi. Riječi, iskovane u pjesme, nisu više samo riječi: one su postale muzikalne... Najbolji je dokaz tome u okolnosti, da ova vrsta pjesama (kao na primjer kod Feta, kojega veoma volim) kod pozornog čitanja ne sadržava kao riječi — a ne kao glazba — gotovo nikakav smisao. Ali kod toga one ne samo da imaju neki smisao, već sadržavaju duboke misli, ali ne književno, već muzički izražene misli. Veoma me raduje, što Vi tako visoko cijenite instrumentalnu glazbu. Potpuno je ispravna Vaša primjedba, da riječi često samo kvare glazbu i da je iz nedokučivih visina povlače u nizine. Ja sam to uvijek duboko osjećao, i možda su mi zbog toga instrumentalna djela bolje uspjela od vokalnih.

U srdačnoj ljubavi P. Č.«

Petar je veoma spretno prenio tumačenje ljubavi na glazbu, što nije bilo samo neko licemjerstvo. Taj je čovjek do najdublje srži bio sebi svijestan onoga, što je više no jednom izrazio riječima: samo ga je njegova glazba spasila za čovječanstvo.

Gospođa Nadežda pročitala je njegovo pismo i bila zadovoljena. Na to se pitanje više nije vraćala.

Petar se međutim na Rivijeri dobro oporavio. Dne 13. veljače 1878. poslao je u Moskvu dovršenu operu »Evgenij Onjegin«. Istog je dana pisao gospođi Nadeždi i pitao, da li bi se sada morao vratiti kući i ponovno preuzeti svoj posao u Konzervatoriju? Da li je Rubinstein možda ipak imao pravo, što ga je okrivio, da ljenčari? Da li on čini krivo, ako novac gospođe Nadežde upotrebljava za to, da još duže ostaje u inozemstvu i da se oporavlja? Ako su njegovi učenici mogli biti bez njega preko zime, onda će sigurno moći biti bez njega i do jeseni...

»Tek sam sada naučio pravo cijeniti ogromnu dobit, koja mi je bila pružena time, što sam mogao biti ova četiri mjeseca odijeljen od svoje uobičajene okoline; boravak u ino-

zemstvu, koji me je isprva kadšto tako jako tištio, da mi je čak Rim izgledao nepodnosivo dosadan, potpuno je u skladu s mojom nesavladivom čežnjom, da živim po strani od svagdašnjih sukoba s ljudima.

Ne ću Vam zatajiti, moja draga prijateljice, da me veoma raduje spoznaja o tome, da sam danas dovršio dva velika djela, u kojima sam, kako mi se čini, uznapredovao, i to u znatnoj mjeri. Kad primite ovo pismo, pokusi za simfoniju će naskoro započeti. Nadeždo Filaretovna, ako budete do tada opet posve zdravi, ne biste li prisustvovali kojem pokusu? Ako koje novo veliko djelo čujete dva puta, shvatit ćete ga bolje i dublje. Tako bih volio, da Vam se ova simfonija svidi! Kod prvog slušanja ne stiče se jasan dojam; kod drugog slušanja sve postaje jasno, a mnogo toga, što je kod prvog slušanja prošlo neprimijećeno, kod drugog slušanja pobuđuje našu pažnju. Ispoljuju se pojedinosti, sve što je važnije zadobiva svoje pravo značenje spram manje važnih zamisli.

Što se tiče opere, čak se radujem tome, da je odgođena. Bolje je, da se opera izvede iduće godine; međutim će se postepeno studirati.

Ja sam u najružičastijem raspoloženju, sretan zbog toga, što sam dovršio operu, što je proljeće, što sam zdrav, slobodan i osiguran od kojekakvih susreta i sukoba. A prije svega sretan sam zbog toga, što u životu imam tako pouzdan potporanj kao što je Vaše prijateljstvo, ljubav moje braće i spoznaja o tome, da sam sposoban za daljnji razvoj na svom putu. Ako okolnosti budu povoljne — a danas hoću vjerovati, da će biti povoljne — onda bih mogao ostaviti iza sebe dugotrajno sjećanje. Nadam se, da to nije nikakva samoobmana već poštena spoznaja mojih sposobnosti.

Poljubite Miločku nježno u čelo u moje ime, draga prijateljice. Zahvaljujem Vam za sve, sve.

Vaš P. Č.«

Bilo ovo pismo zdravog čovjeka ili ne, ali to je svakako pismo sretnog čovjeka. Nebo poklanja nekom čovjeku rijedak talenat, da se uvijek može nadati, poklanja mu očeličenu sposobnost za preporod nakon nedaće. U riječima Petra Iljića osjeća se više negoli zdravlje — kao da njegovim perom upravlja onaj neki naročit život, ono preobilje radosti bez povoda, što je odlika i prirođeno pravo genija.

XIII.

IZVEDBA ČETVRTE SIMFONIJE. PETAR JOJ DAJE TUMAČENJE

Sada su sva četvorica bili udobno smješteni u nekom svratištu u Firenci te su revno uživali sve, što su oko i uho mogli primati od talijanskog proljeća, koje se približavalo. Na ulicama su djevojke već prodavale najmilije cvijeće Čajkovskoga, đurđice. Već je sam pogled na ovo skromno cvijeće na njegovu stolu dovoljan, da čovjeku ulije ljubav prema životu, pisao je Petar gospođi Nadeždi. On je sada sebi priuštio osam ili četrnaest dana odmora; još nije bio dozrio za kakav novi velik rad. Dne 22. veljače pošao je sâm u svoju sobu, sjeo s urom u ruci i čekao na trenutak, kad će — u udaljenosti od stotinâ milja — zvuci trublja njegove simfonije zaoriti melodijom, što ju je skladatelj sâm označio kao neumitan glas sudbine:

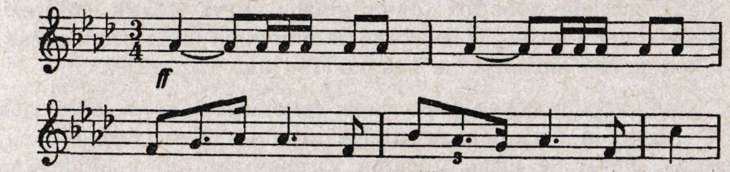

Toga je dana orkestar moskovskog Konzervatorija pod vodstvom Nikolaja Rubinsteina izvodio po prvi put Četvrtu simfoniju. A toga je dana gospođa Nadežda nadvladala snijeg i led i studen i bolest, da bi sama ušla u ložu na balkonu Konzervatorija, gdje je mogla sjediti i slušati, a da je znanci nisu vidjeli niti joj dosađivali. »M o j e m n a j b o l j e m p r i j a t e l j u« stajalo je na čelu simfonije, a samo je jedno jedino biće među prisutnima znalo, tko je bio taj najbolji prijatelj, premda je također i onaj okretan gospodin s dirigentskim štapićem ondje možda to mogao pogoditi.

Prošla su dva dana bez i najmanje vijesti o tome, na kakav je prijem naišlo Petrovo najdraže dijete, dok nije stigao brzojav gospođe Nadežde.

Nadeždi Filaretovnoj

»Firenca, 24. veljače 1878.

Primio sam jučer ujutro Vaš brzojav, moja draga prijateljice. On me je beskrajno obradovao. Bio sam u velikoj brizi, da Vam Vaše zdravstveno stanje ne spriječi posjet

ovog koncerta, a zatim, da li će Vam se simfonija svidjeti... Iz tona i riječi brzojava razabirem, da ste uistinu zadovoljni s djelom, koje je bilo za Vas napisano. Ja sam još uvijek u najdubljoj dubini duše uvjeren o tome, da je to najbolje, što sam dosada napisao. Izgleda mi nešto malo neobično, što od svojih moskovskih prijatelja nisam dosada dobio nikakvu vijest o simfoniji. A već je preko mjesec i po dana tome, kako sam partituru poslao onamo. Zajedno s Vašim brzojavom primio sam još jedan, potpisan od Rubinsteina i svih drugih, ali u njemu samo javljaju, da je simfonija bila veoma dobro odsvirana. Ni riječi o njezinoj vrijednosti... Zahvaljujem Vam za vijest o uspjehu mog najdražeg djeteta i za tople riječi Vašeg brzojava. U mislima sam bio prisutan koncertu; izračunao sam točno na minutu, kada je morao započeti prvi stavak, a zatim sam je slijedio u svima pojedinostima, trudeći se ujedno da sebi predstavim, kakav dojam mora zacijelo pobuditi takva glazba. Prvi stavak (najteži, ali također i najbolji) svakako se mnogima činio predugačak, i kod prvog slušanja ne baš sasvim lako razumljiv.«

Čajkovski je čekao osam dana, četrnaest dana, a još uvijek nije stigla od njegovih prijatelja nijedna riječ izuzevši onaj brzojav. Petar je lutao ulicama Firence sam ili s Modestom i trudio se, da pred bratom i pred samim sobom prikrije svoju tugu. Odbijajući sate lebdjeli su sa stotine crkvenih zvonika glasovi zvona u vjetru. Zvona u domovini imala su dublje, polaganije glasove... Ali u Moskvi nije bilo cvjećarica, koje bi u veljači prodavale mirisne ljubice, a ni toplih sunčanih zraka, koje su otkrivenu glavu pogađale snagom kao u ljetu. Petar se obrati bratu. »Modja«, zapita on nemirnim glasom, »misliš li ti doista, da prvi stavak moje simfonije nije predugačak?«

Uvijek i uvijek iznova odzvanjale su u glavi skladatelja trublje izvodeći onaj usudan zov, koji se miješao sa zvukovima firentinskih zvona i nadglasavao ih. Čovjek, koji je napisao tu glazbu, zna da je ona dobra. No da li će to spoznati svijet? Ali kako bi mogao znati Petar, koji je ulicama lutao svojim hitrim nervoznim hodom, da će ovi glasovi trublja, koji su ga progonili, isto tako nesmiljeno progoniti svakog čovjeka, koji ih ma samo i jednom bude čuo?

Napokon je došlo pismo od gospođe Nadežde, velik, debeo omot papira, koji je donio odgovor na sva pitanja, što ih je Petar stavio prije mjesec dana. Stranicu po stranicu uvjeravala

ga je gospođa Nadežda o svom besmrtnom prijateljstvu, molila ga da pitanje povratka u Konzervatorij još dugo, dugo vremena uopće ne uzima u obzir, zaklinjala ga, da od nje prima novac za svoje življenje.

»U svom sam dugom životu došla do uvjerenja, da jedan talenat mora biti materijalno osiguran, da bi se mogao razvijati i nalaziti nadahnuće. On inače zahiri i ukiseli se, shrvan brigama, postane plačljiv i izgubi snagu. A Vi znate, moj neusporedivi prijatelju, koliko je meni dragocjen Vaš talenat, i kako ga ja želim gojiti i pomagati. U Vašoj glazbi čujem sebe samu, moja raspoloženja, odjek mojih osjećaja, mojih misli, moje čežnje... Pa kako se onda ne bih brinula za Vas? Ta mi smo jedno od drugoga odijeljeni samo prostorom, a stvarno smo gotovo jedan i isti čovjek, osjećamo u svakom pogledu isto, pa većinom čak i u isto vrijeme...«

Svakako su to bile srdačne riječi, riječi što su umirivale, no zar gospođa Nadežda ne će simfoniju čak ni spomenuti? Ta ona je sigurno bila na prvoj izvedbi, pa zašto onda nije započela svoje pismo izvještajem o simfoniji? Zašto se prva njezina riječ nije odnosila na ovo djelo, koje je za Petra bilo važnije od samog života? Njegov je pogled hitro prelazio sa stranice na stranicu, dok se nije namjerio na riječ simfonija, a samo stvaraoci kakve simfonije, kakve knjige ili slike, koji su svoje djelo pružili kojem prijatelju, mogu razumjeti, kako je užurbano i kako zdvojno Petar tražio tu riječ.

»Slušatelji su Vašu simfoniju primili veoma dobro, a pogotovo scherzo (— to je bio onaj pizzicato, u kojega je skladatelj polagao veliku nadu, kao što joj je pisao —). Pljesak je bio jak, a na kraju su slušatelji izvikivali Vaše ime, a onda se zacijelo pojavio Rubinstein; ja to nisam vidjela, jer sam već bila na odlasku. Mislim međutim, da je nedovoljna interpretacija djelom bila od štete po djelo; orkestar je ovaj puta svirao gore no što sam ga ikad prije čula. Oni obično dobro izvršuju svoju stvar, ali ovaj puta čini se da nisu bili dovoljno uigrani.«

To je bila blijeda pohvala sa strane žene, koje je uobičajeni stil običavao biti burno prezanosan. Unatoč tome bio joj je Petar zahvalan; možda je osjećao, da gospođa Nadežda nije posjedovala dovoljno iskustva, da bi mogla ovo djelo razumjeti smjesta, ali on nije mogao predvidjeti, da će ona nekoliko mje-

seci kasnije, imajući pod prstima glasovirski izvadak, postati gotovo mahnita od oduševljenja ovom simfonijom. Ako je Čajkovski i bio razočaran njenim prvim odjekom, on nije nipošto dao da se to primijeti, već je odgovorio pun žara. Zahvaljujući njezinoj pomoći on će se dakle vratiti u Konzervatorij tek iduće jeseni, i to ne zato, da svoj posao ondje tegli kao omražen lanac, već kao zadatak što ga je sam odabrao.

»Firenca, 1. ožujka 1878.

Jedamput za svagda, Nadeždo Filaretovna, izjavljujem dakle, da bez lažnog stida hoću od Vas primiti sve, što mi god Vi ushtijete ponuditi. Ja znam, da ste Vi bogati, no bogatstvo je pojam za sebe. Veliki parobrod vrši velike vožnje. Vi posjedujete velika sredstva, ali upravo zato i imate stalno velikih izdataka.

Kakvu ste mi radost danas pružili svojim pismom, moja čudesna Nadeždo Filaretovna! Kako sam beskrajno sretan, da Vam se simfonija svidjela, da ste pri njenom slušanju iznova proživljavali ono, što je ispunjalo moj rad, i da je moja glazba našla put do Vašeg srca.

Pitate, da li ova simfonija ima određen program, sadržaj? Ako mi se o kojem simfonijskom djelu stavi ovo pitanje, onda ja običavam odgovoriti n e. Nije doista lako odgovoriti na ovo pitanje. Kako bi čovjek riječima izrazio one neodređene osjećaje, koji ga prožimlju prigodom pisanja nekog instrumentalnog djela, koje samo po sebi nema nikakav određeni predložak? To je čisto lirsko zbivanje. Muzičko ispovijedanje, ispovijed duše, koja se, nabijena životnim zbivanjima samo da ne pukne, izlijeva uslijed svog naročitog bića u tonove — upravo tako kao što se lirski pjesnik prosipa u stihove. Razlika je samo u tome, da glazba posjeduje neusporedivo moćnija sredstva izražavanja i mnogo finiji govor, da bi izrazila tisuće različitih pokreta duše. Iznenada, sasvim neočekivano, nastaje obično s j e m e n k a budućeg djela. Ako je tlo povoljno, to jest, ako postoji raspoloženje za rad, onda ova sjemenka uhvati korijen neshvatljivom snagom i brzinom, izbija iz zemlje, razvija stabljiku, listove, grančice a konačno cvjetove. Tijek stvaranja ne mogu doista objasniti drukčije negoli ovom slikom. Čitava je poteškoća u tome, da takva sjemenka nastane i da nađe povoljne uvjete za svoj razvitak. Sve drugo dolazi samo od sebe.

Bilo bi uzaludno nastojanje, kad bih Vam riječima htio

opisati beskrajno blaženstvo onog osjećaja, koji me obuzima, kad je glavna ideja začeta i kad se započne razvijati u određenim oblicima. Čovjek zaboravlja sve oko sebe, potpuno je obuzet time, u njegovoj nutrini sve dršće i treperi, a jedva da ima vremena, da zabilježi osnove, jer jedna ideja slijedi tako brzo za drugom. Usred ovog čarobnog zbivanja često nas pogodi kakav udarac iz vana i probudi nas iz ovog mjesečarskog stanja. Zazvoni zvono na vratima, uđe sluga, otkuca sat i podsjeti, da valja nekamo poći... Ovi su prekidi muka, neizreciva muka. Kadšto nadahnuće pobjegne na trenutak; čovjek ga traži, ali obično traži uzalud. Veoma često valja dozvati u pomoć potpuno hladan, veoma svijestan tehnički postupak rada. Možda je ovo razlog tome, što se čak kod najvećih majstora mogu naći mjesta, gdje ne postoji organsko stapanje, već se primjećuju šavovi, pojedinačni dijelovi, koji su umjetno povezani jedni s drugima. Ali drukčije ne može biti. Kad bi ono umjetnikovo stanje, koje se naziva nadahnućem ili zanosom, i koje sam Vam upravo pokušao opisati, trajalo besprekidno, onda umjetnik ne bi mogao nadživjeti ni jedan jedini dan. Strune bi popucale, a glazbalo se slomilo. Jedno je samo potrebno; da glavna zamisao i opći obrisi pojedinih dijelova ne budu pronađeni traženjem, već da nastanu sami od sebe kao posljedica one nadnaravne, neshvatljive i nikad još objašnjene snage, što je nazivamo nadahnućem.

Ali ja sam se dao Vašim pitanjem zavesti na stramputicu. N a š a simfonija i m a program, t. j. ovdje postoji mogućnost, da se iskaže riječima ono, što ona nastoji izraziti. Vama, ali doista samo Vama, mogu i želim rastumačiti značenje cjeline kao i pojedinih stavaka. Naravno da je to moguće samo u potpuno općenitim obrisima.

Uvod je s j e m e n k a čitave simfonije, glavna ideja, o kojoj sve ovisi:

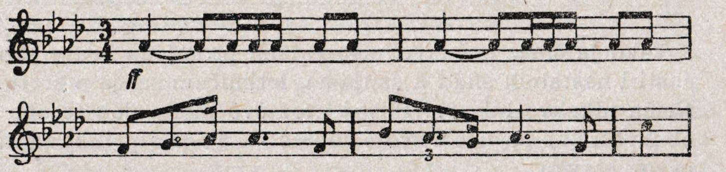

To je fatum, sudbina, ona kobna moć, koja ne dopušta, da se ostvari naša težnja za srećom, da blaženstvo i mir budu

potpuni i bez oblaka, koja visi nad našom glavom poput Damoklova mača i uvijek i neprestano truje našu dušu. Ta je sila nepobjediva i neizbježiva. A ne preostaje ništa drugo no predanje i neplodna čežnja:

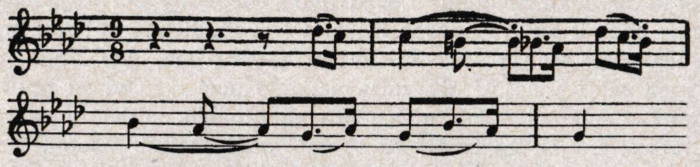

Tuga i beznadnost postaju sve jače, sve bolnije. Ne bi li bilo bolje okrenuti se od stvarnosti i uroniti u sanje:

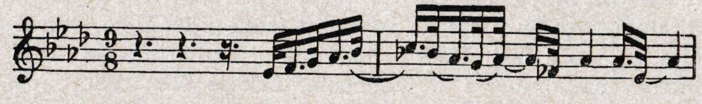

O koje li radosti! Sada se barem pojavila slatka i nježna sanja! Neka svijetla slika što razblažuje, ostavlja nas lebdeći i vabi u neodređenost:

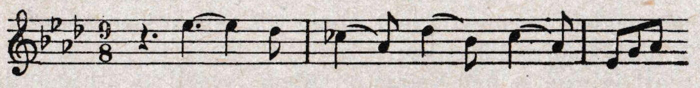

Kako je to divno! I kako sada fino zvuči neizbježiva prva tema allegra. No postepeno su sanje zaokupile čitavu dušu. Sve mračno, neveselo, sad je zaboravljeno. Evo je, evo sreće! . .
Ne, to je bio samo san, a fatum, sudbina, budi nas iz njega:

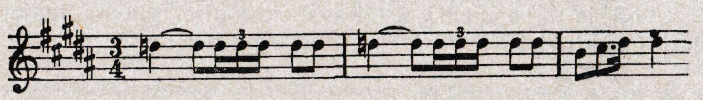

Tako je čitav naš život neprestana promjena krute stvarnosti i nestalnih slika u sanjama, letimičnih sanja o sreći . . . Nema nikakve luke . . . Plivaj kroz ovo more, dok te ono ne obuhvati i ne povuče u svoje dubine. — To je otprilike sadržaj prvog stavka.

Drugi stavak simfonije izrazuje neki drugi stupanj tuge. To je onaj bolan osjećaj, koji nas obuzima naveče, kad sjedimo osamljeni, izmoreni od svog dnevnog posla, imajući na koljenima knjigu, koja nam je skliznula iz ruke. Čitave gomile uspomena navaljuju na nas. Kako su slatke te uspomene na doba mladosti, a kako je žalosno, da je već toliko toga b i l o i p r o š l o. Kako nam je žao prošlosti, a ipak ne bismo htjeli život započeti iz početka, on nas je rastočio. Kako je lijepo malo se odmarati i gledati unatrag. Čovjeku tako mnogo pada ponovno na um. Bilo je vedrih sati, kad je mlada krv bila vruća, a život nas zadovoljavao. Bilo je i teških sati, nenadoknadivih gubitaka. No sve je to već tako daleko . . . Kako je bolno a ipak kako je slatko uranjati u prošlost! . . .

Treći stavak ne izrazuje nikakav određen osjećaj. To su kojekakve arabeske i ukrasi, neodređene slike, koje čovjeku lebde kroz svijest, kad je ispio čašicu vina te je malo opojen. Čovjeku nije oko srca ni vedro ni tužno. Ne misli ni na što, daje slobodna maha snazi uobrazilje, koja na neobičan način riše tako čudnovate crteže . . . Među njima se iznenada pojavi zaboravljena slika pijanih seljačića i neka ulična pjesma . . . Zatim negdje u daljini prolazi vojnička povorka. To su raskidani komadići slikâ one vrste, što nam prolaze kroz svijest prije no što zaspimo. One nemaju ništa zajedničko sa stvarnošću, neobične su, samovoljne, raskidane.

Četvrti stavak. Ako nemaš u sebi samome povoda za radost, onda ga traži u drugih ljudi. Pođi u narod, pogledaj, kako se on razumije u to da bude veseo, i kako se nesputano odaje radosti . . . Održava se pučka svečanost. No jedva što si zaboravio na sebe samoga promatrajući tuđe radosti, kadli se iznova pojavljuje fatum, neizbježiva sudbina, i podsjeća na sebe. No drugi se ne brinu za tebe. Oni se nisu čak ni obazreli za tobom, nisu te ni pogledali niti su primijetili, da si osamljen i tužan. O, kako su oni veseli! Kako su sretni, budući da su njihovi svi osjećaji neskučeni i jednostavni! Spoznaj sebe samoga i ne reci, da je sve na zemlji tužno. Ima jednostavnih ali dubokih radosti. Raduj se radosti drugih. Život se ipak može podnositi. —

To je sve, moja draga prijateljice, što Vam mogu reći kao objašnjenje simfonije. Naravno, da je to nejasno i nepotpuno. Ali bit je instrumentalne glazbe upravo u tome, da se ona ne da raščiniti i protumačiti. ‚Gdje prestaju riječi, ondje započinje glazba'.

PS. Prije no što sam ovo pismo stavio u omot, još sam ga jednom pročitao i zgrozio se zbog razvodnjelosti i netočnosti sadržaja, što Vam ga šaljem. Po prvi puta u životu zaodjenuo sam muzičke zamisli, muzičke slike u riječi i rečenice. Nije mi uspjelo, da to izvršim na zadovoljstvo. Prošle zime, kad je ova simfonija bila napisana, jako sam patio od melankolije; simfonija je odjek onoga, što sam tada osjećao, ali samo odjek. Kako bi se taj odjek mogao staviti u jasne i određene nizove riječi? Ja to ne znam i ne mogu. Mnogo sam toga također već i zaboravio. Preostalo je samo općenito sjećanje na strastvenost i tjeskobnost onoga, što sam bio proživio. — Jako, jako napeto očekujem, što će reći moji moskovski prijatelji.«

Nekoliko dana kasnije pisao je Čajkovski u noći gospođi Nadeždi iz Firence svoje drugo pismo, u kojemu je simfonija bila spomenuta samo u posljednjem retku; bilo je to kratko, žalosno pismo, iz kojega je progovarala čežnja za domom:

»Firenca, 4. ožujka 1878.

Lijepa je Italija! Vratio sam se kući sa svog lutanja po gradu i osjetio želju, da se porazgovorim s Vama, moja neusporediva, draga prijateljice. Prozor je otvoren. S užitkom udišem noćnu svježinu nakon vrućeg proljetnog dana. Kako je neobična i bolna, a u isti čas i slatka pomisao na daleku, neizrecivo ljubljenu domovinu! Ondje vlada još zima. Vi sjedite u svojoj sobi za pisanje, možda pred naloženim kaminom. Mimo Vaše kuće prolaze u krzna odjeveni Moskovljani i Moskovljanke kroz tišinu, koju ne prekida čak ni štropot točkova zahvaljujući bezglasnom snježnom pokrovu.

Kako smo beskrajno udaljeni jedno od drugoga: Vi živite u zimi, a ja u zemlji, gdje je drveće već započelo listati i gdje ovo pismo pišem u jedanaest naveče kod otvorena prozora! A ipak ne pomišljam na zimu kod kuće s grozom već s ljubavlju. Volim našu zimu, dugačku, tvrdokornu... Ali kako je zato čarobno lijepo naše proljeće, kad se nenadano pojavi u svojoj moćnoj krasoti! Da li se još sjećate, da sam Vam iz Firence pisao o onom dječaku, kojega sam jedne večeri čuo pjevati na ulici, i čiji me je prekrasan glas tako dirnuo. Na moju veliku radost jučer sam ga ponovno pronašao; iznova mi je otpjevao ‚Perchè tradir mi, perchè lasciar mi', a ja sam zapao u pravi ushit. Ne sjećam se, da me je ikada

ovako ganula koja jednostavna pučka pjesma. Čovjek mora živjeti neko vrijeme u Italiji, da bi ovoj zemlji priznao prvenstvo u pjevačkoj umjetnosti. Čak ako koji glas i nije naročito lijep, ipak je svaki Talijan rođen pjevač. Oni imaju onu pravu ‚émission de voix' i sposobnost, da pjevaju iz grudi, a ne iz grla i kroz nos kao kod nas...

Zamislite, od mojih moskovskih prijatelja nisam još uvijek primio ni jedne jedine riječi o mojoj simfoniji. To je ipak veoma neobično. Do viđenja, moja draga.

P. Č.«

Firenca u ožujku, premda lijepa i krasna, nije bila pogodna za skladatelja, koji je htio raditi; za to je ovdje bilo odveć glasno i nemirno, pisao je Čajkovski gospođi Nadeždi. I tako su njih četvorica ponovno otputovali u tihi Clarens, gdje se Petar nadao naći pismo iz Moskve, ali se prevario u svom očekivanju. Čekao je još nekoliko dana, a zatim napisao gospođi Nadeždi dugačko bolno pismo, u kojem je dao izražaja svom razočaranju zbog šutnje njegovih moskovskih prijatelja, koju je osjećao uvredljivom i nezasluženom. Ako čitamo odgovor gospođe Nadežde, radujemo se, što je imao takvu prijateljicu, a radujemo se i tome, što se on svojim jadima utjecao njoj. Tek je sada ona napokon shvatila, kako mu je duboku bol nanijela Moskva svojom šutnjom o njegovoj simfoniji.

Gospođa Nadežda Petru Iljiću.

»Moskva, 18. ožujka 1878.

Upravo sam bila sjela za pisaći stol, moj dragi i mili prijatelju, kad je stiglo Vaše pismo. Vaša bol u povodu prešućivanja sa strane Vaših prijatelja nailazi u meni na iste osjećaje, moj dragi, budući da ja znam, da najveća bol ne dolazi od naših neprijatelja, već da može doći upravo od onih, koje smatramo svojim prijateljima. Razumijem, kako je to za Vas bolno i kako Vas je povrijedilo, ali ja zapravo od ovih prijatelja ne bih ništa drugo ni očekivala. Ako bi Vam činilo zadovoljstvo mišljenje onih, koji su na nižem glazbenom stepenu, onda Vam mogu saopćiti dojam jednoga od Vaših najrazboritijih, najnaprednijih đaka, koji strastveno ljubi glazbu, dojam Pahulskoga*), kojega često viđam i o

*) Pahulski, violinist, oženio se kasnije kćerkom gospođe Nadežde Julijom.

čijoj sam iskrenosti i dubokom osjećanju uvjerena. On je do krajnosti oduševljen Vašom simfonijom. Čitave dane nije mogao govoriti ni o čemu drugome niti misliti na što drugo, svakih je pet minuta sjedao za glasovir i svirao štogod iz nje. On ima izvrsno muzičko pamćenje, i ja njemu zahvaljujem svoje prisnije poznanstvo s našom simfonijom, jer mi je on još danas neprestano svira. U njega je neiscrpiva strast za glazbu; dosada je bio obožavalac Wagnera, ali s prvog pokusa Vaše simfonije došao je k meni u takvom stanju oduševljenja, da sam mislila, da mu se nešto dogodilo. ‚To je glazba!' klicao je on. ‚Šta je Wagner pokraj toga, i zašto smo mi svi uopće još na svijetu!'

Posredstvom Pahulskoga znam, da se varate, dragi prijatelju, ako pretpostavljate, da niste znali uliti svojim učenicima ljubav prema njihovom poslu, — ta ja slušam od njega, s kojim poštovanjem i s kojom ljubavlju pomišljaju na Vaše podučavanje. Kažu, da je jedna jedina Vaša riječ deset puta značajnija no sve ove brbljarije, što ih sada slušaju. S kakvim oduševljenjem govori o tome, kako ste Vi dolazili u razred i prije početka obuke običavali sjesti za glasovir, da bi zahvatili nekoliko akorda. ‚Gospode, kakvi su to bili akordi!' uzvikuje on oduševljeno. Čujem od njega i to, da jako nedostajate većini učenika. Vidite, dragi moj, da Vas ne ljube samo oni, koji Vam zavide. Možete uslijed toga zanemarivanje svojih moskovskih prijatelja primiti ravnodušno. Oni su Vam prijatelji toliko, koliko im to dopušta njihovo biće, a više se ne može ni od koga zahtijevati. Vaša im se simfonija naravno svidjela, ali zavist ih priječi, da to priznaju.

Što se tiče slušatelja općenito, njima je teško smjesta razumjeti ovakvo djelo. Ako je ono meni bilo jasno kod prvog slušanja, onda je to samo zato, što sam ja tako reći napamet naučila i prostudirala bit Vašeg stvaranja. Mene ne smetaju niti me zbunjuju ni ritardandi ni vezane note ni corone, budući da sam na njih navikla; a smione sekvence i neobične harmonije mene oduševljavaju, dok se drugima to pričinja kao nešto što se još ne može čuti; ali i oni će Vas jednom naučiti cijeniti.«

Jedva što je gospođa Nadežda odaslala ovo pismo, kad je primila pismo Čajkovskoga iz Firence s »programom osjećaja« Četvrte simfonije. Bila je zanesena. Ono, što je Petar ovdje govorio, bio je dokaz, da ga je kod skladanja vodilo istinsko unutarnje nadahnuće, svojstvo, što ga je ona u njemu kao skladatelju cijenila više od svega drugoga. Tek ju je nedavno pokušavala uvjeriti nekolicina muzičara, da nema nikakve veze između nota kakve simfonije i unutarnjih osjećaja čovjeka, koji ih je pisao. To je nešto čisto mehaničko, gola tehnika, tvrdili su oni. U svom odgovoru Petru gospođa Nadežda se upravo zgraža zbog takvog mišljenja, a zatim ponovno govori o dojmu, što ju je simfonija proizvela na nju. »Prvi je stavak djelovao duboko, bolno, potresno na dušu — kakve li teme! Kakvih li smionih slijedâ akorda! To djeluje na mene kao električna struja. A kakav završetak! Čovjek bi mogao izgubiti razum, tako je to lijepo! A tek drugi stavak! O Bože!«

I gospođa Nadežda nastavlja slavospjevom, koji je bez sumnje bio iskren, ali nažalost ona nije ovako pisala Čajkovskome odmah nakon dana izvedbe, već tek tri tjedna kasnije. Naročito ju je obradovao ruski duh simfonije, pa pita skladatelja, da li je to postignuto nehotice ili svijesno. Budući da se Čajkovski nije isprsivao svojim ruskim osjećajima, predbacivalo mu se pomanjkanje domoljublja; govorilo se, da je njegovo stvaranje bez korijena. Ona je naprotiv mišljenja, da je on skroz naskroz Rus. »Ako je Glinka onaj, koji je probudio rusku glazbu, onda ste Vi onaj, koji je ispunjava.«

Kasnije su generacije potvrdile nazor gospođe Nadežde. Potvrdio ga je i sam Stravinski riječima: »Čajkovski je bio ponajruskiji od svih nas«, rekao je on. A sam Čajkovski kaže odgovarajući na pismo gospođe Nadežde slijedeće: »Što se tiče ruskog duha u mojim djelima, često sam namjerice uradio, da u pojedinom komadu obradim ovu ili onu narodnu pjesmu, koja mi je odgovarala. A kadšto (kao na primjer u finalu naše simfonije) to se događa potpuno samo od sebe iznenadivši me. Što se općenito tiče ruskog duha u mojoj glazbi, t. j. umjetničkih domišljaja nalik na narodne pjesme u mojoj melodici i harmoniji, to valja svesti na to, da sam ja odrastao u nekom zabačenom ruskom zakutku, da sam od najranijeg djetinjstva usisao u sebe neizrecivu ljepotu ruske narodne pjesme, da strastveno ljubim ruski duh u svima njegovim izražajima, te da sam u pravom smislu riječi skroz naskroz Rus.«

XIV.

GUDALAČKI KONCERT. PETAR BRANI SVOJU SIMFONIJU

Vrativši se sredinom ožujka iz Firence u tihi i mirni Clarens Petar je u isto vrijeme radio na dvima djelima. Pisao je sonatu za glasovir a uz to gudalački koncert za orkestar. A sada se u Clarensu pojavio gost iz Rusije, ovaj puta dobrodošao gost: Kotek, mladi guslač, koji je nekoć vršio službu glasnika između gospođe Nadežde i Petra Iljića, no koji je izgubio mjesto u kući gospođe von Meck, budući da je brbljao o pošiljkama, što su mu bile povjeravane. Petar se bio uzalud zauzimao za njega kod gospođe Nadežde. U Clarensu su ga oba brata veselo pozdravili, a bregovi su ponovno odjekivali od mnoge svirke sonata; također je vjerojatno, da su Kotekove gusle bile od pomoći i poticaja prigodom stvaranja prve osnove gudalačkog koncerta. Svaki guslač, koji je stanovao pod krovom kojeg skladatelja, zna pripovijedati o tome, kako je često bio zamoljen, da za pokus odsvira koju pasažu. »Da li je to prikladno za gusle?« običavao je Petar pitati svoga gosta. »Idi i donesi malo svoje gusle . . . Gle, da li je ova pasaža prikladna za ruku?«

»Clarens, 19. ožujka 1878.

Zahvaljujući radu i ugodnom društvu — pisao je Petar gospođi Nadeždi — ne znam, kako prolazi vrijeme. Sonata i koncert jako su me zaokupili. Po prvi puta u životu započeo sam nov komad, a da prijašnji nisam dovršio. No ovaj puta bilo je tako, da nisam mogao prigušiti želju, da na papir stavim nacrt za koncert, a zatim me je ovaj rad privukao u tolikoj mjeri, da sam u stranu stavio sonatu, na koju ću se međutim opet vratiti.

Iz Moskve nisam primio još nikakvih izjava o simfoniji. Nijedne riječi razumijevanja i priznanja. Jürgenson mi piše, da će Rubinstein svirati moj koncert (onaj koncert u B-molu, što ga je Rubinstein g. 1874. osudio do krajnosti nepovoljno). Da li ga poznate? Ako ne, bio bih Vam jako, jako zahvalan, ako biste pošli na izvedbu. To je jedno od moje najmilije djece. Kako dolazi Rubinstein odjednom na to, da svira taj koncert, kojega je dosad držao nemogućim? U svakom sam mu slučaju zahvalan za to. On će ga nesumnjivo izvanredno svirati.

Prvi stavak gudalačkog koncerta već je gotov; sutra započinjem drugi. Otkako sam stekao svoje povoljno raspoloženje, ono mi ostaje vjerno. U ovom duševnom stanju stvaranje potpuno gubi značajku rada; to je trajno blaženstvo. Za vrijeme pisanja čovjek ne primjećuje, kako vrijeme prolazi; i da me nitko ne smeta, radio bih čitav dan ne ustavši od posla.«

Sonata, što je Čajkovski spominje, jest sonata za glasovir u G-duru. Ona nije od naročitog značenja, te se danas izvodi samo još rijetko, kao i ostala njegova djela za sâm glasovir. Sasvim je drukčije s gudalačkim koncertom; on je više negoli opravdao nade Čajkovskoga. Ova sigurna »uspješna točka« u programu svakog violinskog virtuoza, trn je u oku za one intelektualce, koji prezaju pred prejakim izražavanjem Petrovoga slavenskog j a. Prožet sjajnom ritmikom i blještavom krasotom boja, ovaj koncert nesumnjivo osvaja i neobično je prilagođen karakteru gusala. Mladi Kotek mora da je bio dobar guslač, kad je mogao svladavati ovu tešku koncertnu glazbu.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Clarens, 22. ožujka 1878.

Upravo sada, kad pišem ovo pismo, održava se Rubinsteinov koncert u Moskvi. Da li ste mu Vi prisustvovali? Zamišljam sebi, da ste sjedili u jednom kutu balkona. Bio bih veoma sretan, kad bih saznao, da ste bili ondje i čuli moj koncert. I zar nije ugodnije slušati glazbu tamo gore, a ne dolje usred nacifranih slušatelja, koji se ponajmanje razumiju u glazbu?«

Gospođa Nadežda bila je na koncertu. Idućeg je dana pisala:

»Moskva, 23. ožujka 1878.
Ujutro.

Kakva je divota Vaš koncert, i kako ga samo svira taj Rubinstein . . . Nadljudski! Njegova je svirka tako dobra, da čovjek pritom zaboravlja ne samo čitav svijet, nego i Rubinsteinove nedostatke. On se ovdje uzdiže do božanstva, a svako obračunavanje s njim prestaje. Uostalom ovaj čar se gubi u istom trenutku, kad uho prestaje djelovati na srce; njega može čovjek obožavati samo dva sata. Ali Vaš koncert! Taj se ne može zaboraviti, dok još srce kuca! Teško je reći, što je ovdje najbolje. Naravno da je dvorana bila prenatrpana,

a odobravanje je više negoli zadovoljavalo. Bila su mu predana dva lovorova vijenca i uz to jedan bitniji **prilog**, no visina svote nije mi poznata.«

»25. ožujka.

Nikolaj Rubinstein će svirati Vaš koncert ovog četvrtka u Petrogradu u korist Crvenog križa. Veoma se radujem, što će ga čuti i ondje. Rado bih vidjela, da su Vaša djela više proširena u inozemstvu; ovdje govori moj ruski ponos. Strašno me pozljeđuje, da je Antun Rubinstein, taj najmeđunarodniji među skladateljima, vani tako dobro poznat, a da inozemstvo uopće ne može upoznati našeg najrasnijeg narodnog skladatelja, ponos Rusije, Vas, moj dragi prijatelju. Osjećam vruću želju, da u inozemstvu promičem pravu rusku glazbu, kad mi već posjedujemo dva takva dragulja kao što su Glinka i Čajkovski; a pritom se vani Vaša djela uopće ne mogu nigdje kupiti. Dragi moj, ta recite Jürgensonu, da se većma pobrine za raspačavanje Vaših djela u inozemstvu... Pitate, mili moj, da li poznam Vaš koncert. Kako bi moglo biti drukčije! Često sama sviram posljednji stavak. Ta ja posjedujem s v a Vaša djela. Uostalom Nikolaj Rubinstein primio je za onaj koncert od članova Glazbenog društva pet tisuća rubalja kao počasni dar; koncert mu je u svemu donio okruglo deset tisuća rubalja.

Od sveg srca Vaša N. v. M.«

Čajkovski je odgovorio, neka se njegova prijateljica ništa ne brine zbog njegove slave u inozemstvu. Ona će ili doći sama od sebe ili uopće ne će doći. On, Petar, više bi volio, da ostane zauvijek nepoznat, negoli da se ponizno dodvorava velikim zapadnoevropskim dirigentima.

»Clarens, 31. ožujka 1878.

Samo Vi i moja braća pravo me razumijete. Moji moskovski prijatelji ne mogu se još uvijek pomiriti s tim, što sam otklonio da Rusiju zastupam u Parizu. Prijatelji ne mogu shvatiti, da bi me takva velika imena kao što su Liszt, predstavnik Madžarske, pa Verdi i drugi zdrobili težinom svoga glasa. Svi inozemni glazbenici, koji su pohrlili u Pariz, mene ne bi ni primijetili pored onih veličina, pred kojima bih morao puzati. Moja prijateljice, ja sam na glasu zbog velike skromnosti, ali Vam moram priznati, da moja skromnost nije ništa drugo negoli potajno, ali veoma, veoma veliko samoljublje.

Među svima živim muzičarima nema ni jednog jedinog, pred kojim bih ja mogao dobrovoljno sagnuti čelo. Ali narav, koja je usadila u moje grudi tako neukrotiv ponos, ipak mi nije pružila dara i sposobnosti, da hvalim svoju vlastitu robu. Je ne sais pas me faire valoir. Ja sam bolesno plašljiv, možda uslijed prevelikog samoljublja. Ja se ne razumijem u to, da radim u korist svoje slave i da je stičem svojim nastupom; milije mi je čekati, dok mi slava ne dođe sama od sebe...

Jedina muzička veličina, koja mi iskazuje najbolje namjere, jest Hans v. Bülow. Nažalost on uslijed bolesti jedva da još može umjetnički djelovati, pa za to ni ne može mnogo uraditi za mene. Ali njemu zahvaljujem, što me u Americi i Engleskoj poznaju više i bolje no igdje drugdje; imam čitavu gomilu izrezaka iz novina, što mi ih je on poslao iz ovih zemalja, u kojima je djelovao u posljednje vrijeme.«

A sada se približuju martovske Ide, opasno vrijeme za punokrvnu damu, kakva je bila gospođa Nadežda von Meck. Proljeće je bilo još daleko od Moskve, ali je postojala jedna čarobna sila, koja je dala da cvate proljeće u srcu udovice svakog sata svake godišnje dobe: glazba Čajkovskoga. Jedne večeri provela je gospođa Nadežda na nekom koncertu sate u grozničavom ushitu. Vrativši se kući dopustila je sebi lakomislen hir i indiskreciju, koja za sobom povlači uobičajeno kajanje, da u dva sata noću piše muškarcu, kojega je obožavala.

»Moskva, 18. ožujka 1878.
2 sata u noći.

... Bila sam na nekom koncertu, gdje sam čula Vašu ‚Slavensku koračnicu'. Ne mogu riječima iskazati osjećaj, koji me je obuzeo prigodom slušanja; od samog blaženstva navrle su mi suze na oči. Bila sam neizrecivo sretna pri pomisli, da je njezin skladatelj u izvjesnom smislu m o j, da pripada meni, i da mi nitko ne može oteti to pravo!... Činilo mi se, da Vi ne možete nikome tako posve pripadati kao meni... U vašoj glazbi slijevam se s Vama u jedno, i u tome mi Vas ne može nitko otuđiti. ‚Ovdje ja vladam i ljubim!'*)

Oprostite mi ovu ludost, nemojte se bojati mog ljubomora, ta on Vas ne obvezuje ni na što; to je moj unutarnji osjećaj,

---

*) Iz »Demona« M. Ljermontova.

koji se također ispoljuje samo u meni samoj. Od Vas međutim ne očekujem ništa drugo no ono, što sada već primam, ali samo u maloj promjeni forme: voljela bih, da mi Vi govorite t i, kako je to uobičajeno među prijateljima. Držim, da to u pismenom saobraćaju ne bi bilo teško. Ali ako to Vama nije s voljom, onda ne bih imala ništa primijetiti, jer ja sam već i tako sretna. Budite blagoslovení za ovu sreću! U ovom trenutku htjela bih Vam reći, da Vas grlim od sveg srca; no to bi Vama možda bilo čudno. Zato ću samo reći kao obično: Do viđenja, moj dragi prijatelju. Od sveg srca

Vaša N. v. M.

Ako Vam ovo izgleda neprilično, onda to smatrajte grozničavošću bolesne mašte, uzbuđene glazbom.«

»Slavenska koračnica« doista nije bila pravi lijek za ženu ovakvih duševnih dispozicija, kakva je bila Nadežda von Meck. Ali držanje Čajkovskoga prema provali njezinih osjećaja bilo je isto tako dolično kao i puno ljubavi. On je doduše mogao pisati, da od srca ljubi gospođu Nadeždu, ali je pred povjerljivom riječcom »t i« ustuknuo.

»Clarens, 25. ožujka 1878.

Vaše me je pismo duboko dirnulo. Najsretniji su trenuci mog života oni, u kojima vidim, da se moja glazba doimlje najdubljih dubina srdaca onih ljudi, koje ljubim i kojih su mi osjećaji vredniji od slave i uspjeha kod gomile. Nije mi potrebno reći, da ste Vi taj čovjek, kojega ljubim svim snagama svoje duše, budući da još nikad u životu nisam sreo ljudsku dušu, koja bi tako tankoćutno uzvraćala svaku moju misao, svaki kucaj mog srca. Ljubav i osjećaji moje daleke prijateljice postali su ugaoni kamen mog života. A ako komponiram, onda imam uvijek na umu, da ćete Vi jedamput čuti i osjetiti ono, što upravo pišem... Bojite se bez razloga, da bi mi mogle izgledati čudnima nježnosti, što ih izrazujete u svom pismu. Budući da ih primam od Vas, u zabunu me dovodi samo jedna misao: da Vas ja nisam vrijedan.

Što se tiče prelaza na T i, ja se ne mogu na to jednostavno odlučiti. Dolazio bih u zabunu, da Vas oslovljujem s povjerljivim Ti, pa bi uslijed toga nastalo stanje, što ga ja pokušavam izbjeći u našim odnosima. U svakom slučaju, bilo da govorimo jedno drugome Vi ili Ti, osjećaj moje duboke i beskrajne ljubavi prema Vama neka ostane bez obzira na promjenu forme netaknut. Stoga odlučiti Vi, kako ima biti.

U beskrajnoj ljubavi Vaš P. Č.«

Njegovo pismo zvuči iskreno i prijateljski neprisiljeno. A kako je dobro shvaćao Petar gospođu Nadeždu s njezinim nastupima čas oduševljenja, a čas melankolije, i s njezinim grozničavim bunilom u dva sata u noći! Ona će idućeg dana požaliti, što je popustila sama sebi; tko je to znao bolje od njega! A gospođa Nadežda požalila je doista i pisala mu 31. ožujka:

»Upravo sam primila Vaše pismo i zahvaljujem Vam od sveg srca za Vašu iskrenost i otvorenost. U Vama volim i cijenim upravo ova svojstva. Vi razumijete, da sam ja manje no bilo tko drugi razmažena iskrenošću okoline...

Sada bih Vam htjela rastumačiti, zašto sam smatrala poželjnom promjenu forme. Kad sam pisala ono pismo, bila sam u tako nenormalnom, prenapetom stanju, da nisam čak više ni znala, na kojem se planetu nalazim, i nisam osjećala ništa drugo no Vašu glazbu i njezinog stvaraoca. U ovom stanju bila je m e n i upotreba oslovljavanja s Vi neugodna, — ta odveć profinjena forma udvornosti i pristojnosti, pod kojom se tako često krije mržnja, bijes, prevara. U onom sam trenutku požalila ovo V i, ali odmah idućeg dana, došavši ponovno u normalno stanje, već sam požalila i svoje pismo... Smatrajmo dakle ovu stvar dovršenom i ne vraćajmo se nikad više na nju.

A sada želim da redom odgovorim na Vaša pisma. Čovjek se ne može dovoljno načuditi slaganju naših međusobnih misli i želja. U posljednje sam vrijeme često pomišljala na to, kako bi bilo lijepo, kad biste Vi napisali kakav gudalački koncert — i evo sam odjednom primila od Vas vijest, da već radite na njemu! I kako hitro radite, moj dragi prijatelju, ta već je gotov prvi stavak!«

A tek je sada napokon dospjela na Petrovo boravište u švicarskim bregovima vijest o njegovoj simfoniji. Poslao ju je Tanjejev, vjeran, savjestan prijatelj. Nekadašnji đak Čajkovskoga a sada sâm profesor glazbe i skladatelj, Tanjejev je uslijed svoje učenosti na području glazbe uživao poštovanje Čajkovskoga u istoj mjeri kao i Nikolaj Rubinstein u svojstvu virtuoza na glasoviru. A Tanjejev je zasluživao poštovanje.

Usred veoma društvenog i raspuštenog života moskovskih umjetničkih krugova vodio je Tanjejev u svojoj kući u predgrađu Moskve sa svojom starom kućanicom život pustinjaka, sveca, koji je glazbi služio kao religiji. Sabanjejev kaže u svojoj knjizi »Novi ruski skladatelji«, da je Tanjejev bio velik učitelj i velika snaga, tražilac savršenstva, koji je vjerovao u muzičku ljepotu izgrađenu na razumu. Od ruske glazbe volio je ponajvećma Glinku i Čajkovskoga, a o Skrjabinu, Ravelu, Debussyju i Straussu izražavao se s gorčinom: »Tužni valovi zapljuskuju glazbu«. Nakon smrti Tanjejeva našli su se u njegovoj kući čitavi snopovi rukopisa, radova koji ga nisu zadovoljavali: ne manje nego tri gotove simfonije, šest kvarteta i čitava množina kraćih stvari. Poznavaoci njegove glazbe smatraju ih izvrsnima.

A evo, što je Tanjejev imao reći o »miljenčetu« Čajkovskoga, o Četvrtoj simfoniji:

»Moskva, 31. ožujka 1878.

Prvi stavak u odnosu spram ostalih je predugačak; on podsjeća na kakvu simfonijsku pjesan, kojoj su dodana daljnja tri stavka, pa je iz toga načinjena simfonija. Trublje, što sačinjavaju uvod i kasnije se ponovno pojavljuju od vremena na vrijeme, promjena tempa u drugom stavku — sve me to navodi na misao, da je to programna glazba. Uostalom ja veoma volim ovaj stavak. Meni se čini, da se ritam prečesto ponavlja, uslijed čega djeluje ponešto zamorno.

Andante je dražestan (ali srednji mi se dio naročito ne sviđa). Scherzo je prekrasan i zvuči izvanredno. Ali trio u njemu ne volim, on zvuči kao kakav baletni ples. Nikolaju Rubinsteinu se najviše sviđa finale, s čim ja nisam sporazuman. Budući da znam, kako ste Vi nekoć obradili ‚Ždrala', i što Vi umijete načiniti iz kakve narodne melodije, čine mi se varijacije pjesme ‚Breza u polju', upotrebljene ovdje, manje značajne i manje privlačive.

Nedostatak ove simfonije, s kojim se ne ću nikada sporazumjeti, sastoji se u tome, da u svakom stavku ima mjestâ, koja podsjećaju na baletnu glazbu: srednji dio andantea, trio u scherzu i ono mjesto, slično koračnici, u finalu. Prigodom slušanja simfonije nehotice gledam naše operne plesače kako izvode pirouette, a to mi kvari raspoloženje i

priječi me, da pravo uživam u mnogobrojnim krasotama ove simfonije.

To je moje iskreno mišljenje o simfoniji. Možda sam ga izrekao odveć otvoreno, no to mi ne smijete uzeti za zlo. Nije čudo, što mi se simfonija ne sviđa posvema. Da u isto vrijeme nije stigao ‚Onjegin', onda bih vjerojatno bio potpuno oduševljen simfonijom. Tome ste Vi krivac! Vaša je krivnja u tome, što ste napisali operu, nakon koje sve drugo mora izgledati manje lijepo no što u stvari jest. ‚Onjegin' mi je priredio toliko veselja, proveo sam s njim toliko ugodnih časova, da nisam u stanju, da u njegovoj glazbi otkrijem i jedan jedini nedostatak. Prekrasna opera! I onda Vi još tvrdite, da ste htjeli prestati sa stvaranjem?! Vi niste još nikada tako dobro pisali. Vi ste dosegli savršenstvo; izvucite iz toga dobitak.«

Svaki obožavatelj Četvrte simfonije će se zgroziti, ako ovo pročita. S tako malo osjetljivosti tretirani prvi stavak priznaje danas čitav svijet kao najbolji od sva četiri izvrsna stavka. Što se pak tiče navodno »zamornog« ritma 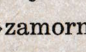, on je od tako tragičnog djelovanja kao izraz prijetećeg, nemilosrdnog zova sudbine, da se čovjeku ledi krv u žilama i da ga prolazi jeza... Ljupku šumsku melodiju:

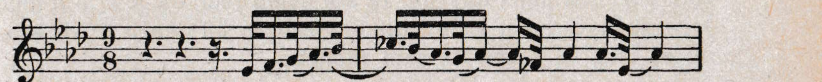

Tanjejev je potpuno mimoišao, premda je pizzicato u scherzu očigledno izvršio na njega dojam, isto tako kao i blaga melankolija andantea. A da se Rubinsteinu najviše svidio orkestralno blještavi finale, to je kod njega sasvim prirodno; on je volio sve što je imalo sjaja.

Tanjejev se divio »Onjeginu«, a vrijeme je dokazalo, da je ova opera to zaslužila. Čajkovski nije ‚Onjegina' nazvao operom, već »lirskim slikama prema Puškinovoj pjesni«, a djelo ima kao takvo svoj neporecivi čar. Arija Lenskoga o izgubljenoj mladosti, duet mladih djevojaka u prvom činu i znameniti valcer upravo su krasni. Ali stavljati operu iznad Četvrte simfonije, i k tome još tako odlučno, to je bila neobična zabluda tako velikog muzičara, kakav je bio Tanjejev.

Čajkovski je odgovorio smjesta i to dirljivom skromnošću. Unatoč tome je duhovito branio, što mu se predbacuje »baletna

glazba«. Njegova naklonost, da odjednom prijeđe u melodije valcera, uistinu je veoma značajna. Čajkovski to čini u gotovo svakom većem djelu, kadšto na posve neprikladnim mjestima, tako na primjer u elegičnom triu za glasovir, što ga je nekoliko godina kasnije napisao u spomen Rubinsteina, ili u svojoj operi »Pikova dama«, i to upravo na najtragičnijem mjestu. No ovi su valceri tako ritmički, tako melodiozni, čak tako neodoljivi, da ih čovjek pozdravlja radosnim smiješkom, pa da li se oni pojavili u pravom trenutku ili ne.

Čajkovski Tanjejevu:

»Clarens, 8. travnja 1878.

Dragi Sergije! S velikom pažnjom i s velikim zadovoljstvom pročitao sam Vaše pismo. Vi pretpostavljate sasvim neosnovano, da je Vaše mišljenje o mojoj simfoniji odveć otvoreno. To je naprosto Vaše iskreno mišljenje, a ja sam Vam veoma obvezan, što ste mi ga saopćili. Meni upravo trebaju mišljenja, a ne hvalospjevi. Pa ipak me je mnogo toga veoma začudilo. Nipošto ne razumijem, što Vi to nazivate baletnom glazbom, i zašto se ne možete s tim složiti. Da li možda pod baletnom glazbom razumijevate svaku vedru melodiju u plesnom ritmu? Ali onda se ne možete također složiti ni s većinom Beethovenovih simfonija, u kojima možete posvuda naići na njih. Ili ste htjeli reći, da je trio u mom scherzu napisan u stilu Minke, Gerbera i Pugnija? Ali kako mi se čini, to jedva da sam zaslužio.

Sasvim općenito rečeno ne mogu nipošto razumjeti, da bi u izrazu »baletna glazba« moglo biti nešto što je za osudu. Baletna glazba ipak nije uvijek loša glazba; ima i dobre baletne glazbe kao što je na primjer Delibesova ,Sylvia'. A ako je to dobra glazba, onda je sasvim svejedno, da li uz nju pleše kakva balerina ili ne. Moram ipak pretpostaviti, da su baletna mjesta u simfoniji, koja su pobudila Vaše negodovanje, pobudila to negodovanje zato, što su ona baletna glazba, a ne zato, što su možda loša glazba. Možda imate posve pravo, ali ja ne razumijem, zašto u kojoj simfoniji ne bi kadšto smjela odjeknuti i koja plesna melodija — pa čak i s namjernim prizvukom komike uličnih pjesama. Pozivam se pritom na Beethovena, koji je to sredstvo primijenio više no jedamput. Moram također dodati, da uzalud razbijam sebi glavu, gdje ste Vi to u srednjem dijelu allegra mogli otkriti nešto baletno. To mi je upravo zagonetka.

Što se tiče Vaše primjedbe, da je moja simfonija programska, ja sam s tim potpuno sporazuman. Samo što ne vidim, zašto Vi to smatrate nedostatkom. Ja se bojim upravo protivnoga, t. j. ne bih htio, da bi pod mojim perom nastajala simfonijska djela, koja ne bi ništa izražavala, i koja bi se sastojala od prazne igre s akordima, ritmovima i modulacijama. Samo se po sebi razumije, da moja simfonija ima program, ali taj je program takve vrste, da se ne može izraziti riječima; to bi izgledalo samo smiješno i izazvalo bi ruganje. Ali zar ne mora simfonija, najlirskija od svih muzičkih forma, biti upravo takva? Zar ne mora simfonija izražavati upravo ono, što u našoj duši teži za ispoljavanjem, a za što nam nedostaju riječi? Moram Vam uostalom priznati: ja sam u svojoj naivnosti mišljenja, da je zamisao ove simfonije lako razumljiva, i da se njen smisao općenito razabire i bez programa. No nemojte, molim Vas, misliti, da bih se htio pred Vama graditi važan dubokim osjećajima i uzvišenim mislima, previsokima za riječi. Nisam se nipošto trudio, da izrazim kakvu novu misao. Zapravo je moja simfonija oponašanje Pete simfonije Beethovenove, t. j. ona se nipošto ne povodi za njezinim muzičkim domišljajima, već za njezinom glavnom zamisli. Što mislite, ima li Peta simfonija program? Ne samo da ga ima, već ne postoji nikakva dvojba o tome, što ona nastoji izraziti. Otprilike isto je također i temelj moje simfonije, a ako me Vi niste razumjeli, iz toga slijedi samo to, da ja nisam nikakav Beethoven, što veoma dobro znadem.

Dodajem, da u mojoj simfoniji nema ni jednog retka, što ga nisam osjećao, i koji ne bi bio odraz iskrenih duševnih uzbuđenja. Izuzetak možda čini jedino sredina prvog stavka, gdje se možda mogu primijetiti tvrdoće, šavovi, slijepljena mjesta, ukratko tehnika. Znam, da ćete se Vi smijati čitajući ove retke. Ta Vi ste sumnjičavac i šaljivdžija. Unatoč sve svoje ljubavi prema glazbi čini se da Vi smatrate nemogućim, da se može komponirati uslijed unutarnjeg poriva za izražavanjem. Ali čekajte samo, doći će jednom i Vaše vrijeme! A tek će onda u krasno tlo Vašeg talenta pasti sjeme, iz kojega će izrasti divni plodovi.

Od onda, kad sam Vam pisao, da zacijelo više ne ću komponirati, mnogo se toga izmijenilo. Demon stvaranja neočekivano me je zgrabio još snažnije no ikad prije. Ne možete sebi predstaviti, kako sam sretan, što Vam se ,Onjegin' sviđa.

Veoma cijenim Vaše mišljenje, a što ga iskrenije izrazujete, ono mi je toliko dragocjenije.«

Čajkovski nije rekao ništa gospođi Nadeždi o ovoj izmjeni pisama o simfoniji. Približavalo se vrijeme, kad se morao vratiti kući, pa je sa svojim »najboljim prijateljem« imao razgovarati o osobnim stvarima. Na primjer o Antonini. Posljednjih je mjeseci spominjao Antoninu samo rijetko u svojim pismima, a ako se to dogodilo, onda ju je spominjao s bijesom i ogorčenjem.

A nije bila samo Antonina ono, čega se Čajkovski bojao, da će susresti u Moskvi; tamo će biti i Rubinstein, a onda razred do razreda pun đaka. Petar je htio zamoliti poglavicu, da snizi broj njegovih sati, te je to saopćio gospođi Nadeždi. Rubinstein je običavao učenike nepotrebno raspoređivati u po mogućnosti što više razreda, kao da mu je time htio reći: Ti si za svoje podučavanje plaćen, idi dakle i podučavaj koliko je više moguće, sasvim svejedno, bilo to potrebno ili ne. — Kad bi barem našli drugog učitelja za teoriju glazbe! Nekoga, koji bi ovim mladim ljudima utuvljivao, da se trozvuk sastoji iz jedne terce i jedne kvinte. Mladići su još kako tako podnošljivi, nastavljao je Čajkovski, jer je njima to znanje potrebno, budući da žele postati glazbenici po zvanju. Ali djevojke! O Bože! Između šezdeset ili sedamdeset njegovih učenica jedva da ih je četiri ili pet dovoljno nadareno, da bi mogle postati muzičarke; ostale su isto toliko ograničene kao marljive. One sve uče napamet, ali potpuno zataje kod svakog pokušaja samostalne primjene onoga, što su naučile. On pritom kadšto gubi vlast nad samim sobom i zapada u stanje besmislenog bijesa. Učitelj, koji bi imao više strpljivosti i mira, mogao bi postizavati bolje rezultate. No Konzervatorij ga zasad treba, i tako on mora i ponovno će preuzeti svoje podučavanje.

Gospođa Nadežda bila je s ovim izvodima veoma zadovoljna.

»Moskva, 6. travnja 1878.

Vaša odluka, da ponovno preuzmete svoju djelatnost u Konzervatoriju, veoma me raduje, moj prijatelju. Vi tamo vršite veliko djelo, i nema nikoga, tko bi Vas mogao nadomjestiti. Čula sam već prije o Vašoj nesklonosti, da podučavate mlade djevojke; razumijem Vas, i to mi se od Vas sasvim neobično sviđa, jer iz toga uviđam, da se Vi u stvarima umjetnosti nipošto ne date podmititi, pa čak ni od mladih djevojaka, dok sam pak s druge strane čula, da ima profesora, koji im udvaraju. Kako je to ružno! Uopće je s Konzervatorijem u pogledu morala tako, da onamo ne bih slala ne samo svoju kćer, već također ni svog sina.«

Dok je gospođa Nadežda pisala ovo pismo, Petar je uživao svom dušom slobodu u švicarskim bregovima. On, Modest i Kotek postepeno su odsvirali čitavog »Onjegina«; na Modesta i Koteka djelo je proizvelo najdublji dojam na veliku radost skladatelja. Što se tiče izvedbe »Onjegina« iduće jeseni u Konzervatoriju, pisao je Petar Iljić, on se takve izvedbe ne boji, ali u državnim kazalištima, koja se vode po sistemu primadona, i koja u izvedbu stavljaju kakvu sjajnu sopranisticu, a ostale uloge zanemaruju, moglo bi osoblje biti strašno.

Dne 11. travnja dovršio je gudalački koncert; završio je instrumentiranje, korekturu i sve ostalo. On će također za nekoliko dana poći na put. Kotek je već otputovao. Posljednje će dane iskoristiti za oporavak i ne će započimati nikakav nov posao.

Za ovih stanka odmaranja, kad je imao na raspolaganje glasovir, Čajkovski je mnogo vremena upotrebljavao na to, da studira glazbena djela starih i novih majstora. Naveče je onda o tome pisao gospođi Nadeždi. Sada svira u svojim bregovima Chopina, a onda se opet vraća svom idolu, Mozartu. »Ovaj sunčani genij, čija me glazba već i u mislima dira do suza«, pisao je prije osam dana gospođi Nadeždi, koja u svojoj strastvenosti i neuravnoteženosti nije voljela Mozarta, »tog epikurejca«, smatrajući ga površnim, nehajnim i nebrižnim. To je dovelo do beskrajnih objašnjavanja između njih dvoje.

Za Čajkovskoga je Mozart bio majstor, koji je posjedovao sva ona pozitivna svojstva, koja su njemu samome nedostajala. Čajkovski je svakako znao veoma dobro, da se njegova velika nadarenost za melodiju i instrumentiranje ne proteže i na muzički oblik, te je više no jednom priznao, da su njegova najbolja djela nagrđena iznenadnim prelazima u kaos i bespomoćan metež.

»Vi kažete,« pisao je gospođi Nadeždi, »da moje obožavanje Mozarta ne odgovara mojoj muzičkoj biti. Možda je to primjer snage privlačivanja, što je suprotnosti vrše jedna na drugu, a koja snaga navodi velikog, jakog muškarca, da se zaljubi u kakvu malu, odveć nježnu ženu, i obratno. Da li znate, da Chopin nije volio Beethovena, i da je jedva mogao

slušati neka od njegovih djela? U svakom slučaju različitost temperamenata dvojice umjetnika nije od utjecaja na njihove međusobne sklonosti.«

Prije odlaska pisao je također i svom nakladniku Jürgensonu. Nakon duže odsutnosti od kuće običavao je Čajkovski ovome ili onome slati opsežan izvještaj o svom muzičkom stvaranju za vrijeme ferija. Ovaj puta bio je odsutan šest mjeseci i napisao dva velika djela i jedan gudalački koncert, javljao je Jürgensonu. »Prijeti Ti uopće čitava množina novih radova; dovršeno je sedam kratkih komada, dvije pjesme i početak sonate za glasovir. Pod kraj ljeta morat ću unajmiti čitav vagon, da bih Ti sve to poslao. Zamišljam sebi, kako Ti uzvikuješ s uobičajenim naglaskom: Oh, neka te nešto odnese!«

Čajkovski je bio sebi jako svijestan vrijednosti vremena; vrijeme, koje nije sa sobom donosilo nikakvu glazbu, bilo je za njega izgubljeno vrijeme. U ovom pogledu — ali samo u ovom pogledu — on nije poznavao prema sebi nikakva obzira; ni bolest, ni njegovi »živci«, ni bol i jad nisu ga mogli udaljiti od njegova pisaćeg stola na duže od nekoliko dana.

Bila je sredina travnja, i on se morao vratiti kući; Modest i njegov pitomac bili su već otputovali. Bijeg je bio lijep, ali svaki bijeg ima uvijek završetak. Petar je promatrao visoke, bijele bregove svog utočišta i uzdisao. Kako su neumoljive Parke, koje nas sile da gledamo u oči svoje sudbine, i koje nam uvijek tovare na leđa posljedice naših čina! Kad bi mu bogovi dopustili, da svoje grijehe ispašta u glazbi — oh, mislio je Petar, kakvu bi on onda simfoniju mogao napisati!

XV.

PONOVNO KOD KUĆE. PETAR TUMAČI SVOJ NAČIN STVARANJA

Sredinom travnja napustio je Petar Iljić Clarens i sastao se u Lausanni sa svojim bratom Modestom i njegovim pitomcem, a onda su zajedno nastavili put preko Beča. Što su se više približavali ruskoj granici, Petar je postajao to zadovoljniji, što ide ravno u Kamenku a ne u Moskvu, gdje bi naišao na Antoninu i Rubinsteina. Njegova mu je sestra svakako ipak bila oprostila. Anatol ga je uvjerio o tome. Prvi pogled u nje-

zino lice reći će mu sve; ona je bila Čajkovska i nije mogla sakriti svoje srce. Takav je bio i Modest, a što se tiče Anatola, njegov je jezik izbrbljao sve, što je sakrivalo njegovo lice. Petra će radovati, da velikima i malima u Kamenki dijeli darove, što ih je nosio sa sobom kao obično, — čitav kovčeg pun lijepih iznenađenja. Na ruskoj granici došlo je zbog toga do neugodnog sukoba s nekakvim pijanim oružničkim narednikom i trojicom carinika. Petar je morao platiti visoku carinu, i to je uradio u velikoj ljutnji.

Petar Iljić Nadeždi Filaretovnoj:

»*Kamenka, 24. travnja 1878.*

Jučer naveče stigli smo napokon ovamo nakon veoma zamorna puta. Bio sam nemiran čitav dan u očekivanju dolaska. Moja sestra i ostala moja rodbina došli su nam u susret. Svi su mi oni izrazili tako mnogo ljubavi i osjećaja, da sam se veoma brzo umirio osjetivši, da sam okružen dobronamjernošću i srdačnošću. Budući da je u kući moje sestre odveć tijesno, smjestila me je u neku veoma prijaznu zasebnu kućicu. To je malena, veoma čista i prijatna koliba, prilično daleko od mjesta, s izgledom na selo i rječicu, što vijuga u daljini. Vrtić je pun grahorice i rezede, koja će otprilike za dva mjeseca već cvasti i širiti svoj sladak miris. Moja je koliba uređena veoma udobno i prijatno. Pobrinuli su se čak za glasovir, koji se nalazi u maloj prostoriji do spavaće sobe. Ovdje ću moći dobro raditi.«

Premda je Petar uvjeravao, da je potpuno miran, Anatol je ipak ostao samo par dana u Kamenki, a onda pohitio u Moskvu, da pokrene rastavu braka. Započeli su tjedni borbe: navale, protunavale i sva ona gorka međusobna okrivljavanja brakorazvodne parnice. Poteškoća se sastojala u tome, da se Antonina sklone na to, da podnese tužbu za rastavu. Gospođa Nadežda pisala je Petru, neka se otkupi od nje i to po mogućnosti brzo. Antonini je bilo rečeno, da novac daje svâk Čajkovskoga Lav Davidov, dok je ona držala, da ga Petru stavlja na raspolaganje moskovsko Glazbeno društvo.

Rastava nije čak ni u najboljem slučaju nikakva lijepa stvar, a ovdje je bila jako nelijepa. Petar se nije nalazio ni u kakvom zavidnom položaju. Pošta je bila nabrekla od pisama o »stvari«, kako se nazivala rastava, dok je Antonina bila ozna-

čivana kao »izvjesna osoba«. Antonina je bila potpuno izgubila glavu i pisala svima članovima obitelji Čajkovski i Davidov pisma, u kojima je naizmjence molila i prijetila, i u kojima je uvijek naročito isticala, da je u nju bilo zaljubljeno mnogo muškaraca počevši od Petra Iljića.

Gospođa Nadežda pokušavala je Petra ponukati, da zamoli Rubinsteina za pomoć. Zašto mu on ne bi otvoreno pisao i zamolio ga, da iskoristi svoj utjecaj na Antoninu, a neka mu Petar ujedno izjavi, da u obzir ne dolazi nikakvo pomirenje, budući da njih dvoje potpunoma ne pristaju zajedno. »Ne sviđa mi se,« pisala je gospođa Nadežda, »kako ljudi govore o tome. Zašto da djevojka dođe na nezasluženi glas mučenice? Ako je ovdje netko mučenik, onda ste to Vi, Petre Iljiću.«

Pisma gospođe Nadežde bila su Petru upravo sada divna utjeha. U svojoj maloj kolibi usred velikog imanja Kamenke pokušavao je raditi na glasovirskoj sonati u G-duru, što ju je započeo u Clarensu; no bio je odveć nemiran i obuzet brigama, a da bi postigao nešto veliko. Progonili su ga napadaji groznice i snovi puni mòra. »Otputujte smjesta odanle, moj dragi prijatelju!« dovikivala mu je gospođa Nadežda iz Moskve. »Čujem, da ste omršavili i da ne možete raditi. Kuća na imanju u Brailovu je prazna. Ne biste li htjeli biti ondje moj gost, posve sami, dok za mene ne dođe vrijeme, da pođem na jug? Sada, kad je vrijeme toplo, čovjek bi volio poći nekuda daleko, natrag k prirodi, k šumama i slavujima na obali rijeke. Jedino glazba nadvisuje prirodu ... Stežem Vam ruku. Nemojte zaboraviti onoga, koji Vas ljubi od sveg srca ...«

Čajkovski je zapitao svoju sestru, što da uradi, a Aleksandra mu je odgovorila, da će joj on svakako veoma nedostajati, ali neka naravno putuje u Brailov. Kad je Petar pošao na put, bila je sredina svibnja, a čim je došao na imanje, raspršile su se sve njegove brige. Kako su čudesna ova zelena polja nakon snježnih vrhunaca Švicarske, blijedih maslina Italije i izoranih njiva Kamenke! Brailov je bilo krasno imanje u Ukrajini, obuhvaćalo je trinaest tisuća jutara, bilo je smješteno ispod Karpata, a sastojalo se od livada, oranica, šuma i tvornice šećera. Bilo je ovdje golemih, divnih vrtova, rijeka za vožnju čamcem, konji za jahanje i kola, ukratko, to je bila raskošna bajka uobičajenog ruskog boljarskog imanja. A Ukrajina u svibnju bila je i bez tog bogatstva pravi rajski vrt; cvao je jorgovan, slavuji su biglisali u šumama, pastiri su svirali u

frule, dok su se njihova stada vukla preko blijedo-ružičastih livada djeteline.

Čajkovski je ovdje stanovao dva blagoslovena tjedna i svakog dana pisao domaćici u Moskvu; teško je reći, tko je od njih dvoje više uživao u ovom posjetu. Njegov je život prolazio u divnoj jednoličnosti; šetao je po vrtu i šumi, pio čaj na obali rijeke a kavu na verandi, provodio duge večeri sam na mjesečini. Za vrijeme ručkova u golemoj blagovaonici osjećao se nešto malo plašljiv, kako je to priznao gospođi Nadeždi, budući da je jeo pred tako mnogo slugu, ali on je osjećao njihovu sklonost prema sebi i znao kako se oni trude, da bi mu sve učinili po volji. Volio je svirati na harmoniju gospođe Nadežde. Za zabavu je napisao više kratkih komada, pjesme i skladbe za gusle; hoće li mu domaćica dopustiti, da te stvari ostavi ovdje kao malen znak svoje ljubavi prema Brailovu i prema gospodarici Brailova?

Od tri komada jedan je bio osebujan andante gudalačkog koncerta. To su melodiozni ali neznačajni radovi. Čajkovski ih je nazvao »Souvenir d'un lieu cher«; pojedini su naslovi: Mélodie, Méditation i Scherzo.

Rubinstein je imao pravo kad je govorio, da Petar Iljić uvijek običava plaćati svoje dugove. Naskoro, veoma naskoro, on će se morati staviti na raspolaganje poglavici i onim gladnim nizovima učenika, koji su čekali na to, da troše njegovu snagu. Ali ovdje je bio raj, samoća. Samo se jednoga bojao ovdje: pošte. Ali i novosti, što ih je ona donosila, pokazivale su se povoljne. Antonina je pisala, da pristaje na rastavu! Petar je bio izvan sebe od radosti; pisao je gospođi Nadeždi, da je sat i po trčao kroz vrt, plesao i skakao i pjevao, »da bih tjelesnim umorom prigušio muku mog sretnog uzbuđenja«.

»Bogu hvala!« odgovorila mu je ona smjesta iz Moskve. »Požurite, Petre Iljiću, požurite! Kujte željezo dok je vruće; ona bi osoba mogla promijeniti svoju nakanu. Brzojavite mi, koliko Vam je novaca potrebno, da bih Vam ga mogla bezodvlačno poslati. Bit ću veoma sretna, kad postanete slobodni. Bože daj, da naskoro dođe do toga.«

Petar se započeo spremati na odlazak; imao je kao obično putnu groznicu i poslao više brzojava s naopakim adresama, a kad se konačno uspeo u vlak, bio je u mračnom raspoloženju; što je dalje išao na sjever, postajao je sve mračniji.

Jer Moskva je doista i bila strašna. Kao po nekom oso-

bitom hiru sudbine slavio je poglavica upravo idućeg dana svoj rođendan priredivši ručak, kod kojega je naravno morao sudjelovati i Petar. Svi su oni bili ondje, svi, uzdiše Petar u svom pismu. Bučali su, držali zdravice, pozdravljali glasnim uzvicima Petra, koji se ponovno pojavio nakon osam mjeseci, grlili ga i stavljali pitanja.

»Ne mogu pred Vama zatajiti, da su mi ovi susreti s Rubinsteinom bili neugodni. Čitao sam mu u očima, da me jako malo voli, i da ga samo okolnosti sile, da nosi masku prijateljstva. On mi ne može oprostiti, što sam otklonio da prihvatim zastupanje u Parizu, koje bih — prema njegovu mišljenju — bio morao prihvatiti pun zahvalnosti kao golem dokaz njegove naklonosti. On uopće ne voli ljude, koji ga ne priznaju za svog dobročinitelja. Ukratko, ja sam mu neugodan, a to on ne može prikrivati.«

Petar, jedva što je umaknuo s proslave rođendana, zapao je iz jednog zla u još gore. U pet sati morao je posjetiti tajnika Konzistorija, koji ga je imao poučiti o tome, što mu je činiti, da bi postigao rastavu. Pratio ga je Anatol, koji je upriličio ovaj sastanak; Petar je uz njega koracao kao zločinac, kojega vode na stratište. Tajnik Konzistorija bio je strašan čovjek, ciničan i prost, koji mu je davao potrebne upute čas podmigujući a čas ravnodušno. Valjalo je izmisliti laži, pribaviti lažne svjedoke, da bi se učinio vjerojatnim prisluškivani i promatrani prizor bračne nevjere, što je po tadašnjim zakonima bio gotovo jedino moguć razlog za rastavu. Pojedinosti su bile takve, da ih on ne može ponoviti, pisao je gospođi Nadeždi. Za sve je to valjalo davati mito, što su ga između sebe dijelili činovnici, pisari i svećenici.

Gospođa Nadežda mora da je ova saopćenja čitala pomiješanih osjećaja, napola sućutno a napola zabavljajući se. Kakvo je ipak bio Petar Iljić dijete s obzirom na svoje čuđenje i zgražanje nad pokvarenošću svijeta! Kad bi se ona, Nadežda, morala naći u položaju, da traži rastavu, onda bi izravno zagrabila u stvar i radila tako dugo, dok ne bi postigla ono, što je htjela; mita bi dijelila isto tako hladnokrvno kao što ih činovnici stavljaju u džep. Gospođa Nadežda bila je dama viktorijanskog vremena, ali je bila zajedno s mnogim svojim sestrama mišljenja, da svrha posvećuje sredstvo...

Što se ticalo »izvjesne osobe« same, ona se nije mogla nigdje pronaći, a to je bilo nešto kao između sreće i prokletstva. Za Petra bi bila muka, da je morao s njom razgovarati, ali čovjek se opet s druge strane ne može dati razvesti od nekakvog duha. Ona se bez sumnje krila, a tko bi znao zašto. Jürgenson je preuzeo na sebe, da će je pronaći, i da će s pomoću Anatola urediti sve što je potrebno. Čajkovski je čekao, uzbuđivao se, zapadao u zdvojnost, a kad se nije dogodilo ništa, i kad Antonina nije izlazila na vidjelo, pobjegao je. Rekao je, neka stvar miruje do jeseni, i povukao se na privatno ladanjsko sijelo Lava Davidova Verbovku, koja se nalazila na jugu sasvim blizu Kamenke.

Jürgenson je međutim pronašao »izvjesnu osobu« i upotrebio sav svoj takt, svu svoju poslovnu okretnost i iskustvo, da je nagovori na rastavu, na koju je isprva bila privoljela, ali ju je kasnije opet otklonila. Na njegovo začuđenje stvar nije uspjela. Razgovor se vrtio u krugu kao vjeverica u svom točku, pisao je Petru. U čitavom svojem životu on nije susreo neukije i nepokretnije biće. Ona je izjavila Jürgensonu, da o stvari želi govoriti jedino i samo sa svojim mužem, i da je stvar s rastavom urota Anatola, Rubinsteina i Aleksandre Davidove protiv nje; kad se ovi zlosretni ljudi ne bi miješali u stvar, Petar Iljić bi joj pao do nogu...

Sve je to Jürgenson saopćavao Čajkovskome, a Čajkovski gospođi Nadeždi, koja je međutim otputovala, da ljeto provede u Brailovu. Tu je našla one skladbe za gusle »Souvenir d'un lieu cher« i izjavila, da je njima razdragana, no izgleda da njezina zahvala zvuči ovaj puta suzdržljivije negoli njezine uobičajene neograničene pohvale.

Petar je pisao iz Verbovke, da ne će trebati onih deset tisuća rubalja, što mu ih je ponudila gospođa Nadežda, budući da je »izvjesna osoba« otklonila rastavu i izjavila, da će pred sudom dokazati nedužnost svog muža, u slučaju da nastupe svjedoci, koji bi ga okrivljavali zbog brakolomstva. To je za Petra bilo opasno tlo; tko zna, kako bi daleko mogla ona poći! Petar to nije pisao gospođi Nadeždi, ali je u svom pismu ukazao na to, da bi navodno kakve tri tisuće rubalja bile dovoljne da potaknu »izvjesnu osobu«, da zauvijek ode iz Moskve. Pitanje izvjesne godišnje rente moglo bi se onda urediti kasnije.

Gospođa Nadežda odgovorila je kao uvijek, da se slaže s njim; uvidjela je, da se ne može uraditi ništa drugo. Pokazalo se, da Petar naprosto nije bio onaj čovjek, koji bi znao

postupati s tim stvorenjem. Antonina je momentano pobijedila; čak se gospođa Nadežda nije usuđivala, da stvar dalje požuruje.

Naravno da je sve to djelovalo na Petrovo zdravlje i stvaranje. Iz Verbovke je 16. srpnja jadikovao o nervoznim stanjima, koja ga muče. »Posao mi ide samo polako od ruke«, nastavljao je; »nije tako uspješan, kako bih to volio.«

»Moram razmišljati također o tome, što bih novo i veliko mogao naskoro napisati. Ne znam zašto, ali ‚Undina' me ne privlači. Tražim nekakav operni libreto, koji bi zadirao dublje i koji bi bio uzbudljiviji. Što biste rekli na Shakespeareovog ‚Romea i Juliju'? Ovo je djelo doduše već poslužilo kao sadržaj za opere i za simfonijsku glazbu, ali bogatstvo ove tragedije je neiscrpivo. Nedavno sam je ponovno čitao, pa me je oduševila pomisao na operu, u kojoj bi se očuvao Shakespeareov sadržaj i radnja bez izmjena ili dodataka, kao što je to uradio Berlioz u svom Romeu.«

Također je i gospođi Nadeždi bilo drago, da na neko vrijeme zaboravi Antoninu i da se vrati na izmjenu pisama o glazbi. Iz Brailova je uvijek pisala radosno i vedro; kako je lijep život na ladanju s djecom, koja jure amo tamo. U jednom je pismu zapitala Čajkovskoga za njegov način stvaranja; da li on prije osjeti melodiju ili harmoniju? Da li prava instrumentacija nadolazi s muzičkom idejom, ili se stvara tek kasnije? A kod pisanja opere, što se pojavljuje ponajprije kao nadahnuće, da li pjesnička građa ili muzička tema?

Čajkovski je volio takva pisma i odgovorio ne jednim, već trima pismima:

»Kamenka, 6. srpnja 1878.

Primio sam Vaše pismo, draga Nadeždo Filaretovna, pa se žurim, da odgovorim. Vi biste htjeli znati, kakav je moj način stvaranja? Doista je teško, da se na to potanko odgovori, moja prijateljica, jer su uvjeti, pod kojima ovo ili ono djelo dolazi na svijet, potpuno različiti. Unatoč tome ću se potruditi, da Vam pružim opću predodžbu o mom načinu rada. Pritom moram ponajprije svoja djela raspodijeliti u dvije skupine:

1. Djela, što ih pišem iz vlastitog nagnuća uslijed neposredne naklonosti, iz nekog neodoljivog unutarnjeg poriva.
2. Djela, što ih pišem uslijed kakvog vanjskog povoda — na želju kojeg prijatelja, nakladnika ili pak na narudžbu,

kao što je na primjer ‚Kantata' u povodu izložbe na Politehnici ili ‚Slavenska koračnica', koja je bila napisana po narudžbi Glazbenog društva za koncert Crvenog križa.

Znam uostalom iz iskustva, da vrijednost pojedinog djela ne ovisi o tome, kojoj od ovih skupina ono pripada. Dešava se veoma često, da se koje djelo druge skupine, premda je nastalo uslijed vanjskog povoda, pokaže kao potpuno uspjelo, dok naprotiv koje djelo, nastalo uslijed unutarnjeg poriva, često slabije uspije uslijed izvjesnih okolnosti. Ove okolnosti, o kojima zavisi raspoloženje za vrijeme pisanja, od najvećeg su značenja. Za vrijeme stvaranja umjetniku je potreban potpun mir. U ovom je smislu umjetničko stvaranje, pa čak i glazbeno stvaranje, uvijek objektivno. Mišljenje, da umjetnik stvaralac može u trenutku afekta iskazati, što osjeća, jest zabluda. I radosni i žalosni osjećaji izrazuju se uvijek tako reći pri pogledu unatrag. A da i ne postoje razlozi za naročitu radost, mene može obuzeti radosna želja za stvaranjem, a naprotiv, usred najvedrije okoline mogu napisati djelo, koje je prožeto beznadnim, najmračnijim osjećajima. Ukratko, umjetnik vodi dvostruk život: običan život čovjeka i život umjetnika, koji se uvijek ne poklapaju. Bilo kako mu drago, ponavljam: za stvaranje je glavni uvjet mogućnost, da se čovjek barem privremeno oslobodi briga prve vrste života, da bi se mogao posvema predati životu druge vrste.

Za djela prve gore navedene skupine nije potrebno ni najneznatnije naprezanje volje. Čovjek treba naprosto slijediti unutarnji glas, pa ako prva vrsta života ne uguši svojim žalosnim slučajnostima onu drugu vrstu života, umjetnički život, onda se rad razvija sasvim neshvatljivom lakoćom. Sve pada u zaborav, duša treperi u potpuno neshvatljivom, neizrecivo sretnom uzbuđenju, čovjek jedva može slijediti njezino sunovraćivanje u neizvjesnost, a osjećaj za vrijeme se gubi. U ovom stanju ima nešto mjesečarskog. On ne s'entend pas vivre. Nemoguće je, da Vam opišem ove trenutke. Ono, što u ovom stanju poteče iz pera ili naprosto ostane sačuvano u pamćenju (jer takvi trenuci nastupaju često uz okolnosti, koje onemogućuju, da se zamisao odmah zabilježi), uvijek je dobro, pa ako nikakva vanjska smetnja ne dozove čovjeka u onaj drugi, opće-ljudski život, onda tako nastaje ono najviše, što se može dokučiti, i što neki umjetnik može stvoriti.

Za djela druge vrste mora čovjek kadšto dovesti sebe u raspoloženje. Pritom je često prisiljen, da nadvlada lijenost i nevoljkost. Mnogo toga zavisi o kojekakvim slučajnostima. Kadšto čovjek lako stekne pobjedu. Kadšto mu ideja izmakne i ne da se uloviti. No ja smatram za dužnost umjetnika, da se ne predaje, jer lijenost je u čovjeku prejaka. Nema za umjetnika ništa pogubnije, no da popušta lijenosti. On ne smije sjediti i čekati. Nadahnuće je gost, koji samo nerado posjećuje ljenivce. Ono dolazi onima, koji ga zazivaju. Možda se uslijed toga Rusima ne predbacuje bez razloga, da u njih nema iskonskog stvaralaštva, budući da je Rus prije svega lijen. On voli sve odgađati na sutra; nadaren je od naravi, ali boluje — također od naravi — na slabosti volje i pomanjkanju ustrajnosti. Čovjek mora, a to je željezna nužda, obuzdati sebe samoga, ako ne želi upasti u diletantizam, od kojega je patio čak i tako silan talenat kao što je bio Glinka. Ovaj čovjek, koji je bio blagosloven nečuvenom iskonskom stvaralačkom snagom, doživio je pedeset i tri godine, ali je začudo malo napisao. Pročitajte njegove uspomene, pa ćete vidjeti, da je radio kao kakav diletant, t. j. isprekidano, tu i tamo, kad je pravo raspoloženje dolazilo samo od sebe. Koliko se god mi mogli ponositi Glinkom, ipak valja reći, da on nije ispunio zadatak, koji mu je bio povjeren uslijed njegove divne nadarenosti. Unatoč začudnih i potpuno izvornih ljepota njegove obje opere trpe na stilskim nejednakostima, koje zapanjuju; pored genijalnih, neprolaznih ljepota nailazimo na potpuno neukusna, naivna, slaba mjesta. A što bi bilo postalo od njega, da se je taj čovjek rodio u drugoj okolini, da je živio pod drugim životnim uslovima, da je radio kao umjetnik, koji je sebi svijestan svoje snage i dužnosti, da svoj talenat razvije do najvišeg mogućeg savršenstva, — a ne da je živio samo tako kao kakav diletant, koji tu i tamo ponešto komponira iz dosade!

Nadam se, moja prijateljice, da me ne ćete osumnjičiti, da hvalim sâm sebe ako Vam kažem, da moje dozivanje nadahnuća nije gotovo nikada uzaludno. Smijem reći, da mi je ona sila, što sam je gore nazvao hirovitim gostom, već odavna postala tako prisna, da nas dvoje živimo nerazdjeljivo, i da me ona napušta samo onda, ako se osjeća suvišnom

uslijed onih okolnosti mog opće-ljudskog života, koje me dovode u potištenost.

No čim se oblaci raziđu, ona je opet tu. I tako smijem reći, da kod normalnog duševnog stanja neprestano komponiram, na svakome mjestu i u svakom času dana. Kadšto promatram s napetošću neprekidan rad, koji se odvija sâm od sebe i neovisno od sadržaja razgovora, što ga upravo vodim, i neovisno od ljudi, među kojima se nalazim, — koji se odvija u onom dijelu mog mozga, gdje se nalazi autor glazbe. Jedamput je to neka vrsta pripravnog rada, t. j. tada nastaju na primjer različite pojedinosti u vođenju dionica kakvog komada, što sam ga već prije uzeo na oko, a drugi se puta pojavi kakva posve nova, samostalna muzička ideja, što je pokušavam zadržati u pamćenju. Odakle dolazi sve to, to je nepronična tajna.

Sada bih Vam htio ocrtati postupak komponiranja. Odgađam to na popodne. Do viđenja. Kad biste znali, kako je teško, a kako je u isti čas ugodno, da Vam pišem o tim stvarima.

2 sata.

Ja načrčkam svoje nacrte na prvi komad papira, što mi se nađe pri ruci, koji puta također i na komadić papira za note. Pišem ih u jako skraćenom obliku. Melodija ne može u predodžbi nikada nastati drukčije negoli u zajednici s harmonijom. Uopće se oba ova muzička elementa, zajedno s ritmom, ne mogu nikada odijeliti jedan od drugoga, t. j. svaka melodijska ideja nosi u sebi svoju svojstvenu harmoniju i ritmičku razdiobu. Ako je harmonija veoma zamršena, onda se moraju odmah kod skiciranja utvrditi i pojedinosti vođenja dionica. Ako je harmonija veoma jednostavna, onda ja kadšto pribilježim samo oznake basovske pratnje, a kadšto basovsku dionicu uopće ni ne napišem. Nju onda držim čvrsto u pamćenju. Što se tiče instrumentiranja, kod orkestralnih se djela pojavljuje muzička ideja već obojadisana ovom ili onom instrumentacijom. Ali kod izrađivanja se kadšto prvotna nakana mijenja. Riječi se nikada ne mogu pisati po glazbi, jer ovdje je tekst ono, što dovodi do potrebnog muzičkog izražaja. Uz kakvu kratku melodiju mogu se riječi naravski naknadno spjevati ili prilagoditi, no ako se radi o ozbiljnom djelu, onda ovakav način rada nije moguć. Tako je na primjer glasina o operi ‚Život za cara', o kojoj ste mi

pisali, zabluda*). Isto tako nije moguće napisati simfoniju, pa joj onda naknadno nametnuti program, jer također i ovdje svako zbivanje pretpostavljenog programa izaziva potrebnu muzičku ilustraciju. Ovaj stepen rada t. j. izrađivanje osnove, uopće je ugodan, pun čara, čovjek ga često osjeća kao neizrecivu sreću, ali on donosi sa sobom nemir i izvjesnu nervoznu uzbuđenost. Čovjek pritom loše spava i često posve zaboravlja na jelo. Ali razrađivanje prvotne osnove teče veoma mirno. Instrumentiranje djela, koje je potpuno dozrelo i koje je u glavi izrađeno u svima pojedinostima, pruža mnogo zadovoljstva. To se ne može reći o izrađivanju čistopisa komadâ za glasovir, pjesama i manjih komada uopće. Taj je posao kadšto dosadan; momentano sam zaposlen upravo takvim radom.

Pitate me, da li se držim uobičajenih forma. Da i ne. Ima djela, na primjer simfonija, kod kojih je određena forma pretpostavka. Tu se općenito držim tradicionalne forme, ali zapravo samo općenito, t. j. u pogledu slijeda pojedinih dijelova. U pojedinostima može čovjek sebi dopustiti kakvu mu drago slobodu, ako to zahtijeva razvoj muzičke zamisli. Tako je na primjer prvi stavak n a š e simfonije izgrađen veoma nepravilno. Druga tema, koja bi morala biti u nekom srodnom prijemetu u duru, pojavljuje se kod mene u prilično nesrodnom molu. Kod vraćanja glavnog motiva druga je tema potpuno napuštena itd. Također se i finale u mnogome odvaja od uobičajene forme. Kod vokalne glazbe, gdje sve ovisi o tekstu, kao i kod fantazija (n. pr. ‚Oluje', ‚Francesce') forma je potpuno slobodna. Vi pitate za melodije, koje su izgrađene na harmonijskim notama. Mogu objasniti s najvećom sigurnošću i potkrijepiti primjerima, da se s pomoću ritma i mijenjanja ovih nota mogu iz njih stvoriti milijuni novih i lijepih melodija. To vrijedi uostalom samo za homofonu glazbu. Kod polifone glazbe takvo bi građenje melodije smetalo samostalnosti pojedinih dionica. Kod Beethovena, Webera, Mendelssohna, Schumanna i pogotovo kod Wagnera melodije su često izgrađene na notama trozvuka, a nadareni muzičar može na taj način iznaći uvijek kakvu novu i lijepu melodiju za trublje.

*) Glinka je sam napisao osnovu i slijed prizora svoje opere. Za tekst pjesama zadobio je nekog spretnog stihotvorca. Govorilo se, da je Glinka svog suradnika često iznenadio gotovim glazbenim točkama, uz koje je ovaj morao naknadno napisati stihove.

Da li se sjećate, kako je u ‚Prstenu Nibelunga' lijep motiv mača? — Ja veoma volim jednu melodiju Verdija, nevjerojatno nadarenog čovjeka, iz opere ‚Krabuljni ples'. — A kako je dražestan i svjež prvi dio prvog stavka Rubinsteinove simfonije ‚Ocean'! — Ako bih potražio u svom pamćenju, mogao bih Vam navesti čitavu množinu primjera, koji potvrđuju moje mišljenje. Sve zavisi o talentu. Talenat ne pozna nikakva ograničenja i može lijepu muziku stvarati iz ničega.«

»Kamenka, 7. srpnja 1878.

Ovo je nastavak mog jučerašnjeg pisma. Vaša bojazan, da možda krivo upotrebljavate tehničke muzičke izraze, kad mi pišete o glazbi, jest bez temelja. Ja nisam nikada našao ništa smiješna u Vašim izvodima o glazbi; sasvim naprotiv, Vi pokazujete tehničko poznavanje glazbe, koje se čak kod najobrazovanijih ljubitelja glazbe susreće samo kao rijedak izuzetak.

Pri svojim jučerašnjim izvodima o procesu stvaranja nisam se dosta jasno izrazio o onom stepenu rada, koji nastupa nakon što je dovršen nacrt. Ovaj je odsjek od najvažnijeg značenja. Ono, što se nasumce baci na papir, treba sada kritički razraditi, popraviti, nadopuniti, a prije svega skratiti, da bi sve to odgovaralo zahtjevima forme. Pritom mora kadšto čovjek vršiti nasilje sâm na sebi, mora biti nemilosrdan i okrutan prema sebi samome i uništavati mjesta, koja su bila napisana u ljubavi i oduševljenju. Ako se ja i ne mogu tužiti na nedostatak fantazije i dara za iznalaženje, to sam ipak uvijek trpio zbog toga, što mi nije uspijevalo, da nacrt oblikujem u formu, koja bi zadovoljavala. Samo sam tvrdokornim radom konačno postigao, da forma mojih djela više ili manje odgovara sadržaju. Prije sam u tome pogledu bio nemaran i nisam sebi bio dovoljno svijestan velikog značenja kritičkog razrađivanja mojih nacrta. Uslijed toga su se kod mene uvijek primjećivali šavovi, a nedostajala je organska povezanost pojedinih epizoda, što slijede jedna za drugom. To je bio veoma znatan nedostatak, a potrajale su godine, prije no što sam se popravio u tom pogledu, ali moja djela ne će nikada biti u z o r i f o r m e, jer ja mogu bitna svojstva moje muzičke naravi samo popraviti, ali ih ne mogu potpuno isključiti. Ne umišljam sebi također, da sam već dosegao vrhunac u razvoju mojih sposobnosti.

Do toga je još daleko, ali vidim na svoju radost, da postepeno ipak napredujem na putu usavršavanja samoga sebe, a strastvena mi je želja, da dosegnem najviši vrhunac savršenstva, što ga mogu doseći s ovim sposobnostima, koje su mi dane.

Nešto bih Vam predložio. Kažete, da biste rado vidjeli moje nacrte. Hoćete li mi dopustiti, da Vam prepustim sve rukopise prvih nacrta moje opere ‚Evgenij Onjegin'? Nudim Vam ‚Onjegina' upravo zato, jer nisam nijedno drugo djelo napisao takvom lakoćom kao ovu operu, a rukopis se može mjestimice čitati veoma lako; u njemu je malo ispravaka.«

Na ovu ponudu stavila je gospođa Nadežda svoj uvjet:

»Vi zarađujete svojim radom kruh, pa bi stoga od mene bilo bestidno i nesavjesno, kad bih htjela Vaš rad primiti badava. Moj dragi i dobri prijatelju, ako mi dakle hoćete prepustiti rukopis za pet stotina rubalja, onda bih se veoma radovala, kad bih ga dobila; molim Vas međutim izrijekom, da mi kažete sasvim otvoreno, da li ova svota odgovara kupovnoj vrijednosti.«

»Rukopis nema uopće nikakve vrijednosti!« odgovorio je skladatelj. A zar mu ona nije već odavna unaprijed stostruko namirila sve ono, što bi on ikada mogao za nju uraditi ili joj dati? »Po prvi put u životu susrećem u Vama čovjeka, kojemu je nešto stalo do mojih črčkarija. Ja još ni izdaleka nisam tako slavan, da bi moji autografi imali bilo kakvu vrijednost, pa kako bih dakle mogao za to primati naknadu, i onda još k tome upravo od Vas!«

Gospođa Nadežda je primila rukopis, ali je izjavila, da će joj njezina savjest uvijek prigovarati. Čajkovski je uostalom dobro znao, kada je imao dobiti novaca. Tako je nekoliko dana kasnije poslao svom nakladniku Jürgensonu slijedeći račun:

»Verbovka, 10. kolovoza 1878.

Dragi prijatelju, primit ćeš od mene rukopise, — ne malo posla za Tvoje bakroresce. Računam na slijedeće honorare:

1. za sonatu	50 rubalja
2. za 12 komada po 25 rubalja	300 „
3. za dječji album po 10 rubalja . . .	240 „
4. za 6 pjesama po 25 rubalja	150 „

5. za 3 komada za gusle po 25 rubalja .	75 rubalja
6. za Liturgiju	100 „
	915 rubalja

ili okruglo devet stotina rubalja, no budući da sam tako mnogo napisao u kratko vrijeme, neka bude samo osam stotina rubalja. Molim Te, pošalji mi obračun, koliko ja dugujem Tebi a koliko Ti meni, uračunavši Tvoje isplate Antonini Ivanovnoj. Ako se ispostavi, da mi duguješ veću svotu, onda mi ne trebaš platiti sve odjednom, već možeš plaćati u obrocima.«

Gospođa Nadežda bila je nešto malo zabrinuta za Petra, nakon što ju je on obavijestio o svom načinu rada; nije li sve to bilo strahovito naporno? Ne bi li on sebi priuštio više poštede i oporavka? »Postupajte štedljivo sa svojim snagama, Petre Iljiću, da biste imali vremena doseći vrhunac svoje nadarenosti i održati se na njemu koliko je to više moguće na slavu Vaše umjetnosti i na radost čovječanstva. Kad bi moja zabrinutost za Vas mogla imati nešto malo utjecaja na Vaš rad, i kad biste se mene radi htjeli makar samo i malo štediti, bila bih veoma sretna.«

»Moja draga!« odgovorio je skladatelj. »Ništa ne može biti razumnije od Vašeg savjeta, da se više odmaram i štedim svoju stvaralačku fantaziju. Ali kako bih to činio? Čim je kakav nacrt stavljen na papir, nemam mira, dok djelo ne izvedem, a čim je jedan posao gotov, osjećam nesavladivi poriv, da započnem novo. Za mene je rad (o v a j rad) tako neophodan kao zrak. Čim se predam dokolici, prevlada me melankolija, sumnja u moju sposobnost, da li ću se ikada uspeti na onu stepenicu savršenstva, što je želim doseći, nezadovoljstvo sa samim sobom, pa čak i mržnja prema sebi. Pomisao, da sam danguba, da samo moja glazbena djelatnost opravdava moje mnoge nedostatke, i da me u najdubljem smislu riječi tek ona uzdiže do čovjeka, ta me pomisao tišti i muči. Jedino sredstvo, da izbjegnem ovim mučnim dvojbama i ovom razdiranju sebe samoga, jest u tome, da se dadem na nov posao. I onda se okrećem u krugu svega toga poput vjeverice u njezinom točku. Kadšto me obuzme nesavladiva lijenost, ravnodušnost, razočaranje sa samim sobom; to je odvratno stanje, protiv kojega se borim svim

silama. No ja sam odveć sklon melankoliji i znam, da se moram boriti protiv svoje sklonosti dokolici. Samo rad spasava, i zato ja tako radim. Unatoč tome hvala Vam za prijateljski savjet! Koliko mi bude moguće, potrudit ću se, da ga slijedim.«

Petar Iljić zapadao je iz dana u dan u sve veću ovisnost o gospođi Nadeždi. Ako ga je ona na neko vrijeme zanemarila, on je zapadao u strah. To se dogodilo upravo sada. Čekao je na njezino pismo toliko koliko je mogao, a onda joj pisao i predložio, da bi uglavili određene dane, kad bi njih oboje odašiljali svoja pisma. Gospođa Nadežda bila je time obradovana, ali je odgovorila, da bi joj to bilo teško održati uslijed njezinih čestih glavobolja, zbog kojih nije u mogućnosti da misli ili radi bilo što. Sada je opet patila od takve glavobolje, koja je tek danas popustila, upravo u pravo vrijeme, budući da se u Brailovu održavaju velike svečanosti. Kao svakog ljeta tako se i sada 27. srpnja slavio dan sv. Vladimira, imendan brata gospođe Nadežde, imendan njezinog najstarijeg sina, a od sada i njezinog unuka Voličke, godinu dana starog »dražesnog malog stvorenja«.

»U povođu ovog blagdana vrt je svečano rasvijetljen, bit će vatrometa i bengalske vatre. To je jako efektno: mali hram na jezeru posve je rasvijetljen, obale jezera su obrubljene svijetlima, a čamac usred jezera također je ukrašen šarenim laternama. To se ponavlja svake godine; vrt je toga dana otvoren za sve, i ljudi hrle u njega. Budite zdravi i ne zaboravite onu, koja Vas od srca ljubi.

N. v. M.

PS. Mislim, da je ,Romeo i Julija' mnogo bolji sadržaj za operu negoli ,Undina'.«

Čajkovski je odgovorio ponešto zbunjen; kako je samo mogao biti toliko djetinjast i zamoliti od tako mnogo zaposlene žene, da utvrdi dan za dopisivanje! Gospođa Nadežda ga je ponovno pozvala u Brailov; ona putuje u inozemstvo, i čitava je kuća prazna; Čajkovski je s veseljem prihvatio poziv. No prije no što je odilazio iz Verbovke, htio ju je obavijestiti o izvršenom poslu:

»Verbovka, 5. kolovoza 1878.

Danas Vam pišem, moja draga i mila prijateljice, laka srca i u ugodnoj svijesti o dovršenom poslu, koji više ili

manje zadovoljava. Danas sam napisao posljednji redak Liturgije; time je čitav dosadan i dugotrajan posao prepisivanja dovršen. Sada se želim odmoriti i pribrati nove snage. Znate li, što mi je upravo palo na pamet? Ljudi, koji poput mene rade grozničavom brzinom, zapravo su najveći lijenčine. Oni se žure zato, da bi po mogućnosti što prije stekli pravo na dokolicu. Sada puštam potpunu slobodu svom potajnom nagnuću, da uopće ništa ne radim, i to tim više, što sam prije otprilike tjedan i po pretrpio slom, od kojega se još nisam posve oporavio.«

Ravna Kamenka bez šumâ bila je u kolovozu vruća i puna prašine. Petar je bio radostan, kad je Alekseju naložio, da spremi kovčege za odlazak u Brailov. Ako je Brailov bio čaroban prigodom njegovog posjeta u proljeće, kako je divan bio tek sada u punoj krasoti ljeta! Sjediti na verandi s vrtom punim prekrasnih boja pred očima, to je bilo tako lijepo, da je opajalo. »Opojen sam ljepotom!« pisao je Petar oduševljeno domaćici. I kako je bilo ugodno imati na raspolaganje veliku knjižnicu gospođe Nadežde! Pored knjiga činili su mu najviše veselja psi. Jučer je poveo sa sobom u šetnju devet pasa, pisao je gospođi Nadeždi, i da se nije bojao za pokućtvo, bio bi ih najradije svih devet uzeo u svoju sobu!

Petar je ostao u Brailovu nekih deset dana, a onda se vratio u Verbovku, noseći u džepu nacrt za pet stavaka posve nove orkestralne suite. To je bila prva od njegovih triju suita za veliki orkestar. Na imanju svog svaka radio je Čajkovski na ovom djelu neobuzdanim oduševljenjem; preostalo mu je samo još malo dana do odlaska u Moskvu, a on ga je neprestano odgađao; jesenji semestar u Konzervatoriju netom je započeo.

»6. rujna 1878.

Nisam se mogao otkinuti od rada«, pisao je gospođi Nadeždi u Interlaken. »Da, moj dragi, moj najbolji prijatelju, koji mi je predložio i propisao oporavak. Prekršio sam obećanje, što sam Vam ga zadao, da ću se neko vrijeme odmarati. Radio sam na suiti takvim oduševljenjem i takvim predanjem, da doslovce nisam primijetio, kako su sati odmicali. Nisam ni najmanje umoran, kao uvijek, kad radim bez ikakva napora volje, iz čista poriva srca. Mislim da nemam pravo, da se suprotstavljam svojoj naravi, kad se ona ražari u nadahnuću, pa Vas stoga molim, da se ne ljutite na mene, što

nisam održao obećanje. Budući da sam kod posla na ovom djelu neprestance mislio na Vas i neprestance se pitao, da li će se ovo ili ono mjesto i Vama svidjeti, da li će se ova ili ona melodija i Vas dojmiti, ne mogu ovu suitu posvetiti nikome drugome negoli mojem najboljem prijatelju. Ova posveta stajat će kao kod simfonije također i ovdje na naslovnom listu ili — ako je Vama milije — onda ne će uopće ništa stajati, t. j. ova će posveta biti poznata samo Vama i meni.

Molim Vas, da mi od sada pišete u Moskvu, moja prijatelijce. Bilo što bilo, ja se svakako vraćam u Moskvu kao normalan i potpuno zdrav čovjek, a to zahvaljujem Vama i to Vam ne ću nikada, pa ni na časak zaboraviti.«

»Pišite mi u Moskvu.« Nije mu bilo lako napisati ove riječi. Otputovao je ponajprije u Petrograd, da ponovno vidi svog oca i Anatola, a zatim će u Moskvu. »Na vrijeme, koje me čeka, pomišljam s nešto malo tjeskobe, nešto malo tuge i nešto malo odvratnosti.« Ali bilo što mu drago, Petar je znao, da je život podnošljiv tako dugo, dok on može komponirati.

XVI.

PETROGRAD U JESEN

U jeseni 1878. bili su Čajkovski, Nadežda von Meck i Rubinstein u geografskom pogledu jako udaljeni jedni od drugih. Gospođa Nadežda nalazila se u Interlakenu u Švicarskoj i dnevno polazila u šetnju, da bi uživala u ljepotama prirode. Rusi, kojima život prolazi u dalekim ravnicama sjevera, izgleda da osobito vole bregove; tko može sebi priuštiti, putuje od vremena na vrijeme u Švicarsku. — Nikolaj Rubinstein bio je u Parizu i ondje vijorio ruskom zastavom na Svjetskoj izložbi; da li će mu poći za rukom, da ondje osvoji slušateljstvo, koje je bilo neprijateljski raspoloženo, to će gospođa Nadežda moći naskoro sama prosuditi.

A Petar Iljić, mučen hunjavicom, sjedio je u vlaku između Verbovke i Kijeva — to je bila prva etapa njegova puta na sjever — i osjećao se jadno. Na nekoj postaji kupio je novine, i oko mu je smjesta palo na strahovit napadaj na moskovski Konzervatorij; napadaj se nije odnosio na podučavanje u glazbi,

već na tamošnje moralne prilike i na profesionalne spletke unutar njegovih zidova. Pun odvratnosti ali ipak privučen, Petar je čitao svaku rečenicu po dva puta, tražeći bez daha svoje vlastito ime. Gospodin Čajkovski, pisalo je, odveć je zaokupljen svojom glazbom, a da bi učestvovao u spletkama... Nebo i dobronamjerni izvjestitelj bili su ovaj puta prema Petru blagonakloni, premda je također svaki napadaj na Konzervatorij bio napadaj i na njega samoga; on je bio odveć srastao s Konzervatorijem, a da bi ostao netaknut. Nikolaja Rubinsteina napali su na mrtvo ime, a čitav Konzervatorij označili kao špilju opačina, koju valja okaditi tamjanom.

»Za mene je to bilo kao udarac po glavi!« pisao je Čajkovski gospođi Nadeždi. Prije je naprosto prelazio preko takvih stvari; uslijed dugih ferija mora da je svakako postao osjetljiviji; morat će postati tvrđi, bude li želio živjeti u Moskvi... Petar je stresao glavom i pokušavao se osloboditi nemilog dojma.

U istom kupeu razgovarali su suputnici; spominjalo se ime dirigenta Napravnika i ime Davidova*), svemoćnog ravnatelja petrogradskog Konzervatorija; Petar je naćulio uši, ta govorilo se o muzičkim prilikama. Suzdržavši dah Petar je čekao; tada se izgovorilo i njegovo ime. Kao da ga je nakon toga pritisnula mòra. Sve, što se njega ticalo, izvlačili su na vidjelo, samo nisu ni jednom riječi spominjali njegova djela, ali zato sve ono, što se ticalo njegove ženidbe i njegovog umnog poremećenja, i kako je i zašto je došlo do toga. To da je pravo ludilo, bezazleno, ali neizlječivo... Petar je pobjegao u drugi vagon. No jedva što je vlak ponovno krenuo, novi su ga suputnici smjesta prepoznali, i premda ih je on vidio po prvi put, stali su ga potanko ispitivati o njegovu privatnom životu.

»Obuzela me je beskrajna, neizreciva, nesavladiva težnja, da pobjegnem i da se sakrijem, da bih izbjegao svemu tome«, tužio se gospođi Nadeždi, koja mora da je drhtala puna najdubljeg razumijevanja i sućuti za ovog gonjenog čovjeka, kojega je ljubila. »Obuzeo me je također neizrecivi strah i odvratnost pred životom, koji me je čekao u Moskvi. Naravno da sam smjesta započeo stvarati osnove o konačnom prekidu s društvenim krugovima. Kadšto sam osjećao želju i čežnju za posvemašnjim mirom, t. j. za smrću. A zatim je to opet

*) Karlo Julijević Davidov, virtuoz na violoncellu, kompozitor, od 1876-86 ravnatelj petrogradskog Konzervatorija.

prošlo i iznova se probudila želja da živim, da moj rad dovedem do kraja, da kažem sve ono, što je još nerečeno. Ali kako da se spoji ovo dvoje — težnja, da ne dolazim u dodir s ljudima, da živim daleko od njih, a da ipak radim, napredujem, uzdižem se?. . .«

Evo zatim Petrograda. Upravo pred godinu dana Anatol ga je dočekao na kolodvoru i vodio duž perona nekog stranca, koji je mrmljao nešto za sebe i plakao, a koji je imao biti njegov brat Petar... Ovaj puta je Anatol bio onaj, koji je izgubio živce. Petar je ovio ruku oko ramena mlađeg brata. »Ne plači, Tolja. Nemoj misliti na ono; ta ja sam opet ovdje, i ja sam zdrav...«

Uzbuđenost njegova brata ganula je Petra, ali ga je također i malo uznemirila, pisao je gospođi Nadeždi. Tolja je tako jecao, da se to čulo! »Njegova je narav uopće posve kao i moja, zdrava je i snažna, ali živci su joj nada sve razdražljivi i osjetljivi.«

Odsjeo je s Anatolom u praznom stanu svog starijeg brata Nikolaja, koji je još boravio na ladanju. Četiri dana nakon svog dolaska, dne 4. rujna, pisao je gospođi Nadeždi tako dugačko pismo, da mora da je nad njim sjedio čitavu noć; između ostaloga kaže u njemu:

»Da li znadete, mila moja, što osjećam? Život u Moskvi, kojega sam predokus osjetio već putem, kao i Konzervatorij sa svojim neljubeznim krugom i omraženim satima poduke, što me toliko troše, bojim se da će neizbježivo dovesti do novog napadaja melankolije u obliku neprijateljstva prema ljudima, čim ponovno preuzmem svoju nastavničku djelatnost i druge svoje veze s ljudima; sve će me to zgrabiti takvom snagom, koju ne ću moći nadvladati. Nije stvar u tome, da bih se bojao za svoje zdravlje; ono je dovoljno jako, te može mnogo toga podnijeti. Bojim se klonulosti, bojim se odvratnosti prema radu, a ako me to zadesi, onda se izlažem opasnosti, da postanem nekoristan melankolik.

Što biste Vi rekli na to, da ja nakon nekog vremena tiho i neupadljivo ostavim Konzervatorij zauvijek? Kako bi bilo, kad bih ja htio još jednu ili dvije godine živjeti daleko od poprišta svoje prijašnje djelatnosti? Dosad sam uvijek mislio, da sam uslijed pomanjkanja prikladnog zamjenika u neku ruku obvezan da ostanem u Konzervatoriju. Ali u novije vrijeme sumnjam o tome, da mi je to dužnost. U prvom

redu ja sam bio i bit ću uvijek loš učitelj, već zato, što svakog učenika i svaku učenicu smatram za svog potajnog neprijatelja, koji mi je nametnut zbog muka i patnja. A drugo: zar nisam obvezan, da sve svoje vrijeme i sve svoje snage posvetim o n o m djelu, koje ljubim, i koje sačinjava smisao, svrhu i cilj mog života?

Možda ćete zapitati, gdje bih se smjestio i kako bih se udomio, u slučaju da se odlučim na napuštanje svoje nastavničke djelatnosti. Nipošto ne u Moskvi ili u Petrogradu. Rado bi najveći dio godine živio na ladanju, čas kod svoje sestre, čas u Brailovu, ako biste mi Vi htjeli dopustiti, da u proljeće i u jesen neko vrijeme ondje stanujem. Između toga bih rado provodio neko vrijeme u mjestima kao što su Clarens ili Firenca. Ukratko, volio bih još neko vrijeme provoditi sličan nomadski život kao prošle godine. Gospode, kakvih li neograničenih mogućnosti za rad! Kako bih bio sretan, kad bih uživao takvu slobodu; kako bih mnogo i kako dobrih djela napisao; u kakvom bih se mirnom duševnom raspoloženju nalazio, oslobodivši se neprijatnih okolnosti mog prijašnjeg života!

A evo konačno još i posljednji razlog; samo na ladanju, samo u inozemstvu, samo kod slobodnog izbora boravišta osiguran sam od susreta s bićem, čija bi mi blizina uvijek bila na koban način tjeskobna, i koja bi me tištala. Govorim u živom sjećanju na moje umno poremećenje o izvjesnoj osobi, kojoj je suđeno, da otruje svaki trenutak mog života, ako nisam daleko od nje.

Što biste dakle rekli, moja prijateljice, kad bih ostavio Konzervatorij? Nisam još nipošto stvorio odluku. Želim poći u Moskvu i pokušati, da se ponovno uživim ondje. Ali bezuvjetno moram saznati Vaše mišljenje o toj stvari. Ni za što na svijetu ne bih htio postupati protiv Vašeg mišljenja i Vašeg savjeta. Molim, odgovorite mi na ovo pitanje.«

Dok je Petar u tamnoj petrogradskoj jesenjoj noći molio svoju prijateljicu za savjet i razumijevanje, sjedila je gospođa Nadežda u Parizu za svojim pisaćim stolom i pisala mu. Ona je bila doputovala na Svjetsku izložbu, koja je još bila u punom pogonu. Htjela ga je izvijestiti o izložbi kao i o Rubinsteinovoj ulozi. Petar je morao dugo čekati na njezin odgovor na svoja pitanja, i za vrijeme ova tri tjedna čekanja pisao joj je uvijek iznova i molio je za prijateljski savjet u ovoj stvari. Dok ne

zna, da li gospođa Nadežda odobrava njegovu nakanu, da napusti podučavanje u Konzervatoriju, on se ne može odlučiti, da otputuje u Moskvu, a odanle opet u Kamenku. Očigledno mu je bilo najdublje stalo do toga, da sazna kakvo je iskreno mišljenje gospođe Nadežde, a ne samo da se uvjeri o njezinoj sućuti i njezinim osjećajima; nitko — ponavljao je on neprestano — ne može tako dobro kao ona razumjeti njegovo odupiranje prema osobnim odnosima i njegovu nesposobnost za čisto stvaran saobraćaj sa svijetom.

A dok je Petar u svojim pismima neprestano sve bespomoćnije priznavao, da ne može izlaziti na kraj s ljudima, ljudi su sa svoje strane uvijek sve oduševljenije izjavljivali, da ne mogu izlaziti na kraj bez Čajkovskoga. Svijet je kucao na njegova vrata, ali on čini se nije mogao razumjeti, da je svijet dolazio k njemu u iskrenom oduševljenju, a ne zato da mu se podruguje. U ovaj se čas nalazio uostalom u društvenom pogledu u nemogućem položaju kao oženjen čovjek, koji se odijelio od svoje žene i negdje je ostavio na cjedilu, a nitko nije znao, gdje i zašto. No dok Čajkovski nipošto nije pretjeravao o opsegu brbljarija, što su se kovitlale oko njegova imena, on je sebi pretjerano predočivao zlobne nakane tih brbljarija. Svakako, da je imao neprijateljâ; koji slavan čovjek nema neprijateljâ, tako dugo dok na zemlji vlada zavist? Ali on je po svom biću bio odveć tuđ svijetu, a da bi mogao shvatiti, da se nitko ni najmanje ne brine zbog toga, što se dogodilo s Antoninom Miljukovom, i da li joj je i zašto joj je netko učinio krivo, dok se čitava Rusija radovala, što može u svojoj sredini pozdraviti svog najvećeg kompozitora. Ogovaralo se ili ne, ostajala je činjenica, da je Čajkovski bio najdragocjenije dobro svoje zemlje. Njegova je zemlja znala, da je Rubinstein u Parizu izvodio svijetu djela Čajkovskoga.

Kad bi se samo mogao sasvim zadubiti u rad, pisao je Petar gospođi Nadeždi, onda bi naskoro zaboravio sve svoje brige, ali Petrograd mu nažalost nije pružao nikakvo sigurno skrovište.

»U povodu ruskih koncerata, koji se u ovaj čas daju u Parizu, novine često pišu o meni, govori se o meni, ali ja se ne bojim ničega više negoli svake vrste javnosti. Stalno osjećam želju, da pobjegnem i da se negdje sakrijem. Osim svojih najbližih rođaka ne mogu nikoga vidjeti i ni s kim se sastajati, a da ne patim od duševnih muka; a kako u

Petrogradu ima golema množina ljudi, koji me poznaju, ja se preko dana sakrivam, da bih izbjegao susretima, a naveče ne zalazim nikuda, gdje se sastaju ljudi. I tako je moj život nalik na život kakvog odbjeglog zločinca. Postao sam strahoviti neprijatelj ljudi, draga prijateljice. Izgleda mi, da sam potpuno izgubio sposobnost zajedničkog života s drugim ljudima. Ali u tom pogledu Vi me razumijete bolje no bilo koji drugi čovjek...«

Bio je rujan, i započeli su mračni jesenji dani.

»Petrograd vrši na dušu najžalosniji i najpotišteniji dojam«, pisao je Petar dalje. »U prvom redu vrijeme je strašno; magla, beskrajna kiša, vlaga. U drugom redu čovjek nailazi posvuda na odrede Kozaka kao da živimo u opsadnom stanju. Treće, čete se vraćaju kući nakon sramotno sklopljena mira. Sve to uzbuđuje čovjeka i tišti ga. Strašna su vremena, što ih proživljujemo, a ako se čovjek zadubi u zbivanje, onda mu postane tjeskobno pri duši. Na jednoj strani vlada, koja je potpuno izgubila glavu, a na drugoj strani nesretna, zabludjela mladež, koju u tisućama šalju bez sudske osude u progonstvo; a između ove dvije krajnosti ravnodušna gomila, koja misli samo na svoj vlastiti interes, i koja bez ikakva zahtjeva i ravnodušno promatra jedno i drugo.«

Sve je to bez sumnje nailazilo na potpuno razumijevanje gospođe Nadežde. »Petrograd, taj strani grad, — kako ga mrzim!« napisala mu je jedamput. A zar se ona nije prije kratkog vremena — s vidovitom dalekovidnošću! — tužila na ograničenost obrazovana društva, koje ne miče ni prstom, da bi podupiralo svoju vladu, već sjedi nedjelatno »čekajući na grom, da se tek onda prekrsti«.

Međutim su novine nastavljale izvještavanjem o svjetskoj izložbi, svaki list prema svom naročitom stanovištu, a Petar, potpuno svijestan toga, da Rubinstein kao predstavnik Rusije može njegov osoban glas postaviti u Evropi na čvrste temelje ili ga uništiti, razumljivo je da je bio u brizi zbog toga, koji je put mogao odabrati poglavica.

»Da li ste posjećivali ruske koncerte?« pisao je gospođi Nadeždi u Pariz. »Ne mogu doći do prave istine: jedne novine izvješćuju, da su moja djela doživjela velik uspjeh, a druge tvrde, da nije bilo baš nikakva uspjeha. Iz svega, što se u ovdašnjim novinama piše o ovim koncertima, vidim —

ne čudeći se, ali ipak s izvjesnom gorčinom — kako mnogo neprijatelja imam. Nije li to neobično? Nisam se nikada bavio spletkama, uvijek sam se držao postrance od svih stranaka, smijem reći pošteno, da nikome na svijetu nisam nikada hotimice učinio štogod nažao, pa ipak imam neprijateljâ, koji se raduju mojim neuspjesima, a svaki uspjeh umanjuju i truju. U ovaj čas ne samo da bih htio živjeti negdje daleko i po strani, već bih čak htio prestati pisanjem, da ni na koji način ne bih javno djelovao. To su naravski samo prolazni osjećaji. Treba samo da dođem u okolinu, u kojoj sam osiguran od dodira s tuđim ljudima, i onda mogu opet raditi.«

A dan prije, no što je Petar izrazio svoju zabrinutost zbog ruskih koncerata u Parizu, gospođa Nadežda je prisustvovala jednom od tih koncerata. Rubinstein je u Parizu postizavao glumačke uspjehe. Evropa može Rusiju prezirati, ali »Evropa se podložno podvrgnula neodoljivoj snazi jednog Rubinsteina«, kako su se izrazile jedne novine. Poglavica, taj prevejani stari lisac, koji je znao što hoće i zašto nešto čini, svirao je glasovirski koncert Čajkovskoga u B-molu, upravo ono djelo, što ga je nekoć osudio kao neizvedivo i potpuno nevaljalo. Izazvao je pravo bjesnilo oduševljenja. Gospođa Nadežda je taj koncert propustila, ali je bila prisutna kod slijedećeg i pisala o tome Petru Iljiću dne 18. rujna:

»Kad smo ušli u dvoranu, nalazila sam se u stanju jake živčane uzbuđenosti i nemira. Tako sam jako željela, da bi naša r u s k a glazba uopće, a Vaša pogotovo, postala u Evropi poznata i cijenjena, da sam se bojala mišljenja Pariza. Ponajprije je bila izvedena uvertira ‚Ivana Groznoga' od A. Rubinsteina. Orkestar i akustika doveli su me u zdvojnost te sam puna zaprepaštenja sebi predstavljala, što će oni uraditi iz Vaše ‚Oluje', one ‚Oluje', koja je kao prvo Vaše djelo proizvela na mene tako neizbrisiv dojam i toliko me očarala, i koju ja tako neobično cijenim. Ali kad su odjeknuli prvi zvuci, zaboravila sam na sve. U dvorani je vladala mrtva tišina; bilo je tako, kao da su svi suspregnuli dah. Kad je odjeknuo onaj akord s ritardandom, uzdrhtali su svi moji živci, a zatim... zatim sam zaboravila Pariz, glupe slušaoce, svoju rodoljubnu taštinu i čitav svijet; postojali su samo ‚Oluja', ljubav i njezin nevidljivi stvaralac, koji je

prosipao najdivnije glasove, što su ispunjavali čitav svijet i darivali ljudima sreću, milost i blaženstvo. O Bože! Ne mogu Vam reći, što osjećam, kad slušam Vaša djela. Pripravna sam, da Vam pružim svoju dušu, Vi postajete za mene božanstvo. Sve, što postoji plemenito, čisto, uzvišeno, budi se u dubini duše. Sasvim naročito volim, kad Vi nakon ponekog crtanja prirode i karaktera započnete govoriti o sebi samome, i to tako rječito, tako neodoljivo, da bi Vas čovjek htio neprestano slušati, slušati bez kraja. Ima u ‚Oluji' takvo jedno mjesto, koje se prema programu zove ‚Ile enchantée'. To je ono mjesto, gdje dajete da govore sve gusle; koje li divote, kojeg li užitka, a koje li boli, kad se to završi! Bila sam kao opčinjena, kad su zamrli posljednji zvuci ‚Oluje'. Bila bih željela, da se izvodila još Četvrta simfonija i Slavenska koračnica; bila bih željela, da su se izvodila s a m o Vaša djela. Slušaoci su bili zadovoljni.

U nedjelju se održava treći koncert; zacijelo ću ponovno otići onamo. Ipak sam se nadala, da će biti izvedena naša simfonija, ali mi kažu, da nije na programu. Barcević*) ima svirati samo Vaš valcer i Vašu serenadu. Zamislite, moj dragi prijatelju, taj valcer ja uopće još nemam!...«

Iza toga zahvaljuje gospođa Nadežda Petru Iljiću, što joj kani posvetiti svoju orkestralnu suitu, i moli ga, da posvetu stavi u iste riječi kao kod simfonije, da bi uživala u radosti promatrajući ove drage riječi, koje se tiču nje... Da, ima još nešto reći o koncertu: Došlo je do neugodne stvari. Trubljač je navodno svoju trublju ugodio pola tona niže, i to upravo na onome mjestu ‚Oluje', koje je nju tako oduševljavalo. »Ne znam, da li je to istina; mene je taj akord ipak oduševio.«

Od kakve je važnosti na koncu konca bila polovica tona za udovicu von Meck! Njegovi će je akordi uvijek oduševljavati. Ona mu steže obje ruke; ona je čitavim srcem njegova...

Nažalost su prošla tri tjedna prije no što je ovo pismo stiglo Petru. Šteta, jer Petru je upravo u ovaj čas bilo potrebno ovakvo vruće, bezuslovno priznanje. U Petrogradu je posjetio Davidova, ravnatelja Konzervatorija, što ga je osnovao Antun Rubinstein. Obilno se ogovarali ljudi iz glazbeničkog svijeta, a također i Nikolaj Rubinstein, koji se uslijed svog nepodnosivog bića u ljetu 1878. bio zavadio s Davidovim. Čajkovski je

*) Stanislav Barcević, r. 1858., violinist, profesor varšavskog Konzervatorija.

bio sretan, kad je mogao otići. On je doduše priznavao nedostatke poglavice pred kojim povjerljivim prijateljem, ali se osjećao neugodno žacnut, ako se Rubinsteinu štogod zamjeralo u javnosti.

Nakon nekoliko dana, dne 22. rujna, otputovao je u Moskvu.

XVII.

PONOVNO U MOSKVI. POGLAVICA IZLAZI NA VIDJELO S IZNENAĐENJEM

Moskovska su zvona zvonila, moskovski su psi lajali, na svakom je uličnom uglu odjekivao pozdrav dobrodošlice. Hotel Čajkovskoga nalazio se u blizini Konzervatorija, pa su svi njegovi stari prijatelji dolazili da ga posjete, koracali su uz široko stubište i duž sagom pokrivena hodnika do njegovih vrata. Petar se trudio, da ih prima srdačno. Ali njegov je smiješak bio prisiljen, njegovi su prsti nevoljko počivali u ruci kojeg prijatelja; posjetioci su to osjećali i smatrali se povrijeđenima. Taj tanki smiješak, ove nenadane tamne sjene u svijetlomodrim očima, koje su prijašnjih dana gledale tako vedro, tako otvoreno, — ta kako je netko mogao slutiti, da ove sjene nije uzrokovala nezahvalnost, već strah?

Moskva! To je bio njegov dom, a sada više nije bio. Zvona, što ih je nekoć tako ljubio, — svaki udarac, svaki duboki zvuk podsjećao ga je sada na stvari, što ih je čovjek morao zaboraviti, da ne bi izgubio razum. Tek je bila godina dana tome, kad su zvonila ova zvona pred prozorom mukle sobe, u kojoj je on sjedio kao zarobljenik nekog bića, čije ime više nije mogao izgovoriti, jer je zvuk toga imena bio tako nepodnosiv njegovim ušima. Tek je bila godina dana tome... A gdje je sada bila ona, ta žena? Ovdje u Moskvi? Koraci u hodniku, koji su se približavali njegovim vratima... Ovo kucanje... Kako je on mogao znati, čije će ga lice pozdraviti, ako dovikne »Unutra!«, i ako se usudi otvoriti vrata? Trećeg dana nakon svog povratka u Moskvu pisao je gospođi Nadeždi:

»Moskva, 24. rujna 1878.
2 sata u noći.

Ne mogu spavati, pa bih rado časkao s Vama, mnogo ljubljena i mila prijateljice. Upravo su moju sobu ostavila

dva čovjeka (Laroche i Kaškin), kojih mi je društvo nekoć bilo ugodno. Ali zašto sam danas osjećao kao da me oni muče, i to u tolikoj mjeri, da čak nisam imao snage, da to prikrijem, pa su obojica nekoliko puta stavili o tome primjedbe? Zašto mi ova tri dana, što sam ih proveo ovdje, izgledaju kao tri dugačke, beskrajne godine? Zašto mi ovdje sve izgleda ogavno, odvratno, mrsko? Možda zato, jer je lijepo samo ondje, gdje nismo? Ali ja sam ipak bio savršeno sretan u Brailovu, proživio sam mnoge lijepe sate u Verbovki, osjećao sam se sretan i vedar u Firenci i u Švicarskoj! Čak mi i Petrograd, kojega sam uvijek mrzio, izgleda veoma primamljiv u usporedbi s ovim ovdje, jer ondje ipak žive ljudi, koje doista ljubim i kojih blizina pruža toplinu mom srcu. Neprestano dolazim do uvjerenja, da moram odavle pobjeći. Čitav se moj unutarnji život sada vrti oko jedne misli, oko jedinog osjećaja: otići odavle pod svaku cijenu. Između moje prošlosti i moje budućnosti rastvorio se ponor, i ja ga moram ili prekoračiti ili propasti u glibu apatije, dosade i gađenja nad životom.

Htio sam Vas izvijestiti o svom razgovoru s Davidovim, ravnateljem petrogradskog Konzervatorija. Radi se o slijedećem. Ovdje moram davati ništa manje no dvadeset i šest do dvadeset i sedam sati poduke u tjednu; ravnateljstvu našeg Konzervatorija nije nikada palo na pamet, da me s obzirom na moju skladateljsku djelatnost čuva od prevelikih napora i pruža mi mogućnost, da više vremena posvetim svom omiljelom poslu. Ovo ravnateljstvo nije nikada činilo ni najmanje razlike između mene i gomile ostalih nastavničkih sila. Sa suzama u očima izjavio mi je Davidov, u koliko bih se ja odlučio preseliti u Petrograd, da bih imao samo četiri sata poduke tjedno, a da bi za to primao gotovo dvostruk honorar. On bi za mene ustrojio poseban razred za one, koji su uznapredovali u teoriji, t. j. razred za slobodnu obuku u kompoziciji, pri čemu ne bih čak ni ova četiri sata trebao držati u zgradi Konzervatorija. Mogao bi ih davati kod sebe kod kuće. Nije uopće htio vjerovati, da sam ja do sada, čitavih dvanaest godina, podučavao nauku o harmoniji i bio obvezan, da Konzervatoriju žrtvujem dvadeset i šest do dvadeset i sedam sati. Ponude, da prijeđem u Petrograd, bile su mi već češće učinjene okolišnim putem, ali ovo je sada bila prva neposredna ponuda.

Ovaj je razgovor učinio na mene trajan dojam. Promjena mjesta malo me primamljuje. Ma kako razmjerno bili povoljni uvjeti, što mi ih je predložio Davidov, oni mi ipak ne pružaju slobodu. Ne bih se također nipošto mogao odlučiti, da se dadem odmamiti onamo prijeko većom plaćom za manji posao, da gorko povrijedim Rubinsteinove osjećaje i učinim ga neprijateljem za sav svoj život. S druge mi je pak strane razgovor s Davidovim otvorio oči za mnogo štošta i pridonio, da je ojačala moja čvrsta nakana, da napustim ovu djelatnost što me odbija, i to u gradu, u kojem mi je život postao nepodnosiv. Možete sebi predstaviti, kako mi je ugodno četiri sata uzastopce (kao što sam to činio danas) tumačiti zakone trozvuka skupini od četrdeset mladih djevojaka, koje ništa ne razumiju i također ne žele ništa razumjeti, dok u isto vrijeme znam, da bih u drugom Konzervatoriju imao posla samo s dva do tri nadarena učenika najvišeg razreda, i to samo četiri sata u tjednu!

Ako sada pomislim unatrag, onda bih mogao spomenuti mnogo toga s tim u vezi, ali to bi odvelo predaleko i bilo bi dosadno. Želim reći samo jedno. Premda sam u dubini srca uvijek nešto malo patio zbog pomisli, da me ravnateljstvo moskovskog Konzervatorija nije baš ni najmanje izdvajalo iz cjelokupnog nastavničkog zbora, sada sam tek pravo shvatio, kako su se ovdje malo trudili, da me pomažu u mojoj djelatnosti skladatelja.

Rubinsteinu ne ću reći ni riječi o svemu tome. To bi u prvom redu samo dovelo do nesuglasica između njega i Davidova, a u drugom bi ga redu pozlijedilo u njegovoj taštoj težnji, da bude smatran općim dobročiniteljem. Kako sam već odlučio, da na svaki način pobjegnem odavle, ne bi također imalo smisla, da naše već ponešto zatrovane odnose trujem još više. Četvrto, na Rubinsteina su u ovaj čas novine nasrnule tako nevjerojatnim bijesom, da mi ga je žao, budući da je on veoma osjetljiv na novinske napadaje. Peto, ja mu doista mnogo zahvaljujem kao djelatnom promicatelju mojih djela te se ne bih htio s njim razići drukčije no u prijateljstvu.

Ukratko, jednako mi je nemoguće ostati ovdje kao i poći u Petrograd. Preostaje mi samo jedno: bez buke i bez uplitanja javnosti napustiti svoju nastavničku službu i — ako ne zauvijek — a ono barem dvije do tri godine biti slobodan

kao ptica u zraku. O Bože, zar bi takva sreća doista mogla postojati? Zar ovaj divan i blažen trenutak ima doista naskoro nastupiti? S velikom nestrpljivošću i uzdrhtala srca čekam na Vaše mišljenje. Rado bih Vam tako živo, istinito i uvjerljivo opravdao svoju nakanu da ostavim Moskvu, no bojim se jako, da Vi to možda ne biste odobrili — a u isti čas osjećam, da su ovo moje nastojanje, da bih Vas uvjerio, kao i moj strah, nepotrebni. Polovica riječi i kakva aluzija već dostaju, da Vi možete čitati u mom srcu. Vjerujem, da ćete se složiti sa mnom.

Bože, kako zbrkano i ludo danas pišem! Odveć sam rastrojen. Volio bih Vam reći toliko toga, ali mi nedostaju riječi. O moja prijateljice, moja mila, draga, kako bih volio otići odavle, otići veoma daleko; kako mi je odvratno sve ovo ovdje, kakvu pustoš izaziva sve to u meni! Na rad se sada uopće ne može ni misliti. Prije dok ne dođem do konačne odluke i prije dok ne budem mogao utvrditi čas mog odlaska i dok ne budem mogao brojiti dane i sate do ovog časa otkupljenja, ja ne ću imati nikakva mira.«

Jadan Petar Iljić, za kojega je svaka odluka bila uvijek tako bolna, kao da se na njegovu tijelu vrši operacija noževima! A napokon je stiglo pismo gospođe Nadežde o pariskom koncertu i o »Oluji«:

»Zahvaljujem Vam, moja prijateljice, za Vaše osjećajne i srdačne riječi o ,Oluji'«, odgovorio je on. »Ne možete sebi predstaviti, kakvo blagotvorno djelovanje imaju na mene takve izjave iz usta ljudi kao što ste Vi. A kad biste znali, kako ih ja rijetko čujem! Tako sam sretan, što Vas moja glazba privlači i dira. Nikada mi nije nitko o mojoj glazbi rekao ono, što mi Vi često govorite. Što god sada pišem, uvijek ste mi na umu Vi, i ja sebi unaprijed zamišljam, što bi Vas moglo dublje dirnuti, a što bi Vas moglo ostaviti bez dojma. Jedan je slavan glumac jedamput rekao, da iz čitavog općinstva odabere sebi jednog čovjeka, koji mu je prijatan, i onda glumi samo za njega. Tako ja pišem za Vas.

Dan na dan moram činiti nasilje na sebi, razgovarati s dosadnim ili mrskim ljudima, ili ih čak posjećivati. Što da radim! Tko živi s vucima, mora zavijati s vucima, ali koliko sve to mene stoji!

Vaš P. Č.«

Na nesreću Petar nije bio nikakav vuk; njegovo se zavijanje shvaćalo kao izraz prijateljstva. Drugi glazbenici, tako prije svega Tanjejev, njegov učeni đak pustinjačkog života, mogli su nepomućeno živjeti u Moskvi, ali Čajkovski nije mogao. Pokušao se uteći u ravnodušnost; prestao je »kipjeti i bjesniti«, pisao je gospođi Nadeždi u slijedećem pismu, te ne osjeća ništa drugo no tupo gađenje, ali mi, koji ga poznamo, jako sumnjamo u to.

»Moskva, 2. listopada 1878.

Moja draga prijateljice!

Sada sam ovdje već osam dana, a to mi se čini kao vječnost. Moj je život ovdje poput kakve mòre. Osjećam stalno težnju, da se pred nekim nekuda sakrijem. U utvrđeno sam se vrijeme pojavljivao u Konzervatoriju, išao ravno u svoj razred, odsjedio svoje vrijeme, a zatim odletio poput strelice do prve droške i izvezao se iz grada bilo kuda: u park Neskučni*), u Kuncevo ili Sokolnike. Samo sam se ondje smirivao. Veoma sam zahvalan Moskovljanima za to, što nemaju smisla za uživanje prirode. Na svima ovim mjestima naišao sam na potpunu osamljenost, a pogotovo u Kuncevu, gdje sam jednom bio od deset sati prije podne do pet sati popodne, a da u divnim alejama parka nisam sreo ni jednu jedinu ljudsku dušu. Naveče se zatvaram kod kuće ili lutam kroz puste ulice Zamoskvorječja, utonuvši u najturobnije misli. Najgore je od svega, da uopće ne mogu raditi, pa stoga moram bilo kako utući vrijeme. Ali kako! Čovjek također osjeća da je žalosno, što sat za satom prolaze bez smisla i bez koristi.

Ne ću Vam opisivati sve tragikomične dogodovštine uslijed mog bježanja pred ljudima. No neke su bile doista šaljive. Tako sam na primjer tri dana za redom slušao u svojoj spavaćoj sobi, kako je u pokrajnjoj sobi pjevač Kosov, veoma nemio svat, grdio mog Alekseja i mene, jer je na pitanje: ‚Da li je Petar Iljić kod kuće?' uvijek dobivao niječan odgovor. Napokon smo se sreli. Pokazalo se, da bih mu morao smjesta napisati jednu ariju kao umetak u njegovu ulogu. Odgovorio sam, da nemam vremena, da nisam raspoložen, i da ne mogu napisati ništa dobro.

‚No', odvratio je on, ‚ako napišete nešto, što ne zadovoljava, onda ću Vas tako dugo siliti na ispravljanje, dok ne postane dobro.' Kad ne bi bilo kaznenog zakona, mislim da bih bio u stanju, da ovog drskog klipana dadem odstraniti putem kakvog plaćenog ubojice.

*) Zabavni park.

U Konzervatoriju se osjećam kao gost; sve mi je ondje postalo daleko i tuđe. Čak sam prestao kipjeti i bjesniti kao prije, i sve ono, što me je prije tako bolno uzbuđivalo, primam samo tupim gađenjem. Osjećam, da tako ne može ići dalje, da to ne će dugo trajati, da ću ostaviti Moskvu. Reći ću Vam otvoreno: kad ne bih imao ove nade i izgleda, da se na ovaj ili na onaj način naskoro oslobodim, onda mi ne bi preostajalo ništa drugo, no da se češće i izdašnije utičem alkoholu.

Oh, moja prijateljice, kad biste znali, kako mi je teško, i kako tjeskobno osjećam to, da Vas žalostim svojim jadikovkama i svojim nezadovoljstvom sa životom! Vi činite tako mnogo za moju sreću, za moj mir, ali ja neprestano jadikujem, jer ne nalazim nikakvu sigurnu sreću, nikakav s t a l a n mir, da bih mogao s t a l n o raditi. Zašto sam se morao vratiti ovamo? Kako da nisam sve to predvidio?

Zanosim se neprestano namjerom, da posjetim Vašu kuću na Roždestvenskom bulvaru, ali zamislite, do sada nisam mogao smoći snage za to. Bojim se, da mi ne ćete vjerovati, ali ću Vam ipak reći, da dosad nisam bio još ni jedan jedini puta izvan gradske četvrti, u kojoj se nalazi Konzervatorij. Ograničio sam se isključivo na svoju ulicu i na Zamoskvorječje. Moj strah pred susretima postao je neka vrsta utvare progonjenja. A doista i nisam ništa drugo no čovjek, kojega progoni neka utvara.«

U svojoj potištenosti primio je Petar brzojav od gospođe Nadežde iz Pariza sa saopćenjem, da mu je pisala; on će naskoro primiti od nje pismo. Smjesta se njegov ton izmijenio: »U mojoj je duši nastalo sasvim svijetlo«, pisao joj je. »Svaka Vaša riječ donosi mi snage, odvažnosti, nade... Za nekoliko dana vraća se Rubinstein, a čim pročitam Vaše pismo, izradit ću smjesta osnovu za svoj postupak i provest ću je.«

Ali još prije no što je stiglo pismo gospođe Nadežde, vratio se Nikolaj Rubinstein s pariske Svjetske izložbe kao pobjednički junak. Moskvi nije bilo ništa milije no da takvog čovjeka slavi i kruni lovorikama. Njemu u počast bio je priređen veliki banket u Eremitageu, držale se zdravice, izmje-

njivali zagrljaji. Rubinstein je sâm bio u velikoj formi i znao točno, što radi. Banket je dugo trajao, jelo je bilo obilno i probrano sladokusno. Kad je bila održana prva zdravica: »Živio Nikolaj Grigorjević, koji je našoj zemlji iskazao veliku rodoljubnu uslugu itd.«, Rubinstein je ustao i umjesto da se upusti u zahvaljivanje, okrenuo se Čajkovskome, pokazao pokretom ruke na njega i nasmiješio se...

Petar Iljić s ispražnjenom čašom u ruci osjetio je odjednom, da su sve oči u blagovaonici uprte u njega; na njegovu licu ukočio se smiješak. Čuo je glas poglavice, mekan poput svile, laskav, kako govori: »O v o je čovjek, kojemu pripada Vaša hvala. Ona ne pripada meni...« Nije Pariz osvojilo Rubinsteinovo sviranje, već glazba Čajkovskoga: »Koncert za glasovir«, »Oluja«, »Serenada« i »Valcer«, »Pjesme bez riječi«. Da, Konzervatorij ima razloga, da bude ponosan na svog sina, na svog prvog profesora, na visoko nadarenog skladatelja, čija su djela učinila ime Moskve slavnim u čitavoj Evropi! Što bi bila ruska glazba bez Petra Iljića Čajkovskoga? Š t o b i b i o m o s k o v s k i K o n z e r v a t o r i j b e z n j e g a? Zar nije bilo ime Čajkovskoga ono ime, po kojemu je svijet saznao za Konzervatorij, i ne će li tako ostati još mnogo godina?

»Ne će li tako ostati još mnogo godina« — evo, to je sada bilo rečeno. To je dakle bila osnova poglavice; svaka njegova riječ bila je po jedan kamen u zidu Petrove tamnice. Nakon dugih tjedana unutarnje borbe Petar se odlučio, da Konzervatoriju zauvijek okrene leđa, čekajući samo na povratak poglavice, da mu to saopći. Njihov posljednji sastanak nije bio nipošto prijateljski, i Čajkovski je bio uvjerio sâm sebe, da je Rubinsteinu potpuno svejedno, hoće li on ostati ili otići... A sada je poglavica stajao ovdje i obasipao ga hvalospjevima!

Rubinstein je sjeo; dvorana je ječala od pljeska; skladatelju se iskazala počast... Petar je ustao, dobacio Rubinsteinu pogled i započeo svoj govor zahvaljivanja... »Vratio sam se kući potpuno očajan«, pisao je gospodi Nadeždi. »Nakon neporecivih usluga, što mi ih je Rubinstein iskazao u Parizu, nakon počasti, što mi ih je pružio u Eremitageu, bila bi s moje strane crna nezahvalnost, kad bih mu svojim bezodvlačnim istupom iz Konzervatorija htio prirediti osjetljivu neugodnost.«

Ovim je šahovskim potezom bilo ne samo potkopano brižno raspireno ogorčenje Čajkovskoga na poglavicu, već mu je sada bio i nametnut teret istinske zahvalnosti; Rubinstein je u Parizu nesumnjivo divno izveo Petrov koncert za glasovir, a ako Čajkovski ostane na svom položaju, on će ga još često isto tako divno svirati.

Petar je proveo rđavu noć, odnosno ono, što je od noći još preostalo. Idućeg popodneva posjetio je Rubinsteina, a prvo pitanje poglavice još ga je više razoružalo. »Što je s tobom, Petre? Izgledaš tako smućeno. Zar si bolestan? Karluša (Albrecht) kaže, da te se uopće ne viđa. Zašto se tako povlačiš? Hoćeš li otvoreno govoriti sa mnom?« — »Naravno da mu nisam mogao reći neistinu i zavaravati ga krivim činjenicama. I tako sam mu rekao gotovo sve. U najvećem uzbuđenju priznao sam mu, kako mi je život ovdje nepodnosiv, koliko patim od svoje utvare neprijateljstva prema ljudima, i da nipošto ne mogu ostati dugo ovdje.«

Rubinstein mu je odgovorio tako, da ga je to začudilo. Čajkovski je očekivao glumljenje, pokušaj uvjeravanja, provale srdžbe i dokazivanje, da je čitav njegov strah pred ljudima bolesno umišljanje, koje bi uz malo odvažnosti nestalo. No nije se dogodilo ništa tome slično. Rubinstein je slušao Petrove izvode sa smiješkom čovjeka, koji sluša govor hirovitog i razmaženog djeteta, slegnuo ramenima i izjavio, da bi nestanak imena Čajkovskoga bio od štete za glas Konzervatorija, i ušutio.

Petar ga je ostavio ožalošćen, ali olakšan. Očigledno ga uopće nisu cijenili kao nastavnika već samo kao skladatelja. I tako će on biti samo skladatelj i ništa drugo. Unatoč tome znao je Čajkovski u duši, da je dobar nastavnik. Što je dakle imao Rubinstein na umu, kakva se to igra s njime vodila? Idućeg je dana pisao gospođi Nadeždi:

»Danas sam ponovno vidio Rubinsteina i sa zadovoljstvom ustanovio, da je isto tako vedar kao na dan svog dolaska, i da nije nimalo ogorčen. Zar možda misli, da sam bio malo nakresan (kako mi je izjavio prošle godine), i da je to prolazno stanje? Oh, ali onda se jako vara. Svakim satom, svakom minutom dolazim sve više do uvjerenja, da ova moja utvara ne će nikada proći. Najgore je, što ovdje ne mogu raditi, a bez rada gubi za mene život svaki smisao.

Vama poznata osoba izmislila je nov postupak, da podsjeti na sebe. Ona se savjesno drži uvjeta, što sam joj ga stavio u pogledu rente: ili da se preseli u drugi grad, ili da se smjesti tako, da je ne viđam. U ovaj čas ne znam ni to,

da li je ovdje ili je otišla. No zato me njezina majka obasipa pismima, koja sadržavaju uvjeravanja o najnježnijoj ljubavi, kao i pozive, da je posjetim, pa čak i molbu, da budem kum na svadbi njezine najmlađe kćeri, budući da bi joj moj blagoslov donio sreću! U jednom me pismu također pokušava nagovoriti, da zajedno živim s izvjesnom osobom, te mi obećava sreću bez oblačka. O Bože, kad bih samo mogao biti što dalje od svega toga! Čekam samo još na Vaše pismo. Nikada ne ću uraditi ništa protiv Vašeg savjeta i Vaše preporuke.«

Napokon je stiglo dugo iščekivano pismo gospođe Nadežde; ona se bila sa svojom pratnjom preselila iz Pariza u San Remo; ovdje su je stigla uzbuđena pisma Čajkovskoga, koja su bila za njom poslana iz Pariza. Odgovorila je smjesta, i to sasvim nedvosmisleno:

»*San Remo, 20. rujna 1878.*

Vanredno bih se radovala, moj dragi, mili prijatelju, kad biste ostavili Konzervatorij, jer ja već odavna smatram strašnom nesmislicom, da Vi sa svojim razumom, svojim odgojem, svojom duhovnom razinom, svojim talentom ovisite o gruboj samovolji i tiraniji čovjeka, koji je u svakom pogledu ispod Vas; to je neprirodno i nelogično. Nisam sebi dopuštala, da Vam dijelim savjete o Vašoj djelatnosti u Konzervatoriju, ali sam iskreno željela, da napustite položaj, u kojem ste podređeni našem zajedničkom prijatelju.

Što se tiče koristi, koju bi Vaša poduka mogla donijeti budućim pokoljenjima, mišljenja sam, da im Vi mnogo više koristite svojim djelima negoli ispravljanjima kvinta ili oktava. Za to ima mnogo drugih, koji ne znaju ništa bolje. Vi međutim ostavljate u umjetnosti spomenike, koji su najbolji poticaj i uzor onoj mladeži, koja uči. Ukratko, napustiti mjesto, koje nije u skladu s dostojanstvom i sposobnostima nekog čovjeka, to mi izgleda potpuno ispravno i slaže se s mojim nazorima i sa čitavim mojim životom.«

Gospođa Nadežda mora da je to napisala neobuzdanijom radošću, no što se to dade na papiru izraziti. Nije li ona prije mnogo godina naponom svih svojih snaga sklonula svog mladog supruga Karla Georga, da napusti ubitačnu državnu službu i da se posveti svojoj prirođenoj nadarenosti za građenje željeznica? A to je bila mnogo očajnija hazarderska igra no što je

sada bio slučaj sa Čajkovskim. Petar Iljić nije imao hraniti petero djece...

»Blagosiljam ovaj Vaš korak, moj mili prijatelju«, nastavljala je gospođa Nadežda. »Što se tiče Vaših osnova, da polovicu godine boravite u Rusiji a polovicu u inozemstvu, to je upravo ono, što sam ja u pogledu Vas željela; veoma se radujem, da se naše misli slažu i u tome. Ja ću zimu vjerojatno također provesti u inozemstvu. Smjestite se negdje u mojoj blizini, dragi prijatelju; kolika bi to sreća bila za mene! Dođite na Lago di Como, ondje je prekrasno. Kako bi divno bilo, kad bismo nas dvoje stanovali ondje, udaljeni jedno od drugoga samo jedan ili dva kilometra, ili na suprotnim obalama jezera!«

Da li je ikada postojala neobičnija veza od ove? Već su se mnogi muškarac i mnoga žena zaljubili jedno u drugo putem dopisivanja, ali još nikada — ni prije ni kasnije — nije kakav par sagradio ljubavno gnijezdo u udaljenosti od dva kilometra! Gospođa Nadežda je izrazila žaljenje, što Petar Iljić nije prihvatio njezin poziv, da u Moskvi stanuje u njenoj kući. Ona je čak dala naročito za njega urediti nekoliko soba. Možebitnom ogovaranju on bi mogao otupiti šiljak na taj način, što bi rekao Rubinsteinu, da je primio poziv od njezina brata. (Ovdje su je njezine želje jedamput učinile slijepom za sud svijeta, ili je u daljini zaboravila na Rubinsteinov podrugljiv smiješak?) Ako međutim Petar Iljić ipak ne želi stanovati u njezinoj praznoj kući, ne bi li joj iskazao svoju naklonost time, da jednog popodneva ode onamo i razgleda kuću; ona bi se veoma radovala, kad bi on to uradio. Nitko ga ne će vidjeti ili s njim razgovarati; ona je u tom smislu ostavila svoje odredbe. Kad bi on naprosto otišao onamo, popušio cigaretu, razgledao slike, svirao na njezinim glasovirima — ondje su dva Erarda, jedan Bechstein i jedan Steinway — ona bi bila sretna. Nastavljala je:

»*San Remo, 20. rujna 1878.*

Upravo sam dovršila svoje pismo, kadli je stiglo Vaše pismo od 12. o. mj. Ponuda Davidova veoma me raduje, moj mili Petre Iljiću, jer iz toga vidim, da ima ljudi, koji Vas umiju cijeniti. No i ja smatram, da biste bolje uradili, kad tu ponudu ne biste prihvatili, tim više što se ne izvrgavate pogibli, da time propustite povoljnije uvjete. Uvjerena sam,

da Vam takvi uvjeti stoje na raspolaganje posvuda u Evropi, ali Vi kao skladatelj tako bogate mašte trebate potpunu slobodu i dovoljno dokolice za oporavak. Sasvim ispravno mislite, dragi prijatelju, da je dovoljno pola riječi, da bih ja razumjela, što Vi osjećate. Rekla bih čak još i više, naime da sam ja Vaš sadašnji položaj i potrebu promjene shvatila prije, no što ste Vi sami to zapazili. Željela sam već dugo, da biste bili potpuno slobodni.«

Kako je Petar bio radostan i kako je olakšano odahnuo, kad je pročitao ove riječi.

»Moskva, 29. rujna 1878.

Napokon sam jučer primio Vaše pismo, moja najbolja, moja beskrajno dobra, draga prijateljice! Pišem Vam samo nekoliko redaka, da Vam zahvalim, što mi Vi kao moj dobar anđeo pružate mogućnost, da se oslobodim omražena robovanja. Beskrajno sam sretan. Kako želim raditi, koliko se truditi, da bih sâm sebi dokazao, da sam uistinu vrijedan onoga, što Vi činite za mene! Često, veoma često tišti me misao, da mi Vi pružate odviše sreće. Uopće, čim ne pišem, čim ne radim, započinjem sebe prezirati i zapadati u nešto pretjeran očaj pri pomisli na svoju ništavost i nevrijednost. Čini mi se onda, da su Vaša predodžba o meni i moje pravo ja jako daleko jedno od drugoga. Ali ako radim, ako me zadovoljava ono što stvaram, onda se taj ponor ispunjava, i ja se uzdižem do visine Vaše dobrote i Vaše sklonosti. A ja ću raditi! Bože, kakva je sreća sloboda! Danas idem u Vašu kuću. Ostajte zbogom, moja draga prijateljice.

Vaš P. Č.«

Što je on doista mogao činiti za gospođu Nadeždu osim da na papir slika riječi? Petar Iljić je odložio pero. Ona ga je prije godinu dana spasila od ludila, a sada, kad mu je ludilo iznova prijetilo, ona je ponovno bila ovdje sa svojom pomoći... O triput blagosloveno bilo ime ove žene, ovog anđela čuvara, koji je stajao između njega i jednog strašnog svijeta. On će pisati glazbu, uvijek sve više glazbe, najbolju glazbu koja je bila u njemu — to je bilo ono, što je htjela gospođa Nadežda. Ali on nije mogao time započeti odmah, ne u ovaj čas, ali je svoju zahvalnost morao pokazati smjesta, bez odlaganja; rasprsnuo bi se, kad ne bi mogao smjesta nešto uraditi za nju!

9. P. I. ČAJKOVSKI (×) NA IMANJU SVOJE SESTRE ALEKSANDRE U KAMENKI

10. SERGEJ I. TANJEJEV

Stavio je na glavu svoj širok, mekan crn šešir, obukao svoj sivi ogrtač i pohitio na Roždestvenski bulvar. Ako Nadežda Filaretovna želi, da on razgleda njezinu kuću, pa on će je onda u ime božje razgledati. Ali što onda, ako usput sretne znance? No sada se nije trebao više ničega bojati. Sada je bio slobodan. Slobodan! Pa kad bi čak sreo i Antoninu — Petrove su se ruke zgrčile u rukavicama — kad bi čak sreo i Antoninu, on bi joj naprosto rekao, da putuje u inozemstvo na neodređeno vrijeme. Na neodređeno vrijeme!

Nadeždi Filaretovnoj.

»Moskva, 12. listopada 1878.

Jučer sam napokon bio u Vašoj prekrasnoj kući, mila moja. Ivan Vasiljević (dvorski gospođe Nadežde) dočekao me je velikom srdačnošću i pustio da sâm prošećem kroz sve prostorije. Proveo sam u Vašoj kući dva sata i sve razgledao veoma potanko. Jedva da mi je potrebno reći, da me je prekrasna dvorana s ostalim prostorijama zanijela u pravo oduševljenje, ali najmilije su mi bile Vaše vlastite odaje kao i one sobe, u kojima sam imao stanovati. Te su sobe bile uređene do krajnjih pojedinosti za prijem gosta. Kako dražesno gnjezdašce! S kakvim bih užitkom stanovao neko vrijeme u ovim isto tako udobnim kao i krasnim sobama! Nažalost to nije moguće. Kao profesor Konzervatorija u službovnom odnosu prema drugim ljudima ne mogu se povući u Vaše dražesno gnjezdašce. Moja adresa mora biti poznata, a — o Bože! — kakvih li brbljarija, kad bih stanovao u Vašoj kući! A ipak ne mogu sebi u ovaj čas predstaviti ništa poželjnije no kutić u Vašoj kući, u koji ne bi mogao nitko prodrijeti.

Unatoč izgleda na moje skorašnje oslobođenje, unatoč predosjećaja sreće, što me prožimlje otkako sam primio Vaše pismo, ipak me još ne ostavlja neobičan, bolestan, trpak i nepodnosiv osjećaj, neki tjeskoban strah i bojazan, koji me nuka, da izbjegavam općenje s ljudima, i koji me progoni uvijek i posvuda, pa čak i unutar moja četiri zida. Samo sam u Vašoj kući proveo dva sata, koja su bila potpuno slobodna od tog osjećaja; također se i vani, izvan grada, oslobađam ove môre. — Vaše mi se slike veoma sviđaju. U slici ,Inganno e Amore' više mi se svidio crtež i kolorit negoli ponešto ganutljiv sadržaj. Ali sve slike u Vašoj spavaćoj sobi i u pokrajnjim prostorijama vanredno očaravaju. Jednu sliku,

koja me je privukla, nisam mogao pravo promatrati, budući da nepovoljno visi. Ona je pobudila moju osobitu pažnju, budući da je u isti čas slikarski prikaz prvog stavka moje Prve simfonije (Sanje zimskog dana). Ona prikazuje nekakvu široku cestu u zimi. Kako je lijepa! Kako je dobra ona glava starog čovjeka iznad vrata.

Svirao sam na Vašim glasovirima; Bechstein i Steinway su izvanredni. Orgulje su vanredne i kao instrument i kao dekorativni predmet. Završio sam razgledavanje Vaše kuće time, da sam zamolio Ivana Vasiljevića, da mi pokaže čitavu kuću sa svima pojedinostima. Tako sam prošao kroz sve sobe i bio čak u Vašem prekrasnom kupatilu. U kući upravo rade tapetari. Ivan Vasiljević me je živo molio, da ponovno dođem, kad sve bude gotovo. Naravno da ću doći; osjećao sam se tako prijatno i toplo kod Vas! Zašto se kuća uređuje odozgo do dolje, premda ćete Vi ostati preko zime u Italiji?«

To je bilo zato, što je gospođa Nadežda voljela da uvijek, pa ma gdje bila, ima spokojan osjećaj, da se u slučaju kakve bolesti ili odveć velike čežnje za domom može bezodvlačno vratiti u Moskvu. A udovica von Meck rijetko je kada zalazila nekuda, ako je ondje nije čekala svaka udobnost. Održavanje dviju ili triju kuća, tako da su stalno pripremljene za stanovanje i za osobnu upotrebu, bilo je u očima gospođe Nadežde nešto drugo negoli rasipnost.

Čajkovski nije znao ništa o tim razlozima; u ovom je času znao samo, da mu je posjet u kući gospođe Nadežde pružio radost. On je isto tako kao i ona bio sebi malo svijestan neobičnosti ovog samotnog posjeta, neobične slike čovjeka — k tome još istaknutog čovjeka — koji je pušeći zadovoljno svoju cigaretu sâm samcat sjedio u velikoj kući, kojega odsutna gospodarica ne bi ovdje nikada primila. Vratio se u svoj hotel i još jednom s užitkom proživio svoj posjet u pismu upućenom gospođi Nadeždi. Zatim ju je izvijestio o svojim osnovama u pogledu odlaska iz Konzervatorija. Da ne bi pobudili pažnju javnosti, on i Rubinstein skovali su dobro promišljenu osnovu. (Ovaj put je poglavica znao, da je bio konačno pobijeđen. Nakon što je pokušao kojekakvim spletkama, da Čajkovskoga prikuje uz Konzervatorij, sada se trudio isto takvom podmuklošću, da ga se riješi po mogućnosti što prije i što neprimjetljivije.)

Osnova je predviđala, da će Čajkovski neupadljivo otputovati u Petrograd. Odanle će nakon nekog vremena javiti poglavici, da bolest odugovlači njegov povratak. Međutim će Rubinstein sam preuzeti nekoliko sati poduke u harmoniji, a ostale Tanjejev. I tako mu preostaje samo još mjesec dana tamnovanja, ali kakva je vječnost taj mjesec dana!

Gospođa Nadežda odgovorila je oduševljeno; sretna je, što se Petar oslobodio »tatarskog jarma našeg uvaženog i bez sumnje zaslužnog prijatelja, od kojega je međutim bolje biti daleko«. Ona se također raduje, što Rubinstein nije načinio nikakav lom, jer »rđav je mir još uvijek bolji od dobrog rata«. Ona samo žali, što će morati podnijeti muke formalne oproštajne svečanosti, »oproštajne večere, zdravice, krokodilske suze itd.«

Čajkovski je također to žalio, a onda je zaključio, da to ne bi mogao naprosto izdržati; kad se jednom odlučio na bijeg, onda je to uvijek uradio nasumce.

»Moskva, 14. listopada 1878.

Mila moja! Jučer naveče došlo mi je slijedeće objavljenje. Zašto bih još čitav mjesec dana ostao ovdje bez koristi? Moj je život sada tako besmislen, da je teško izdržati čak i mjesec dana. Htio sam ostati iz dva razloga: prvo, da dadem vremena Tanjejevu, da se pripremi za moj položaj, a drugo, što se 3. studenoga održava prvi koncert Glazbenog društva na kojemu Rubinstein želi zapravo za mene odsvirati moj glasovirski koncert. Što se tiče prvog razloga, pokazalo se, da podučavanje harmonije u višim razredima ne će preuzeti Tanjejev već Hubert, a Hubertu nisu potrebne nikakve pripreme. Na koncerat ne bih i onako pošao ni za što na svijetu, dakle ne bih i onako čuo Rubinsteinovu interpretaciju.

Još su me neki drugi razlozi zadržavali ovdje, prije svega izvjestan obzir prema Konzervatoriju. Svojim prenaglim odlaskom ne bih htio pobuditi dojam, kako malo cijenim ovdašnje svoje tako zvane prijatelje. Ali u prvom redu nemam nikakva povoda, da se naročito obazirem na te prijatelje, a u drugom redu gube se svi ti razlozi pred činjenicom, da je moj život sada tako strahovito besmislen, tako nepodnosiv, da sam neprestano morao pribjegavati vinu, da bih se kako tako održao. Ukratko, požurio sam događaje i danas rekao Rubinsteinu, da putujem krajem tjedna.

Dakle, moja prijateljice, za manje od tjedan dana bit ću slobodan! Listopad namjeravam provesti u Petrogradu, a početkom studenoga otputovati u inozemstvo, u Clarens.

Želim otputovati neupadljivo, bez ikakvih oproštajnih svečanosti. — Zahvaljujem Vam, moja prijateljice.

Vaš P. Č.«

Tjedan je prolazio. Vrijeme očigledno prolazi, ako vinu i ne uspijeva, da pomogne srcu.

»Jučer sam održao svoj posljednji sat obuke«, pisao je Petar 19. listopada. »Putujem danas u Petrograd kao slobodan čovjek! Svijest slobode je sreća, koja se ne može izraziti. I kako je dobro, da u to nije umiješan nikakav osjećaj nelagodnosti. Moja je savjest potpuno čista. Odlazim u spoznaji, da Konzervatorij ništa ne gubi mojim istupom. Raduje me i pomisao, da ne postupam nezahvalno, premda bi me neki htjeli okriviti i zbog toga. Osvrnuvši se na čitavu svoju djelatnost u Konzervatoriju ne mogu a da ne ustanovim, da se ovdje nije n i š t a dogodilo, čime bi bila potpomognuta ona strana moje djelatnosti, koja jedina pruža mom životu smisao i vrijednost. S druge se strane dijelim od Moskve u miru. Sa zahvalnošću ću pomišljati na to, da su se ovdje razvile moje umjetničke sposobnosti, i da me je sudbina ovdje dovela u vezu s bićem, kojemu je bilo suđeno, da postane moj dobar anđeo.«

Istog popodneva Čajkovski je izvršio svoje oproštajne posjete; ne najmanje važan bio je posljednji posjet u kući gospođe Nadežde. Ivan Vasiljević ga je primio kao starog prijatelja i pustio ga da se do mile volje našeta kroz velike, tihe prostorije, ali on nije mogao znati, da je ovaj nasmiješeni, prijazni gospodin bio ovdje zato, da se na neobičan način oprosti od odsutne domaćice.

Iste večeri Petar je prisustvovao oproštajnoj večeri sa svojim prijateljima: Rubinsteinom — kojega je sada mogao nazvati svojim prijateljem —, Albrechtom, svojim nakladnikom Jürgensonom, Kaškinom i Tanjejevim. Pisao je gospođi Nadeždi, da ga je ganula iskrena tuga zbog rastanka, jer se također i njega samoga kosnulo, što kida veze, koje su trajale dvanaest godina.

U dvanaest sati u noći uspeo se Čajkovski u petrogradski vlak kao slobodan čovjek. To znači oslobođen Konzervatorija i podučavanja, što ga je osjećao tako tegotnim. Sada mu je preostajala samo još najviša dužnost: pisati dobru glazbu, a to je bila odgovornost, koja mu nije bila nametnuta izvana, već iznutra. U buduće će dani i noći Čajkovskoga kružiti oko

ove odgovornosti, na nju će odsada biti upravljena sva njegova snaga. S kakvom se nabujalom radošću i nikad nepresušivom zahvalnošću prema ženi, koja mu je to omogućila, dao na ispunjavanje ove dužnosti!

Gospođa Nadežda bila je u Firenci, kad je primila Petrova pisma iz Moskve. Samo ju je nešto žalostilo: njegovo saopćenje, da »pribjegava vinu«. Odgovorila mu je ozbiljno i otvoreno. Rekla je, da doduše jako dobro razumije njegovo živčano stanje, kod kojeg vino postaje gotovo potrebom, ali ona zna također, da užitak alkohola može počiniti strahovitu štetu, koja se više ne da popraviti. »Moj dragi, moj dobri«, zaklinjala ga je ona, »ako doista hoćete učiniti nešto za mene, onda se suzdržavajte ovog sredstva ublažavanja, koje je tako razorno. Imajte sebe u vlasti, uzmite u obzir svoj talenat, ako ne zbog sebe, a ono zbog drugih. Vi ste na zemlji zvani za tako uzvišene stvari, da se zbog ovog poziva može žrtvovati takvo prolazno oslobađanje od potištenosti, koja Vas mori, — tim više što je najbolje sredstvo protiv ove potištenosti upravo onaj rad, koji se ostvaruje ovim pozivom. Uzmite si k srcu, što kažem, moj mili prijatelju.«

Čajkovski je znao, da je gospođa Nadežda imala pravo, i da je doista postojao razlog za njezine bojazni. Petar je čitavog svog života doista teško pio. Tome nije bilo lako izbjeći, kad su njegovi prijatelji, a pogotovo njegovi moskovski prijatelji, polovicu svog života proveli uz čašu vina ili rakije. To je pripadalo njihovom načinu života: za stolovima u gostionicama provodile se beskonačne večeri kod raspravljanja o umjetnosti, životu, ljubavi — a koliko se čovjek mogao više uzdići i koliko je mogao doprijeti dalje, ako se okrijepio alkoholom! »Nakonjačiti se«, nazivao je to skladatelj Musorgski, jadni Musorgski, kojega je konjak prerano otpremio na drugi svijet. Uspomene Rimskog-Korsakova potvrđuju majstorstvo Čajkovskoga u ovom pogledu: »On je mogao popiti svu silu alkohola, ali pritom nije nikada gubio vlast nad samim sobom ni u tjelesnom ni u duševnom pogledu. Samo se malo nas moglo kod toga mjeriti s njim.«

U društvu se to moglo i ne primijetiti, ali ova se neumjerenost uvijek ispoljavala kao štetna po njegovo zdravlje, po živce i probavu. Neprestano je sebi preduzimao, da će se ostaviti pića; ova se opetovana odluka često spominje u njegovu dnevniku... »Izričito Vam obećajem«, odgovorio je na pri-

govore gospođe Nadežde, »da ću se u buduće obraćati u mislima na Vas, ako se budem morao boriti protiv iskušenja, da bih iz Vašeg prijateljstva crpio snage za otpor. Ali sada, kad sam postigao najveće od svih dobara — slobodu —, ne vjerujem, da bih još ikada mogao podleći takvom očaju, da bih morao tražiti utjehu u vinu.«

Čajkovski je ovo pismo pisao u Petrogradu. Njegova stara opera »Kovač Vakula« imala je biti izvedena u carskoj Operi, ali pokuse je neprestano ometao nezadovoljni tenor Komisarževski, kojemu uloga nije bila po volji, i koji se zbog toga razbolio svaki put, čim je bio određen pokus. Petar se radovao, što je mogao posjetiti svog starog oca, »koji je tako divan u svojoj anđeoskoj dobroti. Dragi starac uvijek plače od radosti, kad ja dođem onamo. On je naša velika utjeha. Njegovo je zdravstveno stanje dobro; jučer naveče bio je u kazalištu, što mu nije baš ništa naškodilo.«

Ali Petar se tužio, da još uvijek ne može raditi; on ne bi ostao u Petrogradu ni jedan dan duže, kad se ne bi bojao, da u ovaj čas ostavi samog brata Anatola, koji se nalazi u stanju duševne neuravnoteženosti. On ima u Petrogradu veoma mnogo rođaka pa posvuda nabaše na ovoga ili onoga. »Oni razgovaraju sa mnom o glazbi«, uzdisao je Petar. »Pitaju me, kada ću napokon postati ravnatelj petrogradskog Konzervatorija! Mole me, da im nešto odsviram! Sve su to činovnici, koji me smatraju nekom vrstom muzičkog činovnika, kojega je vlast nešto malo mimoišla i povrijedila, budući da me još nije imenovala ravnateljem.«

I opet je priskočila u pomoć draga sestra Aleksandra Davidova i srdačno ga pozvala u Kamenku. Ona ga ondje može smjestiti u novosagrađenom krilu, gdje je sunčano i mirno. Petar je odgovorio, da dolazi smjesta, a to je i uradio. Kako je tiho bilo u jesen na ladanju; tanak bijeli sloj snijega ležao je ujutro pred njegovim vratima; težaci su prolazeći u žitnicu pjevali.

Nakon dugog neplodnog vremena u Petrogradu i Moskvi vratilo se nadahnuće, i Čajkovski je ponovno radio na O r k e s t r a l n o j s u i t i b r. 1. na nacrtu koje je radio prigodom svog posljednjeg posjeta u Brailovu. On ljubi ovu suitu, pisao je gospođi Nadeždi, koja je sada bila u Firenci. »N a š a s i m f o n i j a nalazi se u štampi. Tanjejev je potrošio mnogo vremena s glasovirskim izvatkom.« Također se nalazi u štampi

S o n a t a z a g l a s o v i r u G - d u r u, a isto tako i L i t u r g i j a, D j e č j i a l b u m (dvadeset i četiri laka komada za glasovir), d v a n a e s t daljnjih skladba za glasovir i š e s t p j e s a m a posvećenih Anatolu. »Sve će to naskoro biti gotovo.«

Navedena djela, kojima valja još dodati »O n j e g i n a«, koncert za violinu, t r i s k l a d b e z a v i o l i n u »Souvenir d'un lieu cher« i K o r a č n i c a S k o b e l j e v a (napisana u Kamenki na narudžbu Jürgensona i potpisana pseudonimom, budući da ju je Čajkovski smatrao bezvrijednom), obuhvaćaju njegov doista golem rad, izvršen za vrijeme ovih jedanaest mjeseci njegova poznanstva s Nadeždom von Meck.

Nadaje se pitanje: Da li se u djelima Čajkovskoga može ukazati na bilo kakvu promjenu, otkako je upoznao gospođu von Meck? Da li su »Onjegin«, Četvrta simfonija i koncert za violinu bolji ili gori od njegovih prijašnjih radova? Da li se oni po svom osjećajnom sadržaju razlikuju od onoga, što je on do tada bio napisao, da li su vedriji, tužniji, sadržajniji? A ako je tome tako, može li se ova promjena dovesti u vezu s gospođom Nadeždom?

Ovo se pitanje stavlja uvijek, ako koji skladatelj zapadne pod utjecaj neke žene. Ali na to pitanje nije moguće odgovoriti; skladatelj sâm ne može u svom djelu dokazati svoj ljubavni život. Glazba je odveć apstraktna umjetnost, a da bi se u nju moglo staviti ime koje žene. Od triju znamenitih simfonija Čajkovskoga (Četvrte, Pete i Šeste) ima Četvrta, premda je tmurna i u prvom stavku sasvim osobno njegova, ipak ladanjsko-idiličan prizvuk sreće, kojega u drugim njegovim simfonijama nema. Četvrta je za mnoge najprijatnija od ovih triju. Pa ipak ju je Čajkovski napisao neposredno prije i nakon svoje ženidbe, dakle u najtežem razdoblju čitavog svog života. Otprilike u isto vrijeme napisan je »Onjegin«, pa premda je imao biti glazbena drama, zapravo je postao niz ljupkih lirskih prizora, u kojima se radost i tuga spajaju isto tako prirodno kao u pjesmi slavuja. Ako je Čajkovski ikada bio pod uplivom gospođe Nadežde, onda je to bio za vrijeme rada na »Onjeginu« i na Četvrtoj simfoniji.

Najveći skladatelji svjedoče, da glazba, pa čak ni programna glazba, ne nastaje iz određenog slijeda misli ili određenog doživljaja. Čajkovski sâm to potvrđuje u jednom pismu gospođi Nadeždi govoreći o objektivnosti u trenutku stvaranja.

Nastaje jedna tema, koja za sobom povlači drugu, i tako to ide dalje, dok se iz toga ne razvije simfonija. Zar Brahms nije priznao, da mu najbolje ideje padaju na pamet ujutro kod čišćenja cipela? Aluzije, da je misa u H-molu rezultat mehaničkog ili fizičkog postupka, ne znači nijekanje onoga, što se naziva nadahnućem, niti dvojbu u duhovne osjećaje Johanna Sebastijana. Bach je bio duboko religiozan čovjek, a njegova je glazba duboka, uzvišeno je religiozna. Čajkovski je bio čovjek osjećaja i romantik XIX. stoljeća, što dolazi do izražaja u svakom retku, što ga je napisao. Muzičko djelo kojeg velikog čovjeka jest poput njegove sudbine — nebo i pakao ne nastaju slučajno, ne nastaju iz vana, već su opredijeljeni njime samim, njegovim karakterom i njegovim tjelesnim bićem. Uslijed toga je suvišno pitanje, da li je Nadežda von Meck imala utjecaja na glazbu Čajkovskoga. Bez gospođe Nadežde ne bi Čajkovski one strašne godine uopće ništa napisao. On bi bio poludio, bio bi sebi oduzeo život — a vjerojatno ubio i Antoninu. Gospođa Nadežda ga je spasila. Njezin ga je novac oslobodio Antonine i straha. To mu je ponovno vratilo njegovu punu snagu, koju je do tada potkapao razoran nadničarski rad podučavanja, na koje je bio prisiljen. Gospođa Nadežda sama nije imala ambicije, da na Čajkovskoga vrši osoban utjecaj. Znala je, da ga je spasila više svojim novcem negoli — recimo — svojim osobnim čarom.

Za nju — a i za nas — bilo je dovoljno, što ga je spasila.

XVIII.

FIRENTINSKA IDILA

I dok je Čajkovski sjedio u Kamenki i razmatrao rad, što ga je izvršio u prošloj godini, Nadežda von Meck je u dalekoj Firenci smišljala smionu osnovu. Ona se dakle smjestila ondje kao kraljica u vili Oppenheim, vani na prekrasnoj cesti Viale dei Colli usred brežuljaka; služili su je Ivan Vasiljević, njezin dvorski, koji je bio dohrlio iz Moskve, zatim njezina vjerna sobarica Lukrecija, koja joj je češljala dugačku kosu, onda tri daljnje ruske sobarice, pa tri talijanska sluge (nepouzdani klipani!); za djecu je tu bila učiteljica, također pozvana ovamo iz Moskve; ona je na sreću svirala glasovir. Osim navedenih bilo je još kojekakvog pomoćnog osoblja, pa »dva kuhara sa

svojim pomoćnicima, dva sluge i dva kočijaša«. U svom pismu Čajkovskome gospođa Nadežda ih navodi sve. Vilu okružuju vrtovi i terase, nastavljala je ona, a vrtovi su puni starinskih kipova, oštećenih od vremena. Sam arkanđeo Mihael drži stražu usred velike cvjetne plohe u neposrednoj blizini kuće, što ju je ona namijenila njemu, Petru Iljiću. Do nogu ove terase, okružene srebrnim maslinama, divnim čempresima, gajevima platana i kestena, koji se još koče grimiznim jesenjim lišćem, leži Firenca, a u pozadini Apenini. Ako čovjek sjedi ovdje u doba sumraka posve tiho, u čarobnoj svijetlomodroj magli jesenje Firence, onda može čuti tiho zapljuskivanje Arna, koji teče niz grad u susret ljepoti starih mostova. Čak je i za kišovitih dana ovdje krasno. Na rubu vrta ljeskaju se kroz maglicu zlatni jablanovi, a noću treperi tisuće svjetala grada u daljini.

Tako je prekrasna ova slika, da se čovjeku ovlaže oči, pisala je gospođa Nadežda. To bi bio raj na zemlji, ali jedno nedostaje: njezin neusporedivi prijatelj. No on je sada slobodan, pa zar ne bi ipak mogao neodloživo doći u Firencu? Ako mu nije po volji stan, što mu ga je ona namijenila usred brežuljaka na Viale dei Colli, pola kilometra od vile Oppenheim, onda također može stanovati u gradu, gdje je isto tako uzela već na oko obitavalište za njega. On ne bi imao nikakve brige na svijetu osim jedne, do koje je jedine njemu i njoj stalo: njegova glazba! »Dođite, moj dragi!« molila ga je gospođa Nadežda.

Čajkovski je čitao ove riječi u Kamenki tik nakon što je odaslao u Firencu pismo s molbom, da mu gospođa Nadežda ne bi ovaj mjesec slala nikakve novčane doznake, budući da ga život kod njegove sestre ne stoji ništa. Kad je pročitao poziv, na trenutak se pokolebao. Brzojavio je svoj radostan pristanak, a onda sjeo i napisao joj pismo, koje je bilo prava izjava ljubavi. »Zar za mene nije najveća sreća, da budem ondje, gdje Vi želite da jesam? Svaki je trenutak mog života ispunjen ljubavlju prema Vama i zahvalnošću. Ne samo u Firenci, — kad biste Vi željeli, rado bih pošao do na kraj svijeta.«

Gospođa Nadežda je to čitala, a srce joj je burno kucalo. Njezina duga suzdržljivost obećavala je, da će donijeti zlatne plodove. Petar je imao u nju toliko povjerenja, da je bio pripravan doći u grad, gdje je ona živjela, stanovati u kući, što ju je ona za njega uredila, živjeti od novca, što mu ga je ona davala; on je znao, da ona ne će prekoračiti granice povučene

u njihovoj vezi, da ne će ni aluzijom ni kakvom otvorenom molbom pokušati proširiti njihove odnose, niti da će se htjeti s njim sastati.

Na njezino pitanje, da li bi mu bio miliji stan u gradu ili vani na brežuljcima odgovorio je, da bi mu bio mnogo draži stan izvan grada, u koliko bi ona htjela putem svoje služinčadi ustanoviti, da nigdje u susjedstvu nitko ne svira. On podnosi svaku drugu buku, ali ne može pisati glazbu, ako ljudi do njega sviraju svoju glazbu. I da li bi tražio odveć, kad bi zamolio, da bi prigodom njegova dolaska bio u stanu već glasovir, da bi mogao bezodvlačno započeti radom? Svakako se može komponirati i bez glasovira, ali je ipak veoma ugodno, ako čovjek ima pri ruci glasovir za vlastito zadovoljstvo.

Petar Iljić se spremao da otputuje i pritom se, kao uvijek prije kakvog putovanja, razbolio na smetnji crijeva. Ove žestoke i česte smetnje sa želucem i crijevima igraju odveć veliku ulogu u njegovu životu — i smrti, a da bi se mogle ostaviti nespomenute. Kanio je otići iz Kamenke u utorak 26. studenoga te je već u petak i subotu nemirno hodao amo tamo po svojoj sobi u nadi, da će simptomi bolesti proći do odlaska. U subotu naveče, kad se osjećao nešto manje blijed i slab, došao je k njemu Lav Davidov, lijep, čvrst i snažan muškarac. Rekao je, da se idućeg dana, u nedjelju, održava u Petrovu počast velik lov; to će biti nešto sjajno, izjavio je svojim gromkim glasom; Petar mora bezuvjetno sudjelovati kod toga; Aleksej će ga probuditi u pet sati ujutro.

»Prekrasno«, promrmljao je slabim glasom Petar, kojemu je sam pogled na krv bio nepodnosiv. »A što će se loviti, Lave?«

»Vuci!« odvrati Lav blještava pogleda. »Vuci, lisice i divlje koze. No ove su posljednje nažalost postale rijetke i veoma plašljive, tako da s kozama možda ne ćemo imati sreće.«

Petar je upravio nebesima nijemu molbu, da bi vuci bili još rjeđi i plašljiviji, i proveo je noć bez sna. Dugo prije svih drugih bio je, kao svi odveć nervozni ljudi, već gotov i odjeven. U studenom svitanju svatko ga je prijateljski potapšao po ramenima, poželio mu sreću, i Petar se čitavo prijepodne nijem i slijep vukao kroz šume s puškom preko ramena. Oko podne bio bi Petar rado dao sav svoj novac i sav svoj talenat za topao krevet i vruću ciglu u njemu. Na njegovu tijelu nije više bilo nijednog mjesta, koje ga nije boljelo, a oči su ga tako mučile i pekle, da nije mogao gledati. Zašto je pošao s njima?

Zašto je srljao ovuda s nesretnom puškom na ramenu, kad bi jučer naveče jedna jedina riječ, izgovorena Lavu, bila dovoljna, da bi on sada mogao sjediti u toploj sobi i raditi? Raditi! Zar on ne će nikada, nikada naći mjesto, gdje ne će moći biti pozvan ni u lov na vukove ni na bilo što!

»Ostao sam u lovu do pet sati popodne«, pisao je idućeg dana gospođi Nadeždi, »unatoč tome, što su bolovi postajali sve jači i što me je obuzimala sve veća slabost. Kad sam se napokon vratio kući, glava mi se kidala od tako strašnih bolova, osjećao sam se tako slab i jadan, da sam morao poći u krevet, a zatim sam pretrpio tako strahovit živčani napadaj, kakav nisam još nikada doživio. Mislio sam, da ću umrijeti. Ne znam, kada sam i kako sam konačno zaspao, ali spavao sam jako čvrsto i dugo. Danas sam se probudio zdrav, ali sam još uvijek veoma slab i kao da mi je čitavo tijelo prebijeno. Ne moram Vam objašnjavati, da je to bio samo napadaj migrene, ali veoma žestoke i neobične vrste.«

Putovanje, određeno za utorak, moralo je biti odgođeno, ali Petar će zdrav ili bolestan otputovati u srijedu. Inače bi opet odmah slijedila nedjelja, a na koncu konca došao bi ponovno dobri Lav s kakvim lovom na vukove! I tako je ujak Petja bio u srijedu otpraćen na vlak; s uzdahom olakšanja oprostio se od snijega i studeni i dragih rođaka, koji su pretpostavljali, da će mu prirediti zadovoljstvo lovom na vukove. Aleksej je unio prtljagu svoga gospodara u kupe. Njemu je svako mjesto bilo jednako drago, samo ako je bilo obilno jela i ako je mogao nešto malo razgovarati i brbljati ruski, a u Firenci su bili ruski sluge i djevojke u kući gospođe von Meck.

Iz Kijeva pošli su u Beč kroz Karpate, u Beču su se odmarali jedan dan i noć i odaslali gospođi Nadeždi brzojav sa saopćenjem, da se Petar ne će zadržati u Veneciji, već da će smjesta nastaviti putovanje u Firencu.

Što se Petar više približavao Firenci, obuzimala ga je neka tiha nelagodnost, koja se postepeno pojačavala. Tko će danas naveče njega i Alekseja dočekati na kolodvoru u Firenci? Da li Ivan Vasiljević s kočijom gospođe Nadežde i njezinim ruskim slugom na kozliću do kočijaša? Ili Pahulski, poljski guslač, nekoć učenik Čajkovskoga, koji je u kući gospođe von Meck zauzeo Kotekovo mjesto nakon što je Koteka njegov odveć brbljavi jezik stajao namještenja? Ali bilo kako mu drago, da li će ga odvesti ravno u njegov stan? U vilu Bonciani, ili

će — obuzela ga je ova tjeskobna misao — biti ponajprije odvezen u vilu Oppenheim, da se pokloni svojoj domaćici?

Bilo je doista više no lakoumno, mislio je Petar, što je pristao na to, da jedva pola kilometra daleko od gospođe Nadežde, u istoj ulici, provede tri tjedna. Ako ga ona pozove, da je posjeti, onda bi se on naprosto morao pokoriti. Ali čak ako ona i ne očekuje nikakav posjet, ipak je bilo više negoli vjerojatno, da će se jednom na kakvoj šetnji slučajno sresti. Kako je ludo bilo što je došao ovamo i sve ugrozio! Morao je sebi reći, da nijedna žena na svijetu, pa čak ni svetica poput Nadežde von Meck, nije u stanju, da se uvijek i vječno drži u udaljenosti. Petar je dao izraza ovim bojaznima u jednom kasnijem pismu, upućenom Modestu.

Kad je vlak konačno dojurio u Firencu, na peronu ga je dočekao Pahulski. Odvezli su se ravno u Petrov stan, gdje ga je Pahulski ostavio samog. Petar je skinuo kabanicu i razgledao novo obitavalište. Stan je bio upravo veličanstven i sastojao se od »čitavog niza krasnih soba, blagovaonice, spavaće sobe, garderobe, sobe za Alekseja i društvene sobe« sa prekrasnim, velikim glasovirom. Sve je bilo puno cvijeća u znak dobrodošlice. Velik pisaći stol, na kojemu je mogao dobro pisati note, sa čitavim pisaćim priborom; tu su bile olovke i pera, a naslonjeno na tintarnicu nalazilo se pismo njegove gostoprimke. Petar Iljić je raskinuo omot.

»*Firenca, Porta Romana, vila Oppenheim,*
2. prosinca 1878.

Dobro došli, moj dragi, mili, neusporedivi prijatelju!« čitao je Petar. »Kako sam sretna, Bože, kako sretna, da ste Vi ovdje! Osjećati, da Vi boravite u mojoj blizini, poznavati sobe, u kojima se nalazite, uživati u istim izgledima u krajinu, koji leže pred Vašim očima, osjećati istu toplinu kao Vi — to je blaženstvo, koje se ne da izraziti riječima. Kako bih jako željela, kad bi Vam se svidio stan, što sam ga za Vas izabrala; soyez-y le bienvenu, mon délicieux ami. Vi ste sada moj gost, moj dragi, mome srcu beskrajno mili gost. Ako Vam ovo ili ono nije s voljom ma samo i u najmanjoj mjeri, onda Vas molim, da mi to bezuvjetno i bezodvlačno saopćite; nisam vezana ni na kakav rok i mogu svakog dana otkazati.

Kojeg li slučaja, — Vi ste doputovali istim vlakom s mojom kćerkom Lidijom! Mi smo je već dugo očekivali, i sada se desilo tako, da je ona došla istog dana kad i Vi. Zato sam

morala poslati Pahulskoga, da Vas dočeka, jer Ivan Vasiljević, koji pozna Vaš stan, mora čekati s čajem na Lidijin dolazak, a moj drugi sluga, neki Francuz, čeka je na kolodvoru, da bi preuzeo njezinu prtljagu. Ustručavala sam se, da pred Vas pošaljem Pahulskoga, koji bi Vas možda mogao putem smetati. Molim Vas, moj dragi, dobri prijatelju, obratite se na vilu Oppenheim kao na svoju vlastitu kuću, u koliko biste štogod zaželjeli: kočiju, knjige ili bilo što drugo, i budite uvjereni, da će mi to biti samo drago i ugodno. Julija je vodila računa o tome, da je čaj ovdje veoma loš; zato imamo uvijek sa sobom čaj iz Moskve, a inozemni čaj ne pijemo nigdje; stoga ćete također i Vi imati čaj iz Moskve, kojega će Vam pripremati Aleksej, a on je fort dans le ménage.

Što se tiče šetnja, preporučam Vam kao najbližu i najljepšu onu do samostana, do Campo Santa i do Piazze San Miniato. Onamo se dolazi idući ravno našom ulicom. Mi dnevno šetamo pa ma kakvo bilo vrijeme; izlazimo oko jedanaest i idemo nešto malo dalje od vile Bonciani, gdje Vi sada stanujete, moj dragi prijatelju. Ondje okrećemo, vraćamo se istim putem i dolazimo kući oko dvanaest, upravo pravodobno na doručak.

Stavila sam na Vaš stol novine i časopise. U dvima od njih naći ćete članke o sebi. Pored ovih stoje Vam na raspolaganje sve naše novine i časopisi.

Do viđenja, moj dragi, neusporedivi prijatelju Petre Iljiću. Odmorite se dobro nakon putovanja. Zabrinjuje me, što tako često pobolijevate, ali Bože daj, da Vaš ovdašnji boravak bude od koristi za Vaše zdravlje! U ljubavi iz najdublje duše

N. v. M.«

Bože moj, kakve li žene! mislio je Petar; da li je ikada koji čovjek bio tako sretan kao on? Ona je mislila na sve; onaj kratak navod o njenim šetnjama s točnom naznakom vremena i mjesta bio je vrhunac obzirnosti; ona je to uradila zato, da se on ne bi bojao izlaziti. Petar je osjetio želju, da smjesta sjedne i da joj piše, ali to mu se činilo prenaglim; Aleksej može s njegovim pismom otići onamo prekosutra ujutro.

»*Firenca, vila Bonciani*
3. prosinca 1878.

Uistinu, moja draga prijateljice, ne nalazim riječi, da Vam izrazim svoje beskrajno oduševljenje svime ovim, što me ovdje okružuje. Ne mogu sebi predstaviti savršenije uslove za život.

Jučer nisam mogao dugo zaspati, hodao sam kroz svoj krasan stan, uživao u divnoj tišini i predodžbi, da mi do nogu leži krasna Firenca, i u spoznaji, da sam u Vašoj blizini. Kad sam danas ujutro otvorio kapke, čar se podvostručio. Kako ljubim ovu neobičnu osebujnost okolice Firence! Što se tiče stana samog, on ima ipak jedan nedostatak, a taj je, da je odveć lijep, odveć udoban i odveć prostran. Bojim se, da ću se ovdje odviše razmaziti. Jedna od najvrednijih prednosti stana je ogroman balkon, na kojemu mogu nesmetan šetati gore dolje i uživati svjež zrak, a da ne moram izlaziti. Za mene, strastvenog ljubitelja svježeg zraka, to je od najvećeg značenja. Jučer naveče dugo sam vremena uživao u toj šetnji i ne mogu Vam čak ni opisati čaroban dojam, što ga je na me proizvela savršena večernja tišina, kroz koju samo u daljini odzvanja šum Arna.

Zahvaljujem Vam, moja beskrajno dobrostiva prijateljice, za radost, što mi je poklanjate. Ne nalazim riječi, da bih Vam izrazio čitavo blaženstvo, što ga osjećam. No ne ću se služiti Vašom ponudom, da se po potrebi obraćam na vilu Oppenheim s molbom za konje i kočiju. Ja sam strastveni pješak i radujem se, što se posjet u gradu može spojiti sa šetnjom. Ako se umorim, onda još uvijek mogu uzeti za povratak kući fijaker. Uopće nemam više nikakvih želja, budući da je sve, što bi čovjek mogao sebi samo zamisliti, već ispunjeno ovim, što me okružuje.

Danas se želim čestito odmoriti od putovanja, orijentirati se ovdje i sastaviti dnevni raspored, a sutra započinjem poslom. Pahulskog očekujem sutra oko dva sata. Dok Vi budete ovdje, htio bih Vas bezuvjetno, pa makar samo i djelomice, upoznati s mojom ili točnije n a š o m suitom; zato ću neka mjesta udesiti za četiri ruke, označit ću Pahulskom tempa i poslati Vam prijeko. Ali ponajprije mora ovamo prispjeti rukopis, što sam ga ostavio u Petrogradu.

Kako je neobično. što sam doputovao istim vlakom kao i Lidija Karlovna, a da je nisam prepoznao. Vidio sam samo neku rusku guvernantu s djetetom i nekog ruskog gospodina, ali Vašu gospođu kćerku nisam nipošto vidio, jer bih je inače svakako prepoznao po slici.

Bio bih Vam veoma zahvalan, draga prijateljice, kad biste mi od vremena na vrijeme htjeli slati ruske novine. Ostajte zbogom. Zahvaljujem Vam tisuću puta. Vaš P. Č.«

Aleksej je odnio ovo pismo u vilu Oppenheim, i tako je započelo tih neobičnih dvadeset i četiri dana, što su ih oni proveli jedno do drugoga. Popodne su Petar Iljić i Aleksej pošli u grad na poštu. Prolazili su pored vile gospođe Nadežde; iz vrta su odjekivali dječji glasovi. »Kako je prekrasna Vaša vila!« pisao joj je Čajkovski istog dana. »Kako je neobična bila predodžba, da u ovoj kući, tako blizu mene, stanuje moj najbolji i najpovjerljiviji prijatelj. Kako je radosna bila spoznaja o Vašoj blizini!«

Bila su došla pisma iz Rusije, među njima i jedno od Anatola, koji je prigodom nekog večernjeg društva sreo svoj stari plamen, odveć bogatu i odveć lijepu gospođicu Panajev, te je iznova planuo ljubavlju spram nje. Ova sklonost Anatola, da se svakih četrnaest dana mahnito zaljubi, zabrinjavala je njegovog starijeg brata. Odlučio je, da će o tome pisati gospođi Nadeždi i zamoliti je za savjet. Kod kuće ga je očekivalo pisamce iz Vile Oppenheim:

»Ne mogu čak reći, kako sam sretna, moj najmiliji Petre Iljiću, što Vam se stan sviđa, i što smo tako blizu jedno drugome. Čak mi se m o j e sobe čine od jučer prijatnijima, a naša šetnja još ugodnijom. Danas sam prolazila mimo Vaše kuće, gledala u sve prozore i pokušavala pogoditi, što bi Vi u ovaj čas mogli raditi.

Ne znam kako bih Vam zahvalila za radost, što mi je želite pružiti n a š o m suitom. Bože, kakav čar leži u ovoj rječci ,naš', kakva je sreća imati s Vama nešto zajedničko, a u ovoj čas imamo mnogo toga zajedničkoga; kako je to divno! Ako polazite u šetnju, moj dragi prijatelju, prođite ipak jedamput mimo naše vile i bacite jedan pogled na moje obitavalište. Sada je moja kuća puna ljudi. Lidija ima dvoje djece, ali nije povela sa sobom rusku odgojiteljicu, već tri njemačke i jednu češku dadilju. Obavijestite me, kakva je Vaša raspodjela dana, moj dragi prijatelju. Upravo sam odsvirala uz pratnju gusala canzonettu iz Vašeg gudalačkog koncerta i bila sam tako oduševljena, da to čak ne mogu izreći. Danas sam primila štampano djelo iz Moskve. Danas je također stigao drugi glasovirski izvadak ,Onjegina' i ,Vakule'.

Da li je kod Vas dosta toplo, moj dragi prijatelju? Uvijek se bojim, da bi moglo biti odveć hladno, pa sam naredila, da se loži kamin. Veoma sam Vam zahvalna, moj neusporedivi Petre Iljiću, što se želite zauzeti za mog štićenika Pahulskog;

u svemu tome vidim dokaze Vašeg prijateljstva prema meni, koje mi je prijateljstvo tako beskrajno dragocjeno. Do viđenja, moj dragi susjede. Sada ću Vam pisati kratka ali česta pisma. Novine ću Vam poslati sutra, danas nisu stigle nikakve. Ljubim Vas od sve duše.

N. v. M.«

Večera je toga dana bila izvrsna, ali je Petar Iljić zaboravio da u gradu nabavi cigarete, a to je prijetilo da će mu pokvariti čitavo veče. Uto se pojavio kao glasnik neba Ivan Vasiljević i donio čitav omot izvrsnih cigareta od gospođe Nadežde!

Kakva divna žena! Petar je sjeo i pisao joj na listovnom papiru, što mu ga je ona nabavila. Zatim joj je saopćio svoj dnevni red: ustajat će oko osam sati, poslije kave raditi do ručka, zatim do dva ili tri sata šetati, a onda opet do večere raditi. Naveče će čitati, svirati glasovir, pisati pisma, uživati u prirodi, samoći i tišini, a kadšto će možda poći i u kazalište. Instrumentiranje suite želi dovršiti što je brže moguće. Mami ga novi operni sadržaj, »naime Schillerova ‚Djevica Orleanska'«, pisao joj je. »Djelo ima mjestâ vanredno pogodnih za glazbu, a sadržaj još nije otrcan, premda ga je upotrebio već Verdi«. Pomisao na operu ovog sadržaja pala mu je na um već u Kamenki, ali ga započinje tek sada ozbiljnije zaokupljati.

Gospođa Nadežda, naravski veoma zadovoljna Petrovom nakanom, da se dade na novu operu, odgovorila mu je dugačkim pismom, u kojem se osvrnula i na Anatolovo odveć lako upaljivo srce. Petar Iljić neka zbog toga ne tare sebi glavu. Tako dugo, dok je slobodan i dok može lepršati od jednog cvijeta do drugoga, nema nikakva razloga za zabrinutost. Opasno bi bilo, kad bi se takva narav oženila i kad se više ne bi mogla zaljubiti svakih četrnaest dana; takvi ljudi postaju onda melankolični, tuguju, i čine svojoj ženi život teškim.

Oboje su svakim danom zalazili u sve dublju povjerljivost, i svakim su se danom sve više približavali opasnoj zoni susreta. Već je sama okolica bila dovoljna da čovjeku smekša srce. Kako je lijepo bilo lutati ovim brežuljcima s njihovim prekrasnim tornjevima i zidovima obraslima mahovinom i zelenim korovom, silaziti u Firencu i osluškivati uličnu buku, koja je tako neobično odjekivala na svakom uglu, — topot konja i izvikivanje uličnih trgovaca; gledati posvuda cvijeće, koje je visjelo čak sa zidova; a u sumraku se vraćati natrag na brežuljak i vidjeti one tri ve-

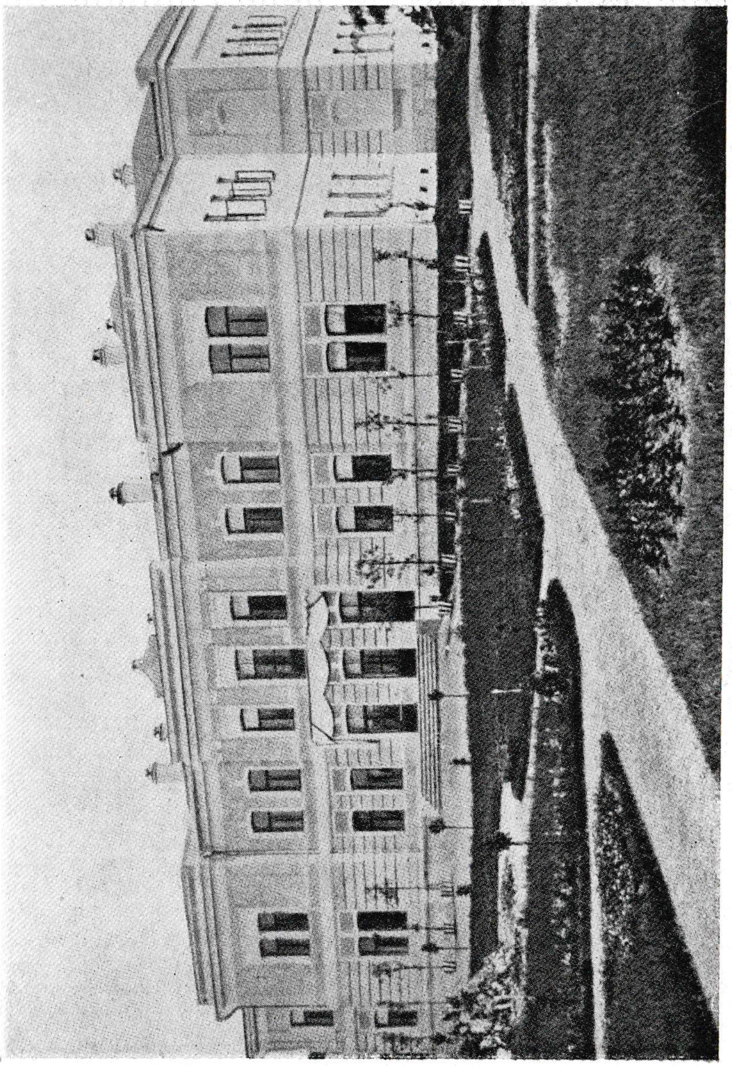

11. DVORAC NADEŽDE von MECK U BRAILOVU

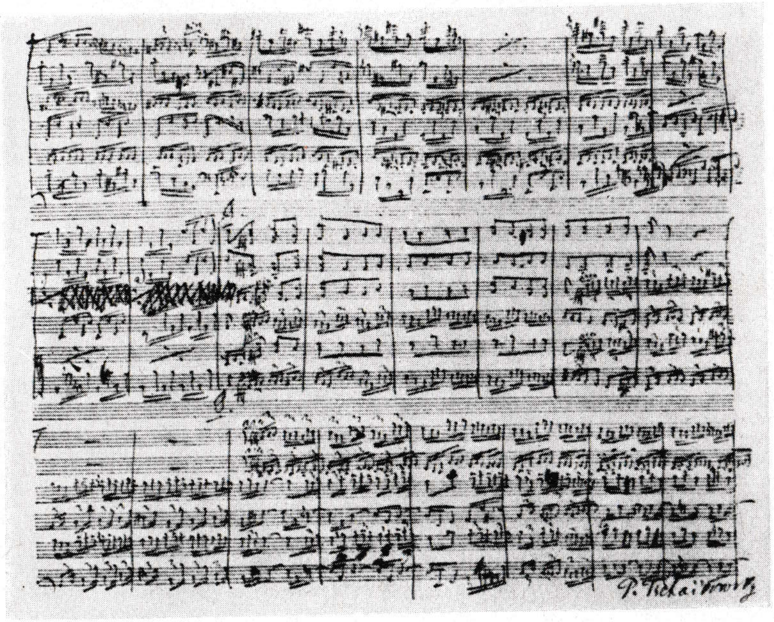

12. GUDALAČKI SEKSTET. AUTOGRAF P. I. ČAJKOVSKOGA

like zvijezde — kako im je samo bilo ime? — gdje su blago zasjale povrh čempresa...

»Vladala je divna tišina«, pisao je Petar jednom kasno naveče svom nakladniku Jürgensonu. »Ovaj sat sasvim osobito ljubim i naveče dugo šetam gore dolje po svom balkonu, uživajući što nigdje nema nikakva glasa. Tebi će se to činiti neobičnim: kako se može uživati pomanjkanje glasova, i uopće nešto čega nema! Ali kad bi Ti bio muzičar, onda bi možda imao kao i ja dar, da u nepostojanju glasova i u noćnoj tišini ipak čuješ jedan glas — kao da zemlja, lebdeći kroz nebeski prostor, odzvanja jednim dubokim tonom u basu. Ali to je svakako nesmisao...«

Gospođa Nadežda se često vozila mimo kuće Čajkovskoga. Voljela se ovuda provesti naveče, kad joj je svijetlo u njegovim prozorima točno odavalo, gdje se nalazi njezin prijatelj, da li je povečerao i vratio se u sobu za rad, ili je izišao. (Ručkovi i večere donosili su se Petru iz pensiona gore u stan.) Ona se neprestano brinula za njega. Da li je dobio voća za večeru? raspitivala se gospođa Nadežda. Hoće li joj obećati, da ga ona smije snabdijevati cigaretama? Neka puši samo najbolji turski duhan, koji nije štetan za živce. Ivan Vasiljević će mu predložiti tri vrste na izbor. Ona se veoma raduje, što je on vidio njezinu vilu. Ne bi li on htio jedamput ući onamo, kad nje ne bude ondje, i dati da mu Pahulski sve pokaže? On bi bio posve sam u čitavoj kući.

Čajkovski je odgovorio oko ponoći. On joj ne može dovoljno toplo zahvaliti za poziv u njenu vilu.

»Ali oprostite meni, čudaku. Ipak se ne bih htio okoristiti Vašim pozivom tako dugo, dok ste Vi ovdje. Znam doduše, da prigodom svog posjeta u vili ne bi sreo nikoga, kako Vi pišete. Ali bilo bi mi tjeskobno i tištala bi me pomisao, da su se zbog mene svi posakrivali. Radije ću vilu Oppenheim posjetiti odmah nakon Vašeg odlaska, te Vas molim, da u tom pogledu ostavite potrebne odredbe. Volio bih Vašu vilu posjetiti istim onim radosnim i ničim neskučenim osjećajem duševnog saobraćaja s Vama, kao što je to bilo u Brailovu i u Vašoj kući u Moskvi.«

Gospođa Nadežda bila je dorasla ovom otklonu — kao i prijašnjima, — jer ma kako se Čajkovski običavao izražavati obzirno, on ju je ipak opetovano odbio. Ona se požurila ovaj

puta da ga uvjeri, kako je već požalila svoj poziv, čim ga je bila odaslala. Smjesta je uvidjela, da je bila obećala nešto nemoguće, jer je kuća bila puna male djece, a nitko ne može obećati, da će djecu učiniti nevidljivom. Nju će veoma radovati, ako on bude htio doći onamo, pošto svi otputuju.

Valja se sjetiti, da je Petar Iljić ljubio svijet sanja. Čovjek, koji je mogao napisati suitu »Ščelkunčik« i glazbu vodopada u »Manfredu«, morao se doista bolje osjećati osamljen u čardaku ni na nebu ni na zemlji negoli na sajmištu. To se sada potvrdilo. Ulica, koja je vodila pored vile gospođe Nadežde i njegove kuće, bila je nova i široka s udobnim pločnikom s jedne i druge strane. Jednog popodneva, kad je Petar bio pošao u šetnju i prolazio svojim hitrim, lakim koracima, došla mu je ususret otvorena kočija, što su je vukla dva riđana. Do kočijaša na kozliću sjedio je lakaj, a u kočiji su bile dvije dame, jedna u bijelom s nečim šarenim preko toga, a druga u crnom.

Petrovo srce je burno zakucalo; pokušavao je gledati prema jugu preko krovova Firence, prema dalekim brežuljcima Toskane, ali njegove je oči neodoljivo privlačila kočija, što se približavala; segnuo je u džep prsluka po svoj cviker na crnoj vrpci . .

Doista, to je bila Nadežda Filaretovna! A ona dama do nje mora da je bila njezina kći Lidija Karlovna. Petar Iljić je pozdravio; na čas mu je srce zastalo; da li će ona dati zaustaviti? Ali dame su samo lako kimnule glavom u znak otpozdrava, i kočija je već prošla mimo putem prema Firenci.

Gospođa Nadežda ga očigledno nije prepoznala; ona je bila kratkovidna. Petar je pošao kući i pisao joj pismo, a njegove su riječi bile poput riječi kakvog djeteta, koje je upravo ugledalo anđela. »Bilo je to tako novo, tako neobično za mene«, pisao je on, »jer sam se tako jako navikao, da Vas uvijek gledam samo svojim duševnim okom. I jedva da sam mogao vjerovati, da je moja nevidljiva dobra vila odjednom, premda samo i na jedan trenutak, postala vidljiva. To je bilo poput kakvog čuda!«

Nekoliko dana kasnije vidio je ponovno gospođu Nadeždu u operi, a ovaj put je i ona vidjela njega. »Jučer sam Vas jako dobro vidio u kazalištu i ne moram Vam reći, kako sam se tome jako radovao, to više, budući da Vi još dan prije niste bili posve zdravi. Da, ja sam sjedio ondje, gdje ste Vi držali da ste me vidjeli, u blizini tromba i pozauna, koje u svakoj operi imaju tako mnogo posla. Kao i Vi, tako sam i ja otišao odmah nakon drugog čina.« Gospođa Nadežda pisala mu je pak ovo:

»Bože, kako Vas ja ljubim i kako sam sretna, što sam Vas prepoznala! Kad ujutro ustanem, Vi ste moja prva misao, a tijekom čitavog dana nepopustljivo osjećam Vašu blizinu; tako mi je, kao da je time ispunjen zrak. Ma kako ovdje bilo studeno i neprijazno vrijeme, ipak ne bih htjela otići odavle. Vaša mi je blizina neiscrpiva sreća. Mili moj, Vi ne ćete ipak otputovati prije mene?«

Za vrijeme ova kratka tri tjedna njih su oboje bili sretni. Više puta su se vidjeli u kazalištu. Gospođa Nadežda je kadšto povela sa sobom svoju malu kćer Miločku, a Petar Iljić je prinosio svoj dalekozor k očima i promatrao kako majka i kći razgovaraju. »Što Vam je mogla mala govoriti?« pitao je Petar u pismu još iste večeri. »Brbljala je besprekidno i tako živahno! Zar ima nešto dražesnije od lišca dragog djeteta? Recite Miločki, moja prijateljice, da ima žarkog obožavatelja.«

Postepeno su se privikli na to, da viđaju jedno drugo. Petar Iljić, sada potpuno siguran, da gospođa Nadežda ne će nikada htjeti da silom dođe do kakvog sastanka, običavao je promatrati, kako ona prolazi ispred njegova prozora. Svakog dana oko dvanaest sati o podne prolazila je ondje dolje mala procesija, dok je Petar stajao gore iza zastora i promatrao. Najprije je išao Miločkin crni pudl, koji je veselo skakao amo tamo cestom i njuškao. Zatim je slijedila Miločka sa svojom starijom sestrom Sonjom i svojim dvima malim nećacima, a onda kadšto njemačka odgojiteljica, koju je gospođa Nadežda toliko cijenila, budući da je znala svirati glasovirske duete, a na koncu gospođa Nadežda sama, visoka i otmjena, u teškoj crnoj svili; njene su haljine bile namjerice uvijek nešto malo u zaostatku za najnovijom modom.

Ako je gospođa Nadežda prolazeći mimo pogledala gore, da li je domahnula svom prijatelju? Nije. Petar nikada ne spominje, da su izmijenili pozdrave. Možda je dobacila gore hitar pogled a onda okrenula glavu, pri čemu joj je srce žestoko udaralo. A možda je za njim gledala mala Miločka i idući dalje okretala glavicu, dok ju je odgojiteljica vukla za ruku . . . Od početka pa do kraja bila je Miločka puna radoznalosti na tog tajinstvenog Petra Iljića, upravo kao i njezina sestra Sonja, lijepa, plavokosa, jedanaestgodišnja mala koketa. Nije bilo daleko vrijeme, kad će Miločka smisliti smionu osnovu u pogledu svoje majke i Petra Iljića i provesti je . . .

Prosinac je odmicao, započela je trajna studena kiša, ali

čini se da od toga nije trpjelo ničije raspoloženje; također su dolazile od kuće dobre vijesti. U Petrogradu bila je izvedena Četvrta simfonija sa sjajnim uspjehom. Modestov brzojav, koji je to javljao, Petar je smjesta poslao u vilu Oppenheim i k tome pismo:

Firenca, vila Bonciani
8. prosinca 1878.

... Scherzo je bio ponovljen, što je uvijek znak istinskog uspjeha. U povodu ovog uspjeha danas sam čitav dan zadubljen u n a š u simfoniju. Pjevuckam je sam sebi, mislim na to, gdje sam, kada sam i iz kojeg povoda napisao ovo ili ono, prenosim se u mislima u doba prije dvije godine, a onda se vraćam s izvjesnim radosnim osjećajem iznova u sadašnjost. Koliko se toga od onda izmijenilo! Koliko se toga dogodilo u ove dvije godine! Kad sam započeo simfoniju, još sam Vas vrlo malo poznavao. Znam međutim veoma točno, da sam je pisao za Vas. Već sam tada znao posredstvom neke vrste nadahnuća, da nitko ne će tako duboko razumjeti moju glazbu kao Vi, da su naše duše srodne, i da će mnogo toga, što je u ovoj simfoniji izraženo, biti Vama razumljivije no bilo kojem drugom čovjeku. Ja jako volim ovo dijete mog pera, ono pripada među onu djecu, od koje se ne bojim nikakvih razočaranja.«

Više puta u tjednu dolazio je k njemu Pahulski, kojemu je davao poduku u harmoniji. Petar se na taj način pokušavao pokazati zahvalan gospođi Nadeždi za njezino gostoprimstvo. To ju je duboko ganulo, i ona mu se burno zahvaljivala. Pahulski se kasnije oženio njezinom kćeri mezimicom Julijom. Način, kako je Čajkovski ocjenjivao muzički razvitak Pahulskoga, dokazuje neispravnost njegove sumnje o svojoj nastavničkoj nesposobnosti, što ju je sâm on često puta izrazio.

»Vila Bonciani, četvrtak naveče
12. prosinca 1878.

Danas sam Vam već pisao po Pahulskom, ali bih još htio reći, da njegovo uspješno rješenje jednog i z v a n r e d n o teškog zadatka svjedoči o njegovu prirođenom razumijevanju za muzičku formu, koje je doista vrijedno pažnje. Sada sam siguran, da Pahulski može komponirati. Da li će se on u svom stvaranju jednom probiti do svog vlastitog stila, to je drugo pitanje, na koje se još ne može odgovoriti. To će nas poučiti tek vrijeme...«

Ovaj neobičan povjerljiv zajednički život, koji je tako jako težio za tim, da ostane izvan granica stvarnosti, imao je potrajati još jedan tjedan. Kao u strahu pred rastankom njih su oboje udvostručili svoja međusobna uvjeravanja o ljubavi. »Ljubim Vas od sveg srca, od sve duše i svom svojom snagom«, pisao je Petar ostavljajući po strani svaku opreznost. Neprestano govori o tome, kako u svojoj unutrašnjosti ovisi o njoj:

»Firenca, vila Bonciani
14. prosinca 1878.

Odjednom mi se čini, da sam za posljednjih deset godina samo neznatno uznapredovao; kao onda, tako nisam također ni danas zadovoljan sa sobom. Tako na primjer ne mogu reći o sebi, da je ma samo i jedno jedino moje djelo doista savršeno. Ni u jednome nije dosegnuto ono, što bih ja mogao doseći. Ali možda je upravo tako dobro! Možda je upravo to podstrek na djelatnost. Možda bih izgubio svaku stvaralačku snagu u radu, kad bih jednom bio potpunoma zadovoljan sa samim sobom. Molim, nemojte mi na to ništa odgovoriti. Ta ja znam jako dobro, da ćete me Vi unatoč mojih nedostataka uvijek bodriti i podupirati svojim suosjećanjem. Sada je također tako, da sam se priviknuo na to, da kod pisanja imam uvijek pred okom Vas. Ako mi nešto uspije, onda me silno usrećuje pomisao, da će se to Vama svidjeti, da ćete Vi odgovoriti na moje misli. Ukratko, jedva da bih mogao napisati još jedan jedini redak, kad ne bih znao, da će moja prijateljica razabrati i razumjeti, što sam htio izraziti, pa ma kako svijet sudio o tome.«

Gospođa Nadežda slala mu je knjige, novine i časopise, a Petar ih je tako hitro vraćao, da se gospođa Nadežda tome čudila. Da, on čita veoma brzo, izjavio je Čajkovski, a njegova je prijateljica to morala smatrati kao daljnji znak njegove nervoze. »Ja sve radim u grozničavoj brzini kao da se bojim, da bi mi netko mogao iz ruke istrgnuti knjigu, note, papir na kojemu pišem. Ova je žurba od upliva također i na ono, što čitam, kao i na ono, što pišem. Pročitano zaboravljam vrlo brzo, tako da mi moja načitanost mnogo ne koristi.«

Dne 17. prosinca u pola 5 popodne pisao je Čajkovski: »Danas sam čitavo prijepodne sve do trenutka, kad sam započeo ovo pismo, proveo na jednom novom djelu. U strahu, uzbuđenosti i ne bez ustručavanja započeo sam pisati novu operu, ljubljena prijateljice.« (Djevica Orleanska).

Kad je jednom započeo, Čajkovski je bio kao opsjednut ovim djelom. Kao uvijek imao je velikih poteškoća s libretom. Morao bi otputovati u Pariz, da ondje potraži Mermetov libreto opere »Jeanne d'Arc«, koja je ondje bila izvedena prije pet godina, ali dosad još nije štampana. On ima pri ruci samo prijevod i preradbu Žukova, što ju je ovaj izvršio prema Schillerovoj drami, ali u koji se ne može pouzdati; u originalu su mnoga mjesta zacijelo mnogo dramatskija.

»Firenca, vila Bonciani
Nedjelja ujutro, 22. prosinca 1878.

Zamislite sebi, moja draga prijateljice, da je moja junakinja Ivana Orleanska kriva tome, što sam se jučer nalazio u neprirodno uzbuđenom stanju i proveo rđavu noć. U prvom redu bio sam pritisnut silnom veličinom zadatka. U drugom redu osjećam unutarnji nemir, unatoč tome što sam prvi prizor dovršio s velikim uspjehom. To je uvijek tako, ako me čeka kakav velik posao, koji me svega zaokupi. Čovjek bi volio neprestano pisati, jako brzo, jako brzo. Misli tako neobuzdano navaljuju, da u glavi nema više mjesta za njih, te čovjek zapada u zdvojnost zbog ograničenosti ljudske prirode. Potišten sam misleći na mnoge druge dane, tjedne i mjesece, koji su potrebni da se sve to stvori, promozga, napiše. Kako bi to čovjek rado sada smjesta sve dovršio jednim potezom pera!

Napokon sam se u tom uzbuđenom stanju dao na čitanje Vaše knjige, pa kad sam došao do Ivaninih posljednjih dana, do njena mučenja, smaknuća i prije toga do njezine prisege, kad su je ostavile snage te se priznala krivom kao vještica, — tada me je spopala takva sućut prema čitavom čovječanstvu, da sam klonuo. Na spavanje nisam mogao pomišljati. Prema jutru sam popio čašu vina, i to je pomoglo. Usnuo sam.

Oprostite taj opsežan izvještaj, ali imao sam potrebu, da Vam se povjerim. Umjetnici ne nazivaju uzalud svoja djela svojom djecom. Pomiješani osjećaj oštre patnje i sreće, što ga čovjek ćuti, dopušta uistinu usporedbu s rađanjem djece, a to je također povezano s bolima i ujedno radosnim očekivanjem djeteta.«

Knjiga, što je Petar spominje, bilo je prekrasno opremljeno i ilustrirano Vallonovo djelo o Ivani. Gospođa Nadežda ga je zamolila, da tu knjigu primi na dar, ali Petar Iljić ju je vratio po Ivanu Vasiljeviću! Što bi on, nestalan putnik i beskućni ciganin, započeo s ovako lijepim umjetničkim djelom!

Približavao se Božić, i gospođa Nadežda morala je putovati u Beč, da se na Božićne blagdane (po ruskom kalendaru) sastane ondje sa svojim sinovima. Njezin brat Aleksandar imao je dječake dovesti na božićne praznike iz Rusije u Beč.

Počevši od sada bit će uvijek Nadežda ona, koja će činiti prvi korak. Petar nije imao nikakvih odgovornosti i morao je svoje nakane prilagođivati njoj. Čitalac ne smije stoga sebi zamišljati gospođu Nadeždu kao samostalnu damu, koja je za nekim muškarcem putovala po Evropi. Naprotiv, sati što ih je provodila »s njim«, bili su otkinuti kao rezultat mnogog razmišljanja različitim obvezama njezina dnevnog života.

Sada, kad ga je ona doista napuštala, pisao je Petar, da također i on želi otputovati; on će ostati samo još jedan dan da razgleda vilu Oppenheim, a nakon toga ne će Firenca imati za nj više ništa privlačivo.

»Firenca, vila Oppenheim,
25. prosinca 1878.

Ostajte zbogom, moj dragi neusporedivi prijatelju«, pisala mu je gospođa Nadežda na rastanku. »Pišem Vam posljednji put u vili Oppenheim u Vašem dragom susjedstvu. Bila bih veoma sretna, kad bi se ta sreća ponovila. Mili moj, zahvaljujem Vam za sve dobro i za svu ljubav, što ste mi je ovdje pružili. Uvijek ću puna oduševljenja pomišljati na vrijeme, što sam ga provela tako blizu Vas i u stalnom saobraćaju s Vama. Žalosti me i boli do suza, što je toj sreći sada kraj, ali se pokušavam tješiti mišlju, da će se to možda jednom ponoviti.«

Njezinom pismu bilo je priloženo dvije stotine lira za slučaj, ako bi on htio još neko vrijeme ostati u vili Bonciani, a povrh toga dvije tisuće francuskih franaka za štampanje orkestralne suite, ako bi je htio objelodaniti u Parizu. Petar je talijanski novac uzeo, ali joj je dvije tisuće franaka vratio s najusrdnijom molbom, da se zbog toga ne ljuti na njega. Jürgenson će štampati suitu bez ikakva troška, a Petar ima u ovaj čas čitavih dvije tisuće i sedam stotina zlatnih franaka, dakle dovoljno novaca, da otputuje u Pariz i da ondje izvrsno pa čak i rasipno živi do siječnja, to jest do slijedećeg roka četvrtgodišnje rente. »Dajem Vam svoju časnu riječ«, zaključio je Petar svoje pismo, »da nema uopće nikakve prigode, da potrošim toliki novac, a ako bih ga ipak trebao, onda bih se sigurno obratio na Vašu neiscrpivu dobrotu.«

Zatim zahvaljuje svojoj prijateljici za lijepe dane u Firenci. Ona je izvor svega dobra u njegovu životu. On sada stanuje upravo tri tjedna u vili Bonciani.

»Kako je vrijeme hitro proteklo! Bio sam ovdje sretan i i miran, bilo mi je svijetlo i toplo oko srca, a blizina mojeg dragog ‚najboljeg prijatelja' davala je svemu oko mene osobit čar. Premda je nedolazak mojeg jadnog rukopisa nažalost pokvario provođenje moje nakane, da odavle otputujem s dovršenom suitom, mjesto toga sam započeo novu operu i već napisao jedan od najvažnijih prizora. Dakle nisam ipak ovdje proveo vrijeme u besposlici te ostavljam Firencu ne samo s prekrasnim uspomenama već i mirne savjesti.«

I tako su se rastali. Gospođa Nadežda otputovala je u Beč, gdje ju je čekalo čitavo jato rodbine. Petar Iljić ostao je još u Firenci očekujući rukopis iz Petrograda. Nije lako prosuditi, za koga je rastanak bio teži; postojalo je vrijeme, kad je sve, što se odnosilo na osjećaje, proizlazilo iz gospođe Nadežde, ali to je vrijeme bilo definitivno prošlo. Gospođa Nadežda pokupila je svoju djecu i poslugu i Pahulskoga i svojih trideset kovčega i svoju kćer Juliju i otputovala. Petar Iljić, ostavši sam u vili Bonciani, pisao je 28. prosinca svojoj braći:

»Osjećam veliku čežnju za njom, i u meni je praznina. Sa suzama u očima prolazim pored njezine osamljene vile, a Viale dei Colli postao je tmuran i dosadan. Naviknuo sam se na to, da dan na dan općim s njom, da je viđam svakog jutra, kad je sa svojom pratnjom prolazila mimo moje kuće . . . Za onim, što me je isprva uznemiravalo, sada čeznem bolno. Bože, kakve li prekrasne, divne žene . . .!«

XIX.

COLONNE IZVODI »OLUJU«. PRVA ORKESTRALNA SUITA. OPET ANTONINA.

Nekoliko dana pred Božić po starom kalendaru stigla je gospođa Nadežda sa svojom pratnjom u Beč, gdje je u hotelu Metropole zauzela dvadeset soba. Kratko zatim stigli su iz Rusije njezini sinovi sa svojim ujakom Aleksandrom, i Božić se proslavio u krugu obitelji.

Petar Iljić je međutim u Firenci uzalud čekao rukopis orkestralne suite iz Petrograda, odveć potišten i sjetan, a da bi izvršio obećani posjet u vili Oppenheim! Sada je i onako u vili sve izmijenjeno, u njoj nije ostalo više ništa od njezina duha, pisao je gospođi Nadeždi, i zato radije ne će otići onamo. Prije nekoliko tjedana bio je zamolio svog brata Anatola, da mu pošalje suitu, a nje još uvijek nema! Rad na »Ivani Orleanskoj« nije mogao nastaviti bez uvida u francuski libreto. A uz to je kiša padala dan na dan. U svojoj zdvojnosti, lišen mogućnosti rada, napisao je Petar Iljić s mnogo muke i napora jednu odulju pjesmu, na koju je bio veoma ponosan; poslao ju je gospođi Nadeždi i svojoj braći. Na kraju krajeva otputovao je u Pariz neraspoložen i u brizi zbog rukopisa, koji još uvijek nije stigao.

Ovdje je poduzeo korake, da dođe do francuskog libreta »Jeanne d'Arc«, ali je na kraju došao do uvjerenja, da je Schillerova drama, premda historijski netočna, u psihološkom pogledu ipak bolja od svih drugih prikaza djevice. Početkom siječnja napustio je Pariz s Schillerovom knjigom u džepu i povukao se u Clarens, svoje staro utočište. Ovdje ga je konačno stigao dugo očekivani rukopis orkestralne suite, ali Petar je sada bio odveć zaokupljen operom, a da bi mogao raditi još nešto drugo.

Ali dok je Čajkovski bio zadovoljan glazbenom stranom svoje opere, zadavalo mu je priređivanje libreta prema Schillerovoj drami beskrajan napor. »Ova pjesnička nastojanja zasigurno će mi skratiti život za nekoliko dana«, tužio se gospođi Nadeždi. »Ona moja pjesma, što sam je napisao u Firenci, ispunjava srce njezina autora ponosom; Modest i drugi pišu, da im se sviđa. Kad bi mi samo moj libreto tako dobro pošao za rukom!«

Ali on mu nije pošao za rukom. Čajkovski je u svemu napisao osam opera, ali samo se dvije od njih izvode još danas: »Evgenij Onjegin« i »Pikova dama«. Čajkovski, od svih skladatelja najviše vezan uz svoje ja, potpuno nesposoban, da se zadubi u sebi strane karaktere, posjedovao je nesretnu sklonost, da odabire takve operne sadržaje, koji su bili potpuno tuđi njegovoj prirodnoj nadarenosti. On je u tome sličan Rameau-u, koji se običavao hvastati, da može uglazbiti »Gazette de Hollande«, pokušao to, ali — propao.

Iz Beča je gospođa Nadežda pisala nešto malo suzdržljivo o njegovim stihovima i zapitala opominjući ga, ne bi li bilo bolje, da narudžbu za libreto povjeri kojem ruskom pjesniku, a

onda se vratila na svoju misao, da bi valjalo nešto uraditi za širenje djela Čajkovskoga u zapadnoj Evropi. Zašto on nešto malo ne vrši propagandu za sebe?

Gospođi Nadeždi.

»Clarens, 6. veljače 1879.

Poslušat ću Vaš savjet i pisati Jürgensonu, da ‚Onjegina' pošalje Bülowu. Ja općenito otklanjam, da bih sa svoje strane upoznavao muzičke veličine s mojim djelima; jedini Bülow čini u ovom pogledu izuzetak, budući da on doista nešto osjeća za rusku glazbu i za mene; on je svakako jedini njemački muzičar, koji uopće dopušta mogućnost, da bi se ruska glazba mogla mjeriti s njemačkom. Vi se sjećate neuspjeha moje ‚Francesce' u Berlinu ove zime. Bilse*) ju je dva puta izveo, a druga je izvedba bila upravo djelo građanske hrabrosti, budući da su novine ovu nesretnu fantaziju poslije prve izvedbe jednodušno napale, a slušatelji, u koliko nisu psikali, iskazali su joj neprijateljsku ravnodušnost. Ostavljajući po strani svu skromnost tvrdim, da to doista nije bilo ništa drugo negoli predrasuda. Općenito se smatra nepristojnim, da je koji njemački glazbeni raspored ukrašen kakvim ruskim imenom. No sve to meni ne oduzima hrabrost; vjerujem, da će jednom doći i moje vrijeme, ali naravski tek dugo nakon moje smrti.«

A kad je Petar sada doznao, da gospođa Nadežda polazi u Pariz, saopćio joj je, da je htio ponajprije saznati njezine namjere prije no što je stvorio svoje vlastite osnove: on će također poći u Pariz i dovršiti svoju operu u njezinoj blizini.

Kakve li pobjede za gospođu Nadeždu! Kako je sretna bila zbog toga, što je on vlastitom pobudom došao k njoj, i da će mu ona kao u Firenci moći potražiti stan i poučiti kućegazdu o tome, kako da ga udobno uredi, i kako će mu na koncu moći poslati Pahulskoga na kolodvor, da ga dočeka! Ona se više nije trebala bojati, da ga ne može učiniti sretnim; posjet u Firenci je dokazao svoju opravdanost; Petar Iljić bio je zauvijek njezin!

Petar se uzbuđeno oprostio od Clarensa. Gazdarica je plakala, gostioničar ga je zagrlio, služavka je jecala, a na koncu

*) Benjamin Bilse (1816—1902) isprva upravitelj glazbe u svom rodnom gradu Liegnitzu, upravljao je od 1868. u Berlinu vlastitim orkestrom, iz kojega je kasnije proizašao današnji Filharmonijski orkestar. Bilseovi koncerti uživali su velik ugled.

konca nije se više ni Petar mogao suzdržati pa je također zaplakao, kako je to saopćio Jürgensonu.

U Parizu je bio sasvim poražen krasotom stana, što ga je gospođa Nadežda za nj odabrala, ali kad je saznao za najamninu, smjesta je pobjegao u skromnije prostorije i u pismu uvjeravao gospođu Nadeždu, da on ne treba stanovati kao kakav princ; osim toga gledaju prinčevske svečane odaje na ulicu, pa premda to znači zrak i sunce, to ujedno znači i uličnu buku, a uz pratnju ove simfonije ne da se pisati nikakva glazba.

»Danas mi je posao izvanredno polazio od ruke; napisao sam tako mnogo kao inače jedva u tri dana«, javljao je gospođi Nadeždi dva dana nakon svog preseljenja u pokrajnju ulicu. »Ako se ne desi ništa nepredviđeno, opera će biti za osam dana gotova. Napisao sam je doista veoma brzo. Čitava je tajna u tome, da sam radio svaki dan i to veoma marljivo. U ovom pogledu posjedujem željeznu volju; čak ako ne osjećam nikakvu naročitu sklonost za rad, ipak mi uvijek uspijeva, da tu nesklonost svladam i da se pun žara zadubim u rad...«

Gospođa Nadežda bdila je nad njim kao kakva bojažljiva nevidljiva kvočka. Da li su njegove sobe također dosta tople? raspitivala se ona. Zašto muči svoje živce čitanjem takvih knjiga kao što su »Braća Karamazovi«? Dickensova »Mala Dorrit«, što ju je Petar spomenuo, upravo je ono pravo; Dostojevski nije za ljude kao što su on i ona. Zašto se ne pokuša rastresti ugodnijim stvarima? Da li je već posjetio u Parizu Turgenjeva?

Odgovor Čajkovskoga jedno je od njegovih najiskrenijih pisama.

»Pariz, ponedjeljak, 3. ožujka 1879.

Pitate me, moja prijateljice, zašto ne posjećujem Turgenjeva. Ovo pitanje iziskuje opsežan i potanki odgovor.

Čitav svoj život patio sam od nametnutih društvenih odnosa. Ja sam po svojoj naravi divljak. Uslijed svakog poznanstva, uslijed svakog susreta s kakvim strancem uvijek sam teško patio. Uzrok ovoj patnji nije lako razjasniti. Možda je to plašljivost, pojačana do manije, a možda pomanjkanje svake potrebe za općenje s ljudima; možda strah, da se ne bih pojavio takav, kakav jesam; možda nesposobnost, da bez napora volje kažem ono, što ne mislim (a bez toga nije moguće nikakvo novo poznanstvo). Ukratko ne znam,

što je to, ali tako dugo, dok mi moj položaj nije dopuštao, da se uklanjam s puta poznanstvima, patio sam neizrecivo. Bog sam zna, koliko sam jako uistinu patio, a ako sam sada tako miran, tako sretan, onda je to zato, jer mogu živjeti kako hoću, u najmanju ruku ovdje i na ladanju, a da ne vidim nikoga izuzevši ljude, s kojima mogu biti zajedno. Nikada u svom životu nisam uradio nijedan korak, da bih se upoznao s ovim ili s onim istaknutim čovjekom; ako se pak to dogodilo bez moje volje, silom, onda je to uvijek donosilo samo razočaranje, potištenost i umor. Tako je pred koje dvije godine književnik grof L. N. Tolstoj izrazio želju, da se upozna sa mnom; on veoma voli glazbu. Naravno da sam učinio tihi pokušaj, da tome izbjegnem, ali to mi nije uspjelo. Nisam imao mogućnosti, da izbjegnem poznanstvu, koje je po općem naziranju bilo laskavo i ugodno. I tako sam se upoznao sa slavnim čovjekom, pri čemu sam naravski glumio ulogu nekoga kome je veoma polaskano i koji je izvanredno zadovoljan, to jest, izjavio sam, da se veoma radujem, da sam mu veoma obvezan, ukratko, izgovorio sam mnogo neizbježivih ali neistinitih riječi. ‚Ja bih Vas rado pobliže upoznao', izjavio je on, ‚rado bih s Vama govorio o glazbi'. I jedva što smo jedan drugome stisnuli ruku, već mi je saopćio svoje nazore o glazbi. Započeo je, da je po njegovu mišljenju Beethoven sasvim nenadaren. Dakle veliki pjesnik i genijalan poznavalac čovjeka započeo je time, da je tonom posvemašnjeg uvjerenja izgovorio glupost, koja može muzičara ražalostiti.

Što čovjek čini u ovakvim slučajevima? Da li da se suprotstavlja? Ja sam mu odgovorio i prepirao se. Ali zar se o tome može ozbiljno prepirati? Zapravo sam mu ipak morao podijeliti ukor. Možda bi netko drugi to također i uradio, ali ja sam samo pokušavao prikriti da patim, te sam nastavio majmunskom glumom, to jest nastojao sam sebi dati izgled ozbiljnosti i dobronamjernosti. Nakon toga bio je još više puta kod mene, pa premda sam iz saobraćaja s njim stekao uvjerenje, da je Tolstoj doduše osobenjak, ali ispravan i dobar čovjek, koji na svoj način posjeduje razumijevanje za glazbu (tako je preda mnom proplakao, kad sam mu na njegovu molbu odsvirao andante iz svog Prvog kvarteta), ali poznanstvo s njim nije mi ipak pružilo ništa osim razočaranja i muke kao svako poznanstvo. Ukratko, ja mogu

u poznanstvu s nekim čovjekom uživati samo onda, ako uslijed dugogodišnjeg općenja i zajedničkih radosti i briga (pogotovo rodbinske vrste) mogu u njegovoj prisutnosti ostati ja sâm. Inače mi je svako poznanstvo teret, a moja narav nije u stanju, da taj teret podnosi.

Dakle zato, moja draga prijateljice, ja ne posjećujem ni Turgenjeva ni koga drugoga. Ima ovdje čitava množina ljudi, koje bih mogao posjetiti, tako na primjer Saint-Saënsa, koji mi je u Moskvi izmamio obećanje, da ću ga posjetiti, kad god se nađem u Parizu. Svaki bi se drugi čovjek na mome mjestu trudio, da se upozna s ovdašnjim muzičarima. A valja jako požaliti, što ja to ne činim; uslijed svoje plašljivosti pred ljudima gubim mnogo. Kad biste znali, koliko sam se borio protiv ovog svog nedostatka i koliko sam patio u toj borbi protiv svoje nesretne naravi! Iskreno sam se trudio da se popravim, te sam se tek sada pomirio s bezuspješnošću ovih nastojanja.

Turgenjev je više puta izrazio, da mu se moja glazba sviđa, a Viardotova*) je pjevala moje pjesme. Zdrav ljudski razum traži, da bih morao otići onamo; to bi mi vjerojatno bilo čak od koristi! . . .

S druge pak strane, draga prijateljice, ako V a m a kažem, da još nikada nisam bio tako sretan kao sada, onda te riječi izlaze iz mog srca. Da, veoma sam sretan, otkako sam se uvukao u mišju rupu i otkako mogu uvijek biti ja sâm, otkako su knjige i note moje stalno i gotovo jedino društvo. Što se tiče poznanstva sa slavnim ljudima, htio bih još dodati, da sam iskustvom došao do slijedeće spoznaje: njihove su knjige i note mnogo privlačivije od njih samih. No sve ovo zacijelo ne moram uopće pisati, budući da Vi to dobro razumijete i bez mojih izvoda.

Dopustite mi, da ispravim jedno pogrešno shvaćanje, što ga uostalom Vi dijelite s mnogima. Turgenjev nije oženjen s Viardotovom niti je to bio. Ona je udata za Louisa Viardota, koji i danas živi. On je ugledan pisac i između ostaloga prevodilac Puškina. Turgenjeva i Viardotove veže veoma dirljivo i potpuno čisto prijateljstvo, koje je njima već dugo postalo takvom navikom, da ne mogu živjeti odijeljeno jedno od drugog. Ove su činjenice nepobitno utvrđene.«

---

*) Pauline Viardot (1821—1910), znamenita pjevačica, koja se istaknula također i kompozicijama.

Prijateljstvo Turgenjev-Viardot bilo je očigledno pandan odnosima između gospođe Nadežde i Petra Čajkovskoga. Čitavo ovo pismo veoma se dojmilo gospođe Nadežde, i svaka joj je riječ išla k srcu. Nekoliko dana kasnije pisao je Petar Modestu, da je »sasvim neočekivano« dovršio operu.

»Kad napišeš posljednju riječ svoje novele, onda ćeš razumjeti, kako duboku radost pruža čovjeku osjećaj, da mu je ovaj golem teret spao s leđa. Čitavih deset tjedana dan na dan u određene sate čas s velikom lakoćom a čas s naporom tiještiti glazbu iz svoje lubanje, to je zamorna stvar. Ali sada se zato kanim čestito odmoriti.«

Čajkovski je pisao gospođi Nadeždi da se kani nekoliko dana odmarati a zatim se vratiti u Rusiju; on to ne čini rado, ali tako mora biti. I tako je nekoliko dana dokono lutao Parizom.

»Ti bi se nasmijao u sav glas«, pisao je Anatolu, »kad bi me mogao vidjeti. Kočoperim se ulicama u novom sivom proljetnom ogrtaču i u najelegantnijem cilindru. Oko vrata nosim svilenu kravatu s pribadačom od koralja, a na rukama rukavice jorgovanove boje. Prolazeći kroz Rue de la Paix ili kroz Boulevarde zastajem bezuvjetno pred ogledalima i divim se sam sebi. Također i u izlozima dućana promatram kao u ogledalu svoj otmjen lik. Uopće me je kao već i kadšto prije spopala naklonost, da se činim lijepim. Zanosim se primamljivim mislima, da kupim zlatan lanac za sat. Dao sam načiniti novo odijelo i naručio tucet košulja. Novac se tali, i naskoro ne ću imati više ni franka u džepu. No to ne čini ništa, budući da mi predstoji obrok rente od Nadežde Filaretovne.«

Naveče je Petar Iljić, neobično zadovoljan sa samim sobom, ponovno izišao. Kako su krasne i kako čarobne bile ove ulice, i kako je on ljubio ovaj grad. Pogotovo je privlačiva bila nova električna rasvjeta, koja je bila uvedena nakon njegova posljednjeg posjeta u Parizu. Kad je niz Rue de Rivoli došao dolje do boulevardâ, ugledao je skladatelj svoje ime na oglasnim plakatima. Colonne će iduće nedjelje izvoditi njegovu »Ouverturu ‚Oluja' za čitav orkestar« u kazalištu Châtelet. Premda je Čajkovski bio o tome obaviješten, ipak mu je udarilo toplo rumenilo u lice; ovi su plakati bili potpuno isti kao oni kod kuće! Ali sam koncert ne će biti takav kao kod kuće; Moskva je bučno odobravala, da li se njegova muzika svidjela ili ne, naprosto iz prijaznosti prema njemu. No Pariz ne će doći s vi-

jencima i pljeskom, djelo će biti nedostatno izvedeno i ispsikano kao sva njegova djela u inozemstvu. Unatoč tome, mislio je Petar, on će poći na koncert incognito; čak ni Colonne ne treba znati, da je on prisutan. Ako izvedba doživi neuspjeh, onda on može smjesta napustiti Pariz, što je još uvijek utjeha.

Gospođa Nadežda je zapala u veliko uzbuđenje zbog predstojećeg koncerta, ali je u subotu oboljela i nije mogla poći onamo. Petar je sjedio onako kako je htio, osamljen i neprepoznat u dvorani, i prije početka izvedbe rekao sâm sebi, da mu je uistinu ravnodušno, što će se dogoditi; da li se njima njegova glazba svidjela ili ne, oni ga ne mogu spriječiti da dalje komponira. Ali kompozitora je čekalo iznenađenje, i to nikakvo ugodno iznenađenje. U Petrovom ocjenjivanju sebe samoga i u načinu, kojim je primao razočaranja, bilo je nešto dirljivo; u tome je bila odvažnost pravog umjetnika, koja je malim duhovima tuđa.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Pariz, 9. ožujka 1879.

Ne mogu a da Vam ne saopćim svoj dojam o izvedbi ‚Oluje'; nije bila naročito dobra, ali također ni loša. Moje je djelo bilo pozdravljeno mlakim pljeskom i s nekoliko zvižduka, što me nije začudilo, budući da sam to predviđao. Ali začudilo me je, što me se to tako jako kosnulo. Očekivao sam od sebe hrabrost, naime potpunu ravnodušnost zbog neuspjeha. Bio sam nečuveno uzbuđen; i to također nisam očekivao.

Ali znajte, moja draga prijateljice, ja ne činim nipošto velike zamjerke pariskom općinstvu, jer se meni samome ‚Oluja' nije svidjela. Odveć je dugačka, u formi ima odviše epizoda i neizjednačena je. Dojam pojedinih ulomaka smanjen je uslijed nedovoljne povezanosti. I baš sam zbog toga neraspoložen, što krivnju za neuspjeh ne mogu baciti ni na izvedbu ni na nerazumijevanje slušatelja. Čini mi se, da ‚Oluja' nije bila pogodna za uvođenje moje glazbe u Pariz. Nisu doduše došle do izražaja mnoge pojedinosti, ali sve u svemu ne mogu se tužiti na Colonneovu interpretaciju. On je kod pokusa vjerojatno primijenio mnogo revnosti i mnogo truda, ali glazbenicima je nedostajalo povjerenje i ljubav prema mojoj glazbi. Činilo se, kao da su unaprijed slutili sud općinstva; neki od njih smješkali su se neobično i značajno

kao da bi htjeli izraziti: Oprostite, što vam pružamo tako neobično djelo, ali mi tome nismo krivi.

Odmah nakon ‚Oluje' otišao sam s koncerta i morao beskrajno dugo šetati, da bih se umirio. Sada se osjećam još nešto malo neraspoložen, ali sam uvjeren, da će moje malo razočaranje biti sutra potpuno nadvladano.

Svakako sam međutim Colonneu veoma zahvalan i smjesta ću mu napisati pismo, u kojemu se moram uteći neistini, da bih mu razjasnio, zašto nisam došao da mu se osobno zahvalim. Reći ću mu, da sam se nalazio samo na proputovanju kroz Pariz i da sam bolestan.«

Čajkovski je u tom smislu pisao Colonneu, a njegovo je pismo bilo objelodanjeno u »Gazette Musicale« s primjedbom uredništva o »otmjenoj i iskrenoj skromnosti ovog skladatelja«.

»Što se tiče mršavog i oskudnog pljeska, popraćenog s vrlo značajnim zviždućima, kojima je bila pozdravljena moja jadna ‚Oluja'«, pisao je Čajkovski Colonneu, »bio sam doduše bolno pogođen, ali ne začuđen, budući da sam to sa sigurnošću predviđao. Ako je pritom i igrala ulogu izvjesna predrasuda prema našem moskovskom barbarstvu, onda su svakako mnogo veću ulogu igrali nedostaci, kojih ima u ovom djelu: forma je odveć razvučena, predugačka i neizjednačena. No ni u kojem slučaju nema nikakve krivice na izvrsnoj izvedbi.«

Tri dana kasnije, dne 12. ožujka, otputovao je Petar Iljić u Petrograd, dok je gospođa Nadežda još ostala u Parizu. U Berlinu mu je ponestalo novaca. Brzojavi s molbom za doznaku novca, upućeni Jürgensonu, koji mu je dugovao veću svotu, ostali su bez odgovora; na kraju se je morao ponovno — premda je kratko prije toga dobio od nje veću svotu povrh svoje rente — obratiti za pomoć na gospođu Nadeždu, a ta je pomoć onda bezodvlačno uslijedila. Ali dani neprilika i uzrujavanja u Berlinu ostavili su u njemu na dugo, ako ne i zauvijek, ne baš vedru uspomenu na taj grad i na Njemačku uopće.

Sredinom ožujka 1879. otputovali su Petar Iljić i njegova braća u Moskvu, da prisustvuju prvoj izvedbi »Evgenija Onjegina« u interpretaciji učenika Konzervatorija. Skladatelj je u zamračenom kazalištu pratio glavni pokus. U stankama hrlili su k njemu njegovi prijašnji kolege, da mu čestitaju. Čak je Nikolaj Rubinstein, inače tako škrt sa svojom pohvalom, priznao, da je u tu glazbu zaljubljen. Tanjejev, vjeran obožavalac Čajkovskoga i najstroži njegov kritičar, koji je na Konzervatoriju preuzeo njegove sate poduke u kontrapunktu, nije mogao svoje priznanje izraziti riječima, već je iz njega provalilo jecanje, što je Petra najdublje ganulo. Na premijeru u Moskvu došli su Antun Rubinstein i drugi muzičari i ljubitelji glazbe iz Petrograda; premijera kojeg djela Čajkovskoga bila je svakako događaj.

Prije no što se digao zastor, zamolio je Nikolaj Rubinstein Petra da dođe na pozornicu, gdje je — na zaprepaštenje Čajkovskoga — bio na okupu čitav Konzervatorij, učenici i učitelji. Rubinstein je održao govor i uz sveopće glasno odobravanje pružio Petru vijenac. Petar je morao izgovoriti nekoliko riječi zahvale. »Koliko me je truda to stajalo, to zna samo Bog!« žalio se gospođi Nadeždi. Za vrijeme međučinova bio je neprestano izazivan na pozornicu. Ali pljesak je išao njega osobno a ne njegovu glazbu, pisao je gospođi Nadeždi, budući da je uvijek bio izazvan on, a ne pjevači. Modest to nije dovodio u vezu s djelom već s izvedbom, koja nije zadovoljavala, i koja je većma bila amaterska izvedba, a povijest glazbe to potvrđuje: »Onjegin« je postao opera omiljela u čitavom svijetu; njegova lirika što osvaja, njegovi valceri, vedra jednostavnost njegovih duševnih raspoloženja od jedinstvenog su dojma i privlačivosti. Nakon predstave naravno da je održan banket u počast skladatelja u Eremitagi.

Na banketu je sudjelovao Antun Rubinstein sa svojim bratom, ali nije izgovorio ni jedne riječi o tome, da li mu se »Onjegin« svidio ili ne. Bilo je održano mnogo govora, a morao je govoriti također i Petar. »Na kraju su svi bili veoma zadovoljni, a ja sam došao kući u četiri sata ujutro s glavoboljom«, pisao je gospođi Nadeždi.

S glavoboljom se odvezao idućeg dana u Petrograd, i to osobnim vlakom, da bi se uklonio s puta Antunu Rubinsteinu i drugim ljudima iz Petrograda.

Nekoliko dana nakon njegova povratka dogodilo se nešto, što je bilo gore od glavobolje. Vrativši se sa šetnje nabasao je u Anatolovoj sobi na Antoninu. Ona je pojurila prema njemu, obujmila ga rukama oko vrata i dva mu sata tumačila, ne samo kako jako ljubi ona njega, već kako jako također ljubi i on nju. Anatol je u susjednoj sobi prisluškivao čitavo vrijeme kroz ključanicu; kao pravnik znao je, što vrijedi pouzdan iskaz svjedoka. Kako tome nikako nije bilo kraja, Petar je u svojoj zdvojnosti konačno gurnuo Antonini u ruku novčanicu od sto

rubalja »za put u Moskvu«. Smjesta su njene suze presušile, postala je vedra i stala pripovijedati o muškarcima, koji su se od njezine udaje u nju zaljubili.

Antonina, koja se u smirenoj daljini Švicarske i Italije rasplinula u sjenu, sada je ponovno postala prijeteća stvarnost. Čajkovski je pokušavao uvjeriti sam sebe, da je se više ne boji. »Ona mi je neugodna samo onda, ako se nalazi neposredno dva koraka do mene«, pisao je gospođi Nadeždi. Ali kad ona protivno svom obećanju nije otputovala u Moskvu, već ga je iznova potražila u Petrogradu, pa čak uzela stan u istom hotelu, on je pobjegao pred njom u Moskvu, a kad ga je našla i ondje, pobjegao je dalje u Kamenku. U jednom pismu, upućenom u toj stvari Anatolu, Petar ostavlja po strani sve obzire i ne naziva Antoninu ni po imenu, ni svojom ženom, pa ni »izvjesnom osobom«, već je označuje kao »gmaza«.

To je pisao 21. travnja, a travanj nije u Kamenki nipošto značio proljeće; bilo je studeno i kišovito, ali je ovdje ipak bio razmjerno siguran, budući da ga je Antonina mogla ovamo progoniti samo pismima. Čajkovski je marljivo radio na orkestralnoj suiti, na onoj, koja je za njim preko Italije stigla u Clarens, i koju je htio posvetiti gospođi Nadeždi. S ovom svojom prvom orkestralnom suitom bio je zadovoljan u pogledu tehničkog napredovanja rada. (Imao je u svemu napisati pet suita, uračunavši »Ščelkunčika«.) Ova mu je muzička forma davala slobodne ruke u majstorstvu instrumentiranja, a Čajkovski je znao, kako valja postupati s orkestrom. To je bila kompozicija u D-duru, prijemetu, što ga je skladatelj kako se čini osobito volio; on je taj prijemet nazivao smionim i svijetlim, a uspijevalo mu je, da s njim pogdjegdje postigne veoma tmurna i dirljiva mjesta. Ali ova prva suita, koja ga je zadovoljavala u tehničkom pogledu, nije posjedovala ono drugo svojstvo, što ga Petar tako otvoreno priznaje svojim najboljim djelima: ona nije proizlazila iz srca.

Međutim su stizala daljnja pisma od Antonine. »Prošle noći«, izvješćuje Petar gospođu Nadeždu, »nisam mogao spavati, a danas bjesnim — sve zbog toga, što sam vidio rukopis one osobe. Stidim se zbog svoje slabosti u ovom pogledu.«

»Zar Vas ova osoba ne će nikada ostaviti u miru!« odgovorila je gospođa Nadežda ljutito. »Petre Iljiću, ja bih Vam rado poslala deset ili petnaest tisuća rubalja, kad biste

time mogli kupiti svoj mir. Da se dokrajči ova stvar, valja primijeniti energiju i snagu volje.«

Ali upravo su ova svojstva nedostajala Čajkovskom. Ako je upao u kakvu jamu, onda je u njoj ostajao dršćući, dok ga netko nije izvukao. Spoznaja o tome nije nipošto lijepa, ali ako se sjetimo, da su Petrovi prsti umjeli pisati note čak ako je on i drhtao, onda mu to ne možemo zamjeravati. On je posjedovao samo jednu vrstu energije, umjetničku energiju, i u njoj nije nikada zatajio. Ovdje u Kamenki bacio se neobuzdano na glazbu, prekrivao list za listom papira svojim finim, točnim potezima pera, kao da jedino snagom svog glazbenog stvaranja može protjerati đavla, koji ga povlači u jamu. Silno se trudio, da dovrši suitu, da bi onda mogao započeti instrumentiranjem »Djevice Orleanske«, i doista je bio sa suitom naskoro gotov i poslao je u Moskvu.

Konačno se na navaljivanje gospođe Nadežde otputio na kratak posjet u Brailov; bio je već svibanj, i gospođa von Meck se vratila iz Pariza u Moskvu, da dovede u red svoje stvari prije no što sa svojom obitelji otputuje na ljetovanje u Brailov. Petar je pisao Anatolu, da mu je ovaj puta čak i Brailov mrzak uslijed pomisli na »gmaza«, no gospođi Nadeždi je pisao sretna pisma i u njih prilagao đurđice, što ih je ubrao na svojim šetnjama. Piše istim perom, javljao joj je Petar, što mu ga je ona nabavila u vili Bonciani. Sve stvari, što ih je gospođa Nadežda bila ondje stavila na njegov pisaći stol — džepni nožić, gumu, tintarnicu i malo zvonce — on je ponio sa sobom u Rusiju. Izrazio je svoje zadovoljstvo s tim, što je u Brailovu našao sve nepromijenjeno; osim novog velikog portreta gospođe Nadežde u dvorani nije se ništa izmijenilo.

»Ja to osjećam kao nada sve ugodno«, pisao je gospođi Nadeždi. »Ako se čovjek vraća u koje mjesto, gdje je bio sretan, onda bi volio sve naći upravo onako, kako je to ostavio, a najmanja ga promjena rastužuje. Bilo mi je tako ugodno, što me je dočekao isti Marcel, što me je vozio isti Jefim, a ako se ne varam dovezli su me isti konji, nadalje sam na vratima ugledao dobro poznato lice vratara, a kod ulaza u kuću osjetio sam meni već poznati i svakoj kući svojstveni miris, a našao sam i isto pokućtvo, isto cvijeće i predmete!«

Ovaj strah pred bilo kakvom promjenom veoma je značajna crta Čajkovskoga. Ako se selio iz jedne sobe u drugu

ili iz jednog hotela u drugi, Aleksej je morao izvjesne slike i predmete porazmjestiti na potpuno isti način kao prije. Čini se da je Petar Iljić odatle dobivao osjećaj sigurnosti, onu prividnost stalnosti, bez koje nijedan čovjek ne može podnositi poniženje svoje vlastite smrtnosti. Čajkovski je čeznuo za korijenjem, ali njegova je narav uvijek otklanjala one obveze, koje su cijena stalnih odnosa; ako hoće pustiti korijenje, čovjek mora žrtvovati svoja krila. Za ovu veliku ljudsku prednost ukorijenjavanja, za duboku i zdravu spoznaju, da je čovjek sastavan dio postojanosti života, povezan s prošlošću i budućnošću, sudbina iziskuje cijenu — a čovjek, koji se ustručava da plati tu cijenu, ostaje uvijek čovjek, koji se nalazi izvan života. Ako je Petar odbijao česte ponude gospođe Nadežde, da mu štogod daruje — lijepe knjige, glasovire, harmonije — običavao je izjaviti, da je on nomad, ciganin, a kakvo pravo ima ciganin na vlasništvo?

Uistinu je Petar Iljić bio manje no ciganin; bio je duh, bio je lik iz sna. I lutao je svijetom, nazivao ljude braćom po jedinom pravu, što mu ga je davala njegova velika muzička nadarenost nasuprot čovječanstva.

Čajkovski se u Brailovu namjeravao odmoriti; zbog toga nije ponio sa sobom svoju novu operu. Polazio je u šetnju, pio čaj usred zelenila, posjećivao službu Božju; ali posvuda — u crkvi, u šumi i na obali rijeke, gdje se upuštao u sanjarije usred bijela dana — on je u svojoj unutrašnjosti bio zaokupljen glazbom.

Gospođi Nadeždi.

»Brailov, 17. svibnja 1879.

Nakon što sam jučer pisao Vama i bratu Anatolu, zadubio sam se u partituru ‚Lohengrina', što sam je ponio sa sobom. Znam, da Vi niste velika štovateljica Wagnera, a nisam također ni ja. Wagnerijanizam kao temeljno načelo meni ne odgovara, a Wagner kao čovjek me odbija, ali ako želim biti pravedan, onda ne mogu na ino nego priznati njegovu izvanrednu glazbenu nadarenost. Ova se nadarenost po mome mišljenju ne pojavljuje nigdje tako blještavo kao u ‚Lohengrinu'. Ova će opera ostati kruna njegova stvaranja; nakon ‚Lohengrina' započelo je opadanje njegove nadarenosti, što ju je potkopala sotonska oholost ovog čovjeka. Izgubio je osjećaj za mjeru, započeo se upuštati u pretjerivanja, a sve, što je napisao nakon ‚Lohengrina', jest primjer nemoguće i teško razumljive glazbe, koja ne može imati budućnost.

Mene ‚Lohengrin' zanima zapravo samo s gledišta instrumentacije. S obzirom na moj rad, koji me čeka, htio sam potanko proći partituru ‚Lohengrina', da bih ustanovio, da li bih se mogao okoristiti kojom od Wagnerovih metoda instrumentiranja. Njegovo majstorstvo zapanjuje, ali iz razloga, kojima bi bila potrebna tehnička objašnjenja, ne namjeravam preuzeti od njega ništa. Htio bih Vam samo reći, da je Wagnerov orkestar za vokalnu glazbu odveć simfonijski, da je prenatrpan i pretežak, dok ja, što bivam stariji, dolazim sve više do uvjerenja, da su ova dva područja — simfonija i opera — u svakom pogledu posvema oprečna. I tako me studij ‚Lohengrina' ne će ponukati, da izmijenim svoj način rada, ali to je svakako bilo i zanimljivo a i korisno u negativnom pogledu.«

Nedaleko velike kuće u Brailovu, koja je bila nalik na dvorac, nalazio se neki samostan, do kojega se lako moglo doći pješice, i u kojemu je Čajkovski volio prisustvovati službama Božjim. »Upravo dolazim sa službe iz samostana«, pisao je 21. svibnja. »Crkva i samostansko dvorište bili su puni ljudi; čuo sam ondje pjevati slijepe pjevače uz banduru odnosno liru, kako oni nazivaju svoj instrument za pratnju, koji međutim nema ništa zajedničko s antiknom lirom. Značajno je, da svi slijepci u Ukrajini pjevaju vječno isti napjev s istom pratnjom. Ja sam taj napjev dijelom upotrebio u prvom stavku svog koncerta za glasovir (time je mišljen onaj koncert u B-molu, što ga je Rubinstein najprije žestoko napao, a nakon toga izveo u Parizu s tolikim uspjehom):

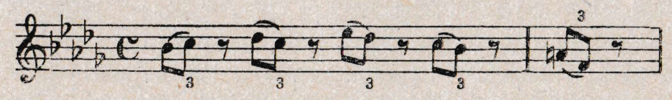

Petar Iljić ostao je u Brailovu tri tjedna; ovaj puta nije napisao nikakav glazbeni komad kao zahvalnost za iskazano gostoprimstvo, ali je u znak pozdrava ostavio svoj dnevnik, što ga je vodio za tih tjedana. Na dan njegova odlaska donio mu je sluga Marcel na njegovu veliku radost omašnu kiticu đurđica, što ih je Čajkovski do tada uzalud tražio. Na njegovo pitanje, odakle mu đurđice, odgovorio je Marcel: »Iz vrta kuće u Simakima, što sada stoji prazna.«

Petar je pisao gospođi Nadeždi, da je mislio, da je Brailov vrhunac zemaljskog blaženstva; ali Simaki mora da su onda nebesa. — Nije slutio, da će za dva mjeseca doći u ta nebesa.

XX.

U BRAILOVU U DVOJE. »DJEVICA ORLEANSKA« I PRVA SUITA

»Bio bi mi mio život à nous deux u Brailovu, kao tada na našem dragom Viale dei Colli«, pisala je gospođa Nadežda iz Moskve 17. svibnja. Ako je Petar u velikoj glavnoj kući u Brailovu bio tako sretan, kako će tek sretan biti na rijeci u Simakima, u maloj kući, u kojoj može čitavo ljeto stanovati sâm i potpuno nesmetan, samo četiri kilometra daleko od Brailova...

»To je dražesna kućica na majuru, koja se nalazi u sjenovitom vrtu, uz koji protječe rijeka; u vrtu biglišu slavuji. Šest soba su veoma niske, ali upravo pogodne za ljeto. To je zabitan, idiličan komadić zemlje. Premda ovdje ne ću moći kao u Firenci prolaziti svaki dan pored Vaše kuće, ipak ću uvijek imati dojam Vaše blizine i zbog toga ću se osjećati prijatno, vedro, mirno; i opet ću misliti, da mi se ne može dogoditi ništa rđavo dok ste Vi u mojoj blizini. Poslala bih Vam lijep lak čamac za veslanje, pa bi Vas Aleksej mogao u njemu izvoziti u šetnju. Deset koraka od kuće započinje šuma, uz rijeku ima lijepih mjestanca, u noćima za mjesečine ondje je upravo čarobno! Oh, moj dragi, mili prijatelju, kad biste Vi htjeli privoljeti!...«

Nekoliko dana nakon što je odaslala ovo pismo otputovala je gospođa Nadežda u Kijev, a kratko zatim napustio je Petar Brailov i otputovao u Kamenku. U mjestu Kazakino križala su se jedne noći oba vlaka i stajala dvadeset minuta jedan do drugoga na kolodvoru. Čajkovski je unatoč kiše izišao van, da se malo razgiba, te je smjesta prepoznao prekrasan vlastiti željeznički vagon gospođe Nadežde. Vagon je bio golem, gotovo dva puta tako dugačak kao uobičajeni vagoni, i nosio je znak njezine vlastite željezničke pruge, moskovsko-kazanske željeznice. Svi su zastori na prozorima bili spušteni; gospođa Nadežda je spavala. Petar je čekao u nadi, da će možda izaći

Pahulski, pa bi se on onda mogao raspitati za zdravlje svoje prijateljice; no sve je ostalo tiho, a oni su za čas jurili u suprotnim smjerovima kroz noć.

Na vijest o ovom susretu odgovorila je gospođa Nadežda vedrim i za nju inače stranim humorom: Da je slutila, da je on tako blizu, onda bi ona barem odmaknula zastor i provirila, da ga vidi... .Ali koje li sreće stanovati u Brailovu odmah nakon njega! Posvuda još osjeća njegovu prisutnost. Sobe, u kojima je obitavao, zovu se sada: »Spavaonica Petra Iljića, kabinet Petra Iljića«. Njemu i njoj je biglisao isti slavuj, te ona zahvaljuje Bogu, što uživa toliku sreću. A kad je Petar kratko zatim odgovorio, da mu ne bi bilo ništa milije no doći u Simake, ona je bila rado sporazumna s tim, da pričeka još mjesec dana, budući da Petar nije htio tako brzo napustiti svoju rodbinu.

Kao uvijek dao se Petar velikim žarom i grozničavom žurbom na instrumentiranje svog novog djela »Djevica Orleanska«; u ovo je vrijeme pisao gospođi Nadeždi samo jedamput u tjednu.

Ovaj osjećaj, da se mora žuriti, nije bio samo nervozan nemir; on je ležao dublje. To je bila spoznaja o vrijednosti vremena, duboko, u isti čas vidovito uvjerenje, da je svaki trenutak dar Božji, vredniji od svakog drugog dara neba. To je stvar, što je mali ljudi ne zamjećuju. Ali Petar Iljić je posjedovao u najvećoj mjeri dvostruku spoznaju milosti života i neizbježivosti smrti. Smrt zuri čovjeku preko ramena i govori: Živi! Dolazim naskoro.

Dne 10. lipnja 1879., tri dana prije no što se nadao, dovršio je Čajkovski prvi čin »Djevice Orleanske«.

»Nastala je omašna partitura«, pisao je gospođi Nadeždi. »Koje li uživanje listati u vlastitoj dovršenoj partituri! Za muzičara nije partitura samo skup nota i stanka, već čitava slika, u kojoj glavna lica, sporedni i nevažni likovi a konačno i pozadina jasno iskaču. Za mene je svaka orkestralna partitura ne samo predokus budućeg uživanja uha, već također i neposredan užitak za oko. Ja stoga težim za tim, da moje partiture budu savršeno uredne te ne trpim nikakvih ispravaka, križanja, mrlja tinte.«

Čajkovski je imao razloga da bude ponosan na svoje partiture i to ne samo u pogledu svoje umjetničke kaligrafije. On je bio pravi majstor instrumentiranja; još i dan danas proučavaju kompozitori njegove partiture, kao što je on proučavao

Wagnerovu partituru u nadi, da će se možda okoristiti njegovim metodama.

»Srijeda, 26. lipnja 1879.

Upravo prije dvadeset i pet godina umrla je ovog dana moja majka. To je bila prva velika bol, što sam je pretrpio. Njezina je smrt imala najveći upliv na moju sudbinu i sudbinu naše obitelji. Umrla je u najljepšim godinama, sasvim iznenada, i to od kolere, pored koje je na sebe navukla još jednu bolest. Svaka minuta onog strašnog dana još mi je tako utisnuta u sjećanje kao da se to dogodilo jučer.«

Nakon četrnaest dana suzdržavanja započeo je Petar Iljić ponovno dopisivati s gospođom Nadeždom gotovo svakog dana. U moskovskom Konzervatoriju imala se održati ponovna izvedba »Onjegina« na želju velikog kneza Konstantina. O njegovim su djelima stigle iz inozemstva dobre vijesti: u Wiesbadenu i u Londonu imao je velik uspjeh, a Colonne, isti onaj Colonne čiji je orkestar bacio Petra Iljića u groznicu, kad je izvodio »Oluju« pred neprijateljskim slušateljstvom, — Colonne mu je pisao, da želi izvoditi daljnja djela Čajkovskoga, bez obzira na to, da li općinstvo zviždi ili ne. No najviše ga je radovalo, što se njegova Liturgija sv. Ivana Hrisostoma više puta pjevala u sveučilišnoj crkvi u Kijevu, dok se on već bojao, da je djelo osuđeno na zaborav.

Gospođa Nadežda, boraveći u Brailovu, veoma zadovoljna s ovim vijestima, pripremala je u radosnom očekivanju sve za Petrov posjet u Simakima. Sa svojom kćerkicom Miločkom vozila se onamo, i obje su vlastoručno izvršile posljednje poslove oko uređenja majurske kuće, objesile su zastore i pobrinule se za svjetiljke. Miločka je bila tako uzbuđena, da je u noći sanjala o Petru Iljiću i idućeg jutra izjavila svojoj majci, da će ga posjetiti, čim on stigne.

Čamac je pripremljen, pisala mu je gospođa Nadežda, a straga u vrtu kabina za slučaj, ako bi se htio kupati u rijeci. Ali Petar je otklonio vožnju čamcem: »Volim samo takve izlete, koji su u vezi s gibanjem, i koji dopuštaju, da lutam naokolo i izbjegavam utrte staze i putove, da se odmaram gdje mi se svidi, i da se zadubljujem u sanjarije i razmišljanja o svojim djelima. Zato idem najradije pješice i to sam. Skučenost čamca kao i to, što sam prisiljen da sjedim, osjećam neugodnim. Ali rado sam spreman, da u Simakima pokušam i to.«

Dne 22. kolovoza pred večer stigao je Čajkovski sa svojim

slugom Aleksejem u Brailov. Na postaji ga je dočekao Vladislav Pahulski, predao mu ključeve kuće u Simakima i izrazio radost, što smije pozdraviti najvećeg skladatelja Rusije. Bila je prekrasna ljetna noć, a Čajkovski je bio oduševljen svime što ga je u Simakima očekivalo. Na njegovu pisaćem stolu nalazio se pozdrav-dobrodošlica njegove gostoprimke, isto tako kao tada u Firenci:

»Nadam se, da ćete se kao inače voziti posvuda i šetati po svima šumama i piti čaj. Ovdje ima tako mnogo šuma, da ne možemo ni na koji način smetati jedno drugome, no budući da ja poznam Vašu suzdržljivost u ovom pogledu, obavijestit ću Vas svaki dan, kuda se namjeravamo idućeg dana izvesti. Do viđenja, moj dragi, mili, stežem Vam obje ruke; ljubim Vas od sveg srca.

N. v. M.

PS. Na Vašem pisaćem stolu nalazi se sve, što je potrebno za pisanje.«

Sve je u Simakima prekrasno i daleko nadmašuje njegova najsmionija očekivanja, odgovorio je Petar. On je sretan, oduševljen, i ne može sebi predstaviti ništa ljepše no što je okolina, u kojoj se upravo nalazi. Već će se sutra dati na posao i pozabaviti se instrumentiranjem posljednjeg čina »Djevice Orleanske«. Kad se liši ovog tereta, što ga nešto malo umara, onda će odahnuti u spoznaji, da je dovršio težak zadatak, u koji polaže velike nade: »Radost, koja se ne može usporediti ni sa čime drugim.«

Time su započela tri od najsretnijih tjedana u životu Čajkovskoga.

Uživanje je čitati ova pisma iz Simakija, jer ako je Petar bio sretan, onda je bio neograničeno sretan. Ni pljesak gomile, ni hvalospjevi i svečani govori, ni vijenci doneseni na bliještavu pozornicu nisu mu pružali takvo zadovoljstvo kao blagoslovena samoća ispod niskog stropa njegove majurske kuće. U vrtu bilo je ispod gustog zelenila starih hrastova i lipâ divno sjenovito; od njegove verande spuštala se tratina blago prema rijeci, a tu i tamo vidjela se kroz drveće sunčana polja i selo Simaki na drugoj obali rijeke. Gospođa Nadežda stavila je svome gostu na raspolaganje starog slugu, koji se zvao Lav, kuhara i kočijaša, a uz to otvorena kola i četiri konja. Okruživala ga je potpuna tišina i osamljenost. Često se pojavljivao jedino Pahulski s pisamcima gospođe Nadežde, koja su Petra veoma

radovala. Pahulski je obožavao glazbu, a Čajkovski ga je ovdje u Simakima rado podučavao i dao mu mnogo sati iz teorije glazbe.

»Simaki, 21. kolovoza 1879.
7 sati naveče.

Sjedim na verandi, uživam divno veče i u duhu se sa zahvalnošću obraćam darovateljici mog dobrog raspoloženja. Izvrsno sam spavao, ujutro odmah nakon kave sjeo za posao i nisam primijetio, kako je prošlo vrijeme do ručka. Pošto sam obavio ovu potrebnu, u najvećoj mjeri ugodnu svečanost, dao sam se ponovno na posao i radio neprekidno do četiri sata. Kako se je vrijeme razvedrilo, pošao sam u šetnju. Sišao sam dolje niz obronak, uspeo se kroz povrtnjak do malog brezovog gaja, preskočio neki jarak i poljskom stazom i uz rub livada došao u šumu. Ne znam pravo, koja je to šuma bila, ali s njenog ruba vidjelo se u daljini selo i tornjev samostanske crkve.

Putem nisam sreo nijedne ljudske duše, što je za mene uvijek najveći čar šetnje. Nakon dva i četvrt sata žustrog hodanja vratio sam se u svoj dragi zakutak. Napisao sam četiri pisma, iznio zatim stolić na verandu te Vam sada pišem ove retke na prekrasnom čistom ladanjskom zraku (što čovjeku u Kamenki nedostaje). Ne mogu čak ni reći, kako se dobro, kako lako i vedro osjećam. Zahvaljujem Vam, moja prijateljice. Do sutra...«

Petar je istog dana pisao Modestu, kako je ovdje sretan, ali je dodao, da ga blizina gospođe Nadežde čini ipak nešto malo nemirnim, »premda znam, da je to ludo, i da moja samoća ne će biti smetana«. I tako je bio na oprezu, kad mu je Pahulski najavio jednoga gosta:

»Simaki, 23. kolovoza 1879.
8 sati naveče.

Pahulski mi je rekao, da će prigodom svog idućeg posjeta dovesti sa sobom Miločku. Ja Miločku jako volim i često dugo promatram njezino dražesno lišce na fotografijama; znam da je ona dijete koje očarava, milo i dražesno; također veoma volim djecu, pa sam stoga morao na ovaj prijedlog odgovoriti: ‚Da, veoma se radujem, i tako dalje'. To sam također i rekao Pahulskome, budući da mu ipak nisam mogao reći ono, što želim reći Vama.

Oprostite mi, moja draga prijateljice, i nemojte mi se ismjehivati zbog moje ludosti, no ja Miločku ne pozivam k sebi, i to iz slijedećih razloga. U mojim odnosima prema Vama — upravo takvima, kakvi jesu — postoji moja najveća sreća i potreban preduvjet mog napretka. Ne želim, da se ovi odnosi ma i najmanje promijene. Ja sam se sada priviknuo na to, da Vas smatram svojim dobrim ali nevidljivim anđelom. Čitav jedinstven čar, čitava poezija mog prijateljstva s Vama sastoji se baš u tome, da ste mi Vi tako blizi i tako beskrajno dragi, ali da se mi u uobičajenom smislu riječi uopće ne poznajemo. A ovaj se uvjet mora protezati također i na bića, koja su Vama najbliža.

Ja bih volio Miločku tako ljubiti, koliko sam je dosad ljubio. Kad bi ona došla k meni, onda bi se ovaj čar razbio. Svi članovi Vaše obitelji blizi su mi i mili, a pogotovo Miločka, ali za volju Božju neka ostane sve tako, kako je bilo do sada. A što bih imao odgovoriti, kad bi me Miločka zapitala, zašto ne posjećujem njezinu majku? Morao bih naše poznanstvo započeti kakvom laži, dakako veoma bezazlenom, ali ipak laži, a to je meni teško. Oprostite mi ovu otvorenost, moja draga, divna, bliza prijateljice!«

Gospođa Nadežda odgovorila je tako, da ga je to umirilo:

»Naše odnose shvaćam potpuno isto tako kao i Vi, moj najmiliji Petre Iljiću, i isto tako kao Vi ne želim, da se u njima išta promijeni. U sebi sam se smješkala djetinjariji Pahulskoga, koji je predmijevao, da će Vas Miločka doista posjetiti, budući da je ona uvijek na njega navaljivala molbama, da je uzme sa sobom u kola, kad se vozi k Vama. Sada sam mu rekla, da Vas Miločka ne smije smetati kod posla. Točno ste pogodili, da okolnost, što se nas dvoje ne viđamo, pobuđuje njezinu radoznalost i daje joj povoda, da stavlja pitanja. Zapitala me je nedavno: ‚Da li je istina, da ti uopće ne poznaš Petra Iljića?' (Mora da sam joj to zacijelo jedamput rekla.) Odgovorila sam: ‚Naprotiv, ja ga poznam veoma dobro i prije svega veoma ga volim.' Ovaj ju je odgovor potpuno zadovoljio. Dakle, moj dragi prijatelju, u ovom se pogledu naši osjećaji i nazori potpuno slažu. — Veoma se radujem, što Vaš posao uspješno napreduje.«

Idućeg ga je dana pozvala, da za vrijeme njezine odsutnosti posjeti veliku kuću u Brailovu, što ju je do sada pozna-

vao samo nenastanjenu. Čajkovski je odgovorio, da će rado doći; neka mu samo javi, kad bude pošla na koji duži izlet.

No ako su domaćica i gost bili zadovoljni ovim neobičnim, duhovnim prijateljstvom, drugi to nisu bili. Djeca gospođe Nadežde izjedala su se od radoznalosti zbog Petra Iljića. Pogotovo se Miločka, sedmogodišnje dijete s crnom kosom svoje majke i njenim blještavim crnim očima i velikim plemenitim ustima, nije mogla pomiriti s tim, da romantika stoluje u oblacima; ona ju je morala povući na zemlju, kuda romantika spada, kako to znaju mlada bića. I tako je potajno kovala osnove, pa joj je jednog lijepog dana uspjelo postići, da su s ručkom jako zakasnili. U Brailovu se ljeti ručalo u četiri sata popodne; a u vrijeme, kad je Petar Iljić mislio, da njegova gostoprimka sjedi četiri kilometra daleko za stolom u velikoj blagovaonici u Brailovu, okružena svojima, pošao je na izlet kočijom u nakani, da u šumi bere gljive i ondje pije čaj. Aleksej je sjedio do kočijaša na kozliću, a stari sluga Lav straga. Odjednom mu je došao u susret čitav niz kočija. Petar je čuo smijeh i vesele glasove. Prva se kočija kod mimoilaženja zbog uskog puta provezla sasvim polako, i Petar Iljić se je našao sučelice gospođi Nadeždi; njezine su oči bile u istoj visini kao njegove. Bio je u strahovitoj neprilici, kako je to kasnije pisao Anatolu. Pozdravio je, no čini se da je gospođa Nadežda bila još u većoj neprilici od njega; trenutak je vladala strašna napetost, a zatim je ona odzdravila, i njezina je kočija prošla dalje. Petar Iljić je nastavio svoju vožnju ne govoreći ni riječi svojoj posluzi, ali vrativši se kući pisao je smjesta svojoj domaćici:

»26. kolovoza 1879.
8 sati naveče.

Upravo sam se vratio. Oprostite mi, za ime Božje, Nadeždo Filaretovna, što sam se pobunio u vremenu i izvezao se ravno Vama ususret, čime sam zacijelo izazvao nova pitanja male Miločke i iznova Vas stavio u položaj, da razjašnjavate, zašto tajinstveni stanovnik Simaka ne zalazi u Vašu kuću, premda uživa Vaše gostoprimstvo... Kako je Miločka dražesna!«

Dojam ovog sastanka bio je na gospođi Nadeždi sasvim drukčiji, a ona nije smatrala za potrebno, da to prešuti:

»Brailov, 28. kolovoza 1879.

Vi se ispričavate, što smo se sreli, moj dragi prijatelju, ali ja sam ushićena ovim susretom. Ne mogu čak reći, kako je prijatno i kako svijetlo nastalo oko mog srca, kad sam shvatila, da smo sreli V a s, kad sam tako reći doživjela, da je Vaša prisutnost u Simakima stvarnost. Ne želim nikakav osoban saobraćaj između nas dvoje, ali želim nijemo, pasivno boraviti u Vašoj blizini, nalaziti se s Vama pod jednim krovom kao u kazalištu u Firenci; susretati Vas usput kao prekjučer; ne osjećati Vas kao mit već kao živa čovjeka, kojega tako jako ljubim i od kojega primam toliko dobra: to je za mene najveća sreća, i ja primam te stvari kao najviše blaženstvo. Kad smo se vratili kući, Miločka je odvela Pahulskoga u stranu, ovila mu ručicu oko vrata i prošaptala mu tiho u uho — premda sam samo ja bila u sobi — da smo susreli V a s.«

Nijedno od njih nije se više nikada vraćalo na ovaj slučaj. Osjećaj Čajkovskoga za opasnost što je prijetila bio je oštar, a gospođa Nadežda povela se u svom tonu za njim. Kao većina umjetnika stvaralaca čeznuo je Čajkovski za samoćom, a isto tako kao većina stvaralaca bio je veoma osebujan u pogledu toga, kakva mu samoća prija. U tom pogledu nije mu prijao bilo kakav osamljeni zakutak. Čitava je okolina morala biti savršena, ali ne u smislu nekog velikog raskoša, već u smislu ljepote prirode; također je morao nedaleko sebe imati kakvog pratioca.

Jedne je večeri sjedio odmarajući se na svojoj verandi i razmišljao o svojoj orkestralnoj suiti, koja je bila gotovo dovršena. Kako je samo mogao biti tako nepažljiv i napisati svih prvih pet stavaka u četiri-četvrtinskom taktu; to bi zvučilo nepodnosivo jednolično!... Ljetni je zrak bio blag, zvuk zvona iz samostana vedro se širio preko poljâ, i odjednom je u Petrovoj glavi odjeknula nova melodija u tročetvrtinskom taktu. Požurio se u kuću i dao na posao, i za manje od dva dana on je na spas suite dodao još šesti stavak, menuet, što ga je nazvao »Divertimento« (u nedostatku bolje oznake, kako je izjavio gospođi Nadeždi).

I dok je njezin gost pisao i odmarao se i, većinom uzalud, tražio gljive, uživala je gospođa Nadežda u svojoj velikoj kući u spoznaji o njegovoj blizini i razmišljala o novim sredstvima i putovima, koji bi ga mogli učiniti sretnim. Jednog popodneva,

kad je na obali rijeke pila čaj i gledala svoje sinove, kako čvrsto veslaju protiv struje, pala joj je na pamet naročita misao, koje bi ostvarenje nju i Petra Iljića još više zbližilo, a da ipak ne stupe na zabranjeno tlo. Ona će jednoga od svojih sinova oženiti s kojom Davidovom, lijepom nećakinjom Čajkovskoga! Nijedan od von Meckâ ne će ništa promašiti, ako se oženi kojom djevojkom iz obitelji Davidov; a što se tiče miraza, ime Davidova bilo je dovoljan miraz. Njezin sin Kolja imao je doduše tek šesnaest godina i još je bio đak, ali ovakve se stvari ne mogu nikada započeti dosta rano, govorila je sebi gospođa Nadežda. Ne može se nikada znati, u kakvoj se smiješnoj dobi dade koji mladić zaluditi te se upropasti nesretnim brakom. Nikada nije nijedna majka većma prezirala brakove iz ljubavi kao udovica von Meck.

Onako usput raspitala se za dobu male Nataše, najmlađe nećakinje Čajkovskoga. »Pogodite, zašto bih to htjela znati!«

Petar Iljić je odgovorio, da Nataša ima jedanaest godina, i da je on već pogodio, zašto ona to želi znati, te da mu ne bi bilo ništa draže od ovog braka. Time je između oboje prijatelja započelo opsežno pismeno raspravljanje o braku. Njezin dragi prijatelj zna, da ona nije sklona braku, pisala je gospođa Nadežda, pa se zacijelo čudi zbog toga, što se ona sada iznevjeruje svojim načelima. No stvar je u tome, da je ona svoje četvero starije djece opominjala, neka se čuvaju braka, ali djeca su se ipak poženila i poudavala; uslijed toga ona bi preostalu djecu htjela očuvati od veće nesreće na taj način, da im na temelju svojih životnih iskustava »nađe razuman izbor i time ih očuva od zaplitanja u kakvu prolaznu strast«.

Jadna gospođa Nadežda! Dvanaestero djece nije moglo ništa protiv njezine vlastite strasti; a sada je ona svojim čestim poricanjem pokušavala uništiti onog demona, koji je u stvari bio dobar anđeo njezinog unutarnjeg bića. No možda se Petrova Nataša ne će zaljubiti u njezinog Kolju? Šta, zaljubiti! »Upravo bih ovo dvoje htjela očuvati od ovog običnog pridodatka svakog braka. Muža i ženu moraju međusobno vezati moralna svojstva, te na temelju toga imaju naučiti da ljube jedno drugo.« To nije bilo mišljeno tako licemjerno kako zvuči; pod moralnim svojstvima razumijevala je gospođa von Meck više negoli krepost; ona je pod tim mislila ličnu vrijednost, individualnost — ona svojstva, zbog kojih je zavoljela Petra

Iljića. Samo ju je jedno uznemirivalo. Kao svekrva i punica nije nikada dolazila u dodir s roditeljima svojih snaha ili svojih zetova, nije ih čak ni poznavala, nije čak prisustvovala ni svadbi svog sina ljubimca Vladimira: pa što bi onda Davidovi mislili o tako neobičnoj ženi, koja se upravo smiješno boji ljudi?

Čajkovski ju je svojim odgovorom umirio. Oboje će djece sigurno biti jedno uz drugo sretni, a zbog svoje plašljivosti pred ljudima neka ona sebi ne tare glavu. Davidovi su je već poznavali i voljeli je posredstvom njega. »Ali pričekajmo još i nemojmo se odveć žuriti, draga prijateljice«, opominjao ju je on; ta njih su dvoje još djeca.

Dobro, ona će onda još pričekati, odgovorila je gospođa Nadežda. No šta onda, ako umre prije izvedbe ove osnove? S karakterističnim despotizmom nastojala je, da se i u tome slučaju provede njezina volja.

»Za slučaj, da ne bih više bila na životu, povjerit ću ovu osnovu kao amanet mojoj kćerki Juliji. Njezinoj brizi prepuštam nakon svoje smrti sve moje namjere, želje, sklonosti, misli; uvjerena sam, da će na taj način sve dospjeti u dobre ruke.«

Pomisao na smrt uvijek je uznemirivala Čajkovskoga, ne zato, što bi se bojao smrti, već zato, što je volio raditi. Nije htio umrijeti tako dugo, dok je u njemu još bilo glazbe. I tako je smjesta odgovorio gospođi Nadeždi. On se nada, da će još dugo živjeti, budući da imaju još proći godine prije no što on dosegne vrhunac svog znanja. »Ali pomisao, da bih mogao Vas preživjeti, nepodnosiva mi je«, nastavljao je. Da li je smije tom prilikom zamoliti, da u slučaju, ako ona njega preživi, uzme k sebi njegovog slugu Alekseja, koji mu je više prijatelj negoli sluga; on ne bi volio znati, da će Aleksej doći u kakvu tuđu, možda neprijaznu kuću. Aleksej će se sigurno pokazati vrijednim.

»Ne mogu a da Vam ne kažem, moj neprocjenjivi prijatelju«, odgovorila je gospođa Nadežda, »kako je duboku, neizrecivu zahvalnost pobudila u meni jedna rečenica Vašeg pisma, naime ova: ‚Ali pomisao, da bih mogao Vas preživjeti, nepodnosiva mi je.' Bože, kako sam Vam beskrajno zahvalna za ovu izjavu; kako su mi drage, kako neizrecivo mile ove riječi! Kad biste znali, kako Vas ja jako ljubim! To nije samo ljubav, to je poštovanje, obožavanje, poklon-

stvo. Pa ma kako teško, kako gorko, kako bolno morala nešto doživjeti, nekoliko Vaših dragih riječi navode me da sve zaboravim, da sve oprostim. Tada se osjećam, da nisam sama na zemlji, da postoji jedno srce, koje osjeća sa mnom, da postoji čovjek koji me razumije, koji učestvuje u onome, što pokreće mnome, koji je prema meni tako drag, tako duboko čovječanski. O Bože, kako sam Vam zahvalna, kako ste mi Vi beskrajno mili! One sam riječi čitala svakog dana deset putá i nehotice pritisnula Vaše pismo na srce, preplavljena zahvalnošću...«

Ako čovjek čita ovakve provale osjećaja gospođe Nadežde, onda se pita, da li je Čajkovski bio dorastao takvoj bujici. Zar ne će pobjeći, pa prepustiti Anatolu »da sve uredi«, — ili će odgovoriti? A kako je prirodno odgovorio, i odgovorio je dragim i dobrim riječima. Uvjeravao ju je, da mu je njezino pismo pružilo beskrajnu radost. On dobro zna, da je od njega rđavo, što se uopće još koji puta usuđuje dvojiti u njezinu ljubav, ali to se ipak događa; njemu su potrebna njezina uvjeravanja o ljubavi. Ako ga pak zaokupi ova bojazan, ako muklo osjeća, da je ona visoko iznad njega, i da on svu njezinu ljubav prima nezasluženo, onda mu preostaje samo jedna utjeha: njegova glazba. Ona je u svakom slučaju iskrena i izraz prave osjećaje; samo ga glazba može »do izvjesnog stupnja« uzdići do one visine, na kojoj se nalazi ona.

Upravo sada ona mu je tako jako potrebna. Izvjesna osoba iznova mu je za petama; pogazila je sve, što je bilo ugovoreno, otklanja rastavu i traži više novaca... On je danas dovršio korekturu glasovirskog izvatka trećeg čina »Djevice Orleanske« i »Slavenske koračnice«, a kako je gotova također i njegova orkestralna suita, zacijelo je stekao pravo, da se posljednjih dana svog boravka u Simakima prepusti dokolici.

Sada je bio također izveden njegov neprestano odgađan posjet njezinoj kući, pošto je između njih bilo točno utvrđeno, na koji bi se način sa sigurnošću mogao izbjeći susret. On je proveo u velikoj kući dva sata i razgledao je odozgo do dolje.

»Kako volim ovu kuću!« pisao joj je. »Pogotovo prednje prostorije prizemlja, to znači Vaše sobe i moju. Najduže sam sjedio u Vašim sobama i teško mi je izraziti, kako mi je ugodan bio osjećaj, da se nalazim u prostoriji, što ste je Vi tek netom napustili, i koja je još bila sasvim ispunjena Vama. Vaše mi se nove slike neobično sviđaju. Novi ormarić, mali

stol, sve je to tako dražesno. Kako je lijepa starinska ura s vitezovima na velikom stolu u Vašoj radnoj sobi...

Svirao sam na Vašem glasoviru, sjedio u svima kutićima Vaše sobe, pio čaj, šetao po parku i odvezao se kući u najugodnijem raspoloženju. U albumu u Vašoj sobi za primanje otkrio sam među fotografijama Vaše obitelji također i dvije svoje fotografije; to me je neizrecivo dirnulo i obradovalo. Zahvaljujem Vam za to, moja draga prijateljice. Naročito me je razveselilo, što sam u albumu jedini ja, koji ne pripadam Vašoj obitelji.«

Čajkovski je govorio o dokolici, ali u stvari je u Simakima nakon dovršenja suite radio na instrumentiranju »Djevice Orleanske«, koja je bila dovršena u prvom tjednu u rujnu. Čajkovski je na ovom djelu očigledno radio u najvećoj žurbi. Opera je bila skicirana prije devet mjeseci u Firenci, a skladatelj je pored nje napisao još jedno veliko djelo, prvu orkestralnu suitu. »Djevica Orleanska« je opera u četiri čina i šest slika. Ona je međutim u svakom slučaju neuspjela, a svejedno je, da li je tome kriva prevelika žurba ili sadržaj, koji skladatelju nije bio bliz. Od čitave opere održala se samo jedna arija, Ivanina pjesma »O zbogom, vi šume«.

Čajkovski je dovršio »Djevicu Orleansku« na imendan Aleksandra, najmlađeg sina svoje domaćice. Imendan se svečano slavio. Popodne je vidio povorku čamaca okićenih vijencima cvijeća, koji su po želji gospođe Nadežde plovili pored njegove kuće u Simakima. Naveče je na njezin poziv potajno prisustvovao vatrometu u Brailovu, sakriven u grmlju između jedne sjenice i jezera, na kojem su se ljuljali čamci okićeni raznobojnim svjetiljkama. Dvaput je gospođa Nadežda prošla mimo njega u neposrednoj blizini, a također je više puta vidio i čuo Miločku i njezinu sestru Sonju. Kako dobro Sonja govori francuski, pisao je gospođi Nadeždi, a kako je lijepo njezin sin Kolja, u svom oduševljenju zbog vatrometa, pitao seljake, koji su to promatrali: »Zar to nije krasno?« Zamalo da mu on, Petar, nije iz svog skrovišta doviknuo: »Da, to je prekrasno«.

Gospođa Nadežda zahvalila mu se toplo, ushićena njegovom potajnom prisutnošću na svečanosti. Srce joj je radosno kucalo kod pomisli, da se lutajući kroz park nalazi u njegovoj neposrednoj blizini. Da, Sonja govori veoma dobro francuski

i njemački, ali ruski govori kao kakva inozemka; no ona se nada, da će se to malo po malo izgubiti.

A zatim su u ovaj raj, u tihu luku Simakâ ispod starih lipa, stigle vijesti, koje su uznemirivale. Iz Petrograda je Anatol brzojavio, da je uslijed neke »neugodnosti« sa svojim pretpostavljenim dao ostavku na službi; rado bi se porazgovorio sa svojim bratom. Čajkovski je dao da mu vjerni Aleksej na vrat na nos pripremi kovčege, htijući otputovati još isto veče.

»Ostajte zbogom, moja draga gospođo domaćice!« pisao je gospođi Nadeždi. »Na koji bih način izrazio, kako sam Vam beskrajno zahvalan! Vama zahvaljujem za sve sretne sate svog života.«

A gospođa Nadežda je odgovorila: »Ostajte zbogom, moj mili, moj neusporedivi prijatelju. Možda ćemo se skoro, veoma skoro opet vidjeti...«

XXI.

ISPOVIJED GOSPOĐE NADEŽDE. PETROVA SE SLAVA ŠIRI PO EVROPI

Čajkovski je prispio u Petrograd bolestan od čežnje za Brailovom od trenutka kako ga je ostavio; osjećao se ovdje u gradu tako »kao da ga je tko udario cjepanicom po glavi«. Anatolova nezgodna stvar bila je na sreću već uređena; uslijed nekog spora sa svojim pretpostavljenim bio je predao ostavku na službi, ali zahvaljujući nastojanjima njegovih prijatelja i susretljivosti pretpostavljenoga bila je upadica uklonjena.

Gospođa Nadežda, koja je ostala osamljena u Brailovu, doživjela je međutim nešto, što ju je najdublje potreslo. Napokon joj je Jürgenson poslao Klindworthov glasovirski izvadak Četvrte simfonije — »naše simfonije« — za četiri ruke, a kojega se štampanje tako dugo zavuklo. Pisala je Petru Iljiću, da je neprestano i neprestano iznova svirala ovu skladbu i uslijed toga provela dvije noći bez sna u groznici i bunilu. U ovoj glazbi ona čuje čitavu povijest svog vlastitog života; da joj je zbog slušanja zaprijetila smrt, ona bi ipak bila slušala.

Ova je simfonija tako potpuno razoružala gospođu Nadeždu, da je u prvom oduševljenju napisala svom prijatelju sasvim neuobičajeno pismo, u kojemu je ne samo priznala svoje

sadašnje duboko uzbuđenje čuvstava, već je također razotkrila dugo pritajivanu istinu o svojoj boli, što ju je pretrpjela prije dvije godine uslijed ženidbe Čajkovskoga.

»Brailov, 26. rujna 1879.
8 sati ujutro.

Kako žalim, moj dragi, mili, da se tako rđavo osjećate u Petrogradu, a u isti sam se čas — oprostite mi, moj mili — radovala zbog Vaše čežnje za Simakima. Ne znam, da li Vi s obzirom na nepostojanje osobnih veza između nas možete razumjeti ljubomor, što ga osjećam zbog Vas. Znate li, da sam na Vas ljubomorna na najnedopustiviji način, onako isto kako je žena ljubomorna na ljubljena muškarca. Znate li, da sam strahovito patila, kad ste se Vi oženili; bilo mi je tako, kao da mi je bio otkinut komad srca. Pomisao, da ste bili blizi onoj ženi, boljela me je, bila mi je gorka muka, bila mi je nepodnosiva. A znate li, kako sam ja rđavo biće: radovala sam se, kad ste uz onu ženu bili nesretni. Predbacivala sam sebi zbog tih osjećaja; mislim, da ih pred Vama nisam nipošto odala, ali unatoč tome nisam ih mogla prigušiti, jer osjećaji kojeg bića ne nastaju i ne prolaze po narudžbi. Mrzila sam onu ženu, jer ste Vi bili s njom nesretni, ali bih je bila još stotinu puta više mrzila, da ste bili s njom sretni. Mislila sam, da mi je ona otela ono, što je moglo pripadati samo meni, na što sam jedina ja imala pravo, budući da Vas nitko ne može tako ljubiti kao ja, i budući da ste mi Vi miliji od svega drugoga na svijetu. Ako Vam je ovo priznanje neugodno, onda mi oprostite moju nehotičnu ispovijest. Izdala sam se, a tome je kriva simfonija. No držim, da je bolje da Vi znate, da ja nisam onako savršeno biće kako pretpostavljate. To ne može i onako ni u čemu izmijeniti naše odnose. Ja ne želim nikakve promjene. Htjela bih naprotiv biti posve sigurna, da se u našim odnosima do kraja mog života ne će n i š t a promijeniti, da n i t k o... Ali nemam prava, da to izgovorim. Oprosite mi i zaboravite sve, što sam rekla; tako sam smućena.

Oprostite mi i razumijte, molim Vas, da se s a d a osjećam dobro i da mi ne treba više ništa. Do viđenja, dragi prijatelju; zaboravite ovo pismo, ali ne onu, koja Vas od srca ljubi.

N. v. M.

PS. Molim, ne zaboravite potvrditi primitak ovog pisma.«

Po prvi i posljednji put zamolila je gospođa Nadežda, da joj se potvrdi primitak jednog pisma. Značajna je također izjava, da ona želi biti sigurna, da se u njihovim odnosima »ne će n i š t a promijeniti, da n i t k o... Ali nemam prava, da to izgovorim«. Da li je gospođa Nadežda time mislila da se nada, da se Petar ne će nikada po drugi put oženiti, da nikada ne će nijedna druga žena stupiti između njih dvoje? Ako je to mislila — a što je drugo mogla misliti? —, onda doista nije ni slutila o bitnoj crti svog prijatelja.

A daljnji oduševljeni izljev osjećaja nekoliko dana kasnije, dne 1. listopada, pišući o krasotama simfonije i svom ushitu, završila je uzvikom: »Do viđenja, moj obožavani prijatelju, moje božanstvo, moj ljubljeni, moja srećo! Vaša N. v. M.« Valja primijetiti, da je gospođa Nadežda ovu formu »V a š a N. v. M.« do tada a i kasnije brižno izbjegavala.

Čajkovski je oba ova pisma primio na imanju Grankino, gdje je putujući u Kamenku posjetio Modesta i njegovog pitomca Kolju Conradija. Petrograd i Moskva pokazali su se nepodnosivima, pogotovo Moskva, gdje je Petar Iljić, jedva što se pokazao, »bio zarobljen od prijatelja i s njima morao bančiti«. »O ta Moskva!« pisao je svom bratu, »čim čovjek dođe onamo, očekuje se, da će se opiti.«

Na opasno priznanje gospođe Nadežde odgovorio je Petar na pametan i jedini moguć način. Šutke je prešao preko svega što se ticalo Antonine i ljubomora, te se izrazio samo o iskrenoj radosti, što mu ju je priredilo oduševljenje gospođe Nadežde njegovom simfonijom.

»Ne može se reći, kako sam bio radostan ugledavši Vaše retke i stekavši osjećaj, da sam ponovno s Vama u vezi. Da je n a š a simfonija napokon ipak izašla iz štampe, saznao sam tek iz Vašeg pisma. Jürgenson je u svojoj rastresenosti zaboravio da to spomene. Veoma sam sretan zbog toga, što ste zadovoljni s glasovirskim izvatkom, koji je ispao doista neobično spretno. Što se tiče glazbe znao sam unaprijed, da je Vi morate zavoljeti; kako bi drugačije moglo i biti! Kad sam pisao ovu glazbu, mislio sam neprestano na Vas. U ono vrijeme nas dvoje nismo još ni izdaleka bili jedno drugome tako blizi, ali ja sam već slutio — iako još neodređeno —, da na čitavom svijetu nema ni jedne ljudske duše, koja bi bila tako tankoćutna kao Vaša, i koja bi mogla odgovarati na moje najdublje i najtajnije titraje duše. Nikada nije po-

sveta kojeg muzičkog djela imala ozbiljniji i u tolikoj mjeri doista opravdan smisao kao u ovom slučaju. Ja sam u ovoj glazbi izrazio i u nju ulio ne samo moje nego također i Vaše j a, i tako ona doista nije moja, već n a š a simfonija. Vi ste jedini u mogućnosti, da shvatite i osjetite sve ono, što sam ja sâm shvaćao i osjećao prigodom pisanja. Ova će simfonija uvijek ostati moje najdraže djelo kao spomenik onog vremena, kad se — nakon polako dozrelog duševnog oboljenja i nakon mnogih nepodnosivih patnjâ, čežnje i zdvojnosti, koje su me dovele na rub potpunog pomračenja uma i propasti — kad se za mene pojavila jutarnja zora preporoda i sreće u liku onog bića, kojemu je simfonija posvećena.

Strepim kod pomisli, što bi bilo postalo od mene, da mi sudbina nije poslala Vas. Vama zahvaljujem sve: život, mogućnost da dalje težim prema svom dalekom cilju, slobodu i toliko obilje sreće, kakvo prije nisam smatrao mogućim.

Vaša sam pisma pročitao s osjećajima tako beskrajne zahvalnosti i ljubavi, da to mogu izraziti samo u glazbi; riječi presahnjuju.

Boljelo me je kad sam pročitao, da Vam je naša simfonija prouzročila besane noći. Želim, da bi Vam također i u budućnosti bila moja glazba izvor radosti i utjehe, a u isti čas Vam želim od sveg srca također i zdravlje i duševni mir.

Vaš P. Č.«

Da li je ikada bio koji muškarac spretniji u izmicanju, a pritom ipak tako pošten? Nadežda von Meck, usplamtivši glazbom i ljubavlju, koja je nastala uslijed glazbe, ispovjedila se, a njezino priznanje nije imalo u sebi ništa nadzemaljsko ili nezemaljsko. To je bilo pismo žene muškarcu, pismo veoma zaljubljene žene, koja nije ništa tražila — u koliko ovakvo priznanje nije tražilo sve. Odgovor Čajkovskoga došao je bez oklijevanja, a također nije ni bio hladan. On se žario, ali ne u ognju i žeravici kao riječi gospođe Nadežde. Iza riječi Čajkovskoga nije bila vatra, već svjetlost; to je bio odsjev čovjeka, koji prema ženi nije nikada mogao biti muškarac već samo duh. Petar Čajkovski bio je duh, čije se ime zvalo glazba.

Gospođa Nadežda se od tada nije nikad više zaboravila. Ako je glazba doista imala biti jedinom hranom za njezinu ljubav — u svom pismu od 27. listopada nazvala je glazbu

»nadomjestkom sreće« — onda je htjela imati neprestano sve više i više ove hrane. Zašto ne bi Colonne, koji je prošle zime izveo u Parizu »Oluju«, — zašto ne bi sada izveo i Četvrtu simfoniju, dakako na njezin trošak? Čajkovski je primio njezinu ponudu u Kamenki, gdje je boravio s Modestom i njegovim pitomcem, i odgovorio pun zahvalnosti. No ujedno ju je upozorio: Čak je za francuske skladatelje velika, rijetko pružena čast, da ih izvodi Colonne. Izvedba »Oluje« iziskivala je građansku hrabrost; možda se Colonne čak ne će usuditi, da izvede čitavu simfoniju nekog inozemca — četiri stavka prema jednom stavku »Oluje«! Ona se stoga ne smije osjetiti povrijeđenom, ako Colonne udvorno ali odrješito otkloni njezinu ponudu.

Jedva što je gospođa Nadežda — koja je kao obično u jesen otputovala iz Brailova u inozemstvo — primila Petrovo odobrenje, pohitila je u Pariz, da stavi točkove u pokret. Upozorenje Petra Iljića nije bilo neosnovano. Morala je iskusiti, da imena von Meck i Čajkovski, pred kojima su se u muzičkom svijetu Rusije širom otvarala svaka vrata, — da se na ta imena u Parizu oglušuju. Pahulskome je na kraju uspjelo, da dođe do Colonnea, »velikog vezira«, kako je gospođa Nadežda u svojim pismima nazivala slavnog dirigenta, i da ga ovaj sasluša. Nakon što je Colonne upoznao simfoniju u glasovirskom izvatku i bio uvjeren, da će troškovi izvedbe biti plaćeni, i to od jedne štovateljice djelâ Čajkovskoga, te da se iza toga ne kriju ni Čajkovski ni njegov nakladnik, obećao je, da će se zauzeti za stvar. Djelo se imalo naučiti i izvesti pred jednim odborom glazbenika, o kojem je ovisila konačna odluka. Ali do izvedbe ne može nipošto doći prije mjeseca veljače. Kako je Colonne »bio zadobiven zelenim i bijelim papirom«, pisala je gospođa Nadežda sarkastički, ona ne sumnja u to, da će ova odluka ispasti povoljno. Partituru je već brzojavno naručila kod Jürgensona. — Gospođa Nadežda je ovo pismo zadržala očekujući dolazak svog prijatelja u Pariz.

Čajkovski se međutim zadržavao u Kamenki, a zaputivši se u Pariz preko Moskve i Petrograda — između njega i gospođe Nadežde bio je dogovoren novi četrnaestdnevni »zajednički boravak« — čuo je u Moskvi Nikolaja Rubinsteina svirati njegovu novu glasovirsku sonatu, onu u G-duru, što ju je napisao u proljeće 1878. Tim je povodom u Petrogradu napisao gospođi Nadeždi slijedeće:

»Petrograd, 10. studenoga 1879.
2 sata u noći.

Bio sam gotovo dva dana u Moskvi, pročitao golemu množinu korekture, vidio sve one ljude iz Konzervatorija i posjetio između ostalih Nikolaja Rubinsteina, koji me je zamolio, da jednom čujem, kako on svira moju sonatu. On je svira vanredno. Koje li štete, da Vi ne možete čuti ovo djelo u njegovoj interpretaciji! Bio sam upravo iznenađen zbog umjetničkog savršenstva i začudne snage, kojom on izvodi ovo ponešto suhoparno i zamršeno djelo.«

Ovaj puta imao je Čajkovski pravo ocjenjujući sam sebe. Glasovirska sonata u G-duru suhoparna je danas kao i onda.

A zatim je opet jednom bio na redu hladan varšavski kolodvor u Petrogradu, dugačko putovanje preko Berlina u Pariz, i napokon Gare du Nord. Pahulski je stajao na peronu i veselo ga pozdravio držeći u ruci pismo gospođe Nadežde. Vozeći se u fijakeru, koji nije odveć brzo jurio preko kvrgavog pločnika, Pahulski je pripovijedao o pregovorima s Colonneom. Odmah nakon dolaska u svoj hotel, oko dvanaest sati u noći dne 25. studenoga, pisao je Petar gospođi Nadeždi:

»Ne nalazim riječi, da Vam zahvalim za Vaša nastojanja u stvari izvedbe naše simfonije. Radujem se, što će je Colonne svirati, premda se ne podajem nikakvom obmanjivanju samoga sebe u pogledu izgleda na uspjeh. Prigodom prve izvedbe zacijelo ne će biti nikakva uspjeha, ali ništa zato: neka me psuju, ali valja da me slušaju. To je bezuvjetno veliki korak naprijed u pogledu širenja moje glazbe u inozemstvu.«

Pahulski je izvijestio gospođu Nadeždu, da je Petar Iljić obećao, da će Colonneu napisati zahvalno pismo. Gospođa Nadežda bila je veoma zadovoljna, ali mu je ipak stavila na srce, neka Colonneu bezuvjetno razjasni, da stvar nipošto ne proizlazi od strane njegova nakladnika, već od njegovih štovatelja, i da je ona onaj »najbolji prijatelj«, koji je spomenut u posveti.

Čajkovski je odgovorio, da će rado izvršiti njezinu želju, koja se potpuno slaže s njegovim nazorima. On se ponovno brzo uživio u Pariz; on i gospođa Nadežda već su se tako privikli na to, da stanuju u istom gradu, da su tu činjenicu uzimali mirno i kao da se to razumije samo po sebi u životu dugo oženjenog bračnog para. Čajkovski je započeo smjesta raditi i

nakon prvih letimičnih nacrta napisao novi glasovirski koncert, svoj »Drugi glasovirski koncert«, koji je bio posvećen Nikolaju Rubinsteinu.

Za vrijeme ovog boravka u studenom i prosincu u Parizu Čajkovski se na poticaj gospođe Nadežde izjasnio o svojim mladenačkim djelima i o bitnosti svoje nadarenosti, koja mu je više pružala sposobnosti da postigne najveće rezultate u simfonijskoj a ne u opernoj glazbi.

»Pariz, 6. prosinca 1879.

Pitate me, draga prijateljice, da li sam napisao kakvih mladenačkih djela, koja nisu bila objelodanjena. Da, i to veoma mnogo; i kako sam zahvalan sudbini, što se tada nije našao nitko, tko bi bio štampao ovo dječje mucanje, što sam ga tada smatrao ozbiljnim stvaranjem. Kako bih se danas kajao za ove mladenačke grijehe! Neki od mojih prvih radova su se sačuvali, no veći sam dio spalio, a među ostalim i dvije opere: ‚Vojvoda', iz koje su preostali plesovi, te ‚Undina'. Ovu posljednju je 1878. odbilo ravnateljstvo Carskih kazališta, što me se tada neobično kosnulo i ojadilo me, ali kasnije sam se radovao tome, što mi je ravnateljstvo iskazalo ovu ljubav. Opera je doista bila vrlo loša, pa sam je bez žaljenja bacio u vatru.«

Začudo je način, kako je Čajkovski ocjenjivao sama sebe, često bio mnogo slobodniji i ispravniji negoli sudovi, što su ih o njemu izricali njegovi suvremenici. Imao je posve pravo u spoznaji, da njegova snaga leži više na području simfonijske negoli operne glazbe. Unatoč tome imala je pozornica za njega takvu snagu privlačivosti, da se neprestano iznova vraćao operama, punim bogatog šarenila kostima i boja, i omraženom metežu pozorničkog djela, koje mu je trošilo snage.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Pariz, 10. prosinca 1879.

Zahtjevi pozornice ometaju u znatnoj mjeri čisto muzičke sposobnosti skladatelja, i zbog toga stoji simfonijska i komorna glazba na mnogo višoj razini od operne glazbe. Pišući simfoniju ili sonatu ja sam potpuno slobodan, ne skučavaju me nikakva ograničenja i uvjeti; opera pak s druge strane pruža preimućstvo, da muzičkim jezikom govori mnoštvu. A već i sama okolnost, da se koja opera može izvesti četrdeset

puta u sezoni, daje joj prednost pred simfonijom, koja se izvede jedamput u deset godina!

No koliko god pružala opera zamamnosti, ja ipak neusporedivo većom radošću i većim užitkom pišem kakvu simfoniju ili sonatu ili kvartet.

Sve nedostatke mojih prijašnjih opera valja svesti na nedovoljno iskustvo. Neobično je, kako se ja s tim teško pomirujem. Čini mi se međutim, da je ‚Djevica Orleanska' sada napokon napisana tako, kako treba da bude napisana koja opera, ali se možda i varam. Ako je tome tako, pa ako se pokaže, da također ni ‚Djevica Orleanska' ne odgovara zahtjevima opernog stila, onda ću morati priznati, da imaju pravo oni koji tvrde, da sam ja po svom biću isključivo simfoničar i da na pozornici nemam što tražiti; u tom ću slučaju napustiti daljnje pokušaje, da pišem opere.«

Gospođa Nadežda je više puta pokušavala Petra Iljića nagovoriti, da neka svoja djela preda kojem francuskom ili njemačkom nakladniku, da bi na ovaj općenito uobičajen i častan način pridonio širenju svoje glazbe u inozemstvu. Iz nastavka gore navedena pisma se vidi, da ga na to nije navodila jedino gospođa Nadežda. Otklon Čajkovskoga i obrazloženje njegova otklona razjašnjavaju, zašto je Jürgenson, Petrov ruski nakladnik, ostao čitavog svog života Čajkovskome vjeran prijatelj. U stavu Čajkovskoga ima vjernosti i viteštva a ujedno toplog i zahvalnog priznanja, a to su bitne crte, koje kod Čajkovskoga nisu nikada zatajile:

»A sada o stvari objavljivanja mojih djela. Jučer sam primio od berlinskog nakladnika Fürstnera ponudu, da mu za Njemačku prepustim nakladničko pravo za sva moja buduća, još neobjelodanjena djela. Pita me pritom za moje uvjete. Ovo nije prva ponuda, što sam je primio od njemačkih nakladnika. To je za mene svakako veoma laskavo, ali ja to moram otkloniti, i to iz slijedećih razloga: Već u vrijeme, dok još nisam imao nikakva imena u glazbi, Jürgenson je najpripravnije preuzeo da objelodanjuje moja djela, isprva bez honorara, a kasnije uz potpuno dovoljnu nagradu. Kasnije je štampao sve, pa ma što ja napisao; kako znate, ja pišem veoma mnogo, a svako novo djelo teško nalazi prođu, te Jürgenson do sada nije na mojim ukupnim djelima uopće još ništa zaradio, jer ako i neki komadi idu već dosta dobro, ipak drugi za sada još snivaju na policama njegovih maga-

zina. On može doći na svoj račun samo onda, ako moj glas jedamput prodre preko granica, a moja djela dospiju iz skučenog ruskog tržišta na neograničeno evropsko tržište. Zar ne, da bi bila nepravda i vrijeđanje Jürgensona, kad bih upravo sada, kad se moj glas započinje širiti po inozemstvu, htio Jürgensonovo izdavanje mojih djela ograničiti samo na Rusiju? Povrh svega toga mislim, da ne valja podupirati Nijemce u njihovoj predrasudi prema ruskoj glazbi. Oni su se tako jako priviknuli na to, da svoju muzičku robu samo izvoze u Rusiju, a da iz Rusije ništa ne uvoze, pa stoga radije neovlašteno sami izdaju ruska muzička djela (kao što su to već uradili s mojim komadima za glasovir i pjesmama), negoli da štogod nabave od kojeg ruskog nakladnika. Jürgenson je zacijelo prvi ruski nakladnik, kojemu je pošlo za rukom, da inozemstvo nabavlja djela izdana u njegovoj nakladi. Držim stoga za svoju dužnost kao Rus i pravičan čovjek, da najodlučnije otklonim ovakve ponude njemačkih nakladnika. I tako sam također i ponudu gospodina Fürstnera jučer otklonio na udvoran ali odlučan način.«

Kad je Čajkovski ovo pisao u Parizu, bilo je to kratko pred Božić. Gospođa Nadežda otputovala je u Brailov, da blagdane provede kod kuće, a Petar Iljić, čiji je lutalački život imao potrajati šest godina prije no što je napokon osnovao u Rusiji svoj dom, radovao se, što će Božić provesti u Rimu s Modestom i njegovim pitomcem. I tako mu ovaj puta rastanak od gospođe Nadežde nije bio odveć težak, budući da nije ostajao u tuđini sam; osim toga čekalo ga je mnogo posla. U Parizu je dovršio osnovu svog novog, drugog glasovirskog koncerta. U Rimu je namjeravao podvrgnuti Drugu simfoniju temeljitoj preradbi; pisao je, da je njegova teka puna bilježaka. Na sreću je gospođa Nadežda bila jedna od onih rijetkih žena, koje uviđaju, da je muškarcu njegov rad važniji od svake osobne veze; u stvari se ovdje jedno s drugim poklapalo.

Prilično neobična stvar: kad je Colonne konačno izveo Četvrtu simfoniju, i gospođa Nadežda i skladatelj bili su već napustili Pariz. Čajkovski nije čak prisustvovao ni jednom pokusu; pitanje je, da li ga je od toga suzdržavala ravnodušnost ili plašljivost pred ljudima. No kad se Colonne pojavio iza kulisa da dirigira izvedbom pred otmjenim i svečanim slušateljstvom kazališta Châtelet, mora da je svakako osjećao kao neobičnu stvar, što ni od Čajkovskoga ni od njegove darežljive

pokroviteljice nije primio ma ni najmanji znak života. No da, — bit će da je pomislio, — svi su Rusi svakako malo luckasti; ponašanje, koje je inače uobičajeno među uljuđenim svijetom, čovjek ni ne može očekivati od nekih neuglađenih Tatara!

Kako je jedan od tih neuglađenih Tatara predskazao, simfonija je naišla samo na vrlo hladan prijem. No ovaj se smion čin ipak isplatio; gospođa Nadežda je svome prijatelju iskazala doista veliku uslugu. Ova je izvedba bila početak priznavanja Čajkovskoga u Evropi. Nekoliko dana nakon toga bio je u Parizu izveden njegov najljepši gudalački kvartet, Treći u E-molu, zajedno s njegovom Serenadom u B-molu za gusle uz pratnju orkestra. U Berlinu, Budimpešti i New Yorku postigao je sjajni glasovirski koncert u B-molu velik uspjeh, a Leopold Damrosch je pisao, da se Prva orkestralna suita u New Yorku izvanredno svidjela. Bila je to ona suita, na kojoj je Čajkovski godinu dana prije toga radio tako marljivo iako s prekidima, i koju je dovršio prigodom svog boravka u Brailovu, — ona suita, kojoj je s tolikim zadovoljstvom dodao još jedan stavak, menuet, koji mu je pao na um na verandi kućice gospođe Nadežde u Simakima.

XXII.

RIM. RUSIJA. DAR GOSPOĐE NADEŽDE

Čajkovski je prije Božića otputovao u Rim, a Rim ga je utukao. Tužio se, da u tom gradu ima odviše stvari. Zavidi gospođi Nadeždi na miru i tišini Brailova. Tolike znamenitosti, muzeji, ruševine! Predmet njegove čežnje je mirna soba i mnogo neispisana notnog papira.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Rim, 30. prosinca 1879.

Danas sam započeo poslom na prerađivanju Druge simfonije (— u C-molu, napisane 1872., kadšto nazivane Maloruskom simfonijom —), koje prvi stavak želim iznova napisati, i posao mi je išao tako glatko od ruke, da sam do ručka dovršio gotovo polovicu nacrta. Kako sam zahvalan sudbini, što je mog tadašnjeg nakladnika Bessela navela na to, da pod izlikom kojekakvih izmišljotina ne štampa par-

tituru. Da je bila štampana, onda ne bih mogao više ništa promijeniti, i moja bi siromašna simfonija ostala u svom prvotnom stanju. Kako beskrajno mnogo znači sedam godina u životu čovjeka koji teži i koji se razvija. A moguće je, da ću nakon daljnjih sedam godina promatrati svoje sadašnje radove istim očima, kojima danas promatram djelo, koje je bilo napisano hiljadu osamsto sedamdeset i druge! Lako moguće, budući da u razvoju ne postoji nikakva granica, a nakon sedam godina ja još ne ću biti star.

Glazba je u Rimu tako loša, da se moram zadovoljavati svojom vlastitom glazbom, i tako sviram veoma mnogo bilo sam, bilo četveroručno s mojim bratom, koji se vrlo dobro prilagođuje.«

Modest Iljić bio je revan posjetilac svih znamenitosti i doista je obožavao slikarstvo. On je također pokušavao obratiti svog muzikalnog brata, ali usred antiknih i novovjekih divota Rima našao se samo jedan slikar, koji je na Petra Iljića djelovao uistinu impresivno i tako, da ga je osvježio: Rafael, taj »Mozart slikarstva«, kako ga je Čajkovski nazivao.

»Jučer sam bio s Modestom sat i po u onoj dvorani Kapitola, u kojoj se nalaze poprsja imperatora. Neka lica nipošto ne odgovaraju našim predodžbama, što smo ih crpli iz knjiga. Tako na primjer liku Julija Cezara nedostaje uzvišenost i snaga; on izgleda kao kakav ruski državni savjetnik. Ili Trajan: tko bi gledajući to usko čelo, taj izbočeni podbradak i općenit dojam manje vrijednosti mogao slutiti, da je model ovog poprsja bio velik čovjek? Kao uvijek nakon pažljivog razgledavanja kojeg muzeja osjećao sam se čitavog dana i osjećam se još uvijek kao smrvljen; a začudo: šetati mogu sate i sate, a da se ne umorim. No ako u kojemu muzeju provedem samo jedan sat, onda sam potpuno iscrpen.«

Nije bio Petar Iljić jedini, koji je patio od ovakve muzejske bolesti. Možda bi ga bilo utješilo, da je znao, da će u idućem stoljeću učenjaci, koji u laboratorijima istražuju pojave umora — ove najveće neprijatelje čovječanstva — smatrati »muzejski umor« dovoljno važnim, da ga počaste njegovim vlastitim imenom i jednom posebnom ljekarijom. »Nemoj sebi razbijati glavu, dragi Petre Iljiću!« rado bi mu doviknuo čitatelj. »Od svih ljudi nisi bio baš ti onaj, koji ima izraniti svoje noge trčeći zbog kipova i slika. Nebo je tebe samoga učinilo komadom za muzej, pođi samo mirno kući i piši svoju glazbu.«

Ali ni kod kuće u svom hotelu Petar nije nalazio mira. General, koji je stanovao ispod njega, tvrdoglavo je želio noću spavati a ne slušati Petrovo sviranje na glasoviru, a preko dana dolazile su žene kojekakvih poslanika, koje su htjele osigurati rusku znamenitost za svoja večernja društva. Ako mu budu još i dalje dosađivali s pozivima, dao je Čajkovski obznaniti po jednom prijatelju, onda će smjesta otići iz Rima. Muzičari, koji su boravili u Rimu, kucali su na njegova vrata. »Muzičare trpim ponajmanje«, gunđao je Petar. »Prije, još pred četiri godine, bio bih svakako sebe prisilio, da im uzvraćam posjet; tada sam još smatrao svojom dužnošću, da se borim protiv svoje bolesne plahosti pred ljudima. Sada se više ne mogu boriti protiv nje, ali je se više ni ne stidim. Iskustvo me je poučilo, da je to potpuno beskorisno mučenje sama sebe.«

Petar Iljić bio je uistinu čovjek, koji je govorio samo jednim jezikom. Njegova pisma iz Rima podsjećaju na ona, što ih je iz Italije pisao njegov idol Mozart. Jedan se Mozartov biograf tuži, da je s muzičarima, ovima slijepim i jednostranim ljudima, uvijek tako. Za vrijeme svog boravka u Rimu Mozart nije ni jedan jedini puta spomenuo Vatikan ili Kolosej. Govorio je jedino o uličnim pjevačima, plesačima i operi.

»Kako je silno djelo Michelangelov Mojsije!« pisao je Čajkovski. »Ja sam se već više puta dugo zadubio u promatranje ovog kipa, i uvijek s dubokim strahopoštovanjem. Taj je kip zamislio i ostvario uistinu uzvišeni genij. Govori se, da u ovom djelu postoje izvjesne ,nepravilnosti'! To me podsjeća na starog Fétisa, koji je kod Beethovena tražio ,nepravilnosti' i pobjednički izjavio, da je u Eroici otkrio jedan prebačeni akord, koji da se protivi dobrom ukusu. — Ne čini li se i Vama, da su Beethoven i Michelangelo po svojim bitnostima srodni?«

Čajkovski je očigledno prenosio svaki umjetnički osjet u jezik glazbe. Nije tome tako, da bi on bio nesposoban, da ga se doimlju druge umjetničke vrste; pjesništvo — Rousseau, Dickens, Dostojevski — doimalo ga se duboko. On je volio liriku, tu sestru svoje vlastite umjetnosti. Ali za čist, savršen estetski doživljaj, za potpuno gubljenje samoga sebe — ili nalaženje samoga sebe — bila mu je potrebna glazba. Čak ako je kakva velika slika ili kip proizveo na njega dubok dojam, on je mogao taj dojam prikazati uspoređujući ga s muzičkim pojmovima. Čovjek, koji je otkrivene glave stajao pred Michel-

angelovim Mojsijem, osjećao se uzdignut u junačke sfere. Trublje su orile nekim pobjedničkim napjevom — gdje je Petar jednom već čuo tu uzvišenu simfoniju, koja uzdiže? Ah, da, kod Beethovena.

Čajkovski je ponovno stavio šešir na glavu, metnuo cviker u džep, okrenuo se oklijevajući od Mojsija i vratio u svoj hotel. Proveo je rđavu noć; njegov izvještaj o tome i o slijedećem danu moglo je napisati samo koje rusko pero. Kako neobično izgleda kojem zapadnjaku ovo sasvim nesputano i otvoreno priznanje o provali plača kod odrasla čovjeka, kojemu je to sredstvo olakšanja.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Rim, 31. siječnja 1880.

Imam strašnu noć za sobom; moji su živci ponovno sasvim popustili. Osjećao sam se tako strašno, da mi se činilo, da sam na samrti. Prema jutru sam zaspao, no to je bio nemiran san, koji me nije osvježio...

Upravo sam na koncu konca primio od Anatola pismo s iscrpivim opisom razvoja bolesti i smrti mog oca. To je potresan opis. Prigodom čitanja žestoko sam plakao i činilo mi se, da su mi godile ove suze, prolivene iz bola zbog preminuća jednog čistog čovjeka, koji je imao anđeosku dušu. Moja se duša pročistila i našla utjehe. Anatol piše, da je moj otac bio svijestan umiranja, ali da mu je ta spoznaja bila mirna i laka.«

Nekoliko dana kasnije, pošto je preradba Druge simfonije bila dovršena, započeo je Čajkovski novo djelo.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Rim, 4. veljače 1880.

Nalazim se još uvijek u onom rastrojenom i razdraženom duševnom raspoloženju, o kojem sam Vam pisao. Spavam loše i osjećam se uopće jadno. Unatoč tome posljednjih sam dana radio s dobrim uspjehom i dovršio prvi nacrt jednog talijanskog Capriccija, koji se temelji na pučkim napjevima. Mislim, da se ovoj skladbi može predskazati dobra budućnost. Ona bi mogla ispasti efektno zahvaljujući dražesnim melodijama, što sam ih uzeo dijelom iz muzičkih zbornika a dijelom pokupio na ulicama vlastitim ušima.«

Pored Petrovog hotela nalazile su se vojarne kraljevskih kirasira: kako bi se njihov blještavi, perjanicom okićeni trubljač bio čudio, da je slutio, da je neki ruski tuđinac u hotelu Constanzi dan na dan osluškivao njegov večernji mirozov, i da ga je upotrebio kao uvodnu fanfaru skladbe za čitav orkestar! To je sjajan komad glazbe, još i danas veoma omiljeo. Kao i druga djela Čajkovskoga, u kojima su navodno obrađene talijanske i francuske melodije, tako je i Capriccio skroz naskroz ruski. Kad zamnije uobičajeni valcer (Tanjejev je imao pravo: kod Čajkovskoga postoji uvijek po jedan valcer), slušalac misli da vidi kako plešu oficiri u najblještavijim uniformama. Ali to su ruski oficiri, a iza svijetlih zvukova rogovâ osjeća se kao da snijeg prši na studene bezgranične stepe...

Nervozne duševne depresije Čajkovskoga često su nastupale neočekivano; ovdje u Rimu na primjer on se je zapravo morao dobro osjećati, ta uz njega je bio Modest, vrijeme je bilo krasno, i mogao je raditi.

»A ipak mi je tako«, pisao je Petar 16. veljače gospođi Nadeždi, »kao da stalno glođe neki crv u mojem srcu. Ne shvaćam, što se sa mnom događa, ne osjećam se dobro, spavam loše, premda sam zapravo sasvim zdrav, ali ne osjećam ništa od one svježine i bodrosti, što bi je čovjek ipak mogao očekivati kod mojih sadašnjih životnih prilika. Bože, kakav je neshvatljiv i zamršen stroj taj ljudski organizam! Najpozornije promatranje samoga sebe ne otkriva čovjeku sve pozadine različitih pojava duševnog i tjelesnog života, koje nepopustljivo slijede jedna za drugom i stalno se izmjenjuju. A gdje se nalazi granica između duševnih i tjelesnih pojava našeg života? Kadšto mi se čini, da bolujem od kakve tajinstvene, čisto tjelesne bolesti, kojom su uvjetovana moja promjenljiva raspoloženja. Prije nekog vremena mislio sam, da mi možda srce nije u redu, ali prošlog ljeta rastumačio mi je neki liječnik nakon pretrage, da je moje srce potpuno zdravo. I tako se sve pripisuje živcima, a što su to živci? Zašto oni u jednom istom danu bez ikakva vidljiva razloga dopuštaju, da čovjek čas ispravno i uredno radi, a čas gubi svaku snagu napetosti i djelovanja, budući da su oni izazvali opću klonulost, nesklonost za rad i za primanje umjetničkih dojmova? Sve je to zagonetka.

Pišem Vam imajući pred sobom dražesnu kiticu ljubica. One ovdje već cvatu u velikim množinama. Malo po malo nastaje proljeće.«

Osim rada na prerađivanju simfonije i na Capricciju pisao je Čajkovski u Rimu svoj Drugi glasovirski koncert, kojega je nacrt započeo u Kamenki, a dovršio u Parizu. Imao je biti posvećen Nikolaju Rubinsteinu dijelom u znak zahvalnosti za sjajnu interpretaciju glasovirskog koncerta u B-molu na pariskoj Svjetskoj izložbi, a dijelom zacijelo u nadi, da će Rubinstein to isto učiniti i s novim komadom. Ali čak ni veličanstvena Rubinsteinova svirka nije mogla Drugom koncertu pripomoći do sjaja i živosti Prvog koncerta.

Za vrijeme čitavog svog života primao je Čajkovski s vremena na vrijeme od Jürgensona, od kojeg velikog kneza ili Konzervatorija narudžbe za muzičke komade povodom bilo kakvih naročitih prilika. On se kod toga uvijek malo skanjivao, ali muzičar od zvanja u njemu opirao se otklanjanju neke narudžbe. Tako je u veljači 1880. primio u Rimu od Davidova, ravnatelja petrogradskog Konzervatorija, narudžbu, da za svečane predstave u Petrogradu povodom jubileja 25-godišnjice vladanja cara Aleksandra II. napiše glazbu za živu sliku »Crna Gora prima manifest ruskog navještaja rata«. On je to učinio »protiv volje«, a gospođa Nadežda se zgražala. Zašto on radi tako nešto? Zašto mu ona šalje četvrtgodišnju rentu, ako on mora vršiti tuđe muzičke narudžbe? Zar to nije blasfemija, izdajstvo njegove vlastite umjetnosti? Čajkovski je odgovorio, da je napisao »mnogo galame s udaranjem bubnjeva i ornjavom pozauna« i poslao komad u Petrograd, i time je stvar za njega dokrajčena.

Kako je istog mjeseca bio na cara izvršen atentat, ovaj puta još neuspjeli, namjeravana se svečana predstava nije održala, a rukopis Čajkovskoga se izgubio.

Nakon što je gospođa Nadežda provela Božić u Brailovu, okružena svojom djecom i unučadi, našla se krajem veljače ponovno u Moskvi. Njezino je zdravstveno stanje u znatnoj mjeri zabrinjivalo, ali ako su se izvodila djela Čajkovskog, ona im je gotovo uvijek prisustvovala. Toga je mjeseca čula njegovu staru operu »Opričnik« — napisanu 1872. — i bila je ushićena. Kako je već spomenuto, cenzura je zabranila, da se na pozornici pojavi glavni junak car Ivan Grozni, budući da se carevi nisu smjeli pojavljivati na pozornici. Jedna još besmislenija zabrana cenzure imala je naskoro pogoditi i njegovu »Djevicu Orleansku«.

Što se tiče »Opričnika«, pisao je Petar, njemu bi bilo najmilije, kad bi cenzura zabranila čitavu operu, budući da ona kao

umjetničko djelo ne zaslužuje ništa bolje. Gospođa Nadežda smatrala je ovo mišljenje uvredljivim: kad bi tome bilo tako, onda se ona uopće ne bi ništa razumjela u glazbu, jer se njoj opera veoma svidjela. Također je bio ponovno izveden Petrov krasan balet »Labuđe jezero«, nastavljala je gospođa Nadežda svojim izvještajem. Rubinstein je nadalje priredio koncert učenika Konzervatorija, na kojemu je neki šesnaestgodišnji dječak imenom Siloti prekrasno svirao glasovir.

No najljepše od svega bila je nova orkestralna suita Čajkovskoga, pisala je dalje gospođa Nadežda; ona je postigla sjajan uspjeh i u Petrogradu i u Moskvi. Petar Iljić se je sasvim naročito obradovao ovoj vijesti, budući da mu je Jürgenson tek pred dva mjeseca pisao, da Rubinstein smatra tu suitu tako teškom, da je ne može svirati ni jedan orkestar. »Postoji samo jedno od dvoga«, odgovorio mu je Čajkovski bijesno: »ili se Rubinstein vara, ili ja moram napustiti komponiranje. Kako? Ja se trudim u najvećoj mjeri, da pišem što je više moguće jednostavno i lako, a što se više trudim oko toga, to biva sve gore!! Pa to je strašno!«

Čajkovski je zamolio Tanjejeva, da ga iscrpivo obavijesti, što Rubinstein pojedinačno prigovara, a vjerni je Tanjejev odgovorio potankim, beskrajno dugačkim pismom, punim tehničkih pojedinosti, u kojem je ukazao pogotovo na Rubinsteinovo nezadovoljstvo s dionicama flaute i oboe. Čajkovski se zgražao. Pa on sâm umije svirati flautu, odgovorio je, a one su dionice upravo djetinjski lake — u svakom su slučaju takve u usporedbi s »Francescom« ili Četvrtom simfonijom.

Gospođa Nadežda nije znala ništa o ovim prepirkama. Ona je čula suitu pod dirigentskim vodstvom Rubinsteina i bila duboko uzbuđena. Još prije no što je suita bila objelodanjena, ona i Petar složili su se u tome, da bi ponovna posveta »Mojem najboljem prijatelju«, kao kod Četvrte simfonije, bila lakouman izazov za brbljarije, zbog čega ova posveta ima ostati tajna između njih dvoje. Dok je gospođa Nadežda slušala izvedbu, pala joj je na um sjajna zamisao: ovu orkestralnu suitu ima izvesti Colonne u Parizu! Ako četvrta simfonija i nije na juriš osvojila te okorjele Francuze, izvedba je ipak bila izvrsna propaganda za Petra Iljića. Što bi moglo biti razboritije, no prvi dojam učvrstiti u pamćenju drugim dojmom, prije no što ime Čajkovskoga bude u Francuskoj zaboravljeno? Ona će smjesta pisati Colonneu i preporučiti mu, da suitu izvede u Châteletu...

Ali ovaj puta je prevelik žar zaveo gospođu Nadeždu na stramputicu. Ona je stupila na zabranjeno tlo, na tlo profesionalne samosvijesti. Svaki imućan čovjek može koju operu ili simfoniju izvesti na pozornici, odgovorio je Petar, ali izvedba na temelju podmićivanja nema za ozbiljnog glazbenika nikakve vrijednosti. Pismo Čajkovskoga u ovoj stvari bilo je poput kakve oštre opomene. On ju je nazvao svojom dragom, dobrom, veledušnom prijateljicom, ali on ne može podnijeti poniženje, da bi Colonne ponovno dobio novaca za to, da izvede njegovu glazbu. Bilo je lijepo, što se to uradilo jedamput; Colonne to može razumjeti kao jednokratnu veledušnu gestu. Koliko je njoj i njemu poznato, Colonne nije rekao nikome ni riječi o dobivenom prinosu za troškove, ali o tome ne može čovjek nikada biti posve siguran. Ako se pročuje, da se za izvođenje Petrovih simfonija u Parizu plaća, kakvu bi zahvalnu građu sve to dalo njemu neprijateljski raspoloženim novinskim piskaralima, kojima nije ništa milije od ogovaranja i osobnih napadaja!

»I zato dopuštam sebi, da Vas zamolim, da mu ovaj puta preporučite moja djela, a da ovoj preporuci ne pridodate osobitu važnost novčanom žrtvom. Za Vašu Vam preporuku međutim zahvaljujem, i još Vam jednom zahvaljujem, moja draga, neusporediva prijateljice.«

Kad je to pročitala, gospođa Nadežda se zaprepastila. Ona je nehotice zgriješila i moli za oproštenje. Njegovo ju je pismo veoma, veoma rastužilo. Njegovo stanovište prema njezinim željama i postupcima silno je boli. A što je ona uradila! Ona je štovateljica njegove umjetnosti, i kad bi ona imala vlastiti orkestar i znala dirigirati, izvodila bi njegova djela posvuda po svijetu. Colonne je također iskren štovatelj njegove umjetnosti i posjeduje baš ono, što njoj nedostaje. Zašto se dakle oni ne bi složili, da izvodeći njegova djela pružaju ljudima nešto dobro? Petar Iljić može biti siguran, da je Colonne odveć pristojan čovjek, a da bi se novcem dao navesti na izvođenje djelâ, koja on ne cijeni. Ali ta on cijeni Čajkovskoga, a pripomoć gospođe Nadežde samo mu olakšava izvođenje; u tome ipak nema ništa, što bi povređivalo čast. Ali ona se pokorava njegovoj volji; ona je samo na časak zaboravila, da se jedna i ista stvar može različito shvaćati.

Petar Iljić čitao je ovo pismo u Petrogradu, kuda je bio stigao iz Rima, budući da su se u Petrogradu i Moskvi uvježbavale njegove opere, te je bila potrebna njegova prisutnost. Možda ima gospođa Nadežda pravo, odgovorio je, a on je u stvari s Colonneom bio pretjerano oprezan. Moli za oproštenje i odobrava osnovu gospođe Nadežde. Ipak će u Colonnea imati konačno povjerenje samo onda, ako se ispostavi, da je on spreman izvoditi Petrova djela i bez naknade.

Sada su to bili opet stari Petrograd i Moskva, a u većoj mjeri no ikad prije gomilala se na Petra pisma, počasti, brzojavi, večernja društva, svečani banketi, ukratko čitav onaj zamoran darmar uspjeha. Bio je gotovo besprekidno na putu u vlakovima i fijakerima, vozio se kroz proljeće i proljetne kiše, na kolodvoru su ga dočekivala braća i vodila onamo, gdje su ga slavili. Morao je prisustvovati pokusima, voditi pregovore s pjevačima (k vragu i ti hiroviti tenori i sopranistice!). A pored toga valjalo je neprestano čitati korekture, od Jürgensona su stalno dolazili debeli poštanski omoti. Petrove su se oči žarile, glava ga je boljela, a znao je, da nitko ne shvaća, kako je sve to njemu teško, — nitko osim gospođe Nadežde. Slao je sav izvan sebe pismo za pismom u Moskvu, a gospođa Nadežda odgovarala je u svom kabinetu umirujući ga... Dakle je veliki knez Konstantin dao zaustaviti na ulici svoju kočiju, da bi pozdravio Petra Iljića? Njegova carska visost ga poziva, da poduzme s njim put oko svijeta na njegovom krstašu, a Petar je mišljenja, da bi to značilo zatvor u tamnici? Moj dragi prijatelju, ne dajte da Vas ljudi razmrve; potražite sebi kakvo tiho mjestance i radite svoj posao, tješila ga je ona...

»Bog sâm zna, a na čitavom svijetu razumijete jedini Vi, Nadeždo Filaretovna, kako su mi mrski ovi posjeti i pažnja aristokracije«, pisao je Petar nakon dva dana u fraku i bijeloj kravati. Tanjejev mu je pisao bockajući ga: »Petre Iljiću, Vi se samo takvim pričinjate, a u stvari ljubite slavu isto tako kao svaki drugi.« Petar je nabrao čelo i nasmijao se i svezao bijelu kravatu, da pođe opet u neko večernje društvo. On bi volio, da Tanjejev ima pravo. Doista, on je volio slavu, ali slava se ispoljavala na tako beskonačno zamoran način!

U travnju je Petar pobjegao pred svojom slavom u Kamenku, da ondje opet jednom glumi svoju voljenu ulogu dobrog ujaka Petje. Njegova sestra Aleksandra htjela je pošto poto nešto uraditi za pjevanje u seoskoj crkvi, i tako je Petar sastavio kvartet, koji se sastojao od njega, Aleksandre, Anatola i njegove lijepe najstarije nećakinje Tatjane, te je s njima naučio jednu crkvenu pjesmu. Čajkovski je rado pjevao u crkvenom

zboru; kao đak u Petrogradu posjedovao je lijep sopran te je s dvojicom drugova bio izabran, da na blagdane, a pogotovo na dan sv. Katarine, pjeva u triu, koji je pratio službu Božju. Učenici njegove škole pripremali su se čitavu godinu na taj veliki dan; službu je obavljao mitropolit, a sveta liturgija, u kojoj je Petar učestvovao na taj način, učinila je na njega neizbrisiv dojam. Nakon liturgije smjeli su dječaci, koji su pjevali u zboru, sudjelovati kod ručka s mitropolitom, dostojanstvenim likom s visokom okruglom kamilavkom i valovitom bradom. On je blagoslovio dječake i zahvalio im za lijepo pjevanje, a oni su to kasnije sretni pripovijedali svojoj zadivljenoj rodbini.

Ali ovog je proljetnog dana sve ispalo drukčije. Kod kuće je sve išlo kako treba, ali u crkvi se Tatjana zbunila i povukla sve druge za sobom. Ujak Petja nastavio je sam pjevati u uzaludnoj nadi, da će ponovno uspostaviti red. A njegov glas, koji je s deset godina bio anđeoski, sada je zvučio nešto drukčije. To je bio, kratko rečeno, pravi »skladateljski glas«; ujak Petja meketao je poput koze. Kad je opazio, da nitko ne upada u njegovo pjevanje, zašutio je stideći se. »Moja sestra i Tatjana«, izvijestio je gospođu Nadeždu, »duboko su ožalošćene zbog ovog nesretnog događaja, ali mi ćemo iduće nedjelje imati prilike, da ovaj poraz izgladimo. Preuzeo sam na sebe, da s njima uvježbam ‚Heruvima' od Bortnjanskog i ‚Oče naš' iz moje Liturgije.«

To, što je Petar spomenuo svoju nećakinju, navelo je gospođu Nadeždu, da se ponovno vrati na svoju osnovu. Možda bi bilo bolje, da za Kolju izabere koju od starijih nećakinja? Ujak Petja odgovorio je veselo, da bi svakako bilo najbolje prepustiti Kolji, da on odabere koju hoće od četiriju djevojaka. On, Petar, jednako voli sve. »Nema na zemlji ništa, što bi čovjeka moglo veéma obradovati, no pogled na draga dječja lica«, pisao joj je. Sada radi na instrumentiranju Talijanskog capriccija i čita korekture — strašan posao! — prvog čina »Djevice Orleanske« u nadi, da će ona u kolovozu doći u Petrogradu na pozornicu.

»Jorgovani su u punom cvatu«, pisao je Petar. »Procvali džbunovi sjećaju me uvijek na Brailov, gdje sam dvije godine uzastopce gledao kako cvatu jorgovani. Kako mora da je sada ondje lijepo!«

Kad je ujak Petja bio u Kamenki, njegova sestra i svâk su rado iskoristili priliku, da na neko vrijeme otputuju. »Ovdje vlada mala anarhija«, pisao je gospođi Nadeždi, i premda je djecu tako jako volio, ona su ga ipak smetala u radu. Budući da

nije imao nikakve dokolice uz duge redovite radne sate, skladao je pjesme i pisao kratke komade za glasovir.

Nakon tri tjedna pisao je svom nakladniku Jürgensonu:

Kamenka, 5. srpnja 1880.

Dragi moj, izgleda da Ti pretpostavljaš, da nema ništa zabavnije no pisati svečane muzičke komade za izložbu, zbog čega bih trebao smjesta staviti u pogon svoje oduševljenje, a da pravo i ne znam, o čemu se uopće radi: kako, gdje, kada, zašto itd.? Ne ću međutim maknuti ni malim prstom, dok ne budem imao u rukama čvrstu narudžbu.

Ako to ima biti vokalna glazba, onda mi treba poslati bilo kakav tekst (po narudžbi bio bih spreman, da uglazbim također oglas ljekarnika Čajkovskog, mog imenjaka, o njegovom sredstvu protiv kurjih očiju). Ako pak žele instrumentalnu skladbu, onda mi valja rastumačiti, što se želi, u kojoj formi i kao izraz kakvoga događaja. Također ima biti utvrđena i visina mog honorara. Ove zahtjeve ne stavljam iz hira, već zato, što inače ne mogu raditi po narudžbi, jer u takvom mi slučaju inspiracija dolazi samo od doista mnogo stotinjarka«.

Kamenka sa svojom »malom anarhijom« započela mu je bivati na teret. Gospođa Nadežda molila ga je sve upornije, neka ipak dođe u Simake ili neka stanuje u velikoj kući u Brailovu; ona putuje ponovno u Švicarsku. Sredinom srpnja Petar je napokon otputovao s Aleksejem u Brailov. Čitavu godinu dana nije ga bilo ondje. Čajkovski, koji je ponovno teško trpio zbog nestašice novca, nadao se, da će naći kakav novčani dar prigodom svog dolaska u Brailov, o čemu je opsežno pisao Modestu.

Modestu Iljiću.

»Brailov, 16. srpnja 1880.

Već sam tri dana ovdje. U vlaku sam patio od žege a također i od svog nemira. Da li će kola biti na kolodvoru? Nije li Nadežda Filaretovna na koncu konca dala nalog, da odbiju, ako dođem? Takve i slične gluposti padale su mi na pamet. U posljednje vrijeme progoni me besmislena pomisao, da se Nadežda Filaretovna ili od mene otklonila ili pak pojačala svoju brigu za mene; a potajno sam se nadao, da će me dočekati kakva zapečaćena kutijica s nekoliko hiljadarka, koje bi mi bile vraški potrebne. Svečano sam se dovezao, ušao, zapitao: ‚Ima li za mene pisama?' — ‚Ima.' — Pođem u svoju sobu za rad, nađem dva pisma i zapečaćenu kutiju!... Uzbu-

đen otkinem pečat, otvorim... Ali mjesto hiljadarka nalazi se u kutiji džepni sat i pisamce s molbom, da ga uzmem na dar. Sat je bio već zimus naručen u Parizu, ali je tek sada prispio; mora da je stajao više tisuća franaka (Petar je rekao Jürgensonu, da je stajao deset tisuća franaka). Na jednom poklopcu prikazana je Djevica Orleanska na konju, a na drugom poklopcu Apolon i dvije muze. Jedno i drugo izvedeno je na crnoj pozadini sa zlatnim zvjezdicama. To je najfiniji, neobično dekorativan rad. Bože, kako je Nadežda Filaretovna draga! Ali među nama rečeno: meni bi bilo milije, da sam dobio ono što je sat stajao! Nadežda Filaretovna me je pogađanjem mojih nevolja i želja tako razmazila, da sam se nadao, da će osjećati, što mi je u ovaj tren potrebno. No prevario sam se i sada vidim, da se do jeseni moram progurati bez kopejke u džepu.«

Što je mogao Petar uraditi? Ništa drugo no sjesti i zahvaliti gospođi Nadeždi. U popratnom pismu uz sat rekla je gospođa Nadežda, da ona zacijelo ne će više dugo živjeti (a pred njom je bilo još trinaest godina života), pa želi svom najmilijem prijatelju ostaviti uspomenu, nešto što će on uvijek nositi uza se i time će uvijek biti podsjećan na nju.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Brailov, 14. srpnja 1880.
10 sati naveče.

Bio sam isto toliko zadivljen zbog prekrasne ljepote ovog pravog umjetničkog djela kao i ganut mislima i osjećajima, koji su Vam dali pobude, da mi dadete ovaj krasan poklon. Ali najodlučnije moram odbiti pretpostavku, da bih Vas ja mogao nadživjeti. Radije ćemo oboje zajedno živjeti, i to po mogućnosti još dugo, draga moja prijateljice. Unatoč čestih gorčina i razočaranja ima ipak mnogo toga, što nas veže uz život. Bože daj, da se Vaše visoko mišljenje o ‚Djevici Orleanskoj' ostvari barem napola. Bio bih već sretan, kad bi se moja opera pokazala ako ne kao veliko djelo, a ono kao barem jedno od onih, koja zavređuju pažnju. Sat ću do konca života stalno nositi uza se, ali ne zato, što bih morao biti njime podsjećan na Vas — jer ja Vas ne zaboravljam pa ni na trenutak i ne ću Vas nikada zaboraviti, makar živio još tisuću godina,« — već zato što je slatko — tako je završio svoje zahvalno pismo — imati uza se predmet, koji je u svojoj savršenosti isto tako lijep i neobičan kao dobrota srca gospođe Nadežde i osjećaj prijateljstva, što ga je on imao sreću u njoj probuditi zajedno s njezinom ljubavlju prema njegovoj glazbi.

Petar je ovdje izrazio ono, što bi zacijelo rekao svatko dobivši na dar sat, koji je stajao deset tisuća franaka. No pisao je Jürgensonu, da sat ne može prodati; to bi bilo odveć bestidno. I tako ne samo da ga je zadržao, već je bio na njega izvanredno ponosan i uvijek ga je nosio, kako je to zaželjela gospođa Nadežda, »neposredno kod srca«.

Gospođa Nadežda se sada nalazila u Švicarskoj. Otišla je iz Rusije onog dana, kad je odaslala sat iz Moskve. Ko uvijek stavljala je stotine pitanja o tome, kako se on osjeća u njezinoj kući. Petar je sretan odgovarao, da je njemu u Brailovu sve milo i drago; da, i nova je papiga zadobila njegovo srce, ta Brehm smatra papigu, a pogotovu sivu papigu, najpametnijim bićem nakon čovjeka i slona. Ujutro sjedi na verandi i zabavlja se čitave sate s papigom; s uživanjem sluša njezino dražesno brbljanje. Jadni Croquet, Miločkin pudl, koji ga je prvi pozdravio u Brailovu, potisnut je sasvim u pozadinu; kad mu je pudl jednog jutra položio njušku na ruku, moljakajući da ga pomiluje, papiga je podigla takvu ljubomornu graju, da je pudl prestrašen pobjegao. Petar bi rado uzeo papigu sa sobom u Simake, ali kako papiga često nježno spominje svoju čuvaricu Matrjonu, on se nakon razgovor s Marcelom ipak nije mogao odlučiti na to. S jedinstveno lijepim kasačima gospođe Nadežde još se nije vozio, ali će to nadoknaditi.

Ovaj puta Petar nije mnogo radio za vrijeme četiri tjedna boravka u Brailovu i u Simakima, samo je čitao korekture »Djevice Orleanske«; ali opajao se prirodom i samoćom kao drugi ljudi na primjer uspjehom. Preselivši se u Simake jednog se dana u polju žita do svog vrta spustio na koljena i zahvalio Bogu za milost, što smije biti dio svih ovih krasota ljeta i ove svete tišine. Naveče je čitave sate sjedio pred otvorenim prozorom, dok je mjesec klizio povrh orijaških grana starih hrastova, udisao je noćni zrak ispunjen mirisima i sasvim prožet blaženstvom osluškivao neshvatljive mistične glasove noći.

Jednog kišnog dana namjerio se u knjižnici nota gospođe Nadežde u velikoj kući u Brailovu na plesove Glinke, koji su mu do tada bili još nepoznati. To mu je dalo povoda za značajna razmatranja o zagonetnoj, dvostranoj ličnosti velikoga glazbenika:

»Kakva je jedinstvena pojava Glinka! Ako čovjek čita njegove uspomene, onda vidi pred sobom dobroćudnog i ljubeznog, ali praznog, čak neznačajnog čovjeka; ako pak svira njegove manje komade, onda ne će dapače vjerovati, da je te riječi i tu glazbu napisao jedan isti čovjek, koji je stvaralac skladbe ,Slavsja', ovoga skroz naskroz genijalnog djela, koje pripada među najviša objavljenja stvaralačke snage velikih duhova sviju vremena. A koliko čudesnih divota nalazimo u njegovim operama i uvertirama! Kako je jedinstveno djelo i kako zapanjuje njegova ,Kamarinskaja', iz koje svi kasniji ruski skladatelji (uključivši naravski i mene) još i danas crpe posve bjelodano i kontrapunktističke i harmonijske ideje, čim imaju obraditi kakvu rusku plesnu temu. To se naravski dešava nenamjerno, jer je Glinka umio u ovom genijalnom djelu malog opsega zgusnuti sve ono, što čitavi tuceti manje značajnih talenata mogu izmisliti i izraziti samo velikim naporima.

I onda piše ovaj čovjek, već na vrhuncu svog znanja, tako plitku i sramotnu nevrijednost kao što je ,Krunidbena polonеza' (godinu dana prije svoje smrti) ili ,Dječju polku', o kojoj se u svojim uspomenama šepiri tako opširno i toliko zadovoljan sa samim sobom, kao da je to majstorsko djelo! Također i Mozart izrazuje u pismima svom ocu a i inače u čitavom svom životu djetinjarije, ali kod njega je to nešto sasvim drugo. Mozart je bio genijalno biće, on nije bio od ovoga svijeta, bezazlen poput djeteta, blag kao golub i djevojačke skromnosti. Nikada se čovjek kod njega ne namjeri na zadovoljstvo sa samim sobom ili na hvaljenje samoga sebe; tako je, kad a on ništa ni ne sluti o veličini svoga genija.

Glinka je naprotiv strahovito obuzet sâm sobom; o najnevažnijim stvarima svog svagdašnjeg života ili o pojavi ovog ili onog malog djela on iscrpivo piše uz pretpostavku, da je i to povijest. Glinka je bio genijalan ruski plemić svoga doba*), sitničavog samoljublja, slabo naobražen, pun taštine i nadutosti, netolerantan i bolesno osjetljiv, čim se radilo o prosuđivanju njegovih djela. To su svojstva, što ih je čovjek navikao nalaziti kod malih duhova, ali meni izgleda neshvatljivo, kako su ona mogla postojati kod čovjeka, koji je — može se pretpostaviti — mogao svijestan svoje snage živjeti bez toga i pun ponosne skromnosti. Glinka piše u svojim uspomenama između ostalog i to, da je imao buldoga, koji nije mario za čistoću u sobi, pa je njegov sluga često morao nakon toga sobu čistiti. Kukolnik, kojemu je Glinka običavao davati svoje bilješke na ocjenu, pribilježio je na rubu: ,Čemu to spominjati?' — A Glinka je ispod toga napisao olovkom: ,A zašto ne?' Ta zar to nije značajno za njega?

Pa ipak je on napisao ,Slavsja'.«

*) Glinka je umro g. 1857.

Tada je u taj raj, u tu blagoslovenu samoću livada i rijeke ponovno prodrla sablast jednom počinjene pogreške, Antonina; ne osobno, već u obliku jednog pisma. Pisala je 7. kolovoza 1880. da moli, neka joj on ništa ne predbacuje i neka je ne ocrnjuje pred drugim ljudima; ako Petar Iljić želi ogovarati, onda bi uradio bolje, kad bi započeo kod sebe samoga. Ona pristaje na rastavu, ali otklanja da potpiše »prljave i lažljive papire«, čime je rastavu učinila nemogućom i ponovno sve prebacila. U isti čas pisala je njezina majka, neka Petar Iljić mjesto provođenja rastave, koja bi uzvitlala prašinu, doznači svojoj ženi svotu, koja bi joj osigurala život, a zatim je dodala: »Vi ste genijalan čovjek. Vaše Vam je pošteno ime mnogo vrijedno. Budite uvjereni, da ga mi ne želimo okaljati i da ćemo držati poštenu riječ, što smo Vam je zadali, kako to dolikuje časnoj plemićkoj porodici.«

Petar je ispustio pismo na pod kao da je opržio prste; skočio je u vis u paničnom strahu; on mora bježati, mora otići odavle bilo kuda, gdje ga ne mogu stizavati ovakva pisma. Ali kad je htio pohrliti, spotaknuo se i zastao sa zaprepaštenjem i bolju u licu. Bilo mu je tako, kao da su mu noževi zabodeni u noge; svaki je korak bio muka...

Ako neki čovjek ne može pobjeći pred kojom opasnošću, onda mu preostaje samo jedan izlaz: da opasnost zaboravi. A zaborav se može naći samo u radu. Kako Petar nije u ovaj čas mogao ništa komponirati, zadubio se tim revnije u čitanje korektura. Dovršio je posljednju korekturu prvih dvaju činova »Djevice Orleanske«, sjeo za glasovir gospođe Nadežde i odsvirao ih prije no što će ih poslati u Moskvu gotove za štampu.

Nadeždi Filaretovnoj.

Simaki, 30. srpnja 1880.

Ili se ja jako varam, ili ste Vi, moja draga prijateljice, uradili pravo, kad ste junakinju mog najnovijeg opernog djela dali prikazati na satu, što ste mi ga poklonili. Ne mislim, da

je ‚Djevica Orleanska' moje najbolje i najdublje proćućeno djelo, ali mi se čini, da je to o n o djelo, koje bi me moglo učiniti popularnim. ‚Onjegin' i neka moja instrumentalna djela su djeca mog duha, koja su bliža mom srcu i čitavom mom biću. Ja sam ‚Djevicu Orleansku' napisao s manje zanosa negoli na primjer našu simfoniju ili Drugi kvartet, ali sam zato posvetio više pažnje pozorničkom i glazbenom djelovanju opere, što je uostalom kod ove vrste glazbe najvažnije.«

Skladatelj je imao pravo u svome mišljenju, da je »Djevica Orleanska« manje nadareno djelo negoli »Onjegin«, ali se jako varao, kad joj je proricao veliku popularnost. »Djevica Orleanska« je danas zaboravljena osim jedne jedine arije Ivane, dok Tatjana pjevajući uz svijetlo svijeće još uvijek piše svoje usudno pismo Onjeginu, pri čemu svijet s ovu stranu rampe sućutno uzdiše, — svijet, koji ganutljivost navodno hrabro prezire, ali nekoliko prizora kasnije dirnut proživljuje u suznom zanosu pobjedu kreposnog ženstva nad grešnom ljubavlju.

Mnogo je bolje Čajkovski pogodio svojom ocjenom opere »Carmen«. Da bi se oporavio od svoje vlastite glazbe, on je jedne večeri odsvirao »Carmen« od početka do kraja i o tome opširno pisao gospođi Nadeždi, završivši pismo riječima: »Uvjeren sam, da će Carmen za kojih deset godina postati najomiljelija opera na svijetu. Ali nitko nije prorok u svojoj zemlji. ‚Carmen' nije postigla u Parizu nikakav pravi uspjeh. Bizet je umro kratko nakon prve izvedbe, još mlad, u cvijetu snage i znanja. Tko zna, nije li ga ubio neuspjeh njegove opere?«

Idućeg dana pisao joj je Petar Iljić ponovno, ovaj puta o Massenetovoj »Mariji Magdaleni«. Isprva je tjeskobno osjećao predodžbu, da bi Krist imao na pozornici pjevati ariju i duete; ali kad je svirao dalje, pokazalo se, da djelo posjeduje mnogo dobrih svojstava, ljepote i čara, a duet između Krista i Magdalene čak ga je ganuo do suza.

Da li je već obavijestio svoju dragu prijateljicu, da u utvrđene sate i s dobrim uspjehom uči engleski? On zacijelo ne će nikada engleski govoriti glatko, ali će svakako za kojih šest mjeseci moći čitati engleski. A samo to želi postići. Bit će mu veselje kad ostari, da Shakespearea, Dickensa i Thackeraya čita u originalu.

Međutim je već bila sredina kolovoza, i Petar se morao vratiti svojima u Kamenku. Dne 10. kolovoza pisao je gospođi Na-

deždi, koja je iz Interlakena bila otputovala u Arcachon, zahvaljujući joj na njezinoj gostoljubivosti:

»Sada se moram oprostiti od drage domaćice i zahvaliti joj. Bio sam ovdje sretan; svakog sam trenutka u duhu blagosiljao ženu, kojoj zahvaljujem za ove sretne dane. Ostajte zbogom, moja mila, veledušna prijateljice...«

XXIII.

MALI PARISKI GLASOVIRSKI VIRTUOZ GOSPOĐE NADEŽDE. SLAVA ČAJKOVSKOGA RASTE

Dok je Čajkovski stanovao u Simakima, gospođa je Nadežda u Interlakenu stvarala povijest na svoj način; da, ona je u svoju kuću bila uzela povijest.

Gospođa Nadežda Petru Iljiću.

»Interlaken, 22. srpnja 1880.

Prije dva dana došao je moju kuću iz Pariza neki mladi virtuoz na glasoviru, koji je upravo završio Konzervatorij dobivši prvu nagradu; bio je učenik g. Marmontela. Pružila sam mu prilike da dođe ovamo, da bi za vrijeme ljeta podučavao djecu, Juliju pratio kod pjevanja, a sa mnom svirao četveroručno. Ovaj mladić svira majstorski, njegova je tehnika sjajna, ali njegovoj svirci nedostaje vlastito unutarnje osjećanje; on je također zacijelo još premlad za to. Tvrdi, da mu je dvadeset godina, ali izgleda kao šesnaestgodišnji dječak...«

Ovaj dječak sa sjajnom hladnom tehnikom bio je Claude Debussy, koji je s vremenom imao pokazati doista dovoljno individualnosti. Bio je zvan, da postane najuplivniji francuski kompozitor svog doba, osnivač impresionizma u glazbi, novotar, koji je uveo umjetnički pojam »atmosfere«. On je također po miloj volji lomio granice tradicionalnih prijemeta i svojim primjerom proširivao carstvo glazbe.

No sve je to došlo na javu mnogo kasnije. U kući gospođe Nadežde onog ljeta 1880. bio je mladi Debussy upravo ono, što je domaćica rekla: sjajan virtuoz na glasoviru bez dubine i zrelosti. Povijest je potvrdila ispravnost ocjene Nadežde von Meck. Debussy, kojemu je u stvari tada bilo osamnaest godina, dozrijevao je veoma polagano kao glazbenik; bilo mu je dvadeset i osam, kad je započeo pisati veliku glazbu. Kad ga je gospođa

Nadežda po prvi put spomenula u jednom pismu Čajkovskome, nije navela njegovo ime; u svojim slijedećim pismima naziva ona mladog čovjeka, koji je imao glazbi otvoriti nova vrata, imenom gospodin Bussy.

Nadežda Filaretovna Petru Iljiću.

»Arcachon, 10. kolovoza 1880.

Ja sama nisam još odsvirala ni Massenetovu ‚Mariju Magdalenu' ni Bizetovu ‚Carmen', ali koliko mogu suditi po riječima muzičara Bussyja, koji sada kod mene stanuje, Bizet u ovaj čas uživa u pariskom muzičkom svijetu visok ugled. Gospodin de Bussy, moj glasovirač iz Pariza, konačno me je uvjerio o tome, da se između Parižanina i naših ruskih virtuoza na glasoviru ne može uopće povući usporedba, jer naši stoje kao muzičari i kao majstori tehnike tako beskrajno više, a moj je glasovirač k tome još laureat i dobitnik prve nagrade prigodom dovršenog Konzervatorija ove godine. On se sada sprema za Prix de Rome, no ja sam mišljenja, da sve ove nagrade ne znače uopće ništa.«

»Arcachon, 19. kolovoza 1880.

Jučer sam se po prvi puta odlučila, da n a š u simfoniju prvi puta odsviran s mojim malim Francuzom, pa sam zbog toga još danas veoma uzbuđena. Ne mogu svirati ovo djelo, a da ne zapadnem u grozničavo stanje, a toga se dojma mogu riješiti tek nakon dvadeset i četiri sata. Moj partner nije simfoniju dobro predavao, ali ju je svirao blještavo. Jedino je njegovo dobro svojstvo, koje doista nadvisuje sva druga, da umije svirati prima vista sve, pa čak i Vaša djela. Njegova je druga odlika, tako reći neizravne vrste, u tome što je oduševljen Vašom glazbom. On je u teoriji glazbe bio učenik Masseneta, pa je stoga Massenet u njegovim očima naravski veliki lumen; no kad sam jučer s njim svirala također i Vašu suitu, rekao je: ‚Među suvremenim fugama nisam još nikada naišao na nešto tako lijepo. Gospodin Massenet ne bi mogao stvoriti ništa slično.' On međutim ne voli Nijemce i kaže: ‚Oni nemaju našeg temperamenta, oni su tako nepokretni, tako nejasni.' Sve u svemu on je čista pariska pojava, tako reći proizvod boulevarda. On komponira uostalom sasvim dobro, ali i u tomu je čisti Francuz.«

Čajkovski, koji je ponovno boravio u Kamenki, nije odgovorio na ovo saopćenje; ta gospođa je Nadežda uvijek imala

ovog ili onog mladog muzičara u svojoj kući. Što bi bilo od mladih umjetnika, kad ne bi postojale gospođe von Meck i njeni muški pandani, mecene i podupiratelji umjetnosti! Ali s ovim gospodinom Bussyjem, kojega je ona u svojim pismima veoma često prijateljskim nazivala imenom od milja Bussyk, bila je gospođa Nadežda izvanredno zadovoljna.

Iz Švicarske je otputovala u jesen 1880. u Arcachon, a odanle preko Napulja u Firencu. Svog »malog Francuza« uzela je sa sobom. Ovdje se nastanila u istoj vili Oppenheim vani na brežuljcima, a jedva što je stigla — oko sedam sati ujutro 20. rujna — kad se popivši u žurbi jutarnju kavu odvezla do vile Bonciani. Bilo je to tužno hodočašće.

»Draga mala kuća Bonciani«, pisala je Petru Iljuću, »tako puna milih uspomena! Kako sam bila sretna, kad ste Vi stanovali ovdje, kad sam sebi predočivala Vaš nevidljiv mili lik, kad sam slušala zvukove, što su odjekivali ispod Vaših prstiju! Kad sam se onda vozila pored ovog nezaboravnog mjesta, osjetila sam takvu bol, da su mi došle suze na oči i srce mi se zgrčilo u čežnji koja je prešla u srdžbu pri pomisli, da sada ondje stanuje netko drugi. A taj mi se drugi činio tako odvratan, da sam ga htjela smjesta izbaciti i sama uzeti vilu u najam, samo da u njoj ne bi nitko stanovao; prigušila sam međutim ovu čežnju; ta već me i onako smatraju čudakinjom. Naveče, za mjesečine, odvezla sam se opet onamo. Kuća je bila sjajno rasvijetljena, a iz nje je dopirala svirka glasovira. Patila sam još više, još bolnije. Oh, zašto Vi niste ovdje, moj neusporedivi prijatelju! Kad biste samo znali, kako je ovdje lijepo: zelenilo je tako svježe, krajina tako dražesna, a sve je tiho i čarobno . . .«

Gospođu Nadeždu nije moglo ništa tješiti osim glazbe. Poslala je Čajkovskome na ocjenu jednu operu Ponchiellija a uz to »jedno malo djelo — jedno od mnogih — mog malog glasovirača Bussyja. Dječak želi postati skladatelj i piše vrlo zgodne male komade, koji su međutim svi odjek njegova učitelja Masseneta. Upravo piše jedan trio, koji je također vrlo dražestan i podsjeća isto tako na Masseneta. On na prvi pogled čita note i izvrsno prati pjevača.«

Čajkovski je odgovorio, da će s najvećim zadovoljstvom razgledati operu i Bussyjev komad. Međutim je gospođa Nadežda povećala svoj kućni orkestar:

»*Firenca, 11. listopada 1880.*

U moju kuću došao je još jedan glazbenik, Danilčenko, čelist. On je ovog proljeća dovršio Konzervatorij i namjeravao poći u inozemstvo. Vrijeme, za koje je moj mali Francuz bio kod mene obvezan, već je isteklo, a da ne bih morala opet uzimati kakvog novog čovjeka, budući da su nova lica u kući uvijek tako nepodnosiva, pisala sam u Moskvu, ako Danilčenko putuje u inozemstvo, neka dođe k meni. Budući da je Bussy još ovdje, a Danilčenko nema nikakva posla, izvode se svake večeri tria (treći partner bio je naravski guslač Pahulski). Moj mali Francuz također je napisao jedan vrlo dražestan trio.«

U listopadu primila je gospođa Nadežda glasovirski izvadak nove opere Čajkovskoga; unatoč žestokih glavobolja dala je da joj njezin mali Parižanin odsvira svakog dana po jedan čin. »On je izvrsno svirao ‚Djevicu Orleansku'. Prigodom slušanja zapadala sam neprestano u oduševljenje, pa čak i u zanos.« Ona se — nastavljala je — nešto malo bojala za ovu operu zbog njezina francuskog sadržaja, dok je upravo »ruski duh« prava snaga Čajkovskoga, a taj se duh mogao nesvijesno uvući i u ovu francusku operu. To bi moglo izazvati ruganje ružnih Francuza, a ona je veoma osjetljiva na svaki nedostatak u njegovim djelima kao i na njegov dobar glas.

Bojazni gospođe Nadežde opravdale su se; što se tiče »ruskog duha«, »Djevica Orleanska« je pravi samovar. Udovica je međutim smatrala, da je ova opera nadvisila sva očekivanja, te da je širina i veličina njegovog djela srušila sve granice narodnosti. Da li ona smije svojem malom Francuzu pokloniti jedan primjerak »Djevice Orleanske«, i da li smije dati štampati glasovirski izvadak triju plesova iz »Labuđeg jezera« Čajkovskoga, što ga je na njezinu narudžbu izradio gospodin de Bussy? Ona mu šalje fotografiju svog tria. Ta postoji tako mnogo privatnih orkestara, kao na primjer »L'Orchestre de M. du Dervis« u Nici, »Hellmesberger Quartett« u Beču, pa zašto ne bi ona imala »Trio de Madame de Meck«?

Čajkovski se obradovao fotografiji. »Bussyjevo lice i ruke imaju neku izvjesnu neodređenu sličnost s Antunom Rubinsteinom u njegovim mladim godinama. Bože daj, da gospodinu Bussyju bude poklonjena isto tako sretna sudbina kao ‚Kralju glasovirskih virtuoza'«, pisao je on. »Bussyjev glasovirski izvadak dajte molim štampati kod Jürgensona, ni kod koga drugoga.« — »Neka ‚Djevicu Orleansku' slobodno pokloni gospodinu Bussyju, premda djelo još nije stavljeno u promet, da kritike ne bi unaprijed utjecale na izvedbu u kazalištu.

»Nakon zrelog razmišljanja« gospođa je Nadežda međutim zaključila, da ipak ne će pokloniti »Djevicu Orleansku« svome malom Francuzu.

»*Firenca, 15. listopada 1880.*

Bojim se jako, da bi francuski skladatelji, ovi proizvoditelji tučenog vrhnja — kao što su Massenet, Delibes, Godard i drugi — mogli sebi nakrasti pune džepove iz Vaše opere, pa to onda kasnije izdavati kao svoje vlastito dobro i time oduševljavati pariske slušatelje. Uvjeravam Vas, Petre Iljiću, da Vas oni stalno kradu. Nedavno smo četveroručno svirali Vašu simfoniju, što sam je po prvi put čula, i ja Vas uvjeravam, da oni već odavna kradu iz nje. Sličnost Bussyja s A. Rubinsteinom također sam i ja već zapazila. Vjerujem, da ga čeka dobra budućnost, budući da je on čitavim bićem odan svom zadatku, te nema ni za što drugo u životu smisla, premda je vrlo lakoumnog, pravog francuskog bića; no u njega je veoma dobro srce.«

»*Firenca, 25. listopada 1880.*

Moj mali Francuz odlazi za osam dana; zadržala sam ga ovdje dva tjedna dulje. Veoma žalim, što nas ostavlja, budući da mi je u pogledu glazbe pružio mnogo radosti, a uopće se pokazao kao mladić dobra srca. Njegovo prijateljstvo s ruskim studentom, koji je bio u mojoj kući, očigledno je na njega rđavo utjecalo. Onaj se student iz nepoznatih razloga izdavao za aristokrata, a Bussy, koji je još pravo dijete, bio je zaražen ovim primjerom, čime je pobuđivao samo naše veselje. Student je prije mjesec dana otputovao, i Bussy je sada opet onaj stari.«

»*Firenca, 12. i 15. studenoga 1880.*

Moj nas je mali Francuz ostavio, i ja veoma žalim, što sada ne mogu više čuti Vašu glasovirsku sonatu ni Vaše dražesne male komade, od kojih osobito cijenim valcer u Fis-molu, kojega je Bussy izvrsno svirao. Također su prestale izvedbe mog tria. Zamislite, Petre Iljiću, mladić je prolijevao gorke suze, kad me je ostavljao. To me je naravski jako ganulo; u njega je veoma privrženo srce. On bi bio naj-

radije još ostao, ali gospoda od Konzervatorija bila su već nezadovoljna, što je zamolio dopust od četrnaest dana.«

Možda sve suze Bussyja nisu bile prolivene zbog prijazne domaćice. Kći gospođe Nadežde Sonja imala je sada četrnaest godina i bila je neobično lijepa sa svojom crvenkasto-plavom kosom i svojim baršunastim smeđim očima, a ona je već bila sebi potpuno svijesna značenja i upotrebe tog oružja. Debussy joj je svaki dan davao po jedan sat poduke u glasoviru, i već dugo prije njegova odlaska u Pariz ona je potpuno osvojila njegovo srce. No on je još bio u dovoljnoj mjeri gospodar svojih osjećaja, tako da nije dao da gospođa Nadežda išta opazi, nadajući se, da će iduće godine biti ponovno pozvan. Njemu će tada biti devetnaest godina, a i Sonja će već skoro biti u dobi za udaju. On nije imao ništa i nije bio ništa, ali u njemu su se nalazile još nerazbuđene snage, i on je to znao; a sa devetnaest godina mlad čovjek teži za svime.

Gospođa von Meck pozivala ga je ponovno, i to ne samo idućeg ljeta, već također i nadidućeg. Primala ga je srdačno i pisala Čajkovskome, da su se svi veoma obradovali, što ponovno imaju kod sebe malog Bussyka. Sonjine oči, baršunasto smeđe ispod zlaćane kose, postale su duboke, a Sonja je već poznavala više negoli jedan način, kako se igraju dueti. Bussykove ruke na tipkama nisu više bile hladne; sama je gospođa Nadežda priznala, da je njegovo prijašnje hladno, nagrađeno majstorstvo odjednom zadobilo neku vatru...

I jednog je lijepog dana Bussy došao k njoj, a gospođa Nadežda možda nije bila odveć iznenađena njegovim ljubavnim priznanjem, ta mladi su ljudi upravljali već dugo poglede udivljenja u njezinu kćer. Ali gospođu je Nadeždu uistinu iznenadilo, što je mladić zatražio Sonjinu ruku. Jedna von Meck i nekakav mali Bussy, putujući muzičar s pariskih boulevarda! I tako je razgovor bio samo kratak. Gospođa Nadežda se nasmiješila, utješljivo stegnula Bussyku ruku, i prije no što je došao k sebi, sjedio je već u vlaku za Pariz, a svaka od onih prijaznih ali neumoljivih riječi, što mu ih je izrekla gospođa Nadežda, bila je njegovom srcu gorča no da ga je ona izdala. Ta ona jedva da ga je shvatila ozbiljno...

Mali Bussyk postao je velika znamenitost, kao što to svijet zna. Kasnijih godina kad je postao jedan od prvih muzičara Evrope, u kući von Meck sjećali su ga se trajnom ljubavlju i bili bi se radovali, da ga ponovno vide, tim više što je Sonja

13. SOBA ZA RAD P. I. ČAJKOVSKOGA U NJEGOVOJ KUĆI U KLINU

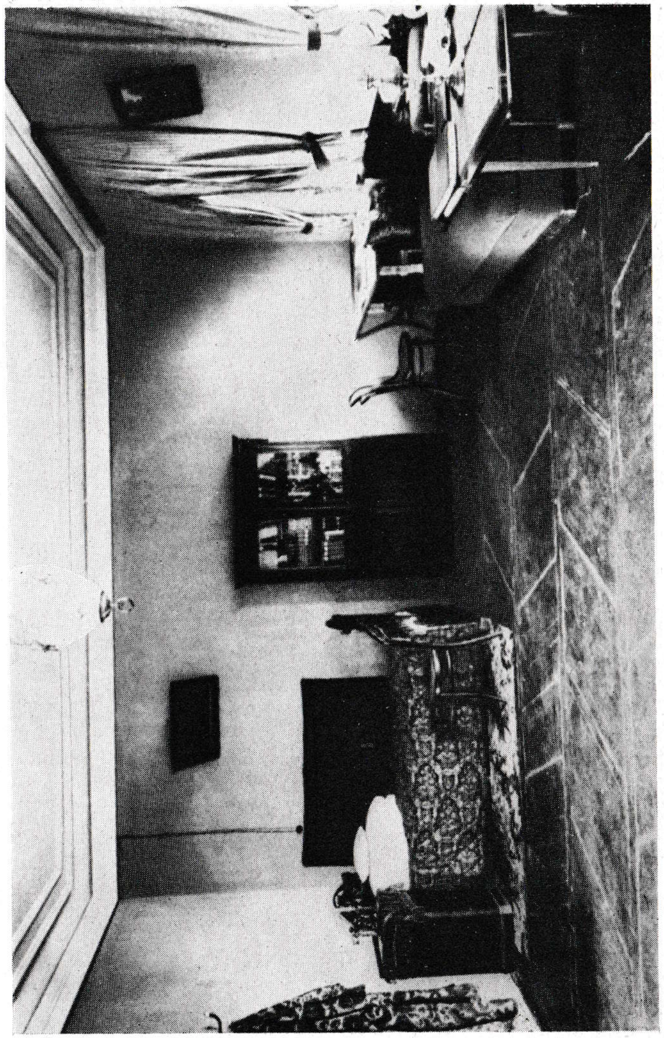

14. SPAVAĆA SOBA P. I. ČAJKOVSKOGA U NJEGOVOJ KUĆI U KLINU

već bila udata. Ali velik čovjek ne može dolaziti i odlaziti po nečijoj želji, te Claude Debussy nije više nikada posjetio mjesto svog poraza.

Sve se ovo dogodilo tek kasnije; u vrijeme pak, u jeseni 1880., kad je Bussyk po prvi puta svirao tria za Nadeždu von Meck i uvjeravao je, da nijedan živi muzičar ne bi bio kadar napisati fugu, koja bi se mogla mjeriti s fugom Monsieura Čajkovskoga, boravio je Čajkovski sâm u Kamenki, čitao korekture, pazio na djecu svoje sestre i nastojao se boriti protiv svog živčanog umora. Bila su također nastala tri stavka nove orkestralne suite (Druge, u četiri stavka; ona je bila dovršena tek 1883.). »Djevica Orleanska« imala je biti izvedena u Petrogradu, a istodobno »Evgenij Onjegin« u Moskvi. Već dugo nije bilo nikakva pitanja u tome, tko je najomiljeliji skladatelj Rusije; Petar Iljić bio je slavan i znao je to. Također je to znala i gospođa Nadežda; ona je u svojoj vili na brežuljcima Toskane razmišljala o slavi. Zar da ne budu — poput njegove muzike — ovjekovječeni također Petrovo lice i lik? Smjesta je pisala svom prijatelju; ona sama ne bi željela nikakav spomenik, pa čak kad bi ga i zaslužila; što međutim kaže Petar Iljić na to?

Dirnula je u osjetljivo mjesto. »Slava?« uzviknuo je Petar Iljić. »Znamenitost? Kako oprečne osjećaje izazivaju ove riječi! Ja čeznem za slavom! Ja se žestoko borim za slavu, a ipak slavu mrzim.«

Njegova je najveća želja, da bi njegova glazba bila posvuda poznata, nastavljao je u tom pismu. U koliko slava znači brojnije slušateljstvo i opće širenje njegovih djela, onda on od sve duše želi sebi slavu. Ali ako sebi zamisli, da zajedno s poznavanjem njegovog kompozitorskog imena mora također i njegova ličnost biti predana u pandže javnosti, da se ima odmaknuti zastor između njega i svijeta, onda on želi oko sebe vječnu tišinu... Ili ako baš ne vječnu tišinu — popravio se značajnim poštenjem — onda ipak nešto malo tišine, dok svijet ne zaboravi njegovu ličnost... Ako pomislimo na to, da je strah Čajkovskoga, da bi mu njegova žena mogla svojim ogovaranjem nanijeti neprilike, postajao sve bolniji i mučniji, što je on postajao slavniji, onda iz toga možemo spoznati, da je postojalo uistinu »nešto tragično u ovom sukobu između čežnje za slavom i odvratnosti pred posljedicama slave«, kako se Čajkovski izrazio u nekom drugom pismu.

Potreba, da se zbog izvedbe »Djevice Orleanske« i »Evgenija Onjegina« baci u omražen svijet spletaka i sitničavih taština, kakve su vladale u glazbenim i kazališnim krugovima, potaknula je Čajkovskoga da uzvikne: »Kad mislim na to, što imam pri tome pretrpjeti, onda najradije ne bih više pisao za pozornicu!« A kako bi Petar Iljić i mogao znati, da će za dvije godine biti i opet jednom posve zadubljen u pisanje opere »Mazepa«, i da će još kasnije napisati jedno od svojih najboljih djela, operu »Pikova dama«! On se nije nikada mogao posve odreći kazališta; godinu dana prije smrti napisao je operu »Jolanta«.

Gospođa Nadežda bila je ushićena svakom njegovom riječi. Bila je ponosna na to, što je njemu tuđa svaka puzavost i dodvoravanje. »Da li je ikada postojao čovjek tako odrješit i pravičan kao Vi? Petre Iljiću, Vi niste ništa drugo no Vaša glazba, a Vaša glazba nije ništa drugo no Vi, ona je Vaš praiskonski J a.«

Čak ni kasniji svijet — unatoč svih svojih mogućnosti, da podigne koprenu — nije našao ispravniju karakteristiku ovog umjetnika, no što ju je našla gospođa Nadežda u ovoj rečenici. On je doista bio samo glazba, postojao je stvarno samo u glazbi, živio samo u glazbi; i obratno, njegova je glazba bila tako jako njegovo vlastito biće, tako jako izražaj njegovog J a, da je bila njegov najunutarniji duh. Nadežda von Meck bila je strastveno i bolno zaljubljena u taj duh; od njegova glasa svako je njezino udo zadrhtalo; čak joj je i sjećanje na koji njegov ton moglo oteti san na noći i noći. Ona je bila njime opsjednuta; započela je shvaćati, da je za nju taj ton bio život sâm...

A Čajkovski? Uvijek, kad je pokušavao da se odvrati od glazbe, da se »oporavi« od glazbe, bio je poput kakve izgubljene duše. Prestanak muzičkog stvaranja za njega je bio prestanak samog životnog ritma, kao da je prestao proces disanja, ta bitna povezanost sa životom i pretpostavka za življenje. On je sebi bio toga potpuno svijestan:

Nadeždi Filaretovnoj.

»Kamenka, 21. rujna 1880.

Kako su uvijek nepostojane sve moje nakane, da jedamput posvetim duže vremena svom oporavku! Jedva što sam se unatrag nekoliko dana započeo predavati dokolici, kad me

je obuzeo neki neodređeni osjećaj čežnje, čak prave nevoljkosti, to jest nisam više mogao uredno spavati i trpio sam od pojava umora i slabosti. Danas nisam više mogao to izdržati te sam se malo pozabavio pripremnim nacrtima za jednu buduću simfoniju (iz toga je imala kasnije nastati »Serenada za gudalački orkestar«), i gle! Smjesta sam bio zdrav i bodar i miran. Pokazuje se, da ja ne mogu živjeti ni dva dana bez posla, izuzevši dane provedene na putovanju. To dakako ima svoje dobre a isto tako i svoje rđave strane. Veoma se bojim, da ne bih postao odveć plodno piskaralo, kao što je to na primjer Antun Rubinstein, koji zapravo smatra svojom dužnošću, da čovječanstvo svakog dana usrećuje novim tvorevinama. On je na taj način svoju veliku stvaralačku nadarenost promijenio u sitniš, i tako je većina njegovih najnovijih djela poput bakrenih petaka, ali nisu ono čisto zlato, što bi ga on mogao stvarati, kad bi sebi priuštio više vremena... Ja se zanosim namjerom, da napišem simfoniju ili gudalački kvartet. Ne znam još, što će iz toga nastati.«

Nekoliko dana kasnije primio je obavijest, da će premijera »Djevice Orleanske« biti u siječnju u Carskoj operi u Petrogradu. Saopćenju je bio priložen libreto s primjedbama cenzora, učinjenima crvenom olovkom, što je bio strah i trepet svih pisaca onoga doba. Sve, što se odnosilo na državu i vjeru, bilo je zabranjeno. Libreto Čajkovskoga nosio je slijedeću primjedbu: »Nadbiskup se ima prozvati hodočasnikom; sve izjave o križu imaju se izostaviti; također se na pozornici ne smiju pokazivati nikakvi križevi«.

»Kakva je to ludost!« ljutio se Čajkovski. »Na kraju opere, kad Ivanu vode na lomaču, ona moli da joj dadu križ, pa jedan vojnik sveže dva štapa u križ i pruži joj ga. Ovaj je čitav prizor zabranjen. Također su i na nekim drugim mjestima morale biti riječi i prizori izmijenjeni. No najgluplji je zahtjev da se nadbiskup prozove hodočasnikom, što je sasvim besmisleno.«

Gospođa Nadežda je bila bijesna; krivce je nazivala idiotima. Njezin je gnjev porastao još uslijed toga, što je Petar bio ponovno preuzeo neku narudžbu, za koju je imao zahvaliti Nikolaju Rubinsteinu. U Moskvi se imala održati nekakva izložba, za koju je poglavica kao upravitelj umjetničkog odjela trebao nekakav velik glazbeni komad za zbor i orkestar ili za sam orkestar. Što se tiče sadržaja, smio je Petar Iljić birati

između ove tri pobude: 1. Otvorenje izložbe, 2. 25-godišnji jubilej krunidbe Aleksandra II., 3. Posvećenje Spasovske katedrale. Strašne, nemoguće teme! uzdisao je Petar Iljić, ali je već bio na poslu. Dvanaest dana kasnije pisao je iz Kamenke:

»*Kamenka, 22. listopada 1880.*

Zamislite samo, moja draga prijateljice, moja mi je muza bila u posljednje vrijeme tako sklona, da sam veoma brzo napisao dva djela, i to: veliku svečanu uvertiru za izložbu i serenadu za gudalački orkestar u četiri stavka. Upravo sam zauzet instrumentiranjem jednog i drugog komada. Uvertira će biti veoma glasna i bučna, ali dakako da nema nikakve umjetničke vrijednosti, budući da sam je napisao bez topline i ljubavi.«

»Komad za izložbu« bila je »O u v e r t u r e s o l e n n e l l e 1812.« povodom posvete Spasovske katedrale. Da li je potrebno kazati nešto više? Ona je nažalost povezana s imenom Čajkovskoga i doista je tako glasna, kao što to autor kaže, ali uistinu sadržava malo od onih svojstava, što ih Čajkovski spominje kao toplinu i ljubav.

Stanovište Čajkovskoga prema muzičkim narudžbama ostalo je uvijek isto, kao što smo to vidjeli. Isprva bi se gorko tužio, zatim bi se dao revno na posao i napisao bilo što »glasno«, što ga je podrugljivim smiješkom — u koliko se Petar mogao podrugljivo smiješiti — predavao naručitelju. To je stanovište najbolje došlo do izražaja prigodom kasnije jedne muzičke narudžbe, kad je Glinkin znameniti »Slavsja« iz opere »Život za cara« imao udesiti za zbor i gudalački orkestar, a imalo ga je pjevati sedam tisuća pet stotina glasova povodom neke državne svečanosti. Za ovaj posao podnio je Čajkovski račun na 8 rubalja i 60 kopejka, što ih je »poklonio gradu Moskvi«.

Da bi ublažio nezadovoljstvo svoje prijateljice, Petar je u onom pismu o uvertiri »1 8 1 2.« saopćio gospođi Nadeždi također i to, da je osim toga nastala i jedna serenada za gudalački orkestar, što ju je, protivno onoj uvertiri, napisao »iz unutarnjeg poriva. Ovo je djelo prоćućeno, i zbog toga, kako se usuđujem nadati, uistinu od vrijednosti. Kao uvijek, tako sam i sada na najuspjelijim mjestima pomišljao na Vas.«

Ova se serenada pokazala kao jedno od najdražesnijih djela, što ih je Čajkovski ikada napisao; nježna i melodična, ona uvijek očarava svakog slušatelja. Gospođa je Nadežda bila

sretna zbog toga, što je učestvovala u nastajanju jednog djela, u koje je Petar vjerovao. Svoje pismo iz Firence završila je pitanjem: »Zašto niste napisali kakav trio? Žalim to ovdje svakog dana, budući da su mi svakog dana svirali tria, a ja neprestano uzdišem, što nema ni jednog od Vas.«

Debussy i moskovski čelist Danilčenko, koji su upravo bili otputovali iz vile Oppenheim, privukli su pažnju gospođe Nadežde na tria, ali ona se time bavila u mislima već pred godinu dana, kad je u Brailovu u snu čula jedan ljupki trio; pisala je svom prijatelju, da je taj trio odzvanjao u njoj još čitavog idućeg dana poput anđeoskih glasova.

Čajkovski nije bio onda ništa odgovorio na to, ali na njezino sadašnje izričito pitanje odgovorio je opširno:

»*Kamenka, 26. listopada 1880.*

Pitate me, zašto ne napišem kakav trio. Nemojte se na mene ljutiti, moja prijateljice, ja bih Vam rado učinio po volji, ali to nadilazi moje snage. Zacijelo uslijed neke osebujnosti mojih organa sluha ja naprosto ne mogu podnijeti vezu glasovira i gusala ili cella. Meni se čini, da se boje njihovih zvukova odbijaju, te Vas uvjeravam, da je za mene prava muka, kad slušam kakav trio ili sonatu s guslama ili cellom. Ovu fiziološku činjenicu ne mogu rastumačiti, mogu je samo registrirati. Nešto je sasvim drugo glasovir i orkestar: također se ni ovdje boje zvukova ne slijevaju, glasovir se ne može uostalom slijevati ni sa čime, njegov elastičan ton smjesta se odbija od svake druge zvukovne mase. Ali ovdje nastupaju dvije jednakopravne snage, to jest snažan i bojama neiscrpivo bogat orkestar, s kojima se malen, neugledan ali duhom snažan protivnik bori i pobjeđuje ga (uz pretpostavku nadarene svirke).

U ovoj borbi nalazi se mnogo poezije i čitava gomila zavodljivih mogućnosti za skladatelja. Što bi međutim moglo biti neprirodnije negoli spajanje ovakvih triju samostalnih bića, kao što su gusle, cello i glasovir? Kod toga se gube odlike svih triju instrumenata. Raspjevani ton gusala i cella, prožet krasnom bojom zvuka, pretvara se u jednostranu prednost pored kralja instrumenata, koji uzalud pokušava dokazati, da također i on umije p j e v a t i kao njegovi protivnici. Po mom mišljenju glasovir se može primjenjivati samo u tri slučaja: 1. kao solo, 2. u borbi s orkestrom, 3. kao pratnja, to jest kao pozadina neke slike. Trio međutim pret-

postavlja jednakopravnost i jednakovrsnost, koje uopće ne postoje između gudalačkih instrumenata s jedne strane i glasovira s druge strane. Uslijed toga postoji u glasovirskom triu uvijek nešto izvještačeno, a svako od triju glazbala ne svira neprestano ono, što mu je kao instrumentu zapravo blisko, već ono, na što ga sili skladatelj, jer ovome je ovdje teško, da na zadovoljujući način raspodijeli dionice i pojedine dijelove svoje glazbene zamisli.

Potpuno spoznajem majstorstvo i genijalno znanje u svladavanju ovih poteškoća od strane skladatelja kao što su Beethoven, Schumann, Mendelssohn. Znam, da postoje mnoga tria velike muzičke vrijednosti, ali ja trio ne volim kao formu i zbog toga ne mogu u ovoj vezi zvukova napisati ništa, što bi bilo prožeto pravim osjećanjem.

Kako bih Vam rado učinio zadovoljstvo i napisao jedan trio! No Vama se ne bi svidjela skladba, kojoj nedostaje iskreno oduševljenje. A ono se ne može postići, kad ja već pri pomisli na boju zvuka tria naprosto osjećam tjelesnu nelagodnost.«

Čajkovski nije bio prvi umjetnik, koji je neku misao najprije zabacivao, a zatim se, potaknut snagom svog vlastitog otklanjanja, upustio u stvar, koju je bio otklanjao. Za manje no godinu dana imala je gospođa Nadežda doživjeti u tom pogledu iznenađenje.

XXIV.

SLAVA. ZBOGOM, POGLAVICO!

Krajem studenoga otputovao je Čajkovski u Moskvu i odmah se našao u poslu preko glave. On je volio rad, ali ovo je bilo nešto sasvim drugo; on je čak kod čitanja korektura sjedio osamljen kao u kakvom stakleniku, a čitav je svijet ukazivao na njega prstom.

Dne 30. studenoga 1880. pisao je u 4 sata ujutro gospođi Nadeždi:

»Idućeg tjedna bit će na koncertu Glazbenog društva izvedena istodobno dva moja djela: moj Talijanski capriccio i Serenada za gudalački orkestar. Dne 14. o. mj. bit će na posebnom koncertu izvedena moja Liturgija. U carskom Ve-

likom teatru danas se izvodi moja opera ‚Opričnik'. ‚Evgenij Onjegin' je u pripremanju i ima biti izveden kao sjajna predstava. Uopće primam sa svih strana srdačne izraze priznanja o mojoj glazbi. Čitavo prije podne i popodne sve do večere sjedim nad korekturama nekoliko mojih partitura, koje se štampaju u isto vrijeme. Na večeru i poslije večere uvijek sam nekuda pozvan, kući se vraćam umoran do iscrpljenja, spavam loše i osjećam se neizrecivo jadno.«

Tako je dakle izgledao život slavnog skladatelja! Mnogi bi osjećali, da im je time polaskano, ali Petar Iljić je pisao: »Rado bih otišao odavle, i to po mogućnosti jako daleko.«

Otputovao je u Petrograd. Jesenja magla, vlaga i dani bez svijetla nisu popravili njegovo raspoloženje. U 11 sati prije podne morao je raditi kod svjetlosti svijeća.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Petrograd, 9. prosinca 1880.

Danas ujutro stigao sam u Petrograd pa se žurim, da barem malo pročavrljam s Vama, moja draga, mila, najbolja prijateljice! Nemojte se za ime Božje ljutiti na mene, što sam Vam iz Moskve tako malo pisao. Moj život ondje bio je prava robija. Došlo je tako daleko, da sam zbog prevelikih napora uslijed čitanja korektura zadobio ponovno one nervozne bolove u glavi, od kojih sam toliko patio u Kamenki. Otputovao sam, premda ni izdaleka nije bilo dovršeno sve što je bilo potrebno. Otputovao sam, da se barem nešto malo odmorim i istrgnem iz ovog načina života. Želim ovdje sačuvati najstroži incognito i ne kanim vidjeti nikoga osim svoje najbliže rodbine.

Ali u Moskvi sam imao i nekoliko radosnih doživljaja. O jednome Vas želim obavijestiti. Moja je Liturgija pobudila pažnju ravnatelja moskovskog Glazbenog društva, i jedan od njih (Aleksejev) dao je da je nauči najbolji moskovski zbor, naravski uz dobru odštetu. Rezultat je bio izvedba moje Liturgije prošlog petka u dvorani Konzervatorija. Zbor je pjevao izvanredno, i ja sam doživio jedan od najsretnijih trenutaka svog umjetničkog života. Svi su prisutni bili ne manje zadovoljni od mene, a Glazbeno društvo je zaključilo, da Liturgiju izvede na posebnom javnom koncertu. I tako će svijet sada ipak čuti moju Liturgiju, koja je doživjela toliko napadaja.

Osim toga je iste večeri — kao iznenađenje za mene — bila izvedena moja ‚Serenada za gudalački orkestar', što sam je netom bio tek napisao u Kamenki. Ovaj komad, što ga momentano smatram najboljim što sam ikada napisao, veoma su dobro izveli profesori i učenici Konzervatorija, a to mi je također pružilo mnogo radosti.

Da li sam Vam već pisao, moja mila, da ‚Evgenij Onjegin' ima biti izveden u Moskvi u Velikoj operi u osobitoj podjeli i opremi kao počasna predstava Devinianija, koji se veoma trudi, da bi izvedba bila u svakom pogledu dobra. Radujem se tome . . .«

Što se tiče Liturgije, dvorana je bila prenatrpana, kad se ona izvodila na posebnom koncertu. Kako je pljeskanje bilo kod izvođenja crkvene glazbe zabranjeno, nije se moglo ustanoviti, koja su mjesta pobudila najdublji dojam. Brojno zastupano svećenstvo i predstavnici crkvenih vlasti osudili su izvedbu. Kako dolazi gospodin Čajkovski do toga, da se usuđuje pisati crkvenu glazbu! Neka on ostane kod svojih valcera, polka i opera!

Svećenstvo je najviše naljutila oduševljena počast, koja je bila priređena Čajkovskome na kraju izvedbe. Bio je neprestano izazivan i na kraju nadaren lirom iz lovorika. Što ima sveta liturgija posla s osobnim slavljenjem i lovorom? Episkop Ambrozije rekao je u svojoj izjavi u časopisu »Rusija«: To je liturgija svetog Ivana Hrizostoma, ali ona je bila na rasporedu označena kao liturgija gospodina P. I. Čajkovskoga! Crkvena glazba spada u crkvu, a ne u koncertnu dvoranu; osim toga liturgija nije kakva pučka pjesma ili legenda, koja bi se mogla upotrebiti kao libreto. »Pravoslavni, budite zadovoljni, što je liturgija ovaj puta došla u ruke nadarenog skladatelja, te je postigla priznanje i slavljenje; idućeg puta možda će se pojaviti sveta liturgija od kakvog gospodina Rosenthala ili Rosenbluma i izazvati psikanje i zviždanje . . .«

Čajkovski je bio duboko povrijeđen uslijed ovih prijekora. On nije napisao Liturgiju kao »muzički komad«, već u najdubljoj vjerskoj i umjetničkoj predanosti i nastojanju, da crkvenu glazbu očisti od razvodnjivanja novog doba kao i od jeftinog banaliziranja starih crkvenih motiva.

Talijanski capriccio odjeknuo je svojom konjaničkom fanfarom pod dirigentskim vodstvom Rubinsteina u Moskvi također u prosincu, a u Petrogradu pod vodstvom vjernog Napravnika, te je postigao zasluženo odobravanje. Koncerti su iziskivali prisutnost Čajkovskoga; pogotovo je Rubinstein bio bijesan, ako skladatelj nije bio prisutan, da se po dvadeset puta pokloni. No vrijeme i rad Čajkovskoga zaokupila je u tome mjesecu operna pozornica; izvedbe »Djevice Orleanske« u Petrogradu i »Evgenija Onjegina« u Moskvi nisu više bile daleko.

»Evgenij Onjegin« je nakon prve izvedbe bio od štampe otklonjen, također se i primadona bila razboljela, te je opera morala za sada biti skinuta s repertoara. »Nikad više ne ću napisati operu!« uzviknuo je Petar Iljić, znajući zacijelo kao i svaka majka u najtežim bolovima rađanja, da će ipak ponovno i ponovno rađati.

U Petrogradu je Napravnik izveo prerađenu Drugu simfoniju; prvi stavak bio je potpuno nov, a posvuda su bile izvršene temeljite promjene. Novine su se nadmetale u hvalospjevima, ali ni jedan jedini kritičar nije zapazio, da je simfonija bila prerađena ili ma samo izmijenjena. Nije onda nikakvo čudo, što Petar Iljić nije pridavao više nikakve važnosti kritičarima po zvanju.

Kad je u kasnoj jeseni bila izvedena »Djevica Orleanska«, postigao je Petar Iljić velik osoban uspjeh; bio je izazvan pred zastor dvadeset i četiri puta. Ali to mu slavlje nije pružalo nikakve radosti; znao je, da su ravnatelji carskog Marijinskog kazališta bili protiv njegove opere, i da su se čak pjevači ljutili na svoje uloge i da ih nisu voljeli. Idućeg dana kritika je najnegativnije osudila i operu i izvedbu, i »Djevica Orleanska« bila je izbrisana s repertoara Marijinskog kazališta.

Čajkovski je otresao prašinu Petrograda s nogu i otputovao u Italiju. Iz Firence je napisao gospođi Nadeždi mirno, sretno pismo i otputovao dalje u Rim, incognito, kako je mislio. No jedva što je u nekom hotelu upisao svoje ime, kadno su njegova vrata stali opsijedati veliki knezovi i kneginje. »Naprosto nemam snage, da odbijam pozive«, jadao se gospođi Nadeždi; »progoni me krivi strah, da vrijeđam ljude«. Barunica Uexküll, supruga ruskog poklisara, i Lady Hamilton pozvale su ga na ručak. »Što hoće ti ljudi od mene?« ljutio se on. »Ta ja nisam nikakav virtuoz na glasoviru i ne mogu ih zabavljati!« Sve ga je to ponukalo, da je nabrzo otišao iz Rima.

Ali u Nici ga je dočekalo Anatolovo pismo s obaviješću, da je Nikolaj Rubinstein teško obolio, i da se nalazi na putu

u Nicu. Petar je 8. veljače 1881. pisao gospođi Nadeždi, da je Rubinstein obolio, ali da liječnici nisu složni u diagnozi; petrogradski su liječnici mislili, da se radi o oboljenju jetara, moskovski pak pretpostavljaju da su to bubrezi; u svakom slučaju on mora sebi priuštiti mirovanje i otputovati.

»Ja sam se čestito trudio, da ga nagovorim na to, ali on je to otklanjao, budući da ne može živjeti bez uobičajene djelatnosti. On je prava moja i Vaša suprotnost. Upravo tako, kao što se nas dvoje volimo povlačiti u samoću, tako njega nešto privlači k ljudima i k buci. Čitanje ne voli, šetanje mu je dosadno, a ne zna se također baviti glazbom za svoj vlastiti užitak. Što bi na koncu konca mogao pružiti oporavak i odmor takvom čovjeku? Ništa no patnju.«

U Nici je Čajkovski saznao iz Jürgensonova brzojava, da je poglavica, oboljevši po život pogibeljno, zastao u Parizu, a Petar je nakon toga brzojavio u Pariz tražeći obavijesti. Na svoj brzojav primio je 24. ožujka 1881. odgovor koji je glasio: »Beznadno«. Tri sata kasnije došao je brzojav s kratkom viješću: »Rubinstein est mort.«

Čajkovski je smjesta idućeg jutra otputovao u Pariz, i kako je kasnije pisao gospođi Nadeždi, putem je trpio paklene muke, manje uslijed gubitka, a više uslijed pomisli na to, da će morati vidjeti Rubinsteinovo lice, izobličeno od bolesti, a to je bio strah, kojega se on sam stidio. No kad je konačno prispio u Grand hotel, i kad mu je vrata otvorila gospođa Tretjakova, supruga moskovskog gradonačelnika, Rubinsteinovog prijatelja i mecene, koja ga je u Parizu njegovala, Petar je na svoje olakšanje saznao, da je mrtvo tijelo bilo već ujutro odvezeno i položeno na odar u ruskoj crkvi. Jadni Nikolaj pretrpio je bolnu smrt; za vrijeme posljednjih strašnih pet dana i noći nije se gospođa Tretjakova od njega ni micala. U diagnozi bolesti varali su se isto tako moskovski kao i petrogradski liječnici, a pogotovo velika moskovska znamenitost Saharjin, koji je bio ustanovio podagru. U stvari je Rubinstein bolovao na tuberkulozi tankog crijeva, a francuski su liječnici prozvali zločinom to, što je moskovski kapacitet bolesnika, koji je teško patio, prisilio na dugo i naporno putovanje. Rubinstein je do kratko prije smrti bio pri punoj svijesti i očigledno nije ni slutio, da mu se približava kraj. Čitavo se vrijeme trudio, da

pred damama što su ga njegovale, a koje su bile štovateljice njegove umjetnosti, zadrži svoju eleganciju i vedrinu, premda je pod kraj bio tako slab, da je jedva mogao govoriti ili micati rukama.

Rubinsteinova posljednja gesta imala je još nešto od njegova hvastavog snobizma. U srijedu dne 24. ožujka u deset sati ujutro izjavio je da je gladan i zatražio oštrige. Gospođe, koje su ga njegovale, pogledale su se zabrinuto; oštrige, a bolesnik jedva da još ima crijeva! Ali kad je poglavica zaželio oštriga, onda su to morale biti oštrige. Rubinstein ih je jeo i izjavio da su dobre.

Nakon pet sati bio je mrtav. Bilo mu je četrdeset i pet godina.

»Jučer je održana posmrtna svečanost«, pisao je Petar. »Crkva je bila prepuna. Zatim je lijes bio odnesen u donju kapelu; ondje sam ga vidio posljednji puta. Izmijenio se tako, da se nije mogao prepoznati. O Bože, o Bože, kako su strašni takvi trenuci života!«

Mrtvo je tijelo bilo prevezeno u Rusiju. Čajkovski je pošao na kolodvor, da posljednji puta isprati prijatelja, jer pogrebu u Rusiji nije htio prisustvovati zbog Antuna Rubinsteina. On je na vijest o smrti svog brata smjesta pohrlio u Pariz iz Španjolske, gdje se upravo nalazio, ali se ponašao tako neobično, da je Petar pisao gospođi Nadeždi, da Antun nije pokazivao nikakve tuge, već se kod njega moglo nazrijevati neprikriveno zadovoljstvo, što mu njegov slavni brat napokon više nije na putu. A Nikolaj je uvijek bio tako ponosan na svog starijeg brata! Od sada Petar ne osjeća za Antuna Rubinsteina ništa drugo no prezir. On sâm, Petar, veoma tuguje sa Nikolajem Rubinsteinom, s kojim je bio sprijateljen toliki niz godina, zaboravio je sve rđavo i sjeća se samo još dobrih svojstava pokojnika.

Gospođa Nadežda nije ga mogla jako tješiti. »Jadni, jadni Nikolaj Grigorjević!« pisala je ona, »ili točnije, jadni smo mi, koji smo ga izgubili. Tko će sada tako dobro dirigirati Vašu simfoniju?«

Da, tko? Čajkovski bi bio mogao odgovoriti, a kasnija bi pokoljenja to mogla potvrditi: Taj se čovjek mora tek roditi.

XXV.

OPROŠTAJ S BRAILOVOM. OSLOBOĐENJE OD ANTONINE

Čajkovski se vratio u Rusiju. Moskovski Konzervatorij ostao je bez ravnatelja. Da li će on taj položaj prihvatiti ili ne (znao je, da će mu ga ponuditi), dužnost i jednostavna obzirnost zahtijevali su njegovu prisutnost. Također mu je i gospođa Nadežda saopćila veoma uznemirujuću vijest o financijalnim gubicima, što ih je pretrpjela. Ako se ona doista nalazila pred slomom, kako je to natuknula, onda bi Petar morao ponovno preuzeti svoju nastavničku djelatnost, mada je gospođa Nadežda bila izjavila, da unatoč pretrpljenih milijunskih gubitaka njegova renta ostaje osigurana. Iz Petrograda joj je pisao 14. travnja 1881.:

»Draga prijateljice, molim Vas nemojte zaboraviti, da se ja nemam bojati nikakve oskudice pa čak ni ograničenja, budući da mi je potrebno izgovoriti samo jednu riječ, da bih smjesta bio pozvan na jedan ili na drugi Konzervatorij, te bi mi bio osiguran izvrstan honorar. To, što bih profesuru preuzeo samo iz nužde a bez radosti, sporedna je stvar.«

Gospođa Nadežda odgovorila mu je iz Brailova:

»Što god Vi radili i što god poduzimali, ja sebi ne dam oteti svoje pravo, da se brinem za Vas, a Vi nemate pravo da mi to oduzmete, tako dugo dok sam u mogućnosti, da to pravo vršim. Iz Pariza, nakon smrti Nikolaja Rubinsteina, Vi ste u jednom pismu, upućenom meni, izrazili tako lijepe religiozne osjećaje, vjeru u Božju providnost i poniznost pred Njegovom voljom. Zašto se dakle onda hoćete otimati Božjim odlukama? Vi, ja i svaki drugi čovjek samo smo oruđe u Njegovoj ruci...«

Ovako je udovica von Meck promatrala položaj, odlučno kao uvijek. Ako je odgovaralo njenim nakanama, da bude oruđe u Božjoj ruci, dobro, ona će onda biti oruđe Božje, ali će stvari ipak udešavati po svojoj želji i volji.

»Dobro«, odvratio je Petar. »Ja ću Vas poslušati. Imajmo dakle, kako Vi kažete, pouzdanje u Boga. Neka se vrši Njegova volja. Ali nemojte zaboraviti, draga prijateljice, da bi me jedan kao i drugi Konzervatorij rado namjestio uz izvrstan honorar...«

Tako je i bilo. Moskva bez Rubinsteina bila je kao brod bez kormilara; to su morali priznati čak i njegovi neprijatelji. Predsjednik Glazbenog društva zaklinjao je Čajkovskoga, da preuzme položaj ravnatelja Konzervatorija. Da to otkloni, bila mu je potrebna sva njegova snaga, pisao je Petar gospođi Nadeždi. Predložio je Tanjejeva za ravnatelja i otputovao u Kamenku, gdje su ga djeca dočekala dirljivom radošću. Njihovi su roditelji bili otputovali, te je ujak Petja i opet jednom preuzeo nadzor. Bolest njegove sestre, nesretne zaruke njegove prekrasne najstarije nećakinje Tatjane, kao i financijalne poteškoće gospođe Nadežde uznemirivale su ga tako jako, da nije mogao komponirati.

Jürgenson je bio pronicav nakladnik i znao je, kada je njegovim autorima potreban poticaj. Poslao je Petru Iljiću škrinju punu knjiga o pravoslavnoj liturgiji i sve spise pokojnog skladatelja Bortnjanskog, koji je pisao mnogo crkvene glazbe: Čajkovski bi imao prirediti izdanje sabranih djela Bortnjanskoga. Petar je oklijevao, ali je tada razmislio o svom »novčanom položaju« i bacio se na posao. »Strahovit zadatak!« pisao je Jürgensonu, »kojega ću dovršiti samo zato, budući da ja dovršavam sve, što sam jednom započeo. Ali unatoč tome pucam od bijesa.«

Kad je za to saznala gospođa Nadežda, bila je ogorčena. Zar skladatelj Četvrte simfonije ima biti prisiljen na to, da svoju stvaralačku snagu potkapa ovakvim poslom? »Ako ste se Jürgensonu obvezali, da ćete izvršiti ovaj posao, onda to svakako morate uraditi, ali zar ne biste mogli raditi s prekidima, stvar razvući i u međuvremenu se posvećivati svom vlastitom stvaranju?«

Iz omota je ispao jedan ček. Gospođa Nadežda osjeća se povrijeđena, pisala mu je, što se on u novčanim poteškoćama obratio na Jürgensona a ne na nju. »Činite naravski što Vam je volja, ali ovaj puta me ipak ne možete odbiti!« Čajkovski je nije odbio; bio je potpuno iscrpen poslom na izdanju Bortnjanskoga; olakšano je odahnuo. Ček gospođe Nadežde omogućio mu je, da polovicu posla preda nekom moskovskom muzičaru. Priznao joj je, da je plakao od ganuća zbog njezine brige za njega, kad je čitao njezino pismo i ugledao ček.

Ali glasina o velikim imovnim gubicima obitelji von Meck odgovarala je istini. Gospođa Nadežda sjedila je zavukavši se u svoj kabinet u »najljepšoj kući u Moskvi«, kako je pisala,

i računala je. Nešto se moralo žrtvovati, da bi se namirile obveze. Što je to imalo biti? Ova kuća? Njezine slike? Da li je mogla ograničiti rente, što ih je plaćala svojoj odrasloj djeci? Evo je Vladimirova žena, lakoumna mala Liza, i opet poslala iz Pariza račun, koji je bio upravo drzak. Ali ako ga gospođa Nadežda ne isplati, onda Liza idućeg mjeseca ne će više ostaviti malog Voličku kod njegove bake... Brailov! Gospođa Nadežda znala je već čitavo vrijeme, da Brailov znači spas, ali ona to nije htjela sebi priznati, jer joj je ovaj krasan posjed bio tako na srcu. Ali Brailov se nije nikada isplaćivao. Unatoč golemih svota, što su bile uložene u imanje i u tvornicu šećera, gdje je sve bilo uređeno prema najnovijim znanstvenim rezultatima i na najsjajniji način, ovo joj imanje iz godine u godinu nije donosilo ništa drugo no teške gubitke. Zacijelo je varaju, pisala je Petru, jer je Kamenka unatoč svojih zastarjelih uređaja bio pravi zlatni rudnik! Ali što da radi, ta ona je već sve pokušala! A upravo u kolovozu 1881. bio se našao kupac za Brailov; nudio je doduše samo milijun i četiri stotine tisuća rubalja! To je bio do neba vapijući gubitak, jer je imanje vrijedilo dvostruko, ali ova bi je svota oslobodila svih poteškoća... I tako je gospođa Nadežda bacila u mislima još jedan tužan pogled u prošlost, a onda bolna srca prodala Brailov; mjesto toga kupila je neko manje blještavo imanje kraj Moskve.

»Sada moramo Brailov zaboraviti, dragi prijatelju«, pisala je Petru. »Proživjela sam teška, mučna vremena prije no što sam se odlučila na prodaju, ali pošto je odluka jednom bila stvorena, ja više ne dopuštam svojoj mašti da misli na sve ono, što sam ondje izgubila; to je gubitak, koji u srcu pobuđuje gorući i nepodnosiv osjećaj bola. Stoga se trudim u najvećoj mjeri, da na Brailov mislim samo kao na tuđi posjed i da ga sebi predstavljam samo s onim ljudima, koji sada u njemu stanuju, a to djeluje na mene tako da me rashlađuje i umiruje.«

Kad je Petar saznao za prodaju, mogao joj je pružiti samo slabu utjehu:

»Ne bih rado dirnuo u bolnu ranu, moja draga i mila prijateljice, pa stoga ne ću ništa govoriti o osjećajima, koji su me obuzeli, kad sam saznao za prodaju Brailova. Bože daj, da brzo prebolite ovaj gubitak. Da biste lakše zaboravili

i ako je moguće našli smirenja, bilo bi potrebno, da po mogućnosti što prije otputujete u inozemstvo.«

Ne će li ona možda putovati u Italiju? pitao ju je dalje. Možda bi i on mogao poći onamo...

Međutim je Jürgenson učinio svom slavnom autoru veliku prijateljsku uslugu. On nije nikada puštao Antoninu sasvim iz očiju, te je otkrio nešto važno. Prošle zime imala je Antonina ljubavnika, i sada je od njega dobila dijete, što ga je smjestila u nahodište, dok je ona sama s ocem djeteta živjela u Moskvi.

»Sada će me ostaviti u miru«, pisao je Petar Iljić olakšano. To je najbolja vijest, što ju je mogao primiti o svojoj ženi. Sada je imao oružje u ruci: on koji je tako dugo bio kriva stranka i bez zaštite, mogao joj se sada suprotstaviti jednako oboružan.

Antonina nije time potpuno nestala iz njegova života; on je bio i nadalje odgovoran za nju i nastavljao da joj plaća neku rentu. No već sam pogled na njezino pismo i njezin rukopis činio ga je potištenim i bolesnim. Jürgenson je ostao posrednikom između njih dvoje.

Čajkovski je spominje kasnijih godina samo tu i tamo letimice u svom dnevniku. I tako se možemo oprostiti od jadne Antonine. Možda je najžalosnije kod bića, rođenog da bude žrtva, to, što samilost, koju ono u nama pobuđuje, uključuje u sebi većma nestrpljivost negoli ljubav i sućut. Antoninino utvaranje, da su svi muškarci u nju zaljubljeni, dovelo ju je g. 1896. u zavod za umobolne, u kojem je umrla tek nakon dvadeset i jedne godine, g. 1917. Prije toga, dok je još živjela u slobodi, neprestano je rađala djecu i davala ih u nahodište. Nitko od Čajkovskih nije znao, tko je bio otac ove djece, koju također nisu ni vidjeli. Ali svatko je Antonini bio zahvalan, što im nije davala ime Čajkovskoga, a to je svakako mogla uraditi, budući da nije bila razvedena od Petra Iljića. On i njegova rodbina bili su joj zahvalni također i zato, što nije činila nikakve daljnje pokušaje približavanja.

U to vrijeme međutim, krajem listopada 1881., imao je Petar drugih briga. Njegova nećakinja Vera, koju je gospođa Nadežda bila opredijelila svom sinu Kolji, zaljubila se u drugoga, u jednog mladića iz porodice Rimskih-Korsakova i zaručila se s njim, kako je to Petar pisao u Rim. Gospođa Nadežda je znala, da su Korsakovi bili otmjen rod, kojega su

muškarci prema ponosnoj tradiciji služili u mornarici. Uslijed toga je skladatelj ovog imena bio porodici trn u oku.

Veliki knez Konstantin, čiji je ađutant bio Verin zaručnik, nastojao je da dođe do tog braka, pisao je Petar Iljić dalje. Ali on, Petar, nije uslijed toga još napustio nadu, da jedamput dođe u srodstvo s gospođom Nadeždom. Da li bi joj smio predložiti kao kandidatkinju svoju nećakinju Anu? Njoj je tek šesnaest godina i nije tako lijepa kao njezine starije sestre, ali je vrlo prijazna i veoma razborita. U tom se pitanju razvezala duga izmjena pisama; valja s tim u vezi spomenuti, da je Nikolaj von Meck nekoliko godina kasnije doista uzeo za ženu nećakinju Čajkovskoga Anu Davidovu.

Napokon je izdanje djela Bortnjanskoga bilo dovršeno zahvaljujući čeku gospođe Nadežde. Čajkovski je pošao preko Kijeva u Rim, da bi se ondje našao s Modestom. Gospođa Nadežda bila je u Firenci. Petar se zadržao u Kijevu i slušao znamenito crkveno pjevanje u samostanu Lavri, gdje su se crkvene pjesme pjevale još na starinski, nepokvaren način, bez nota, prema tisućgodišnjoj tradiciji, dok se inače općenito više voljelo modernizirano, razvodnjeno i sladunjavo crkveno pjevanje.

Nadeždi Filaretovnoj.

»*Kijev, 20. studenoga 1881.*

Spoznaja, da se ovoj nevolji ne može pomoći bolna je, — pisao je Petar o ovoj stvari. Moji pokušaji, da nešto uradim za rusku crkvenu glazbu, izazvali su progone. Moja je Liturgija zabranjena. Kad se prije dva mjeseca održavala u Moskvi služba Božja u spomen Nikolaja Rubinsteina, priređivači su htjeli da se pjeva moja Liturgija. Ali nažalost! radost, da svoju Liturgiju čujem u crkvi, nije mi bila suđena, jer je to moskovska eparhija najodlučnije zabranila. Episkop Ambrozije nazvao ju je rimokatoličkom, — onaj episkop, koji je prošle godine u člancima u časopisu ‚Rusija' žigosao izvedbu moje Liturgije u koncertnoj dvorani kao nedostojnu. A ja sam bespomoćan u borbi protiv ovih barbarskih i besmislenih progona!«

U Firenci je Čajkovski ostao samo malo dana, a gospođa Nadežda čini se da je uvidjela, da braći valja priuštiti zajednički boravak u Rimu, a ona je također bila zadovoljna i srĕtna u svojoj vili Oppenheim, budući da je kod nje bio njezin ljubljeni

15. PETAR ILJIČ ČAJKOVSKI g. 1893

16. KUĆA U KLINU — KASNIJE MUZEJ ČAJKOVSKOGA — OPUSTOŠENA ZA VRIJEME NJEMAČKE INVAZIJE 1941—42

unuk mali Volička. Čajkovski, koji se inače obično tužio zbog odviše znamenitosti u Rimu, pisao je ovaj puta zadovoljno, da je Rim kao Moskva; što ga čovjek više upoznaje, sve ga više ljubi. U crkvi sv. Petra čuo je pjevati Palestrinu a capella, što je njemu kao ljubitelju stare crkvene glazbe pružilo veliku radost.

»Moja je soba veoma udobna i prijatna«, nastavljao je. »Odmah nakon svog dolaska započeo sam komponirati. Ne znam još, što će iz toga nastati, ali započeo sam skladati prizor između Marije i Mazepe u Puškinovoj ,Poltavi'. Ako se zagrijem za to, onda ću možda napisati čitavu operu s ovim sadržajem.«

Tako je pisao čovjek, koji je pred jedva pola godine izjavio, da mu je operâ zauvijek dosta. Pisao je operu »Mazepa«, koja je iduće godine bila dovršena. Izvedba je bila tek g. 1884. i doživjela je samo osrednji uspjeh. Danas je ova opera potpuno zaboravljena.

Iz Petrograda je Čajkovski primio vijest, koja ga je rastužila, naime da je Leopold Auer*), kojemu je bio posvećen njegov gudalački koncert, otklonio da taj koncert izvede, budući da je navodno pretežak i osebujan. Već su bile prošle dvije godine, otkako je taj koncert bio štampan, — Čajkovski ga je napisao u proljeće 1878. u Clarensu —, i još se uvijek nije nitko usudio da ga izvede. Konačno se na to odlučio Adolf Brodski**), učenik Hellmesbergera i unatrag nekoliko godina profesor moskovskog Konzervatorija; izveo ga je 4. prosinca 1881. u Beču; kad je dovršio sviranje, u dvorani se podigla strahovita galama, glasan pljesak pomiješao se s isto tako glasnim prosvjedima. Čuveni Eduard Hanslick, autor poznatog djela »O lijepome u glazbi«, napao je skladbu poričući joj sve; Čajkovski je slučajno u čitaonici svog hotela naišao na Hanslickov članak u »Neue Freie Presse« i o tome pisao gospođi Nadeždi:

»Rim, 24. prosinca 1881.

Sva moja djela, kaže Hanslick, obilježena su neujednačenošću, neukusnošću, surovošću, divljaštvom. Što se tiče gudalačkog koncerta, početak se još dade podnijeti, ali što dalje,

*) Leopold Semjonović Auer (1845—1925), virtuoz na violini, profesor petrogradskog Konzervatorija.

**) Adolf Brodski (1851—1929), virtuoz na violini, 1875-78 profesor moskovskog Konzervatorija, prijatelj Čajkovskoga.

stvar postaje sve gora. Na kraju prvog stavka violina ne svira već grebe, zavija, urliče. Također je i početak andantea uspio, ali iza toga prelazi na crtanje neke divlje ruske svečanosti, gdje su svi pijani, gdje se pokazuju sama gruba i odvratna lica, i gdje čovjek osjeća smrad proste rakije. Jedan je pisac jedamput rekao — nastavlja Hanslick — da ima slikâ, koje su tako odvratno blize istini, da zaudaraju. Gudalački koncert Čajkovskoga pobuđuje u nama po prviput strahovitu pomisao, nema li također i glazbe, koja zaudara.

Neobična kritika! Ja nemam nikakve sreće kod novinskih pisaca. U Rusiji, otkako je otišao Laroche, nema ni jednog jedinog kritičara, koji bi o meni pisao blagonaklono i prijateljski. A u Evropi izjavljuju, da moja glazba zaudara!«

Premda najdublje pozlijeđen — skladatelj nije nikada zaboravio Hanslickov ispad i kasnije ga je godinama često doslovce citirao —, Čajkovski nije bio čovjek, koji bi klonuo uslijed nepovoljnih sudova. Odmah u slijedećem odsjeku svog pisma on crta svoj novi skladateljski posao ne zaustavljajući se ni trenutka na tome, da bi grdio svog nepovoljnog kritičara:

»Mila moja, znadete li, što sada pišem? Vi ćete se začuditi! Da li se još sjećate, da ste me nekoć poticali, da napišem trio za glasovir, gusle i cello, a možda se također sjećate i mog odgovora, u kojemu sam otvoreno izrekao svoju nesklonost prema spajanju ovih instrumenata? A sad sam se odjednom unatoč ovoj nesklonosti odlučio na to, da se okušam u ovoj muzičkoj formi, što sam je dosad izbjegavao. Već sam napisao početak jednog tria; da li ću ga dovršiti, i da li će mi uspjeti, to još ne znam, ali veoma bih se radovao, kad bi mi uspio.

Vi ćete mi svakako vjerovati ako kažem, da je glavni razlog, odnosno točnije rečeno jedini razlog, što sam se pomirio s ovim meni tako malo ugodnim spajanjem glasovira i gudalačkih instrumenata, bio u želji, da ovim triom učinim nešto za Vaše zadovoljstvo. Ne ću nijekati, da me stoji napora, da svoje muzičke zamisli smjestim u novu i za mene neuobičajenu formu. Ali ja želim iz sviju poteškoća izaći kao pobjednik, a trajna spoznaja, da ćete Vi biti zadovoljni, hrabri me i oduševljava.«

Gospođa Nadežda osjećala se zbog toga u neprilici; zar ga je ona uistinu natjerala na neki posao, koji mu ne leži i koji

ga svakako umara? Ali trio će sasvim sigurno biti prekrasan, i ona stoga od sveg srca zahvaljuje svom neusporedivom, jedinom prijatelju. Petar Iljić je smjesta odgovorio, da ona ne smije pomišljati na to, da bi ga taj rad umarao.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Rim, 4. siječnja 1882.

Isprva sam se doista morao nešto malo siliti, da bih se pomirio sa spajanjem instrumenata, koje se ne sviđa mome sluhu. Ali sada me ovaj posao draži i pruža mi zabave, a pomisao, da će trio Vama pružiti zadovoljstvo, daje mom radu sasvim osobit čar.

Što se tiče gudalačkog koncerta, bio sam veoma ganut smionošću Brodskoga, što se po prvi put usudio pojaviti s tako teškim, modernim i još k tome ruskim djelom, a Bečani sve to ne vole. Neobično je, da su moji takozvani prijatelji — Auer, koji je uvijek nastupao kao topao obožavatelj moje glazbe i kojemu sam iz zahvalnosti za to čak posvetio ovo djelo, kao i Davidov — otklonili, da taj nesretni koncert izvedu u Petrogradu, budući da je navodno odveć težak i da znači izrugivanje slušalaca.«

Iza toga je Čajkovski izmijenio posvetu i ovaj gudalački koncert posvetio Adolfu Brodskom. Danas je to djelo omiljela točka u programu svakog virtuoza na violini. Čak je Auer nešto malo kasnije promijenio svoje mišljenje i postao jedan od najboljih tumača ovog djela. Ovaj gudalački koncert uistinu je neizjednačen, dapače isprekidan u pogledu građe, a također je i izrazito ruski, kako je to Hanslick rekao. Ali upravo ovaj ruski duh, ovo izmjenjivanje slavenske melankolije i ritmova kozačkih napjeva, koje je tako ogorčilo bečku koncertnu publiku 1882., danas se smatra baš kao najveći čar ovog koncerta.

Trio, koji je bio započet u siječnju 1882., i koji je nosio posvetu »A la memoire d'un grand artiste« (Nikolaju Rubinsteinu), nije se pokazao kao savršena glazba, kako je to očekivala gospođa Nadežda. Bojazni Čajkovskoga u pogledu forme djela opravdale su se u izvjesnoj mjeri. Izvedba iziskuje pet četvrti sati, dakle strahovitu dužinu za skladbu komornog karaktera, a djelo prečesto nastoji iskočiti iz svojih granica i uzalud se uzdignuti do simfonije, — to je pomanjkanje suzdržljivosti, koje međutim na sreću tako izrazito ne izbija u gudalačkim kvartetima Čajkovskoga. Drugi stavak je dugi niz

varijacija na temu andantea u E-duru, koje su mišljene kao uspomene na Rubinsteina i njegovu umjetnost interpretacije u različitim odsjecima života. Elegična mjesta u triu, gdje se uistinu osjeća tuga Čajkovskoga zbog gubitka prijatelja, vanredno su dojmljiva i dirljiva. Ali posvuda drugdje skladatelj se na iznenađenje otima elegičnom tonu; živahnę mazurke i vedri valceri isprepliću se s ritmovima, koji se naglo izmjenjuju, dok nam na koncu posljednja stranica, koja nosi primjedbu »lugubre«, ne dozove u svijest, da Rubinstein leži u grobu.

Za vrijeme rada na triu Čajkovski je često lutao ulicama Rima, radovao se gledajući njegov život i prisustvovao svima muzičkim izvedbama, kojima je samo mogao prisustvovati.

Nadeždi Filaretovnoj.

»*Rim, 8. prosinca 1881.*

Prekjučer sam bio na svečanom koncertu u povodu Lisztovog sedamdesetog rođendana. Raspored se sastojao isključivo od njegovih djela. Izvedba je bila lošija od prosjeka. Liszt je sâm bio prisutan. Čovjek se osjećao ganut pri pogledu na genijalnog starca, koji je uslijed počasti, što su mu je iskazivali oduševljeni Talijani, bio dirnut i potresen. No mene ostavljaju Lisztova djela hladnim; u njima ima više pjesničkih tendencija negoli prave stvaralačke snage, više boje negoli crteža; ukratko, uza svu svoju dopadljivu vanjštinu ona trpe od unutarnje praznine — a to je prava oprečnost Schumannu, čija golema i nadmoćna snaga stvaranja nije bila u skladu s njegovom malenom i bezbojnom sposobnošću izražavanja. Na ovom je koncertu svirao Sgambati, neka talijanska znamenitost; on je veoma dobar, ali do krajnosti hladan pianist.«

Krajem godine 1882. pisao je Čajkovski gospođi Nadeždi: »Sasvim sam ispunjen osnovama i veoma sklon pisanju, premda i nisam ništa započeo. Ili je moja pjesma pri kraju, ili ću započeti boljom.«

XXVI.

1882.—1890. PETA SIMFONIJA. »NEMOJTE ZABORAVITI...«

Uistinu nije Petrova pjesma bila još pri kraju, i on je naskoro započeo boljom. Još nisu bile napisane Peta i Šesta simfonija, a također ni suite »Ščelkunčik«, »Hamlet« i opera

»Pikova dama«. Petru su sada četrdeset i dvije godine, on je definitivno došao do uspjeha, bio je slavan, bio je najomiljeliji skladatelj Rusije. Antonina nije više bila opasna, njegove su ga novčane poteškoće uznemirivale sve manje, što su mu više donosila njegova djela, i tako se Čajkovski osjećao zdrav i snažan i začudno dorastao prohtjevima, što ih je svijet stavljao na njega. Izlazio je iz svoje neurastenične puževe kućice, svijestan i nesputan, te je javno izricao, da se odlučio pokazati svijetu.

Ipak je redovito primao svake četvrt godine rentu gospođe Nadežde. Ona je ustrajala na svom »pravu«, da »bdije« nad Petrom Iljićem. Renta je za nju bila znak, da je Petar ovisan o njoj; revno se brinula, da renta bude doznačena, puna nestrpljivosti čekala je na njegovu potvrdu, koja je dolazila uvijek iz sve veće daljine: iz Praga, iz Engleske, iz Francuske. Gospođa Nadežda živjela je sada gotovo čitavu godinu u inozemstvu idući za suncem.

Brailova više nije bilo, ali ako je Petru bila potrebna samoća, onda je odlazio u Pleščejevo, novo imanje gospođe Nadežde južno od Moskve, gdje je ona provodila svakog ljeta jedan ili dva mjeseca. Pleščejevo je bio prekrasan stari boljarski dvorac, sagrađen u osamnaestom vijeku, prije no što je u Rusiji nastupilo opadanje graditeljske umjetnosti. Kuća je bila namještena krasnim starim posobljem, no gospođa Nadežda — a to je za nju bilo karakteristično — dala je sve ukloniti i nadomjestila to pariskim strahotama u plišu i zlatu, koje je ona voljela. Utvrđena tehnika nevidljivog povjerljivog općenja i nevidljivog gostoprimstva bila je postepeno postala tako nepromjenljiva, da Petra više nije uznemirivala blizina njegove prijateljice.

Iz skladateljevog pera neprestano je tekla glazba. Između 1822. i 1885. napisao je danas zaboravljenu operu »Mazepa«; Druga i Treća orkestralna suita i Koncertna fantazija za glasovir i orkestar, koja su djela nastala nešto kasnije, smjesta su postigla uspjeh. Izvedba Treće orkestralne suite u Petrogradu g. 1885. bio je kamen međaš u karijeri skladatelja; pod majstorskim vodstvom Hansa von Bülowa ona je značila za Čajkovskoga njegov dotada najveći uspjeh. Drugi je triumf slijedio odmah nakon toga, kad je »Evgenij Onjegin« bio izveden pred carem Aleksandrom III. Petar je bio pozvan u carsku

ložu, vladar ga je počastio dugim i prijateljskim razgovorom, i od toga je vremena Čajkovski uvijek uživao njegovo pokroviteljstvo. Glazba Čajkovskoga, tako praiskonski ruska a ipak tako široko svjetska i lako razumljiva, posvema je odgovarala ukusu carske obitelji, koja se divila njegovoj glazbi i to mu također izjavljivala. Veliki knez Konstantin pisao je Petru Iljiću često i iscrpivo i očigledno bio ponosan na prijateljstvo s prvim skladateljem Rusije.

Petrovo »razdoblje Kamenke« završilo se 1885. Njegova sestra Aleksandra patila je od dugotrajne bolesti, koja se konačno završila smrću, djeca su bila odrasla, a Kamenka postala tiho i tužno mjesto. Ana Davidova udala se međutim za Nikolaja von Mecka, sina gospođe Nadežde. Lijepa Tatjana, kojoj je ujak Petja posvetio tako mnogo ljubavi, brižnosti i vremena, nije više bila na životu; zadesila ju je nagla smrt na nekom pokladnom plesu u Petrogradu, te je brzo i tragično završila svoj mladi život. Petar je za njom bolno tugovao i ogledavao se za kakvim boravištem, za domom, koji bi mu pripadao, i koji bi mu uvijek stajao na raspolaganju. Našao ga je u blizini Klina u mjestancu Majdanovu, malom selu između Moskve i Petrograda. Značajan je za Petra način, kako je uredio svoj novi dom. Čitavu je stvar prepustio svom slugi Alekseju, koji je unajmio kuću, pobrinuo se za sav namještaj, uredio sobe po vlastitom shvaćanju, i kad je sve bilo gotovo, saopćio je svome gospodaru, da se sada može useliti. Sam Petar nije kupio ništa drugo osim jedne stare engleske ure, koja nije htjela ići, i dva konja, kojih se onda s mukom riješio. Aleksejev ukus bio je jadan, a unutarnji uređaj kuće ružan, no Petru se sve činilo veoma lijepim te je često s ponosom i radošću govorio o »svom priboru za stol, svom srebru, svom kuharu, svom psu«. (Aleksej nije volio pse, pa je svom gospodaru dopuštao, da drži samo jednoga.) Smjesta nakon svog uselenja započeo je Čajkovski raditi na simfoniji »Manfred«, koju je dovršio iduće jeseni zajedno s prvim činom svoje nove opere »Čarobnica«.

Isprva je »Manfreda« volio, ali tri godine nakon što je on nastao, Petar je pisao velikom knezu Konstantinu Konstantinoviću:

»Frolovskoje, 3. listopada 1888.

,Manfred' je odurno djelo, ja ga duboko mrzim izuzevši prvi stavak. Uslijed toga ću u sporazumu s mojim nakladnikom uništiti ostala tri stavka, koji su muzički prilično malo

vrijedni, a pogotovo je nemoguć finale; iz velikog, za simfoniju predugog djela, kanim načiniti ,Simfonijsku pjesan'. Moj će se ,Manfred' tek onda moći svidjeti. Drukčije ne može ni biti: prvi stavak pisao sam s užitkom, a ostala tri stavka s tolikim naprezanjem, da sam nakon toga bio neko vrijeme bolestan.«

Prije pisanja »Manfreda« običavao je Petar bez sustezanja govoriti o radovima, kojih se bio latio, ali nakon »Manfreda« nije nikada spominjao ili tumačio djela, koja su nastajala, pred mnogim svojim prijateljima, koji su dolazili iz Moskve, da bi ga posjetili. I tako su Tanjejev — ozbiljan i učen čovjek, koji je na Petrovu preporuku bio izabran ravnateljem moskovskog Konzervatorija, ali naskoro zatim dao ostavku, da bi se posvetio komponiranju —, zatim Jürgenson, Albrecht, Kaškin, Hubert a pogotovo Petrov ljubljeni brat Modest, bili veoma rado viđeni gosti u Majdanovu. Nezvani gosti naprotiv nisu imali ovamo pristupa. Na vrtnim vratima stajala je pločica s natpisom: »P. I. Čajkovski. Primanje ponedjeljkom i petkom 3—5. Nije kod kuće. Umoljava se ne zvoniti.«

Petrovi prijatelji bili su od reda muzičari, koji su se razumjeli u to, da budu obzirni prema potrebi nesmetanja i stalno utvrđenog dnevnog rasporeda, koji je ovdje vladao. A Petrov je dnevni raspored bio utvrđen jednom zauvijek: ustajao je oko pola osam, sat kasnije pio čaj, učio engleski ili čitao ozbiljna filozofska i povijesna djela, malo se prošetao, a onda se zadubio u rad. Ako je Čajkovski za vrijeme čaja ujutro razgovarao sa svojim gostima ili nekoga pozvao, da ga prati na šetnji, onda je to značilo, da toga dana ne će komponirati, već da će samo pisati pisma, čitati korekture ili inače raditi kakav lakši posao. No onih dana, kad je komponirao, bila mu je potrebna samoća sve do večeri. Naveče je volio društvo, veselje, šalu i vino, koje je pomagalo, da se razbudi radost i smijeh. Da su se uživala također i jača pića od vina, to priznaje Petrov dnevnik iskrenošću, koja upravo razveseljuje:

»Majdanovo, 11. srpnja 1886.

Kaže se, da je zloupotrebljavanje alkohola štetno, što ja rado dopuštam. Ali ja, čovjek mučen od svojih živaca, naprosto ne mogu živjeti bez otrova alkohola, zbog čega me Mikluša Maklajev prekorava. Čovjek, koji nosi ovo neobično

ime, smatra se sretnim, što ne pozna radosti votke i drugih alkoholnih pića. No kako je nepravedno prosuđivati druge po sebi samome i drugima zabranjivati ono, što netko sâm ne voli! Ja sam na primjer svake večeri pijan i ne mogu uopće drukčije živjeti. U prvom stadiju pijanstva osjećam se divno, i u ovom stanju shvaćam neusporedivo više no ako se suzdržavam otrova Mikluše Maklajeva. Nisam također zapazio, da zbog toga naročito trpi moje zdravlje. Uostalom: Quid licet jovi, non licet bovi. A Bog zna, tko ima pravo, ja ili Maklajev.«

Petar kaže ovdje, da je svake večeri bio pijan; čitalac međutim ne smije možda pretpostavljati, da je Čajkovski bio tako pijan, da bi gubio sjetila u tolikoj mjeri, da bi ga morali nositi u krevet. Ruski želudac može mnogo podnijeti, a u ovom je slučaju bilo mišljeno samo vedro vinsko raspoloženje, koje je sa sobom donosilo veselje i razonodu.

G. 1886. bila je dovršena opera u četiri čina »Čarobnica«, koja je prigodom izvedbe u jeseni 1887. u Petrogradu potpuno propala. Petar se osjećao veoma potišten te je pisao Jürgensonu da se stidi, što je svog nakladnika izvrgnuo takvom gubitku. Njegov je nakladnik međutim podnio gubitak filozofskim mirom; ta znao je, da će ga za to naskoro odštetiti uspjesi drugih djela Čajkovskoga. Orkestralna suita Br. 4, nazvana »Mozartiana«, nalazila se već u štampi. Tu se radilo o kraćim, manje poznatim Mozartovim skladbama, što ih je Čajkovski udesio za orkestar »da bi pažnju slušatelja upravio na ove dragulje muzičke literature«, kako je to rekao u predgovoru partiture. Nikada nije zaboravljao svog idola Mozarta, »ovoga Krista glazbe«, kako ga je Petar nazivao.

Oko g. 1888. dosegao je Čajkovski vrhunac slave, na kojem se neosporno zadržao sve do kraja svog života, i koji je bio viši, no što je on ikada sanjao. Nešto, što ga je prije veoma sputavalo, bila je njegova nesposobnost da dirigira orkestrom; sjećanje na njegovo neuspjelo dirigiranje prije mnogo godina, kad je lijevom rukom obuhvatio svoj podbradak, da mu se ne bi otkinula glava, djelovalo je tako, da mu je oduzimalo hrabrost i volju. Ali kratko prije Nove godine 1887. odlučio se Čajkovski, da sâm dirigira svoju operu »Papučica« (nova preradba njegove opere »Kovač Vakula«). O tome je pisao Modestu i gospođi Nadeždi.

Modestu Čajkovskom.

»Moskva, 16. siječnja 1887.

Danas se desio veoma značajan događaj, dragi Modja. Vodio sam prvi pokus s orkestrom i to tako, da su se svi divili — u koliko to nije možda bilo laskanje —, budući da se očekivalo, da ću zatajiti. Ne želim Ti opisivati muke, što sam ih pretrpio, otkako je Altani*) prije nekog vremena utvrdio dan i sat pokusa. Što se taj strahoviti dan više približavao, patio sam tim nesnosnije i neprestano odlučivao, da ću stvar napustiti. Na koncu konca ipak sam se prisilio, otišao onamo, glazbenici su me oduševljeno primili, ja sam veoma hrabro održao nekakav govor i smiono započeo mahati štapićem. Sada već znam, da mogu voditi orkestar, a kod izvedbe zacijelo ne ću više osjećati nikakva straha.«

Nadeždi Filaretovnoj.

»Moskva, 26. siječnja 1887.

Moja draga, mila, neusporediva prijateljice!

Već unatrag osam dana uživam Vaše gostoprimstvo. Živim u Vašoj kući kao na Kristovim grudima. Ne mogu Vam dosta srdačno zahvaliti na pažnji, kojom se ovdje trude, da bih se dobro osjećao. Svakog jutra polazim u šetnju, a oko jedanaest već sjedim za dirigentskim stalkom pred orkestrom. Pokusi se završuju oko četiri sata; ja sam tada tako izmoren, da vrativši se kući moram prileći i nešto malo spavati. Predveče mi se vrate snage, i tek onda mogu jesti. Naravno da mi je dirigiranje ponešto teško i iziskuje velik živčani napor, ali moram priznati, da mi stvar također pruža mnogo zadovoljstva. U prvom redu ugodna mi je spoznaja, da sam nadvladao svoju prirođenu plašljivost; u drugom je redu za autora nove opere velika radost, da može sâm upravljati učenjem svog djela te da nije prisiljen, da se neprestano obraća na dirigenta i moli ga da ispravi ovu ili onu pogrešku. A osim svega uvijek nailazim na tako iskrenu susretljivost svih sudjelujućih, da sam duboko ganut.«

Na dan izvedbe osjećao se Petar »uistinu bolestan« i bojao se, da ne će biti dorastao tome, da upravlja predstavom. Kad se pojavio pred orkestrom, njegovo je uzbuđenje doseglo vrhunac. Ali počasti, što su mu bile iskazane od umjetničkog

*) Ipolit Karlović Altani (1846—1919) dirigent opere moskovskog Velikog teatra.

osoblja i općinstva, cvijeće što su mu ga darovali zbor, orkestar i prijatelji, dalo mu je vremena, da se sabere. Predigra je izazvala glasno odobravanje, nakon čega se Petar postepeno smirivao i mahao štapićem sa sve većom sigurnošću. Postigao je velik uspjeh, a slavljenju i vijencima nije bilo kraja. Ali Petar je bio nešto malo nepovjerljiv prema uspjehu u Moskvi — ta kod prve izvedbe bila je polovica kazališta ispunjena njegovim prijateljima. »Želim dirigirati još dva puta«, pisao je, »a treća izvedba će mi pokazati, koliko je bila vrijedna čitava ta buka.«

Ali i treća je izvedba imala uspjeha, a to ga je uvjerilo, da je sada kadar upravljati orkestrom i da ne će izgubiti glavu — ni u prenesenom ni u doslovnom smislu. Novost se brzo proširila, i od te je večeri Petar Iljić bio posvuda veoma tražen kao dirigent svojih vlastitih djela. Jedna je koncertna turneja slijedila za drugom; čak je Pariz bio osvojen na juriš, a Prag je zapao u pomamno oduševljenje prigodom izvedbe »Evgenija Onjegina« pod muzičkim vodstvom Čajkovskoga. Petar je pisao gospođi Nadeždi nešto malo pokajnički, da je ostavio Prag »natovaren lovorikama ali samo lovorikama. Ja se ne razumijem u to, da ostvarim svoje novčane potrebe«. Petrovom je operom bio sasvim osobito oduševljen češki skladatelj Dvořák.

Antonin Dvořák Čajkovskome.

»Prag, 14. siječnja 1889.

Dragi prijatelju! Kad ste bili po prvi put kod nas u Pragu, obećao sam da ću Vam pisati o Vašoj operi ‚Onjegin'. To činim sada ne u povodu Vaše molbe, već me također vlastiti osjećaji nukaju, da Vam kažem sve ono, što sam osjetio slušajući Vaše djelo. Pun radosti priznajem, da je Vaša opera proizvela na mene velik i dubok dojam, upravo onaj dojam, što ga ja uvijek očekujem od kakvog pravog umjetničkog djela, i tako se ne ustručavam izjaviti, da mi se nijedno Vaše djelo nije tako svidjelo kao Vaš ‚Onjegin'.

To je krasno djelo, puno topline srca i poezije, majstorsko u svima pojedinostima; ukratko, to je glazba, koja nas privlači i koja tako duboko prodire u dušu, da je čovjek ne može nikada zaboraviti. Ako je slušam u kazalištu, onda mi je tako, kao da sam se prenio u neki drugi svijet.

Čestitam Vama i nama na ovom djelu; dao Bog, da svijetu ostavite još mnogo ovakvih djela. Grlim Vas u iskrenoj odanosti

Antonin Dvořák.«

Na putu iz Praga u Beč saznao je Petar Iljić, da je nakon dugotrajne bolesti umrla njegova najstarija nećakinja Vera, koja je bila udata za mornaričkog oficira Rimskog-Korsakova. Petar je bio duboko potresen i osjećao se čitave dane bolestan od tuge.

Usred svih ovih triumfa i sve ove zaposlenosti bio se Petar Iljić ponovno preselio, ili točnije rečeno, preselio ga je Aleksej, dok je skladatelj boravio u gostima u Tiflisu kod svog brata Anatola, kojega je služba odvela onamo dolje na jug. Petrova nova ladanjska kuća nalazila se nedaleko stare u selu Frolovskoje. To je bila veoma skromna i jednostavna drvena kuća s vrtom, u kojem se nalazilo malo jezero s otočićem u sredini, a Petar je time bio ushićen.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Frolovskoje, 22. lipnja 1888.

Sada ću marljivo raditi; odveć bih rado dokazao ne samo drugima već i sebi samome, da se još nisam ‚istrošio'. Veoma me često podilazi sumnja, te se pitam: Nije li vrijeme prestati, nisam li odveć prenapeo svoju maštu, nije li izvor presušio? Jednom mora i to nadoći, ako mi je suđeno živjeti još deset ili dvadeset godina, a tko zna, nije li već vrijeme, da položim oružje?... Ne znam, da li sam Vam već pisao, da sam odlučio komponirati novu simfoniju? Isprva je to išlo samo veoma teško, ali čini se, da mi je sada došlo nadahnuće. Pa vidjet ćemo.«

To je bila Peta simfonija. Bila je dovršena za dva mjeseca, a skladatelj je za vrijeme pisanja pridržavao strogu šutnju o napretku rada. Prva izvedba bila je pod dirigentskim vodstvom skladatelja nekoliko mjeseci nakon dovršenja partiture i postigla je samo malen uspjeh. Ako se pomisli, da se »Peta« danas smatra kao najomiljelije ili po omiljelosti drugo djelo Čajkovskoga (mnogi je više vole nego Pathétique), onda se ravnodušnost, na koju je isprva naišla, mora svakako pripisati nedovoljnoj izvedbi. Premda je Čajkovskome sada uspijevalo, da bez neprilika zauzima mjesto za dirigentskim stalkom, on ipak nije bio ni izdaleka nekakav sugestivan dirigent. Sputavala ga je njegova skromnost, a djela, koja su kasnije postala slavna, uvijek su nailazila na neuspjeh ili na ravnodušnost, ako su bila izvedena pod njegovim dirigentskim vodstvom. O Petoj simfoniji pisao je Petar gospođi Nadeždi u prosincu 1888.:

»Nakon svake izvedbe dolazim uvijek sve više do uvjerenja, da je moja posljednja simfonija neuspjelo djelo, a spoznaja ovog neuspjeha (možda također i popuštanja moje stvaralačke snage) veoma me žalosti. Ispostavilo se, da je simfonija odveć šarolika, odveć nagomilana, predugačka, uopće slabo privlačiva. Izuzevši Tanjejeva, koji tvrdoglavo ustraje kod svog nazora, da je Peta simfonija moje najbolje djelo, svi moji pošteni i iskreni prijatelji imaju o njoj samo slabo mišljenje. Zar sam se već istrošio? Zar je doista već nadošao početak svršetka? Ako je tome tako, onda bi to bilo strašno. Svakako je žalosno, da je jedna simfonija, napisana 1888., gora od simfonije, napisane 1877. Da je međutim n a š a simfonija neusporedivo bolja od posljednje, o tome sam potpuno uvjeren.«

Danas bi jedva tko potvrdio, da je Četvrta simfonija Čajkovskoga iznad Pete, a nitko ne bi priznao, da se je istrošio čovjek, koji je još imao napisati suitu »Ščelkunčik«, uvertiru »Hamlet« i Šestu simfoniju. Unatoč ovih napadaja melankolije Čajkovski se dao na pisanje svog najvedrijeg i najomiljelijeg djela, baleta »Trnoružica«; on je nastao iz nacrtâ, što ih je Petar napisao jednog ljeta u Kamenki za malu predstavu svojih nećakinja u obiteljskom krugu. Petar je radio na tom baletu velikom lakoćom i oduševljenjem, što ga više nije poznavao od dana »Evgenija Onjegina«, kako je sam izjavio. Napisao ga je za šest tjedana u Majdanovu i za vrijeme rada doživio radosno iznenađenje. Na Badnje veče unio je Aleksej u njegovu sobu za rad malo ukrašeno božićno drvce i sveukupno izdanje Mozartovih djela s Jürgensonovom posjetnicom.

Odmah nakon toga, u siječnju 1889., pošao je Petar na novu koncertnu turneju, koja ga je vodila u Leipzig, Berlin, Hamburg, Prag, Dresden, Pariz, Ženevu i London. Posvuda je postizavao sjajne uspjehe, pored kojih su se gubili bolna čežnja za domom i potištena raspoloženja. A uvijek, čim je imao nekoliko slobodnih dana, on je komponirao. Nastala je opera »Pikova dama«, koja jedva zaostaje za »Evgenijem Onjeginom«, i koja je još i danas veoma omiljela. Opere Čajkovskoga vrše doista neki čar. Čovjek je sebi svijestan toga, da to nije sasvim velika glazba, ali od trenutka, kad se podigne zastor, on sjedi kao očaran, prenesen u neki drugi svijet; kao što je to Dvořák ispravno rekao... »Pikova dama« bila je dovršena u proljeće 1890. Petar je otputovao na oporavak u Italiju i ponio sa sobom

partituru opere, da bi izradio glasovirski izvadak. Čim se vratio u svoju ladanjsku kuću u Frolovskoje, odmah je pisao gospođi Nadeždi, da se je dao na skladanje novog djela, gudalačkog seksteta, koji je kasnije nazvao »Souvenir de Florence«.

Nadeždi Filaretovnoj.

»Frolovskoje, 11. srpnja 1890.

Tek što sam bio konačno pri kraju s operom, započeo sam novo djelo, za koje je nacrt već gotov. Nadam se, da ćete biti zadovoljni, mila moja, što sam napisao sekstet za gudalačke instrumente. Ta ja poznajem Vašu osobitu ljubav za komornu glazbu i radujem se, što ćete moći čuti moj sekstet, a da za to ne budete morali ići na koncert, budući da se dobra izvedba može lako održati kod Vas kod kuće. Nadam se također, da će Vam se djelo svidjeti; napisao sam ga s najvećim oduševljenjem i najvećim užitkom, i bez svakog napora.«

I doista je gospođi Nadeždi bila sada potrebna glazba, koja se mogla izvoditi u njezinoj kući. Za vrijeme ovih godina, u kojima je Petar bio tako djelatan te je sve više izlazio iz svoje kuće i svoje povučenosti, gospođa se Nadežda sve više odvraćala od života i nijekala život. Tuberkuloza, kojoj je njezin jak organizam tako dugo prkosio, sada ju je zgrabila u svoj naručaj i sve je više trošila. Svake godine, svakog dana ona je korak po korak silazila stazom bolesti i propadanja. Početkom osamdesetih godina pisao je Modest Čajkovski iz Rima svom bratu, da je gospođu von Meck susreo prigodom neke šetnje i iznenadio se njezinim promijenjenim izgledom: »Kako je stara postala i kako se neobično odijeva!« Unatoč tome se Modest tako obradovao, što ju je ugledao, da je usred otmjene gomile šetača nehotice glasno uzviknuo njezino ime.

»Neobično« odijevanje nije bila posljedica njezine bolesti već njezinog tiranskog bića; velika je dama činila ono, što joj se svidjelo, te se odijevala kako je htjela. Osjećala se uzvišena povrh mode i društvenih uslova; ako se njoj neki stil odijevanja sviđao, onda ga se čvrsto držala; dok je čitav ostali ženski svijet nosio ljetni muslin, gospođa von Meck prolazila je kroz zemlju u krutoj crnoj svili ne brinući se ni za što. Njezino gordo biće, njezin rastrošan način života ostali su nepromijenjeni. Ako je boravila u inozemstvu i poželjela slušati

glazbu svog idola Čajkovskoga, onda je naprosto otputovala u Pariz i naložila Colonneu, da njegov znameniti orkestar izvede ovo ili ono djelo, a Colonne, bogato nagrađen šuštavim francuskim banknotama, pokoravao se. Na ove izvedbe nije gospođa Nadežda pozivala ni žive duše osim svog ljubljenog unuka Vladimira. U zamračenom praznom kazalištu sjedilo je samo njih dvoje, sretni zbog tajnovitog doživljaja, što su ga u radosti zajedno uživali.

U svojim pismima upravljenima Petru Iljiću gospođa Nadežda rijetko je spominjala svoju bolest, jedino ako je trebalo ispričati podužu šutnju. Ne znamo, od koje je vrste tuberkuloze bolovala; ona spominje kašalj, česte »nahlade«, strah od snijega i studeni te strahovite glavobolje, koje su se uvijek vraćale. Riječ »tuberkuloza« nije nikada upotrebila. Petar nije znao ništa o ozbiljnosti njezina stanja i o njezinom sve većem otklanjanju od svijeta. I tako nije Čajkovski ni na koji način bio pripravan na ono, što je imalo nadoći g. 1890. Groznica i bolest, kojima se njezino tijelo tako dugo opiralo, dolazili su sve više i više do izražaja također i u duševnom pogledu. Ona je pred Petrom i odveć uspješno prikrivala strah i duševnu potištenost; to su stvari, što ih neka žena muškarcu rado ne saopćuje, a pogotovo ne žena, koja važi kao anđeo čuvar i obožavana svetica. Petar je bio uvjeren, da je siguran u ovo prijateljstvo; on je njezino prijateljstvo označio čak kao jedinu doista sigurnu stvar u svom životu, koji nije imao nikakve »luke«, kao što je sâm jednom rekao. »Vi ste jedino biće na svijetu«, pisao je gospođi Nadeždi, »koje me može učiniti duboko, beskrajno sretnim. Ja sam Vam bezgranično zahvalan i nadam se samo, da nikada ne će prestati ono, na čemu se osniva Vaš osjećaj prema meni, i da se to ne će nikada promijeniti, jer ovaj bi gubitak bio za mene nepodnosiv.«

Ali kad je Petar pisao ove riječi, pod nogama njihovog prijateljstva već se polako mrvilo tlo, a to — na tragičan način — nije bila posljedica smanjene ljubavi jednoga od ovo dvoje prijatelja. Fatum, u kojega je Petar vjerovao i kojega se bojao, dao je da odjekne njegov zov, koji je ovaj puta nastupio potresnom nenadanošću.

U rujnu 1890. otputovao je Petar u Tiflis, da ondje dirigira koncert svojih djela. Stanovao je kao obično kod svog brata Anatola. Petar je ljubio Kavkaz. Tiflis leži u bregovima na rijeci Kuri te je više istočnjački negoli ruski grad. Braća

su šetala neobičnim i čudnim ulicama i plodnim dolinama u okolici, a Petar je uvijek iznova bio ushićen rasipnom krasotom i svježinom svijeta biljaka i cvijeća kao i divnom toplinom sunca. A ovdje, usred sve ove ljepote, stiglo mu je pismo, koje je značilo svršetak Petrova sretnog raspoloženja.

Gospođa Nadežda mu je pisala, da se njezin imetak nalazi pred slomom, i da mu u buduće ne može više doznačivati nikakve novčane pošiljke. Petra nije tako duboko prestrašilo ovo saopćenje, već mnogo više ton njezina pisma; ono je bilo kratko i neobično i sasvim drukčije no sve ono, što mu je gospođa Nadežda tečajem njihove dugogodišnje povjerljivosti ikada pisala. Čitavo je pismo nosilo žig neshvatljivog, kobnog rastanka.

Što se ticalo imetka, to nije bilo po prvi put, da je gospođa Nadežda nepotrebno izazvala uzbunu; ona je to kasnije uvijek popravljala poslavši mu sasvim neočekivano kakav izvanredan ček ili kakav lijep dar, kao onda onaj dragocjeni sat. Tako je Petru tek prošlog ljeta poslala oveću novčanu doznaku povrh njegove rente, ustrajala je pri tome, da on to ima primiti, i izjavila, da čak u slučaju gubitka njezina imetka Petrovih šest tisuća rubalja godišnje ne znače svotu, koja bi za nju predstavljala teret.

Ali ovaj puta njezina je izjava o teškim novčanim gubicima zvučila nekako uvjerljivo. Petar se čudio, kako je moglo doći tako iznenada do njezinog financijalnog sloma. Imetak obitelji von Meck bio je i odveć izložen pažnji javnosti, a da bi mogao nestati tako odjednom i tajinstveno; u Moskvi se o tome nisu bile širile nikakve glasine, a Moskva je uvijek smjesta znala, ako se radilo o kakvim promjenama u financijalnom položaju obitelji von Meck. Možda je na raspoloženje gospođe Nadežde depresivno djelovala bolest, možda je upravo sada trpjela od naročito teškog napadaja migrene i preuveličavala svoje poteškoće? Ljudi doduše često zajedno sa svojim novcem gube i svoje prijatelje, a bogati ljudi pogotovo često misle, da prijateljstvo ovisi o novcu; a gospođa Nadežda bila je veliki skeptik u pogledu kreposti ljudske naravi. Jedino se njezina skepsa nije nikada protezala na Petra Iljića. Koliko ga je puta uvjeravala, da je među svima ljudima on jedini, kojemu se može bezgranično povjeravati!

Petar je neprestano iznova čitao njezino pismo uznemiren u najvećoj mjeri, a onda se latio pera i napisao joj:

»*Tiflis, 4. listopada 1890.*

Moja draga, mila prijateljice!

Upravo sam primio Vaše pismo; vijest, što ste mi je saopćili, duboko me žalosti, ne zbog mene, već zbog Vas.

Ovo nisu samo riječi. Svakako bih morao lagati, kad bih tvrdio, da tako osjetljivo smanjenje mog dohotka nije uopće od utjecaja na moj financijalni položaj; ono je od utjecaja, ali u mnogo manjoj mjeri, no što to Vi zacijelo pretpostavljate. Moji su se prihodi za posljednjih godina znatno povećali, a bez sumnje će se i dalje povećavati. Ako stoga među svojim nebrojenim nedaćama imate također nešto malo brige i zbog mene, onda Vas molim, da mi za ime Božje vjerujete, da ja nisam osjetio ni najmanju pa ni najletimičniju zabrinutost zbog ovog novčanog gubitka. Budite uvjereni, da je to potpuna istina; nije u mojoj naravi, da glumim i da se razmećem praznim riječima. Težište stvari nije dakle u tome, što ja moram na neko vrijeme smanjiti svoje izdatke, već je u tome, što ćete Vi morati pretrpjeti ograničenja u svojim životnim navikama i u svojim širokogrudnim postupcima! To je jako bolno i to ožalošćuje; osjećam želju, da zbog toga bilo koga okrivim, optužim (jer naravno da Vi sami niste krivi zbog toga), no ja ne znam, tko je pravi krivac. Moje je ogorčenje međutim bez svrhe i bez smisla, i ja nemam prava, da se miješam u Vaše obiteljske stvari. Radije ću pisati gospodinu Pahulskom i zamoliti ga, da mi zgodimice javi, kako se namjeravate smjestiti, gdje ćete stanovati, i u kolikoj mjeri morate sebi nametnuti ograničenja. Ja Vam ne mogu uopće ni reći, koliko Vas jako žalim, i kako mi je teško zbog Vas. Ne mogu Vas sebi uopće predstaviti bez Vašeg bogatstva!

Posljednje riječi Vašeg pisma (»Nemojte zaboraviti i sjetite me se kadšto«) nešto su me malo pozlijedile, no ja držim, da Vi to niste ozbiljno mislili. Zar me Vi doista smatrate kadrim, da mogu misliti na Vas samo tako dugo, dok sam od Vas primao novac? Ta zar bih ja mogao i na trenutak zaboraviti, što ste Vi uradili za mene, i koliko Vam ja zahvaljujem? Bez svakog pretjerivanja moram reći, da ste me Vi spasili, i da bih ja sigurno bio poludio i propao, da mi Vi niste priskočili u pomoć i da svojim prijateljstvom, svojim osjećanjem i svojim novčanim potporama (koje su tada bile sidro mog spasa) niste poduprli moju životnu snagu, što se gasila, i moje težnje za napredovanjem na mom životnom putu! Ne, moja

mila prijateljice, budite uvjereni da ću ja na sve to misliti do svog zadnjeg daha i da ću Vas blagosiljati. Radostan sam što sada, kad Vi više ne možete dijeliti sa mnom svoje bogatstvo, smijem izreći bez ikakvih ograda svoju bezgraničnu, vruću zahvalnost, koja se riječima uopće ne da izraziti. Vi sami vjerojatno ne slutite golemo značenje Vašeg dobročinstva. Inače Vam ne bi ni palo na pamet, da bih ja sada, kad ste Vi postali siromašni, mogao na Vas samo ‚kadšto' pomišljati! Bez svakog pretjerivanja smijem reći, da Vas nisam niti ću Vas ikada moći zaboraviti i na časak, jer svaka je moja misao uvijek i neotklonivo upravljena Vama.

Srdačno Vam ljubim ruke i molim Vas, da nikada ne zaboravite, da nitko većma od mene ne učestvuje u svima Vašim nevoljama i da ih s Vama dijeli.

Vaš Petar Čajkovski.

PS. O sebi i o svom radu pisat ću Vam drugi put. Oprostite molim užurban i loš rukopis, no ja sam odveć uzbuđen, a da bih mogao jasno pisati.«

Petar je uvjeravao, da mu novac gospođe Nadežde nije više potreban, a i uistinu su se njegovi prihodi posljednjih godina veoma povećali. No značajno je za njega, da je on preuzeo na sebe čitav niz isplata stalnih pripomoći drugima. Sam je Modest primao godišnje dvije tisuće rubalja, Petar je izdržavao svog slugu Alekseja sa ženom i djecom, a pored toga potpomagao mnogobrojne mlade muzičare, koji su se obraćali na njega za pomoć i nisu bili nikada odbijeni. Uslijed toga je pisao Jürgensonu, da će radi tih okolnosti svakako morati preuzeti kakav dobro plaćeni položaj na petrogradskom Konzervatoriju.

Vrativši se iz Tiflisa saznao je u Moskvi, da je s imetkom obitelji von Meck sve u redu; željeznica je bila isto tako unosna i sigurna kao prije, a isto je tako bilo i sa svima drugim poduzećima, u kojima je novac bio uložen; bilo je došlo samo do momentane oskudice u gotovini, što je međutim i prije običavalo nastupati od vremena na vrijeme i bilo posve beznačajno. Ništa nije bilo prodano, ništa nije bilo preuzeto sa strane države. Petar je bio smućen; nakon ogromnog začuđenja slijedila je najdublja duševna potištenost: dakle ga Nadežda nije nikada uistinu ljubila! On je bio plaćeni namještenik, njezina igračka; ona mu je davala rentu sasvim bezobvezno kao hir bogate žene, a on nije tu rentu nikada uistinu zaslužio glazbom, što ju je pisao! A sada se ona zasitila i njega i njegove glazbe, pa da ga

se riješi, izmislila je ništavu ispriku o svom novčanom slomu, ispriku koja se — kako je ona znala — morala naskoro pokazati kao bestemeljna...

To je bio uistinu najgorči udarac, što ga je Petar ikada primio od sudbine. Pa to ne može biti! govorio je sebi i uvijek iznova pisao njoj i njezinom zetu Pahulskom očekujući sa čežnjom njezin odgovor. Ali odgovarao je samo Pahulski: gospođa Nadežda se zahvaljuje i daje ga pozdraviti, ali ona je bolesna i ne može pisati... Petar je stresao glavom; to nije moglo biti! Povrijeđen u najdubljoj dubini dao se na svoj rad.

Za vrijeme idućih šest mjeseci njegov se izvanjski život odvijao hitro i sjajno. Petrograd je zbog »Pikove dame« zapao u mahnito oduševljenje, a prazni džepovi Čajkovskoga napunili su se tako, da više nije trebao misliti ni na kakvo plaćeno namještenje. Ova je opera postigla u Kijevu čak još veći uspjeh, ali Petar, duševno potišten i pun sumnja, izjavio je Modestu, da je »Pikova dama« neuspjela. Prihvatio je nekoliko većih narudžbi i povukao se u Frolovskoje, da bi radio na njima. Prva je narudžba bila uvertira »Hamlet«, namijenjena počasnoj predstavi za Luciena Guitryja, francuskog glumca. »Veoma sam umoran«, pisao je Petar u siječnju 1891. Modestu. »Tišti me neizvjesnost moje budućnosti. Glava mi je prazna; rad mi ne pruža ni najmanje veselja. ‚Hamlet' me čini strašno potištenim.«

Unatoč tome bio je »Hamlet« napisan, a svijet pomišlja još uvijek pun zahvalnosti na profesionalnu savjesnost Čajkovskoga, koja mu nije dopuštala, da jednom započeto djelo ostavi nedovršeno. Jedva je bio gotov s tim, kad je Carska opera u Petrogradu naručila od njega jednu operu i jedan balet. Kao opera bila je odabrana »Kći kralja Renéa«, a kao balet priča o »Ščelkunčiku«. Iz opere je sticajem prilika nastala opera u jednom činu »Jolanta«; libreto je pisao Modest i trebao za to mnogo vremena.

Međutim je Čajkovski primio ponudu za koncertnu turneju u Ameriku. Bio je zamoljen, da se usput zaustavi u Parizu i dade čitav koncert isključivo svojih djela, što ih je imao svirati nitko drugi nego vlastiti Colonneov orkestar u okviru njegovih čuvenih »Concerts populaires«. Petar je prihvatio sve pozive i pošao u ožujku 1891. na turneju noseći u torbi prvi dovršeni čin baleta »Ščelkunčik«, a u srcu tešku bol zbog još uvijek ustrajne šutnje gospođe Nadežde.

XXVII.

NEW YORK. GOSPOĐA NADEŽDA PREUZIMA NA SEBE NEOBIČNU KRIVNJU

Koncert u Parizu postigao je izrazit uspjeh, i Čajkovski je mogao biti radostan, što je sada bila konačno osvojena ta tvrđava tako teška i puna prigovora. No činilo se, da je potpuno ravnodušan prema svojim triumfima te je iz Pariza, jedva što je koncert bio dovršen, pobjegao u Rouen, gdje je u samoći čekao na odlazak broda i radio na svom baletu. Modest je doputovao za njim, da bi mu osobno saopćio vijest o smrti ljubljene sestre Aleksandre, ali se na to ipak nije mogao odlučiti iz straha, da bi Petrova bol mogla ugroziti putovanje u Ameriku; on je bio već primio veći predujam i potrošio ga; i tako je Modest ponovno otputovao neobavljena posla. No dan prije no što se Petar ukrcao saznao je sasvim slučajno iz nekih novina, koje su mu došle do ruku, da mu je umrla sestra Aleksandra, koje je kuća u Kamenki tolike godine bila njegov dom. Odlazak u Ameriku nije se više mogao odložiti, i tako je Petar, shrvan od bola i žalosti, koja ga je uvijek spopadala na kakvom dugačkom putovanju, otputovao brodom »Bretagne«, koji ga je po njegovu mišljenju imao odvesti u neobičnu i negostoljubivu zemlju.

Petar je ostao u Americi okruglo četiri tjedna i dirigirao šest koncerata, četiri u New Yorku, jedan u Baltimoreu i jedan u Filadelfiji, a protiv svojih očekivanja ovdje je proveo ugodno vrijeme. Posjetio je Washington i slapove Niagare. Ispostavilo se, da on ovdje uživa mnogo veći ugled negoli u Rusiji, kako je to pisao Modestu. Vodio je putni dnevnik, koji upravo začuđuje svojom djetinjom naivnošću. Na Petra Iljića proizvela je velik dojam tekuća topla i hladna voda u kupaoni u njegovom hotelu, zatim strašno visoke kuće na Broadwayju, a isto tako i gostoljubivost Amerikanaca, njihova otvorenost i neprisiljenost. Navikao na to, da u inozemstvu iza svakog izraza dobronamjernosti traži nekakvu skrivenu svrhu i prikrivenu namjeru, Petar je na svoje začuđenje otkrio, da ovdje nije bilo nikakvih prikrivenih namjera; ovdje su ljudi dolazili na njegova vrata i pitali, da li bi mogli štogod uraditi za njega, da li bi mu smjeli biti od pomoći, a kad je on to zanijekao i čekao, da će ga sada nešto zamoliti, oni bi naprosto rekli: »Hoćemo li popiti čašicu?«, platili za obojicu i smijali se i zadovoljno mu stresli ruku, a onda opet otišli. To je upravo nevjerojatno, pisao je Petar Modestu, i kad

ne bi osjećao takvu čežnju za domom, on bi se zaljubio u ove ljude ovdje. Neki čovjek, u čijoj je kući ručao, neki izvjesni gospodin Carnegie, koji ima trideset milijuna dolara (u idućem pismu bilo je četrdeset milijuna), jedinstven stari gospodin srdačnog bića, koji je nekoć bio pismonoša, oduševljen je Moskvom i izgleda upravo tako kao dramatičar Ostrovski. On je njega, Petra, potapšao po ramenu i nazvao ga »nekrunjenim kraljem glazbe« a onda imitirao Petra za dirigentskim stalkom, što je bilo naprosto prekrasno i izazvalo općenit buran smijeh.

Njegova je glazba posvuda pobuđivala oduševljenje, ali je neugodno, što su se novine više bavile njegovom osobnom pojavom negoli njegovom glazbom. Pisale su, da je on »punašan, povisok muškarac privlačive vanjštine, prosijede kose, star kojih šezdeset godina...« A njemu je ipak bilo tek pedeset! Novine su također pisale, da je na pozornici zbunjen i da na pljesak odgovara kratkim, hitrim poklonima, a svoju sigurnost zadobiva tek onda, kad ima štapić u ruci. Vožnja preko mora i onamo i natrag bila je strašna, brod se oba puta tako ljuljao, da je Petar bio uvjeren, da će potonuti. Kad je konačno imao čvrsto tlo pod nogama, požurio je ravno u Petrograd, a odanle na svoje ladanje. Kako je vlasnik posjeda Frolovskoje dao posjeći šumu pored njegove kuće, Petar je ogorčeno zapovjedio svom slugi Alekseju, da ga ponovno preseli u Majdanovo. I tako se Petar Iljić u lipnju 1891. iznova smjestio u Majdanovu i ondje marljivo radio na baletu »Ščelkunčik« i na operi »Jolanta«.

Još uvijek nije dolazilo nikakvo pismo od gospođe Nadežde. Nakon nekoliko dana otputovao je Petar u Moskvu, i tu ga je napokon stiglo pismo, koje je nosilo poštanski žig »Pleščejevo«, ali ono nije bilo od gospođe Nadežde već od Pahulskoga. Pismo je bilo kratko, udvorno i suzdržljivo, a u stvari gore, no što bi bila posvemašnja šutnja. Čajkovski je smjesta odgovorio.

Vladislavu Pahulskom.

»Moskva, 18. lipnja 1891.

Upravo sam primio Vaše pismo. Dakako, Nadežda Filaretovna je bolesna, slaba, pati od živaca i ne može mi pisati kao prije. Ne bih ni za što na svijetu htio povećati njezine patnje. Ali ja osjećam kao bolno, kao mučno, otvoreno govoreći čak kao duboko uvredljivo — ne to, što mi ona ne piše, već to, što njoj uopće više nije ništa stalo do mene. Kad bi ona htjela, da joj ja kao prije redovito pišem, onda bi to bilo sasvim moguće, jer biste između mene i nje mogli uvijek biti posrednikom Vi i Julija Karlovna. No ona nije ni jedan jedini puta povjerila ni Vama ni Juliji Karlovnoj, da me zamolite, da bih joj javio kako mi je i što radim. Pokušao sam putem Vas stupiti u redovit pismeni saobraćaj s Nadeždom Filaretovnom, ali svako je Vaše pismo samo na udvoran način otklanjalo moja nastojanja, da sačuvam barem sjenu prošlosti. Vama je naravski poznato, da mi je Nadežda Filaretovna u rujnu prošle godine saopćila, da mi ne može pružati daljnju financijalnu pomoć, budući da je potpuno upropaštena. Moj Vam je odgovor zacijelo poznat. Moji odnosi prema Nadeždi Filaretovnoj ne bi se trebali i ne bi se s m j e l i promijeniti ni na koji način zbog toga, što ja od nje više ne primam novac. No to se na moju žalost pokazalo nemogućim, budući da je Nadežda Filaretovna posve očigledno izgubila za mene svaki osjećaj. I tako sada izgleda, kao da sam ja prestao pisati Nadeždi Filaretovnoj i kao da sam ja prekinuo s njom gotovo svaku vezu otkako od nje više ne primam nikakav novac. To me ponizuje u mojim vlastitim očima i čini mi nepodnosivim sjećanje na to, da sam ja primao njezinu novčanu pomoć, to me muči i tišti preko svake mjere. Čovjek bi mogao misliti, da ni njezina bolest, ni njezine brige, ni njezine novčane poteškoće ne bi mogle izmijeniti one osjećaje, koji su bili izrečeni u njezinim pismima. Ali oni su se promijenili. Možda zato, što Nadeždu Filaretovnu nisam nikada poznavao osobno, ja sam u njoj gledao ideal čovjeka; nisam mogao sebi predstaviti, da bi takvo polubožanstvo moglo biti promjenljivo; vjerovao sam, da bi se prije mogla zemlja raskidati u komade, no što bi se Nadežda Filaretovna mogla prema meni promijeniti. Ali to se sada dogodilo, i to ruši moje nazore o ljudima, uništava moju vjeru u najbolje među njima; to potkapa moj duševni mir, truje mi moj udio u sreći, što mi je sudbina pruža.

Nadežda Filaretovna je svakako i ne htijući postupila prema meni okrutno. Nikada se nisam osjećao tako ponižen i tako povrijeđen u svom ponosu. A najbolnije je to, da s obzirom na njezino nepovoljno zdravstveno stanje ne mogu Nadeždi Filaretovnoj reći sve ono, što me muči, budući da se bojim, da bih joj nanio bol i da bih je uzrujao.

Ne mogu izreći otvoreno što hoću, a ipak bi to bilo jedino, što bi mi moglo pružiti olakšanje. No dosta o tome. Možda ću se pokajati, što sam napisao sve to, ali ja sam popustio po-

rivu, da na neki način izrazim gorčinu, koja se nakupila u mom srcu. O tome naravski ni riječi Nadeždi Filaretovnoj.

Ako bi ona zapitala za mene, onda joj recite, da sam se zdrav vratio iz Amerike, da stanujem u Majdanovu, i da radim. Nemojte mi odgovoriti na ovo pismo.«

Pahulski je ipak odgovorio. Vratio je Petru njegovo pismo i ponovio, što je bio već prije pisao: gospođa Nadežda je bolesna duševno i tjelesno, ozbiljno bolesna, a njezina je prividna ravnodušnost uslovljena njenom bolešću i ničim drugim; u srcu ona još uvijek ljubi svoje stare prijatelje, ali s obzirom na njezino stanje on se nije usudio, da joj preda pismo Čajkovskoga.

To je bio Petrov posljednji pokušaj, da stupi u vezu s gospođom Nadeždom. Njegov ga je »najbolji prijatelj« napustio, bio je za njega zauvijek izgubljen. Ono, što je on smatrao idealnom vezom između dvoje ljudi — pisao je Jürgensonu —, nije dakle bilo ništa drugo no prosta, besmislena lakrdija, a to ga ispunjava poniženjem i odvratnošću. U njegovu pamćenju zamamno su iskrsavale rečenice iz prijašnjih pisama gospođe Nadežde: »Vi ste za mene život sâm«, pisala mu je ona iz Brailova. »Danas sam prolazila kroz sobe, što ste ih Vi netom napustili, sjedila sam u stolici uz Vaš pisaći stol i osjećala Vašu dragu prisutnost. Petre Iljiču, moj najbolji prijatelju, kako bih Vam mogla iskazati svoju zahvalnost za ono, što ste Vi meni?«

To nisu bile riječi, što ih je nadahnuo kakav hir. Ali ako je mogla zatajiti ljubav takve vrste, što je onda još mogao vjerovati čovjek u ovom svijetu? Popustile su srdžba i ogorčenje, što su ga neko vrijeme obuzimale, ali ostala je duboka povreda, ostala je rana, koja nije nikada zacijelila. On više nije bio nikakav mlad čovjek, koji bi se lako oporavio od udarca, od takvog udarca, koji je pogodio ne samo njegovo poštovanje sebe samoga, već njegovu vjeru u čovječanstvo. Bio je star pedeset i jednu godinu i bio je umoran, odveć umoran, a da bi sklapao ili želio nova prijateljstva.

To je bilo u lipnju 1891. A bila mu je suđena jedva još godina i po života.

A Nadežda von Meck? Da li je ona znala, što je činila, i koju mu je bol nanijela? Petar je znao, da je njegova prijateljica jako bolesna, ali je znao i to, da bolest sama nije bila dovoljan razlog za njezinu nenadanu okrutnost. Ono, što on nije znao i što nije nikada doznao, bilo je to, da je ovu promjenu u srcu gospođe Nadežde izazvalo nešto, što nije ležalo u njezinoj

bolesti i u njoj samoj. Bilo se pojavilo nešto, i to je jednom zauvijek slomilo ovaj ponosan duh, nešto, što nije imalo nikakve veze s Petrom Iljićem. Ali udovica je — koje li poruge sudbine! — dala da posljedice snosi upravo Petar Iljić.

Na stranicama ove knjige bio je više puta spomenut najstariji sin gospođe Nadežde, lijepi, blještavi, rasipni Vladimir, koji je nekoć bio zapanjio tvrtku Rotschild sa svojih dvanaest lažnih tajnika. Vladimir je bio nastavio svoj raspušten život te je godine 1890. smrtno obolio od dugotrajne bolesti, protiv koje je liječničko umijeće bilo bespomoćno. Dan za danom promatrala je gospođa Nadežda i sama kašljući svog sina, tog šarmantnog i neodoljivog mladog čovjeka, te je vidjela, kako napreduje propadanje njegovog tijela i duha.

Gospođa Nadežda je promatrala, a onda je došao čas, kad se s tim više nije mogla pomirivati. Ovdje ona nije mogla ništa postići ni odvažnošću ni ponosom; ovdje nije postojalo ništa drugo no strahota dugotrajnog propadanja. Ovdje nije bilo nikakvog protivnika, s kojim bi se ona mogla boriti, a Nadežda, koja je izjavljivala, da je odricanje strano njezinu biću, morala se boriti ili propasti. I tako je tražila neprijatelja, tražila je nešto, što bi mogla zgrabiti, nešto, protiv čega bi se mogla braniti, protiv čega bi mogla nasrtati u svakom budnom trenu.

Ona je to nešto našla u spoznaji svoje vlastite krivnje. Ona je bila zanemarila svog sina, rekla je sebi kao majka. Svih ovih godina, ovih dugih trinaest godina, ona je, majka, imala oči i uši samo za jedno, njezina je pažnja bila usmjerena samo na jednog čovjeka, a taj čovjek, koji je stajao daleko izvan dosega njezina majčinstva, bio je Petar Iljić Čajkovski. Ona je u sebi bila dan i noć zaokupljena Petrom Iljićem, njegovom glazbom, njegovim pismima, svojim odgovorima na njegova pisma. Kovala je osnove o njegovom idućem »posjetu« kod nje, osnove o boljitku i podupiranju svog prijatelja. Osnove o izvedbi njegovih djela kod Colonnea. Oh, tisuće prijatnih i povjerljivih osnova, koje su izgledale tako nedužne, no koje su bile grijeh, kako je to sada spoznala. Ona je ove radosti uživala u potaji, nikome nije o tome govorila izuzevši Juliju i njezina muža. Vladimir nije znao ništa o tome. Ona je bila svog sina odgurnula od sebe i potajno stavila na njegovo mjesto jednog idola, a time je svog sina uništila.

Sjedeći sama u svom vrtu u Pleščejevu, uprvši ukočen pogled u toplu svjetlost sunca, gospođa Nadežda je gledala kako

se tik pred njezinim očima pojavljuje slika njezine krivnje, bijesna i uvjerljiva kao đavli, koji su u prijašnja vremena iskušavali svece. Te su pojave bile još bjesnije i uvjerljivije, budući da Nadežda, koja je još uvijek poricala Boga, nije vjerovala u božje oproštenje. Ali ona će uzeti krivnju na sebe, ona će smjesta istrgnuti iz sebe ovo zlo, što ga je u svojoj zaslijepljenosti smatrala nečim svetim i nazivala ga ljubavlju ili umjetnošću ili glazbom, i što ju je navodilo, da napušta svoje najbliže, pa da čitave sate sjedi povukavši se za svoj pisaći stol, te da u Firenci, Parizu, Rimu trati čitave tjedne, što bi ih bila morala posvetiti svome sinu.

Bilo je nemoguće, da sve to, ili samo nešto od toga, saopći Petru Iljiću. Bilo je nemoguće, da to pokuša samo i objasniti, nemoguće, da se nekome povjeri. Izuzevši možda Juliju. Ali ona će i Juliji o tome govoriti tek kasnije, mnogo kasnije, kad ovaj grijeh okaje i ispašta.

Nadežda je ustala i pošla u kuću. S rukom na ogradi od stepenica polako se uspinjala uz stube i pošla k svom pisaćem stolu. Njezino pero je hitro prelazilo preko papira ne zapinjući. Tek je na kraju postala slaba. »Nemojte zaboraviti«, pisala je Nadežda svom nekoć milom prijatelju, »nemojte zaboraviti i sjetite me se kadšto.«

To je bilo ono pismo, što ga je Čajkovski primio u Tiflisu u rujnu 1890. Nadežda von Meck živjela je nakon toga gotovo još tri i po godine. Umrla je daleko od doma, u Wiesbadenu, dne 13. siječnja 1894., samo tri mjeseca nakon smrti Čajkovskoga u Petrogradu. Bila je sahranjena u Moskvi, u gradu što ga je ljubila, na groblju manastira svetog Aleksija, do svog muža Karla Georga Otona von Mecka.

Tako je završila jedna od najneobičnijih povjerljivih veza, što ih povijest pozna, a njezin je završetak bio isto tako neobjašnjiv kao ona sama. Oproštajno pismo gospođe Nadežde bilo je po svojoj vanjštini tako neobično okrutno, kao što je Petar rekao: otkloniti prijateljstvo čovjeka u trenutku, kad mu je prestala slati novac, drugim riječima, otkloniti to, da ga smatra sebi ravnim, — to je bio vrhunac oholosti. To je bilo glatko nijekanje ne samo svega onoga, što je Nadežda sama pisala ili izjavljivala, već nijekanje samog temelja tog prijateljstva. Jedan je san bio razoren, a kako topao, živ san! Petar se sebi činio kao prosjak pred nekom princesom, kao otrcani glazbenik, koji se dao izdržavati od bogate žene. Ali Petar je bio ponosan čovjek; on nije bio nikakav bezimeni pustolov, već je bio rođen u istom društvenom sloju kao i Nadežda i — bio je mnogo bolje odgojen od nje. On ove riječi nije međutim nikada izrekao, a to govori u njegovu korist. Takve riječi ponosa ili ogorčenja on nije govorio nikome niti ih je pisao. Svoju je bol zatvorio u sebe, izgubivši vjeru u čovječanstvo: »To ruši moje nazore o ljudima, uništava moju vjeru u najbolje među njima . . .« Još na smrtnoj postelji, bez svijesti i u bunilu groznice, on je šaptao isprekidanim i jedva još čujnim glasom — ljutito, predbacujući — njezino ime. Tako ga je duboko, tako beskrajno bolno bila ona pogodila . . .

Možda se oštrina tog udarca i njegova nepodnosiva težina mogu svesti na to, što je prijelom uslijedio ovako sasvim nepripravno. Čitavih trinaest godina nije bila pala ma i najneznatnija aluzija, da ga gospođa Nadežda prezire, ili da bi se ikada mogla odvratiti od njega. Mi ne možemo osuditi gospođu Nadeždu zato, što je zatajila njezina vjernost i prijateljstvo. Ona je bila bolesna žena. Premda nam nije predajom poznato, da je bio obolio također i njezin duh, i premda riječ »poremećenje uma« nije bila spomenuta u vezi s njezinim imenom, mi ipak znamo, da je pod kraj svog života patila od »strahovite živčane potištenosti«, kako je to nazivala njezina kći, a odane kćeri imaju pravo da biraju svoje riječi. Nadežda von Meck, tiranka, žena kojoj je veliko bogatstvo bilo pružilo golemu moć nad čitavom njenom okolinom, i koja je tu moć vršila dugih dvadeset godina kao da je to njezino božansko pravo, bila je odjednom posjećena od gosta, za koga ovo pravo nije značilo ništa. Gospođa Nadežda nije mogla zapovijedati ovog mračnom gostu, nije se mogla od njega otkupiti. Tu je sve njezino oružje bilo bespomoćno. Nije stoga čudno, da se je utekla obmanjivanju same sebe.

*

Jedno od opažanja, kojemu kod čitanja korespondencije između Nadežde i Petra valja posvetiti najveću pažnju, jest postepena promjena našeg suda o njih dvoje. Čovjek je isprva sklon da se gospođi Nadeždi divi, čak ako se i smješka prenapetom i ushićenom načinu njezina pisanja. A s druge je strane čovjek sklon, da Petru Iljiću tiho prigovori, čak da ga kadšto osumnjiči zbog egoizma. No tome je tako samo za vrijeme Antonine, kad je Petar bio bolestan, smućen i preplašen, te spreman

da se uhvati svake spasonosne slamke. Ali malo po malo, kad Petar započinje ponovno zadobivati svoju snagu, kad započinje dobivati čvrsto tlo pod svojim duhovnim i tjelesnim nogama, kad ulazi u svoje carstvo i uspravlja se u svoj svojoj veličini, mi se onda učimo da ga poštujemo i ljubimo. A isto tako malo po malo započinjemo shvaćati — ne gubeći nikada poštovanje prema Nadeždi von Meck — zašto između svih ljudi u njezinoj okolini nju nije nitko ljubio izuzevši njezine kćeri Julije i njezinog nježnog i osjećajnog mladog unuka Vladimira — Volička.

Ona je bila odveć ponosna i odveć nesuzdržljivo neovisna žena, a da bi mogla stjecati ljubav. Njezina veledušnost prema Petru bila je iskrena i lijepa. Ona je davala sve i nije tražila ništa. Ali gospođa Nadežda se od svega drugog čuvala. Oboružana oklopom bogatstva i samoće ona se povlačila u sebe samu, rasla u sebe samu, postajala manja.

Razjašnjenje je možda u tome, da je u vrijeme, kad smo ih upoznali, Petar bio sišao do svoje najdublje točke, a Nadežda dosegla svoju najvišu točku. No čim su Petrove noge osjetile čvrsto tlo, one su se stale uspinjati stalno, pouzdano, uporno. A udovica, kojoj je tada već bilo četrdeset i pet godina, imajući u sebi već klicu bolesti, stupa doduše odvažno u borbu, ali neprestano upada sve više u strah i približava se slomu. Petar Iljić bio je obdaren prevelikom osjećajnošću i prevelikom intenzivnošću osjećaja, no gospođa Nadežda nije rekla: To je prokletstvo, ja ga želim iz sebe istrgnuti. Ne, ona je popustila svojoj naravi; mi je nikada ne viđamo kako se smije svojim vlastitim divljim orgijama dramatiziranja sebe same, kao što je to činio Petar. »Prema mojoj lošoj navici«, pisao joj je Petar jedamput iz San Rema, kad je njegov brat Modest zakasnio putujući iz Rusije, »izmislio sam pravu pravcatu grozovitu dramu i odigrao je. Skočio sam u prvi vlak, koji je polazio u Genovu, u strahu da ću putnike naći mrtve ili u najmanju ruku na umoru. A našao sam Modestovog pitomca u krevetu, u čvrstom snu; bio je naprosto izmoren putovanjem i nešto malo nahlađen . . .«

Petar Iljić nije bio ono, što svijet naziva »značajem«, ali je posjedovao neku snagu, koja je gospođi Nadeždi nedostajala. On je poznavao svoje vlastite slabosti i borio se protiv njih, a za ovu odvažnost i ovo poštenje prema sebi samome nadarili su ga bogovi poklonom, što ga je on sebi najžarče želio: milošću stalnog uspinjanja.

XXVIII.

1891.—1893. ŠESTA SIMFONIJA. PETROVA SMRT

Nadežda ga je ostavila, udaljila se od njega više no da je umrla. On je mislio, da bez nje ne će moći živjeti. »Znam«, pisao joj je jednom, »da nikada ne ću izgubiti učešće Vaših osjećaja prema mom radu i stvaranju. Mislim, da ne bih mogao napisati više ni jedan jedini redak glazbe, kad ne bih znao — a svijet neka misli što hoće —, da će moja prijateljica slušati moju glazbu i razumjeti ono, što sam ja pokušavao izreći.«

A sada ne samo da je izgubio učešće osjećaja gospođe Nadežde, već čak i sjećanje na to. On nije mogao s ljubavlju gledati u prošlost, nije mogao reći kao što inače smiju reći ljubavnici, kojima je oteta ona, koju su ljubili: »Ovdje mi je moja prijateljica priznala svu svoju ljubav. Ovi retci, napisani njenom rukom, daju svjedočanstvo o njezinom povjerenju prema meni.« Ne, sve je to bila samoobmana, on je to sada znao. Najbolje je, da na to više ne misli . . .

Ali Petar nije bio Nadežda von Meck, da bi samom snagom volje mogao naprosto isključiti nemilu uspomenu. Tako dugo, dok bude živio, on će misliti na nju, neprestano i neprestano će se obraćati na svoju prijateljicu i ne će dobivati odgovora. A glazba? . . . Ah, glazbu će naravno pisati i nadalje! Više no ikada trebao je Petar sada glazbu. Zvukovi su nesuzdržljivo odjekivali u njegovoj glavi, i on se nesuzdržljivo žurio, da ih stavi na papir. Petar je bio umjetnik; da je bio stavljen na mučila, on bi bio pisao glazbu; a da je ležao na mekim pahuljicama, on bi nakon nekog vremena ustao uznemiren, opterećen savješću, da mu je pero postalo nedjelatno.

Nakon svog povratka iz Amerike i pošto mu je Pahulski vratio ono njegovo pismo, Petar je u ljetu g. 1891. stanovao u Majdanovu, gdje je radio na operi »Jolanta« i na suiti »Ščelkunčik«; kako svijet danas zna, ova je suita jedan od najblještavijih komada s obzirom na umjetnost instrumentiranja, što ga je skladatelj ikada napisao. Za vrijeme svog posljednjeg boravka u Parizu otkrio je Čajkovski novi glazbeni instrument, »celestu Mustel«, što ju je Jürgensonu opisao kao »kombinaciju između malog glasovira i svirke zvonaca.« Zamolio je Jürgensona, da u Parizu naruči to glazbalo za balet »Ščelkunčik«, budući da on sebi mnogo obećaje od njega, te da ga dade potajno

poslati u Petrograd, da Rimski-Korsakov i Glazunov ne bi saznali ništa o tome i da ga ne bi pretekli.

Jürgenson, ovaj poduzetan poslovan čovjek, ispunio je Petrovu molbu veoma spretno. U suiti »Ščelkunčik« bila je danas tako omiljela celesta uvedena po prvi put kao instrument u orkestru, i to s izvanrednim uspjehom.

Izvedba suite uslijedila je tek nakon četiri mjeseca. U međuvremenu se u Majdanovu desio jedan događaj, koji je uz izvjesne okolnosti Petra najdublje potištio. Sat sa slikom Ivane Orleanske, što ga je gospođa Nadežda dala za njega izraditi u Parizu za deset tisuća franaka, bio je ukraden. Petru je taj sat s vremenom bio postao sve draži, on je bio na njega neobično ponosan i nije se od njega gotovo nikada dijelio; ako ga je morao dati na čišćenje i popravak, bio je nemiran. Čitave godine nosio ga je uvijek uza se kraj srca, kako je to željela gospođa Nadežda. Sticajem prilika bio ga je jednog dana zaboravio na prozoru svoje sobe. Sat je bio ukraden — upravo sada, kad mu je svaka veza, što ga je spajala s Nadeždom, bila dvostruko draga! Petar se smjesta obratio na redarstvo, pozvao je na vlastiti trošak jednog detektiva, no sve je bilo uzalud. Na veliku Petrovu tugu sat je bio nestao. Tako je bila prekinuta još jedna veza, što ga je spajala s Nadeždom von Meck.

Te je jeseni Petar načinio svoju oporuku, pri čemu se ispostavilo, da je bio potpuno neimućan, budući da je sav svoj novac uvijek potrošio ili razdijelio. Njegova se srdžba još povećala time, što je iz Amerike primio ponudu za koncertnu turneju, ali uz polovicu manji honorar no prvi puta. Petar je to shvatio kao uvredu, kako je to izjavio Modestu, i telegrafirao impresariju u New York sasvim kratko: »Ne, Čajkovski«.

»Pikova dama« davala se te zime u Pragu, Kijevu i Moskvi, a »Evgenij Onjegin« u Hamburgu. Čajkovski je putovao u te gradove i dirigirao ove a i druge izvedbe svojih djela, a posvuda je patio od upravo bolne čežnje za domom. Sada je pisao o svojim jadima svom nećaku Vladimiru Davidovu, nazvanom Bob, sinu svoje ljubljene sestre Aleksandre; nakon njezine smrti Petar je bio sklopio prisno prijateljstvo sa svojim nećakom. Iz svih krajeva zapadne Evrope on mu je pisao i posvetio mu konačno svoju Šestu simfoniju. Nažalost je Bob bio preslab potporanj, a da bi se Petar mogao na njega osloniti; bio se odao uživanju opojnih otrova i dugo godina nakon smrti svog ujaka (1906.) završio samoubistvom u Petrovoj kući u Klinu.

Čajkovski se u proljeće 1892. preselio u ovu kuću iz Majdanova; ona nije bila daleko od sela Frolovskoje, a kao sve kuće, što ih je Čajkovski uzimao u najam, bila je jednostavna i priprosta. U niskom zidanom prizemlju stanovao je njegov sluga Aleksej sa ženom i djecom, a u prvom katu, nadograđenom od drva, stanovao je Čajkovski. To je bio Petrov posljednji dom, kasnije pretvoren u Muzej Čajkovskoga. Kuća se nalazila u velikom vrtu, koji je graničio sa zemljištem brata kompozitora Tanjejeva; ovaj brat, značajan čovjek, nije bio muzičar, ali je bio velik štovatelj Čajkovskoga.

U ljetu 1892. otputovao je Čajkovski s Bobom radi svoje živčane bolesti crijeva u Vichy, ali se naskoro vratio i zakopao se u čitavo brdo korektura; ovo čitanje korektura, koje mu je oduzimalo uvijek sve više vremena, pretvorilo se s godinama u pravu nevolju. Rad mu je bio prekidan opetovanim koncertnim turnejama. Bilo je tako, kao da je Petrom ovladao neki demon, koji ga neprestano tjera po svijetu i pred slušatelje, premda je skladatelj vruće želio samo to, da živi u miru i samoći. Bio je obasipan počastima, imenovan članom Académie Française, a sveučilište u Cambridgeu ga je zamolilo, da dođe u Englesku, da bude promoviran za počasnog doktora glazbe. Petar sâm nije znao, zašto se ipak davao na ova putovanja, kad je na njima uvijek tako strašno patio.

»Izgledalo je tako«, pisao je Modest kasnije, »kao da je moj brat prestao pripadati sebi samome; izgledalo je, kao da je nad njim zadobila vlast neka neodoljiva snaga, koja ga je slijepo gonila amo tamo.«

To nije bila obzirnost prema željama slušatelja, jer je Petar s godinama bio naučio, da otklanja pozive i muzičke narudžbe, koje mu se nisu milile. To također nije bila prijašnja vrsta veselja zbog putovanja, jer onih dragih mjestâ, koja je nekoć uvijek rado posjećivao, više nije bilo. Kamenka i Verbovka bile su još samo ruševine uspomena na njegovu pokojnu sestru; čak je i Italija nakon prekida s gospođom Nadeždom bila za nj izgubila svaki čar; Pariz ga je odbijao sada, kad je bio slavan; Simaki i Brailov pripadali su strancima. Jedino mjesto, što ga je posjećivao slobodnom voljom, da bi vidio svoju rodbinu, bio je Petrograd. »Tajinstvena moć, što ga je gonila amo tamo, bio je dubok, nerazjašnjivi nemir«, pisao je Modest kasnije, »kao zdvojno raspoloženje, da potraži zaborav u rastresenju, pa ma gdje i ma kakvo mu se ono pružilo.«

U veljači 1893., sedam mjeseci prije no što je Čajkovski imao popiti onu kobnu čašu hladne vode, zasjalo je u svoj toj tami i potištenosti napokon jedno svijetlo, a kao uvijek kod Čajkovskoga, ono je dolazilo iz njegove nutrine. Započeo je pisati Šestu simfoniju, a taj je posao, kaže Modest, »bio poput protjerivanja đavla, kojim je Petar Iljić razgonio sve one mračne duhove, kojima je tako dugo bio opsjednut.«

Šesta simfonija nalazi se prvi put spomenuta u pismu upućenom Anatolu 22. veljače 1893. Idućeg dana pisao je Petar Vladimiru-Bobu Davidovu:

»Klin, 23. veljače 1893.

Rado bih Ti saopćio, u kako se ugodnom raspoloženju nalazim povodom svog novog posla. Ti znaš, da sam prošle jeseni uništio jednu dijelom skiciranu a dijelom instrumentiranu simfoniju. Pravo sam uradio, jer u njoj je bilo malo što dobra, to je bila samo prazna igra tonovima bez pravog oduševljenja. Na putu u Pariz (u prosincu 1892.) pala mi je na um pomisao na novu simfoniju, ovaj puta na simfoniju s programom, ali takvim programom, koji bi svima ostao zagonetka. Neka sami pogađaju, u čemu je ona; simfonija se također ima tako i zvati: Programska simfonija (Br. 6). Taj je program skroz naskroz ispunjen mojim najintimnijim bićem, tako da sam — komponirajući na putu u mislima — vrlo često plakao. Sada, kad sam se vratio kući, dao sam se na pisanje nacrta, a posao mi je išao tako hitro i tako nesuzdržljivo od ruke, da je za manje od četiri dana bio prvi stavak potpuno dovršen, a ostali su u mojoj glavi već jasno ocrtani. Već je gotova polovica trećeg stavka. Ova simfonija donosi u pogledu forme mnogo novotarija, tako na pr. finale ne će biti nikakav glasan allegro, već naprotiv vrlo razvučen adagio. Ne možeš sebi predstaviti, kako sam sretan, budući da sam uvjerio sebe samoga, da sa mnom još nije dokrajčeno, i da još mogu raditi. Možda se varam, ali tako ne izgleda. Molim, ne govori o tome nikome izuzevši Modesta.«

S njim još nije bilo dokrajčeno, on još može raditi, pisao je Petar svom nećaku. U velikoj, ružnoj, neurednoj sobi u Klinu, sjedeći nad iscrtanim papirom za note, Petar je bio još jedamput ispunjen onom neodoljivom, divljom snagom stvaranja, što ju je gospođi Nadeždi opisao kao najveću sreću, koju život može pružiti. Još jedamput, tjeran unutarnjom spoznajom o golemoj vrijednosti vremena, kao i golemoj milosti, što je prima onaj čovjek, koji je umije ispravno iskoristiti, Petar se sagnuo nad svoj pisaći stol i u uzvišenom ostvarivanju života zaboravljao da prolaze sati.

Ali njegovo oduševljenje nije trajalo bez prekida. Nakon ovih prvih nabačenih osnova napredovao je rad na simfoniji polaganije. Kad mu je Jürgenson saopćio, da su njegovi tiskarski strojevi slobodni, i da bi on mogao štampati toliko Petrovih pjesama i komada za glasovir, koliko bi ih Petar mogao napisati, skladatelj je odlučio, da će u idućih trideset dana, koji su mu preostajali do njegova odlaska u Cambridge, napisati svaki dan po jedan komad. Za petnaest dana napisao je osamnaest komada, tri puta više no što je bio sebi preduzeo.

I tako vidimo još jednom Petra kao obrtnika, koji svojim oruđem upravlja radošću pravog obrtnika, i to još usred stanja mnogo dubljeg oduševljenja. Nedugo prije toga pisao je velikom knezu Konstantinu: »Većina mojih kolega ne vole pisati po narudžbi, no što se mene tiče, ja se nikada ne osjećam tako pobuđen kao onda, kad je od mene zatraženo, da napišem ovo ili ono, i to u utvrđenom vremenu, što znači, da netko čeka na moj rad.«

Sredinom svibnja odložio je Čajkovski svoje marno oruđe i otputovao u Englesku, da u Cambridgeu primi počasti. U Londonu je dirigirao tamošnjom Filharmonijom prigodom izvedbe Četvrte simfonije, za koju je Nadežda von Meck sada nažalost zatvorila svoje uši, isto tako kao i za čitav svijet stvarnosti i ljepote. Simfonija je u Londonu postigla sjajan uspjeh, koji je čak pomračio uspjeh slavnog Saint-Saënsa; ovaj je na istom koncertu dirigirao jednu svoju simfoniju. No Čajkovski je u jednom pismu zapitao nećaka Boba Davidova, nije li to čudno, što se on svojom slobodnom voljom podvrgava »ovim mučenjima«? Jučer su moje muke došle tako daleko, da sam izgubio san i tek, što se samo rijetko dešava. Ne bolujem samo od melankolije, koja se ne da izraziti riječima (u mojoj novoj simfoniji ima jedno mjesto, koje je dobro izrazuje, kako mislim), već također i od žestoke nesklonosti prema stranim ljudima, od nekog neodređenog straha i đavo bi znao od čega još. Naravno, da se svemu tome podvrgavam posljednji puta u životu. Ako još ikada budem putovao, onda samo za mnogo novaca i ne na duže od tri dana. Ovdje bih imao ostati još dva tjedna, a to mi se pričinja kao kakva vječnost!...«

Konačno je došao taj dan, kojega se toliko bojao, i Petar Iljić je otputovao u Cambridge, da primi svoju doktorsku diplomu zajedno s drugim muzičarima, kojima je bila namijenjena ova počast. Bili su to Camille Saint-Saëns, Arrigo Boito, Max Bruch i Edvard Grieg. Svečanosti su započele 12. lipnja; bilo je izvedeno po jedno djelo od svakog muzičara, proglašenog počasnim doktorom, a od Čajkovskoga krasna uvertira »Francesca«. Slavili su ga profesori, lordovi i maharadže; slijedio je banket s počasnim govorima itd. Idućeg jutra bili su budući doktori muzike odjeveni u prekrasne talare iz skrletno crvene i bijele svile te s baršunastim kapama sa zlatnim resama. Tako su u svečanoj povorci prolazili kroz grad pod tropskim suncem — kako je to pisao Saint-Saëns — predvođeni nekim maharadžom, koji je također bio imenovan doktorom, a koji je nosio turban ukrašen dijamantima i niz dijamanata oko vrata. Pozdravljali su ih oduševljeni gledaoci. Nakon latinskog govora, koji je bio održan u počast svakog pojedinog slavljenika, bile su im predane diplome u dvorani akademskog senata. Svečanosti su se završile ručkom i primanjem u lijepim vrtovima sveučilišta. Napokon je Čajkovski mogao otputovati kući, a to je smjesta učinio, te se zaputio preko Moskve i posjetio Boba u Grankinu.

Vrativši se kući pisao je Modestu:

»Klin, 3. kolovoza 1893.

Zagrezao sam do vrata u svoju simfoniju. Što dalje dolazim s instrumentiranjem, ono postaje sve teže. Prije dvadeset godina naprosto sam sjeo i pisao bez ikakva razmišljanja, i bilo je dobro. Sada sam postao kukavica, nisam siguran u sebe. Danas sam čitav dan sjedio nad dvjema stranicama; nikako mi nije htjelo uspjeti onako, kako bih to želio.«

Vladimiru Davidovu:

»Klin, 15. kolovoza 1893.

Simfonija, što sam je htio Tebi posvetiti — no o čemu ću sada još razmisliti (zbog duge šutnje nećaka na njegova pisma; no te su riječi mišljene u šali) — ipak postepeno napreduje. Sa sadržajem sam veoma zadovoljan, ali sam nezadovoljan ili točnije rečeno ne sasvim zadovoljan s instrumentacijom. Nije još uvijek sasvim onako, kako sam to sebi predstavljao. Ne bih se čudio, kad bi ova simfonija, kako sam ja već naviknut, postigla samo slab uspjeh, i kad bi

pobudila nepovoljne sudove; ta to ne bi bilo prvi puta. No ja je punim pouzdanjem smatram najboljim i prije svega najiskrenijim od svih svojih djela. Ljubim je tako, kako nisam j o š n i k a d a ljubio koje svoje muzičko dijete.

Mom životu nedostaje čar promjene; naveče se kadšto dosađujem, ali se ne ću tužiti, jer sada je glavna stvar simfonija, a ja ne mogu nigdje raditi tako dobro kao kod kuće. Veliko veselje ovog života je moje kumče, Aleksejev sinčić, rijetko privlačivo dijete.«

P. I. Jürgensonu

»Klin, 24. kolovoza 1893.

Dragi prijatelju, dovršio sam instrumentiranje moje nove simfonije. Bit ću otprilike još tjedan dana zaposlen stavljanjem znakova i pregledavanjem. Glasovirski izvadak za četiri ruke također sam izradio sâm, te ga samo još moram odsvirati, a to ću uraditi ovih dana; zamolio sam mladog Koniusa, da zbog toga dođe ovamo. Izvedba će biti 28. listopada u Petrogradu.

Na časnu riječ, ja još nikada u životu nisam bio tako zadovoljan sa samim sobom, tako sretan u spoznaji, da sam napisao dobro djelo.«

U rujnu posjetio je Petar svog brata Anatola na ladanju u Mihajlovskom, te je pisao Modestu sretna pisma o ljepoti i tišini, što ju je ondje uživao. Početkom listopada vratio se u Klin i dao na posao da instrumentira jedan glasovirski koncert, što ga je komponirao iz dijelova simfonije, započete u svibnju iste godine, o kojoj je bio pisao Bobu Davidovu. Ta je kompozicija bila kasnije objelodanjena kao Koncert za glasovir i orkestar br. 3, opus 75. U listopadu umro je jedan stari prijatelj Čajkovskoga, pianist Zvjerev, profesor moskovskog Konzervatorija. Dne 19. listopada ostavio je Petar Iljić zauvijek Klin, da bi u Moskvi prisustvovao liturgiji u spomen Zvjereva, te da nakon toga otputuje u Petrograd.

Kad je vlak prolazio mimo sela Frolovskoje, Petar je pokazao na toranj seoske crkve i rekao prijateljima, koji su ga pratili: »Ovdje će me pokopati, a putnici će prigodom saputovanja pokazivati na moj grob.«

Želju, da bude sahranjen u tome mjestu, ponovio je Petar Iljić idućeg dana pred Tanjejevim na komemoraciji u počast

Zvjereva; to je bila prirodna primjedba izazvana smrću prijatelja.

Koliko je Petar Iljić tih dana bio pun vjere u sebe i kako je vedro i nebrižno gledao u najbližu budućnost, može se vidjeti iz toga, što je neobičnim mirom i svladavanjem primio strog sud Tanjejeva o netom dovršenom Koncertu za glasovir br. 3; Tanjejev je prigovarao, da ovom djelu nedostaje majstorstvo. Ovaj puta ga Petar nije uništio, već je samo odlučio, da ga ne će objelodaniti. Ova je skladba izašla poslije njegove smrti, a Tanjejev je bio prvi, koji je djelo javno izveo.

Ujutro nakon komemoracije posjetio je Čajkovski Konzervatorij, te je ondje s velikim užitkom slušao pjevački kvartet uz pratnju glasovira, što ga je bio u ožujku 1893. priredio po Mozartovoj Fantaziji za glasovir br. 4. Naveče je večerao s prijateljima, i razgovor je došao na smrt Albrechta i Zvjereva; kako se stari krug prijatelja već prorijedio! A tko će biti slijedeći? »Petre, ti ćeš nas sve preživjeti!« rekao je Kaškin. Petar je posumnjao u to proročanstvo, ali je izjavio, da se nikada nije osjećao tako zdrav i sretan kao upravo sada. O ponoći je otputovao u Petrograd; za osam dana imala je ondje biti izvedena Šesta simfonija. Petar je rekao Kaškinu, da je sa prva tri stavka zadovoljan; o trećem stavku, dugačkom »Adagio lamentoso«, još sumnja; ako se kod izvedbe ne će pokazati da je dobar, on će ga uništiti i napisati novi.

Idućeg jutra dočekali su ga u Petrogradu na kolodvoru Modest i Bob Davidov i odveli ga u njihov zajednički novi stan, koji je bio uređen polovicom na Petrov trošak i uz njegovu osobnu pomoć. Petar je bio u najvedrijem raspoloženju, a samo ga je jedna stvar činila zamišljenim: na pokusima je izgledalo, da simfonija ne ostavlja nikakav dojam na članove orkestra, a to je skladatelja zabrinjavalo i žalostilo; znao je, da izvedba može biti pokvarena uslijed ravnodušnosti izvađača. Na Petra je nevoljko djelovalo hladno držanje orkestra, zijevanje, pogledi puni dosade; on je u takvom slučaju gubio svaki osjećaj za strukturu djela, svaki smisao za sjenčanje i boju zvukova i tjerao pokus velikom brzinom, da bi po mogućnosti što brže oslobodio glazbenike od njihova dosadnog zadatka, da sviraju njegovu glazbu. Ista se stvar zatim ponovila na koncertu samom, tako da je posljedica toga bila izvedba, kojoj je nedostajao zanos i točnost, a to je činilo njegovo djelo dosadnim i bezbojnim. Modest je rekao, da je tako isto bilo s Petom simfonijom i s »Hamletom«; oba su djela postigla priznanje tek onda, kad ih nije dirigirao autor.

No unatoč hladnog držanja orkestra Petar nije izgubio vjeru u unutarnju majstorsku vrijednost svoje nove simfonije. Kod i najmanje kritike njegovih drugih djela njegovi su ga prijatelji često vidjeli naduvena ili potištena; ovaj puta ostajao je nepokolebljivo kod svog uvjerenja, da je Šesta simfonija najbolje što je ikada napisao i što će ikada napisati.

Dne 28. listopada 1893. bila je prva izvedba Šeste simfonije, koja je postigla samo mlak uspjeh, budući da je bila mlako izvedena, kako je to rekao Modest. »Simfonija se svidjela, bilo je pljeska, skladatelj je bio izazvan na pozornicu, ali ne s većim oduševljenjem no kod drugih njegovih djela. Svakako nije simfonija postigla onaj potresan dojam kao pod dirigentskim vodstvom Napravnika dne 18. studenoga 1893.« (Nažalost prekasno! Skladatelj više nije doživio tu radost.) Novine su se držale isto tako mlako kao i slušatelji; kritičari su smatrali, da djelu nedostaje originalnost. »Što se tiče invencije, ova simfonija zaostaje za drugim simfonijama Čajkovskoga« pisao je jedan vodeći list.

Modest je sve to svodio na nedovoljnu izvedbu, no Rimski-Korsakov se u svojim uspomenama ne slaže s Modestovim sudom, već kaže, da je Napravnik doduše simfoniju izvrsno dirigirao, ali da je ona bila također veoma dobro izvedena i pod autorovim muzičkom vodstvom. Općinstvo nije kod prvog slušanja shvatilo njezino značenje, nije joj poklonilo dovoljno pažnje, isto tako kao što prije nekoliko godina nije bilo poklonilo nikakvu pažnju Petoj simfoniji Čajkovskoga.

Idućeg jutra poslije koncerta našao je Modest svog brata, koji je bio već davno ustao, za stolom uz doručak, kako drži u rukama partituru Šeste simfonije. Nije znao, koje bi joj ime dao, prije no što je pošalje Jürgensonu, da je ovaj štampa. Reći naprosto »Simfonija br. 6«, to ga nije zadovoljavalo, a također je sada zabacio svoju prijašnju nakanu, da je nazove »Programatska simfonija«. — »Kako bih je mogao nazvati«, reče Petar svom bratu uz čašu čaja, »budući da joj ne želim dati nikakav program!« Modest je predložio »Tragična simfonija«, ali Petar je stresao glavom. Njegov je brat izišao iz sobe. Petar je ostao zamišljen. Odjednom se Modest ponovno pojavio na vratima i uzviknuo: »Pathétique!« — »Izvrsno,

Modja!« reče Petar obradovano. »Bravo! Pathétique!« I on je napisao na partituru ovu oznaku, koja je onda ostala zauvijek.

No idućeg dana izgleda da je ponovno bio u dvojbi, budući da je pisao Jürgensonu:

»Petrograd, 30. listopada 1893.

Dragi moj, molim Te, da na naslovnom listu simfonije štampaš slijedeće:

Vladimiru Ljvoviću Davidovu posvećeno

Br. 6

Od P. Č.

S ovom se simfonijom dešava nešto neobično. Ne to, da se ona ne bi svidjela, ali je izazvala neku izvjesnu pometnju. Što se mene tiče, ja sam na nju tako ponosan kao ni na koje drugo svoje djelo. No o tome ćemo naskoro razgovarati, budući da ću iduće subote doći u Moskvu. Grlim Te.«

Idućeg dana pošao je Petar Iljić u kazalište na izvedbu opere »Makabejci« od Antuna Rubinsteina. Slijedećih je dana bio zadovoljan i vedar, kako to izvješćuje Modest, te je ručao kod Vjere Butakove, sestre Lava Davidova, s kojom je bio sprijateljen unatrag mnogo godina, i koja je jednom bila u njega zaljubljena. Vjera je bila udata za nekog admirala i kretala se u dvorskim krugovima. Čajkovski je u njezinoj kući upoznao velikog kneza Konstantina, a njoj je dijelom zahvaljivao i za carevo pokroviteljstvo, koje je bilo od koristi za njegovu glazbu.

Nakon ručka pošao je Petar u kazalište i za vrijeme stanke posjetio svog prijatelja, velikog glumca K. A. Varlamova u njegovoj garderobi. U razgovoru su se dodirnuli spiritizma. Varlamov se rugao dozivačima duhova; mislio je, da valja pustiti u miru smrt i ono, što je s njom u vezi. »Sasvim pravo«, odvratio je Petar smijući se glumčevim dosjetkama. »Mi ćemo je i onako još uvijek dosta rano upoznati. Uostalom, nas se dvojica nemamo još dugo ničega bojati. Ja znam, da ću još dugo živjeti.«

Poslije predstave Petar je pošao s prijateljima na večeru, ali se nisu dugo zadržali; oko jednog sata pošao je Petar s Modestom pješke kući.

Idućeg dana, u četvrtak 2. studenoga, Petar se nije ujutro pojavio da popije čaj. Modest je pošao u njegovu sobu; njegov

je brat još ležao u krevetu. Petar se tužio, da je proveo rđavu noć uslijed nelagodnosti u želucu. »Ali to nije ništa važno, Modja; to su samo moje stare neprilike.«

Modest je predložio uobičajeno protusredstvo, ricinusovo ulje, ali Petar je stresao glavom. Morao je ovog prijepodneva posjetiti Napravnika pa se obukao i otišao, ali se naskoro vratio neobavljena posla; rekao je, da se ne osjeća dobro. Modest je predložio, da pozovu doktora Vasilija Bertensona, liječnika, kojega je Petar volio; Petar je to međutim otklonio; pa to su samo uobičajene poteškoće sa crijevima, što ih je imao već tisuću puta; on će naprosto uzeti gorku sol.

Između jedanaest i jedan napisao je više pisama. Na ručak je došao zbog poslovnog razgovora Mühlbach, posjednik tvornice glasovira i Petrov prijatelj. Petar je sjedio kod stola, sudjelovao u razgovoru, ali nije jeo ništa. Dok su drugi još ručali, on je ustao, natočio si čašu vode i popio je prije no što su ga mogli spriječiti.

»Petja«, uzvikne Modest. »Kakve to gluposti radiš! To je bila neprokuhana voda. Sada je studeni, a mi smo u Petrogradu.«

Petar je slegnuo ramenima; izjavio je, da se nikada nije bojao kolere. No malo zatim morao je izaći iz sobe, budući da mu je pozlilo. Iza toga se više nije vratio, već je legao u krevet, da bi održao toplotu tijela. Kad ga je Modest došao pregledati, bio je zaspao. Modest je mislio umiren, da će mu san dobro činiti, i otišao je s Mühlbachom iz kuće. Kad se oko pet sati vratio, njegov je brat imao groznicu i tužio se na grčeve u želucu. Unatoč Petrova protivljenja Modest je sada poslao po doktora Bertensona. Međutim su proljev i bacanje nastupili obnovljenom žestinom. »Bolest je ozbiljna«, ustanovio je liječnik, koji se pojavio kratko nakon osam sati; riječ kolera nije bila izgovorena, ali liječnik je pozvao svog znamenitog brata, doktora Lava Bertensona, koji je liječio kneževe i čitav otmjeni Petrograd. Oko jedanaest naveče pojavio se znameniti liječnik. Bila je ustanovljena kolera, pa su pozvali jednog bolničara.

»Da li je kolera?« zapitao je Petar slabim glasom; bio je jako oslabio od grčeva i teško je disao.

»Ne«, odvrati Modest, »ne, Petre.«

Ali po bijelim pregačama prisutnih, po vonju karbola i ostalim mjerama Petar je smjesta spoznao narav svoje bolesti;

ova mu se slika nije bila nikad izbrisala iz pamćenja; ta njegova je ljubljena majka bila umrla od kolere.

»Dakle je ipak kolera!« uzvikne Petar i idući trenutak zastenje od bolova. Tri liječnika, jedan bolničar, Modestov sluga, četiri nećaka, među njima i Bob Davidov, i Modest bili su sada okupljeni oko bolesnikova kreveta. Bob, mlad, plavokos, u kićenoj uniformi oficira Preobraženskog puka, careve tjelesne garde, bio je blijed od uzbuđenja i mukom prigušivanog gađenja. »Bob«, čuo je kako mu je rekao bolesnik, i pristupio je krevetu. »Bob«, nasmiješio se Petar, »bojim se, da ćeš izgubiti svako poštovanje prema meni, nakon što si vidio sve ovo ružno.«

Bob je stresao glavom i okrenuo se. Čim su grčevi popuštali, Petar se ispričavao, što svojim prijateljima zadaje toliko truda i brige i zahvaljivao im za njihove napore; oni su mu naizmjence trljati udove, koji su postajali sve hladniji. Sada je ležao u prostranoj sobi za stanovanje, u koju su dogurali njegov krevet iz male spavaonice. Ali i ovdje je bilo čitav dan tako mračno, da je moralo goriti svijetlo; vani je padala kiša. Kako je Petar mrzio jesenji Petrograd! On se zbog toga gorko tužio gospođi Nadeždi. Bio je jako oslabio. »Mislim, da je to smrt«, prošaptao je. »Zbogom, Modja.«

Ali nastupili su novi bolovi, mučila ga je neutaživa žeđa. Borio se s liječnicima za svaku žličicu vode, ali se svaki put okrenuo s gađenjem, čim je pokušavao piti, da bi odmah zatim ponovno molio vode. U petak oko devet sati ujutro osjećao se nešto malo bolje, modrikasto lice postalo je bjelje, no oko usta pokazale su se mrlje značajne za koleru, a usne su mu bile suhe i crne. Kad su se mrlje opet izgubile, svi su olakšano odahnuli. Doktor Lav Bertenson pojavio se oko jedanaest sati uz bolesnikov krevet. Petar mu se zahvalio i rekao: »Istrgnuli ste me iz pandža smrti; osjećam se mnogo bolje no prošle noći.« Izmoreni prijatelji bili su poslani na počinak.

U nedjelju je međutim nastupilo pogoršanje. »Ostavite«, rekao je Petar liječnicima. »Ta Vi mi ipak ne možete pomoći; ja više ne ću ozdraviti.« Od toga je časa ostao u potištenom raspoloženju, nije se više šalio s Bobom, nije više molio vode, puštao je bez protivljenja da rade što hoće.

Bubrezi više nisu radili. Liječnici su preporučili kao posljednje sredstvo toplu kupku. Modest i Nikolaj Čajkovski, koji je također bio došao k bolesničkom krevetu svog brata,

pogledali su se: nakon takve tople kupke bila je njihova majka umrla...

»Hoćete li se okupati?« zapitao je jedan od liječnika, a bojazni braće su se povećale, kad je Petar odgovorio: »Rado, htio bih se oprati, ali ću sigurno umrijeti kao moja majka, ako me stavite u kadu.«

No Petar je te večeri bio odveć slab, a da bi se liječnici mogli usuditi na taj pokušaj. U nedjelju nije stanje bolesnika izgledalo sasvim beznadno, liječnici su bili zabrinuti jedino radi nedjelatnosti bubrega. »Koliko dobrote i strpljivosti trošite uzalud«, rekao je Petar ponovno doktoru Lavu Bertensonu. »Ja ne mogu biti izliječen.« Sada je mnogo spavao, ali san mu je bio nemiran, neprestano je micao glavom i usnama; od vremena na vrijeme govorio je u bunilu. Neprestano je sa srdžbom ponavljao ime gospođe Nadežde i predbacivao joj. Zatim bi opet ušutio, kao da sluša njezin odgovor, uzdignuo obrve i činilo se da se smiješi. Kad se probudio, svijest mu se samo polako vraćala, tako da je svog slugu i starog prijatelja Alekseja, koji je dohrlio iz Klina, prepoznao tek nakon nekog vremena. »Radujem se, da si došao, Aleksej«, prošaptao je. U dva sata popodne odredio je doktor Lav Bertenson kao posljednje sredstvo toplu kupku. Petar je bio iznova zapao u zaborav te ga je valjalo probuditi; kad je bio stavljen u toplu kupku, rekao je da mu je ugodno, ali je odmah zatim zamolio, da ga ponovno polegnu u krevet, budući da se osjeća veoma slab.

Od ovog časa sile su mu se brzo gubile; nastupilo je jako znojenje, što bi bio dobar znak, no puls je neprestano slabio; budio se iz besvijesti samo još na trenutke. I opet je predbacujući šaptom izgovarao ime gospođe Nadežde. Rana, što mu ju je nanio njegov »najbolji prijatelj«, krvarila je do posljednjeg trena; on to nije mogao zaboraviti ni preboljeti.

Nestalo je svake nade. Bio je pozvan svećenik, koji je glasno i jasno čitao molitve za umiruće, ali u Petrovu svijest nije više prodirala nijedna riječ. Izgubljena pogleda, sasvim klonuo od iscrpljenosti kretao se Modest amo tamo po sobi, ali čini se da nije razumijevao, ako mu je netko nešto rekao. Onaj čovjek, koji je umirao, taj ispaćen i izmučen lik, bio mu je više nego brat. Modest je gledao Petrove pocrnjele usne i zgrčene prste. Taj je čovjek bio Modestov život. Modest je živio u tom jačem životu, kretao se u njegovoj sjeni...

Kako su se beskrajno vukli sati, a kako su hitro prolazili! Modest je pogledao na uru. Bila su tri sata ujutro.

S kreveta se začuo lak šum. Modest i Bob su poskočili. Aleksej je već stajao do svoga gospodara. Petrove oči, do tada napola zatvorene, otvorile su se. Neopisiv izražaj jasne svijesti pojavio se na njegovu licu. Pogled mu je prešao postepeno preko ova tri najbliža lica, a onda se uzdignuo. U očima mu je na čas nešto zasjalo, a onda se ugasilo s posljednjim dahom. Petar Iljić je preminuo.

Usprkos svima zakonskim propisima o higijenskim postupcima kod slučajeva kolere, što su ih vlasti inače najstrože primjenjivale i provodile, Petrovo je mrtvo tijelo bilo stavljeno na odar u stanu njegova brata. Stotine rastuženih ljudi prolazile su kroz sobu i cjelivale ruke i čelo mrtvaca, a predaja tvrdi, da se nijedan čovjek nije zarazio. Zatim je lijes bio zatvoren i prevezen u kazansku katedralu, gdje se održala liturgija za pokojnika. Petrova želja, da počiva na seoskom groblju u Frolovskom, nije bila ispunjena; bio je sahranjen na groblju samostana Aleksandra Nevskog.

Nenadana smrt Čajkovskoga duboko se kosnula zemlje, a kad je Napravnik jedva četrnaest dana kasnije izvodio u Petrogradu Šestu simfoniju, slušaoci su zapali u nečuveni zanos. Ljudi su pobožno slušali ovo djelo, o kome se govorilo, da ga je skladatelj napisao kao svoj vlastiti requiem. Ova radoznalost ljudi imala je tu dobru posljedicu, da se pažnja svijeta usmjerila na djelo, što ga je sâm kompozitor smatrao svojom najboljom kompozicijom.

Petar je prihode od svojih muzičkih djela oporučno ostavio Bobu Davidovu. Kućom u Klinu, koja nije bila njegovo vlasništvo, nije mogao raspolagati. Ali namještaj je ostavio Alekseju, koji je s mnogo odanosti ali s malo ukusa bio pokupovao sve one strašne stolice, stolove, ure i sagove. Aleksej je kupio kuću i smjesta započeo sakupljati sve, što je pripadalo njegovu pokojnom gospodaru ili što je bilo s njim u vezi. Kad je g. 1897. prodao kuću Modestu Čajkovskom i Bobu Davidovu, obojica su nastavili Aleksejeva nastojanja, da se ondje uredi muzej Čajkovskoga. Bilo je dobro, što Petar nije više ništa doznao o sudbini ove dvojice njemu najmilijih ljudi, koji su stanovali u njegovoj kući. Bob, razmaženo i šarmantno dijete sreće, ovdje se ustrijelio, a Modest je 1916. ovdje saznao, da mora umrijeti od raka.

Modest je umro, ali Hipolit Čajkovski, admiral, živio je dalje u Klinu, no uslijed novih prilika lišen svoje uniforme. Revolucionarna vlada ostavila je Hipolita u njegovom položaju drugog upravitelja Muzeja Čajkovskoga. Ozbiljan, s uspravnim ramenima i vojničkim poklonima primao je stari Hipolit posjetioce Muzeja, pokazivao im Petrov crni glasovir i stakleni ormarić, u kojemu se nalazila partitura »Pathétique«, ispisana finim točnim potezima njegova brata.

*

Kad je Petar Iljić umro, bile su mu tek pedeset i tri godine. Dakle je za skladatelja bio još razmjerno mlad. Svijet ga ne žali kao čovjeka, koji je umro u cvijetu mladosti. Svijet ne govori uzdišući kao kad spominje Mozarta, Keatsa, Schuberta: Oh, da je duže živio, kakvim bi nas divnim poklonima još nadario! — Ne; Šesta simfonija ima u sebi nešto neobično konačno, nešto što nam govori: Pehar ovog čovjeka bio je napunjen do ruba; on je bio dosegao svoju najvišu točku, on je bio postigao ono, što je svom »najboljem prijatelju« tako često izrazio kao svoju najveću čežnju i želju: razvio je svoj talenat do granice svog znanja, ispunio je svoju dužnost prema nadarenosti, što su mu je poklonili bogovi.

POGOVOR

Nakon smrti Čajkovskoga i Nadežde von Meck njihova je korespondencija na temelju općeg obiteljskog zaključka prešla na unuka gospođe Nadežde Vladimira von Mecka, koji se u pismima često spominje imenom od milja Volička. Gospođa Barbara von Meck, suautorica ove knjige, jest Vladimirova udovica. Biografija Čajkovskoga, što ju je napisao njegov brat Modest, i koja je bila objelodanjena u Rusiji g. 1900., sadržava otprilike jednu četvrtinu pisama Čajkovskoga Nadeždi von Meck. Sve povjerljive izjave bile su izostavljene, a nije bilo objelodanjeno ni jedno jedino pismo gospođe Nadežde. Međutim je cjelokupna »Korespondencija P. I. Čajkovskoga s Nadeždom von Meck« izišla 1934.-36. u moskovskoj nakladi Akademija u tri omašna sveska.

Na ovom izdanju kao i na biografiji Čajkovskoga, što ju je napisao njegov brat Modest, osniva se ovo djelo. Barbara von Meck dala je autorici svoja razjašnjenja i saopćila joj svoje uspomene o ljudima, koji se u njemu spominju, kao i o mjestima, na kojima su se odigravali događaji.

Znatna poteškoća prijevoda sastoji se u tome, što se riječ »prijatelj« u ruskom a također i u engleskom jeziku može primijeniti i prema ženi, prema čemu u ruskom pojam prijateljstva s nekom ženom time gubi svaki drugi smisao. Tako na primjer posveta Četvrte simfonije »Mojem najboljem prijatelju« ima sasvim drugi smisao, no kad bi glasila »Mojoj najboljoj prijateljici«, jer bi u tom slučaju pružala neopravdan smisao, pa je stoga Čajkovski upotrebio onaj prvi oblik, koji je u ruskom jeziku moguć; na ovaj je način također mogla biti i sačuvana tajna posvete. Iz tog je razloga i originalan engleski naslov ove knjige: »Beloved Friend«.

KRONOLOŠKI POPIS DJELA ČAJKOVSKOGA

1865—1866

Gudalački kvartet u B-duru i Uvertira u F-duru, izvedeni od učenika petrogradskog Konzervatorija na koncertu u Mihajlovskoj palači pod dirigentskim vodstvom Čajkovskoga.

Započeta Kantata u slavu radost i za zbor i orkestar, prema Schillerovoj odi, napisana na nalog njegovog učitelja Antuna Rubinsteina prigodom svečanosti u Konzervatoriju dne 31. prosinca 1865. Navedena tri djela nalaze se samo u rukopisu, a nisu bila nikada objelodanjena.

Započeta Simfonija br. 1.

1866—1867

Op. 15 Ouverture triomphale sur l'hymne danois.

Op. 13 Simfonija br. 1 u G-molu, Sanje jednog zimskog dana. Prva izvedba u Moskvi u veljači 1868. pod dirigentskim vodstvom Nikolaja Rubinsteina.

Op. 1 Ruski scherzo i impromptu. Tema scherza je ista kao tema prvog stavka Kvarteta u B-duru. Oba ova djela kao i Prva simfonija bila su posvećena N. Rubinsteinu.

Op. 2 Uspomena na Hapsal, tri komada za glasovir, posvećeni Vjeri Davidovoj.

Započeta opera »Vojvoda«.

1867—1868

»Vojvoda«, velika opera po igrokazu Ostrovskoga. Partituru je skladatelj sedamdesetih godina uništio. Ples djevojaka i Entr'acte iz ove opere bili su objelodanjeni kod Jürgensona kao Op. 3.

1868—1869

Op. 77 Fatum, Poème symphonique. Prva izvedba u Moskvi u veljači 1869. pod vodstvom N. Rubinsteina. Posvećeno Balakirevu. Sedamdesetih godina uništio je Čajkovski partituru, ali su ostale sačuvane orkestralne dionice, prema kojima je Beljajev rekonstruirao čitavo djelo i objelodanio ga 1869. Uslijed toga je djelo dobilo tako visoku oznaku kao opus.

Op. 4 Valse Caprice za glasovir; posvećeno Antunu Dooru.

Op. 5 Romanca za glasovir; posvećeno Desirée Artôt.

Dvadeset i pet ruskih narodnih pjesama za glasovir, četveroručno. Recitativi i zbor k Auberovoj operi »Crni domino«; rukopis je izgubljen.

»U n d i n a«, opera u 3 čina. Libreto napisao grof Sologub; po svjedočanstvu Modesta Čajkovskoga bio je tako smiješan, da se čovjek morao čuditi, kako ga je Čajkovski mogao upotrebiti za operu. Skladatelj je g. 1873. uništio partituru. Preostala je samo jedna arija Undine, kasnije izmijenjene u Snjeguročku, kao i jedna koračnica iz posljednjeg čina, koja je kasnije postala A n d a n t i n o m a r c i a l e Druge simfonije. Kaškin saopćuje, da A d a g i o u baletu »L a b u đ e j e z e r o« također potječe iz »Undine«.

1869—1870

Dvadeset i pet ruskih narodnih pjesama za glasovir, četveroručno. Ova je skladba bila završena u rujnu 1869., a objelodanjena je kod Jürgensona zajedno sa dvadeset i pet narodnih pjesama iz prošle godine.

U v e r t i r a R o m e u i J u l i j i, fantazija za orkestar uz Shakespeareovu tragediju. Potpuno prerađena u ljetu g. 1870. Posvećeno Balakirevu. Prva izvedba u Moskvi u ožujku 1870. pod vodstvom N. Rubinsteina.

Glasovirski izvadak za četiri ruke iz uvertire A. Rubinsteina »Ivan Grozni«.

Op. 6 Šest pjesama.

Zbor kukaca iz opere »M a n d r a g o r a«, koja je ostala kao ulomak. Partitura ovog djela je nestala. Glasovirski izvadak objelodanjen kod Jürgensona. G. 1898. instrumentirao ga je Glazunov.

Op. 7 V a l s e S c h e r z o u D-duru za glasovir; posvećeno Aleksandru Davidovu.

1870—1871

Op. 9 Tri komada za glasovir.

Pjesma »T a k o b r z o z a b o r a v l j a m«.

N a r a v i l j u b a v, trio za dva soprana i alt sa zborom i pratnjom glasovira. Posvećeno gospođi Walzeck, napisano za njezine učenike. Objelodanjeno nakon skladateljeve smrti.

Op. 11 G u d a l a č k i k v a r t e t br. 1 u D-duru; posvećeno Rahinskom. Prva izvedba u ožujku 1871. Motiv andantea temelji se na ruskoj narodnoj pjesmi, što ju je Čajkovski čuo u Kamenki, dok je u ljetu 1869. radio na partituri »Undine«.

O s n o v i n a u k e o h a r m o n i j i, napisano u ljetu g. 1870. za vrijeme rada na operi »Opričnik«.

1871—1872

Op. 10. Dva komada za glasovir, posvećena V. Šilovskom. Srednji dio drugog komada je pučka pjesma, što ju je skladatelj čuo u Nici.

K a n t a t a z a z b o r, o r k e s t a r i t e n o r s o l o, napisana u povodu izložbe u Politehničkom institutu. Prva izvedba u svibnju 1872. pod vodstvom K. Davidova.

»O p r i č n i k«, opera u četiri čina, posvećena velikom knezu Konstantinu. Skladatelj je kod toga upotrebio mnoge svoje nedovršene kompozicije. Cenzor nije dopustio, da se car Ivan Grozni pojavi na pozornici, no opera je unatoč tome postigla veći uspjeh negoli »Vojvoda« i »Undina«.

Nacrti za D r u g u s i m f o n i j u.

1872—1873

Op. 17. S i m f o n i j a b r. 2 u C-m o l u; posvećeno moskovskom Glazbenom društvu. Prva izvedba u Moskvi 1873. pod vodstvom N. Rubinsteina. Kasnije temeljito prerađena.

Op. 16. Šest pjesama, objelodanjeno kod Bessela.

Op. 12. Glazba za bajku Ostrovskoga »S n j e g u r o č k a«. Prva izvedba u moskovskoj Velikoj operi u svibnju 1873. Više brojeva ove glazbe uzeto je iz »Undine«.

P e r p e t u u m m o b i l e, po Weberovoj sonati, obrađeno za lijevu ruku. Posvećeno gospođi Zograf.

Prvi nacrti za simfonijsku fantaziju »O l u j a«.

17 članaka u novinama i časopisima o muzičkim izvedbama u Moskvi te zime.

1873—1874

Op. 18. »O l u j a«, simfonijska fantazija za veliki orkestar prema Shakespeareovom komadu. Posvećeno V. Stasovu. Prva izvedba u Moskvi u prosincu 1873. pod vodstvom N. Rubinsteina.

Op. 21. Šest komada za glasovir s jednom temom. Posvećeno A. Rubinsteinu.

Op. 22. G u d a l a č k i k v a r t e t b r. 2 u F-duru. Posvećeno velikom knezu Konstantinu. Prva izvedba 1874. u stanu N. Rubinsteina netom je djelo bilo dovršeno. Skladatelj je prigodom izvedbe vjerojatno uočio neke nedostatke, budući da je nakon toga radio na njemu još nekoliko tjedana. Javna izvedba u ožujku 1874.

Op. 14. »K o v a č V a k u l a«, opera u tri čina i 7 slika. Riječi napisao Polonski prema Gogoljevu »Božiću«. Posvećeno uspomeni velike kneginje Jelene Pavlovne. Kasnije prerađeno u operu »Č e r e v i č k i« (Papučice), a kasnije nazvana također »L e s c a p r i c e s d'O x a n e«.

Devet novinskih članaka o muzičkim pitanjima.

1874—1875

Op. 25. Šest pjesama.

Op. 23. K o n c e r t z a g l a s o v i r i o r k e s t a r u B-molu. Po-

posvećeno Hansu von Bülowu. Osim maloruske seljačke pjesme, koja služi kao glavna tema Allegra, upotrebio je Čajkovski pjesmicu »Il faut s'amuser, danser et rire«, što su je Anatol i Modest običavali pjevati sjećajući se jedne pjevačice, kojoj su se divili.

Op. 26. Sérénade melancolique za gusle s pratnjom orkestra, u B-molu. Posvećeno Leopoldu Aueru.

Op. 27. Šest pjesama, posvećeno kneginji Čertjelev.

Op. 28. Šest pjesama.

Op. 29. Simfonija br. 3 u D-duru, u pet stavaka. Prva izvedba u Moskvi u studenom 1875.

U kolovozu započeo je pisati balet »Labuđe jezero«.

15 članaka o muzičkim pitanjima, od toga jedan u obranu Antuna Rubinsteina, kojemu se spočitavalo, da piše odveć i prebrzo — zamjerka, koja se stavljala također i Čajkovskomu.

1875—1876

Op. 30. Gudalački kvartet br. 3 u Es-molu. Posvećeno uspomeni F. Lauba. Prva izvedba u ožujku 1875.

Op. 20. »Labuđe jezero«, balet u 4 čina. Prva izvedba u Velikoj operi u Moskvi u ožujku 1877.

Op. 37. »Godišnje doba«, dvanaest komada za glasovir. Napisano po narudžbi jednog muzičkog časopisa, svaki mjesec po jedan komad.

Ruski prijevod Mozartove opere »Figarov pir«, po narudžbi N. Rubinsteina za đačku izvedbu u Konzervatoriju.

Nakon ove zime Čajkovski nije više pisao nikakve članke za novine i časopise. Njegov posljednji članak bavio se Wagnerovom tetralogijom, ali nije bio dovršen.

1876—1877

Op. 31. »Slavenska koračnica« za veliki orkestar. Prva izvedba u Moskvi u studenom 1876. pod vodstvom N. Rubinsteina.

Op. 32. »Francesca da Rimini«, simfonijska fantazija za veliki orkestar, po Danteu. Posvećeno Tanjejevu. Prva izvedba u Moskvi u veljači 1877. pod vodstvom N. Rubinsteina.

Op. 33. Variations sur un thème za violoncello i orkestar. Posvećeno G. Fitzenhagenu. Napisano u prosincu 1876.

Op. 34. Valse Scherzo za gusle i orkestar. Posvećeno J. Koteku. Napisano u siječnju 1877. Osim toga je napisana osnova za Četvrtu simfoniju i dvije trećine nacrta za »Evgenija Onjegina«.

1877—1878

Op. 36. Simfonija br. 4 u F-molu, posvećena »Mojem najboljem prijatelju«. Prva izvedba u Moskvi 10. veljače 1878. pod vodstvom N. Rubinsteina.

Op. 24. »Evgenij Onjegin«, lirski prizori u tri čina i 7 slika. Riječi prema Puškinu napisao sam skladatelj u suradnji s K. Šilovskim. Prva izvedba u Moskvi u svibnju 1879. u izvedbi učenika moskovskog Konzervatorija.

Op. 38. Šest pjesama, posvećeno Anatolu Čajkovskom. Četiri od njih na riječi A. Tolstoja: 1. Don Juanova serenada, 2. To je bilo u prvom sjaju proljeća, 3. U uzbudljivom plesu, 4. Ah, kad bi ti mogla. 5. Iz vječnosti (po Ljermontovu) i 6. Pimpinella, firentinska pjesma.

Op. 40. Dvanaest komada za glasovir, posvećeno Modestu Čajkovskom. Najprije je bio napisan br. 12., i to u Firenci. Srednji dio ovoga komada sačinjava jedna venecijanska pjesma, što ju je Čajkovski čuo pjevati pod svojim prozorima. Br. 10. bio je napisan 1876. kao baletna točka za »Labuđe jezero«.

Op. 37. Sonata u G-duru za glasovir. Posvećena Klindworthu. Prva izvedba u Moskvi u listopadu 1879. pod vodstvom N. Rubinsteina.

Op. 35. Koncert za gusle i orkestar. Isprva posvećeno L. Aueru, a kasnije A. Brodskom. Započeta u Clarensu u ožujku 1878. Andante, što mu ga je odsvirao Kotek, nije se skladatelju svidio, pa je u dva dana napisao novi. Prvi put izveo A. Brodski u Beču 1879.

Op. 42. Souvenir d'un lieu cher, tri komada za gusle i glasovir. 1. Meditation, 2. Scherzo, 3. Melodie. Br. 1, napisan u Clarensu, bio je prvotni andante za gudalački koncert, a br. 2 i 3 napisani su u svibnju u Brailovu.

Op. 41. Liturgija sv. Ivana Hrizostoma, za diskant, alt, tenor i bas. Započeta u svibnju 1878. u Kamenki, dovršena u Brailovu.

Op. 39. Dječji album, dvadeset i četiri laka komada za glasovir, prema primjeru Schumanna. Posvećeno Vladimiru (Bobu) Davidovu.

»Koračnica Skobeljeva«. Čajkovski je ovo djelo potpisao pseudonimom Sinopov. Napisano na narudžbu Jürgensona.

Osim toga napisao je Čajkovski u kolovozu 1878. najveći dio Prve orkestralne suite.

1878—1879

Op. 43. Suita br. 1 za veliki orkestar, u 6 stavaka. U tajnosti posvećeno Nadeždi von Meck. Prva izvedba u Moskvi u studenom 1879. pod vodstvom N. Rubinsteina.

»D j e v i c a O r l e a n s k a«, opera u četiri čina i 6 slika, posvećeno Napravniku. Riječi napisao Čajkovski služeći se djelomice libretom Barbiera i Mermeta, a po prijevodu Schillerove »Djevice Orleanske« od Žukovskoga. Dan prije no što je smrtno obolio, izrazio je Čajkovski živu želju, da ovaj libreto preradi služeći se jedino Schillerovom tragedijom, u spoznaji, da je zanemarivanjem Schillerovog teksta u zadnjem činu u velikoj mjeri pogoršao libreto.

1879—1880

Op. 44. D r u g i k o n c e r t z a g l a s o v i r i o r k e s t a r u G-duru. Posvećen N. Rubinsteinu. Prvi put izveo Tanjejev u Moskvi u svibnju 1882.

Preradba D r u g e s i m f o n i j e (op. 17); neizmijenjeni su ostali samo Uvod i Andante.

Op. 45. T a l i j a n s k i c a p r i c c i o za veliki orkestar. Posvećeno petrogradskom muzičaru K. Davidovu.

Glazba živoj slici »C r n a G o r a u č a s u n a v j e š t a j a r a t a«. Partitura je nestala.

Op. 46. Šest dueta (pjevačkih). Posvećeno Tatjani Davidovoj.

Op. 47. Sedam pjesama. Posvećeno Panajevu.

Preradba uvertire »R o m e o i J u l i j a«.

1880—1881

Op. 48. S e r e n a d a z a g u d a l a č k i o r k e s t a r u 4 stavka. Posvećeno K. Albrechtu. Isprva zamišljeno kao simfonija ili kvartet. U jednom pismu Jürgensonu kaže Čajkovski: »Slučajno sam napisao jednu serenadu.« Prva izvedba u Moskvi u siječnju 1882. pod dirigentskim vodstvom Erdmannsdörfera.

Op. 49. »1 8 1 2. O u v e r t u r e s o l e n e l l e« za veliki orkestar u povodu posvećenja Spasovske crkve u Moskvi.

Nacrti za operu »M a z e p a«.

1881—1882

Op. 50. T r i o z a g l a s o v i r, v i o l i n u i c e l l o. Posvećeno uspomeni N. Rubinsteina. Privatno izveli Tanjejev, Gržimali i Fitzenhagen na prvu obljetnicu Rubinsteinove smrti. Ovu je kompoziciju Čajkovski kasnije djelomično preradio. Prva javna izvedba u Moskvi u listopadu 1882.

Op. 52. Sedamnaest napjeva za crkveni zbor, pokušaj harmonizacije crkvenih pjesama.

Izdanje djela Bortnjanskoga.

Daljnji nacrti za »Mazepu« i dovršenje dvaju činova ove opere.

1882—1883

Op. 51. Šest komada za glasovir.

Obradba Glinkinog »S l a v s j a« — tema iz opere »Život za cara« i prijelaz u rusku narodnu himnu za orkestar i veliki zbor, u povodu krunidbe Aleksandra III. Neobjelodanjeno.

K r u n i d b e n a k o r a č n i c a za orkestar. Napisano po narudžbi grada Moskve i izvedeno pod vodstvom Tanjejeva u Sokolnikima kraj Moskve u povodu krunidbenih svečanosti u svibnju 1882.

»M o s k v a«, krunidbena kantata za zbor, soliste i orkestar. Napisano na narudžbu krunidbenog odbora. Prva izvedba pod vodstvom Napravnika u svibnju 1883. za vrijeme banketa carskog para.

»M a z e p a«, opera u tri čina i 6 slika. Libreto napisali Čajkovski i Burenin prema Puškinovoj dramskoj pjesmi »Poltava«. Prva izvedba u Moskvi u veljači 1884. u Carskom teatru.

Osim toga je Čajkovski započeo svoju D r u g u o r k e s t r a l n u s u i t u, koja je većim dijelom bila izrađena u kolovozu.

1883 — siječanj 1885

Op. 53. S u i t a b r. 2 za veliki orkestar. Prva izvedba u Moskvi u veljači 1887.

Op. 54. Šesnaest dječjih pjesama uz pratnju glasovira.

Op. 55. S u i t a b r. 3 za veliki orkestar u 4 stavka. Posvećeno Erdmannsdörferu. Prva izvedba u Petrogradu u lipnju 1885. pod vodstvom Hansa von Büllowa.

Op. 56. K o n c e r t n a f a n t a z i j a z a g l a s o v i r i o r k e s t a r u 2 stavka. Isprva posvećeno gđi. A. Jesipovoj, kasnije Sofiji Medtner. Prva izvedba u Moskvi pod vodstvom Tanjejeva u veljači 1885.

I m p r o m p t u c a p r i c c i o za glasovir. Posvećeno Sofiji Jürgenson.

E l e g i j a za gudalački orkestar, u spomen I. Samarina.

T r i k e r u b i n s k a n a p j e v a, crkvene pjesme.

Op. 57. Šest pjesama.

Započeta preradba opere »K o v a č V a k u l a«.

Od siječnja do rujna 1885

Opera »K o v a č V a k u l a« prerađena u »Č e r e v i č k i« (Papučica), kasnije nazvana također »L e s C a p r i c e s d'O x a n e«.

H i m n a s v. Ć i r i l a i M e t o d a, stari slavenski napjev za crkveni zbor.

E c o s s a i s e za šestu sliku »Evgenija Onjegina«. Napisano u Majdanovu i instrumentirano u jedan jedini dan.

Op. 58. »M a n f r e d«, simfonija u 4 slike za veliki orkestar, prema dramskoj pjesmi Byrona. Posvećeno N. Balakirevu. Prva izvedba u Moskvi pod vodstvom Erdmannsdörfera u ožujku 1886.

1 8 8 5 — 1 8 8 6

Z b o r, riječi i glazba u povodu proslave pedesete godišnjice osnutka Pravne akademije. Neobjelodanjeno.

K o r a č n i c a za veliki orkestar, za Pravnu akademiju.

»D o m o v o j« (Kućni duh), uz glumu Ostrovskoga »Vojvoda«. Neobjelodanjeno.

Op. 59. »D u m k a«, seoski prizor, za glasovir. Posvećeno ravnatelju pariškog Konzervatorija Marmontelu.

Pored ovih manje značajnih djela radio je Čajkovski čitave ove zime i ljeta na svojoj operi »Č a r o b n i c a«; nacrti su bili dovršeni u kolovozu 1886.

Rujan 1 8 8 6 — siječanj 1 8 8 8

Op. 60. Dvanaest pjesama. Posvećeno carici Mariji Fjodorovnoj. Napisano u tri tjedna za vrijeme ljetovanja u Majdanovu.

»Č a r o b n i c a«, opera u 4 čina. Libreto od Spažinskog.

Op. 61. »M o z a r t i a n a«. 4 skladbe W. A. Mozarta, prirađene za veliki orkestar.

S u i t a b r. 4 u četiri stavka. Prva izvedba u Moskvi u studenom 1887. pod osobnim vodstvom Čajkovskoga.

Op. 62. P e z z o C a p r i c c i o s o za cello s orkestrom ili uz pratnju glasovira. Prva izvedba u Moskvi u studenom 1889. uz sudjelovanje Brandukova, a pod dirigentskim vodstvom Čajkovskoga.

Op. 63. Šest pjesama. Posvećeno velikom knezu Konstantinu.

Z b o r a c a p e l l a za muške glasove. Posvećeno studentskom zboru moskovskog sveučilišta.

Siječanj — rujan 1 8 8 8

Op. 64. S i m f o n i j a b r. 5 E-mol za veliki orkestar. Posvećeno A. Lallemontu u Hamburgu. Prva izvedba u Petrogradu u studenom 1888. pod vodstvom skladatelja.

Op. 65. Šest pjesama s francuskim riječima. Posvećeno Desirée Artôt.

»S l a v u j«, mješoviti zbor a capella. Posvećeno zboru petrogradske Carske opere.

Osim toga radio je Čajkovski na prvim nacrtima za fantaziju-uvertiru »H a m l e t«.

1 8 8 8 — 1 8 8 9

Instrumentacija jedne uvertire Larochea. Neobjelodanjeno.

Op. 67. »H a m l e t«, fantazija-uvertira za veliki orkestar. Posvećeno Edvardu Griegu. Ova je skladba bila napisana za prijatelja Čajkovskoga, francuskog glumca Luciena Guitryja, koji je bio obećao, da će glumiti Hamleta, ako Čajkovski napiše za ovo djelo prikladnu muziku. Skladatelj je namjeravao napisati samo nešto kratko za mali orkestar, ali je zapao u žar i napisao potpunu uvertiru, koja je bila izvedena u studenom 1888. u Petrogradu pod dirigentskim vodstvom Čajkovskoga.

V a l s e S c h e r z o za glasovir. Napisan na narudžbu jednog muzičkog časopisa.

Op. 66. »T r n o r u ž i c a«, balet u tri čina s prologom. Prva izvedba u Petrogradu u Marijinskom kazalištu u siječnju 1890.

1 8 8 9 — 1 8 9 0

I m p r o m p t u z a g l a s o v i r. Posvećeno Antunu Rubinsteinu.

P o z d r a v A n t u n u R u b i n s t e i n u, zbor a capella. Oba djela bila su po prvi put izvedena u Petrogradu u studenom 1889. prigodom proslave A. Rubinsteina

»P i k o v a d a m a«, opera u tri čina i 7 slika. Riječi napisali prema Puškinovoj noveli Modest Čajkovski i sâm skladatelj. Prva izvedba u Petrogradu u Marijinskom kazalištu u prosincu 1890.

Osim toga napisao je Čajkovski nacrt za svoj Gudalački sekstet.

1 8 9 0 — 1 8 9 1

Op. 67 a. Glazba za Shakespeareovu tragediju »H a m l e t«. Potpourri iz različitih djela Čajkovskoga u povodu svečane predstave Luciena Guitryja u veljači 1891.

T r i z b o r a a c a p e l l a, posvećeno zbornoj školi Meljnikova.

Osim toga napisani su prvi nacrti za balet »Š č e l k u n č i k« i operu »J o l a n t a«.

1 8 9 1 — 1 8 9 2

Op. 78. »V o j v o d a«, simfonijska balada za veliki orkestar po Puškinovoj temi. Prva izvedba u Moskvi pod vodstvom Čajkovskoga na koncertu Silotija. Idućeg dana skladatelj je uništio partituru. No Siloti je sačuvao orkestralne dionice, a poslije smrti Čajkovskoga Beljajev je rekonstruirao i izdao partituru.

Op. 69. »J o l a n t a«, lirska opera u 1 činu. Sadržaj je uzet iz Hertzove drame »Kći kralja Renéa«. Libreto napisao Modest Čajkovski. Prva izvedba u studenom 1892. u Marijinskom kazalištu u Petrogradu.

Op. 70. »Souvenir de Florence«, gudalački sekstet u 4 stavka. Posvećeno petrogradskom Udruženju za komornu glazbu. Prva izvedba u Petrogradu u studenom 1892.

Op. 71. »Ščelkunčik«, balet u dva čina i 3 slike. Sadržaj je uzet iz Dumasovog »Casse-Noisette«, koji ga je svojedobno preuzeo iz jedne novele E. T. A. Hoffmanna. Prva izvedba zajedno s »Jolantom« u prosincu 1892.

Osim toga napisao je Čajkovski nacrt dviju stavaka simfonije, iz kojih je kasnije nastao Treći glasovirski koncert. Napisao je također nacrt za Andante i Finale za gusle i orkestar, ali ove skladbe nije dovršio.

1892—1893

Vojnička koračnica za vojnički orkestar, posvećena 98. pješ. puku. Napisano na molbu skladateljevog bratića A. P. Čajkovskoga, komandanta ovog puka.

Op. 72. Osamnaest komada za glasovir. Napisano u petnaest dana u Klinu.

Op. 73. Šest pjesama na riječi Rathausa. Posvećeno Figneru.

»Noć«, pjevački kvartet uz pratnju glasovira. Riječi Čajkovskoga. Ova se glazba osniva na Mozartovoj Glasovirskoj fantaziji br. 4. Napravnik je često boravio u Majdanovu kao Petrov gost i svirao mu na glasoviru, što je Čajkovskoga veoma radovalo. Pogotovo mu se Mozartova Fantazija tako svidjela, da je odlučio, da će iz nje načiniti kvartet.

Op. 74. Simfonija br. 6 u H-molu (Pathétique). Posvećeno Vladimiru (Bobu) Davidovu. Prva izvedba dne 28. listopada u Petrogradu pod vodstvom Čajkovskoga.

Op. 75. Koncert br. 3 za glasovir i orkestar u Es-duru. Posvećeno Louisu Diemeru. To je preradba simfonije, što ju je Čajkovski napisao godinu dana prije toga. Prva izvedba u Petrogradu uz sudjelovanje Tanjejeva.

Iz ostavštine

Momento Lirico za glasovir, nedovršeno.

»Romeo i Julija«, duet. Napisane su samo dionice za pjevanje. Tanjejev je dopisao pratnju prema istoimenoj simfonijskoj fantaziji Čajkovskoga.

Andante i Finale za glasovir i orkestar. Sastavljeno iz nacrta simfonije, napisane 1892. Prva izvedba uz sudjelovanje Tanjejeva na prvom ruskom simfonijskom koncertu Beljajeva u veljači 1896. Tanjejev je prema tome bio prvi, koji je javno izveo sva djela Čajkovskoga za glasovir.

SADRŽAJ i SLIKE

SADRŽAJ

Strana

UVOD / C. D. B. 5
I. Rubinstein svira udovici von Meck 13
II. Nadežda Filaretovna von Meck rođena Frolovski . 22
III. Petar Iljić i obitelj Čajkovski 34
IV. Muzička djela Čajkovskoga prije njegova poznanstva s Nadeždom von Meck 42
V. Petrova renta. Započeta je Četvrta simfonija i »Evgenij Onjegin« 56
VI. Ženidbene osnove 72
VII. Dvije žene i jedan muškarac 80
VIII. Brak. Sve veće otuđivanje — sve veće prijateljstvo 92
IX. Zla kob 109
X. Bjegunac 118
XI. »Onjegin« i Četvrta simfonija 135
XII. Borba s »poglavicom«. »Onjegin« dovršen. Gospođa Nadežda pita o ljubavi 149
XIII. Izvedba Četvrte simfonije. Petar joj daje tumačenje 167
XIV. Gudalački koncert. Petar brani svoju simfoniju . 178
XV. Ponovno kod kuće. Petar tumači svoj način stvaranja 190
XVI. Petrograd u jesen 206
XVII. Ponovno u Moskvi. Poglavica izlazi na vidjelo s iznenađenjem 214
XVIII. Firentinska idila 232
XIX. Colonne izvodi »Oluju«. Prva orkestralna suita. Opet Antonina 248
XX. U Brailovu u dvoje. »Djevica Orleanska« i Prva suita 262
XXI. Ispovijed gospođe Nadežde. Petrova se slava širi po Evropi 274
XXII. Rim. Rusija. Dar gospođe Nadežde 283
XXIII. Mali pariski glasovirski virtuoz gospođe Nadežde. Slava Čajkovskoga raste 299
XXIV. Slava. Zbogom, poglavico! 310
XXV. Oproštaj s Brailovom. Oslobođenje od Antonine . 316
XXVI. 1882.—1890. Peta simfonija. »Nemojte zaboraviti . . .« 324
XXVII. New York. Gospođa Nadežda preuzima na sebe neobičnu krivnju 339
XXVIII. 1891.—1893. Šesta simfonija. Petrova smrt . . . 347
POGOVOR 362
KRONOLOŠKI POPIS DJELA ČAJKOVSKOGA . . . 363

SLIKE

Strana

1. PETAR ILJIĆ ČAJKOVSKI. Portret od N. D. Kuznjecova . 32
2. RODITELJI PETRA I. ČAJKOVSKOGA 33
3. BRAĆA ČAJKOVSKI 48
4. NIKOLAJ G. RUBINSTEIN 49
5. NADEŽDA FILARETOVNA von MECK 80
6. P. I. ČAJKOVSKI I NJEGOVA ŽENA ANTONINA (1877) . . 81
7. PETAR I. JÜRGENSON 96
8. PENSION RICHELIEU U CLARENS-u (Švicarska) . . . 97
9. P. I. ČAJKOVSKI NA IMANJU SVOJE SESTRE ALEKSANDRE U KAMENKI 224
10. SERGEJ I. TANJEJEV 225
11. DVORAC NADEŽDE von MECK U BRAILOVU 240
12. GUDALAČKI SEKSTET. AUTOGRAF P. I. ČAJKOVSKOGA . 241
13. SOBA ZA RAD P. I. ČAJKOVSKOGA U NJEGOVOJ KUĆI U KLINU 304
14. SPAVAĆA SOBA P. I. ČAJKOVSKOGA U NJEGOVOJ KUĆI U KLINU 305
15. PETAR ILJIĆ ČAJKOVSKI g. 1893. 320
16. KUĆA U KLINU — KASNIJE MUZEJ ČAJKOVSKOGA — OPUSTOŠENA ZA VRIJEME NJEMAČKE INVAZIJE 1941—42. 321

ŠTAMPANJE OVE KNJIGE DOVRŠENO JE DANA
TRIDESET I PRVOGA LISTOPADA TISUĆU DEVET STOTINA
ČETRDESET I PETE
U TISKARI DRAGUTIN BEKER, ZAGREB
GUNDULIĆEVA ULICA 18
KLIŠEJI IZRAĐENI U FOTOCINKOGRAFIJI F. JERELE
ZAGREB, GUNDULIĆEVA ULICA 24
UVEZ ZADRUŽNE KNJIGOVEŽNICE, ZAGREB, ILICA 101
IZDANJE »SUVREMENE NAKLADE«, ZAGREB, GUNDULIĆEVA ULICA 14
VLASNIK I NAKLADNIK STJEPAN OREŠKOVIĆ
KNJIGA JE ŠTAMPANA U
NAKLADI OD PET TISUĆA PRIMJERAKA